‘Zeg maar Henk tegen de chef’

‘Zeg maar Henk tegen de chef’

Ervaringen met het Belgische detentieregime in de PI Tilburg

Kristel Beyens en Miranda Boone

met medewerking van

Ton Liefaard
Mieke Kox
An-Sofie Vanhouche
Sari van der Poel

Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen, Utrecht
en Vrije Universiteit Brussel
in samenwerking met

Boom Lemma uitgevers
Den Haag
2013

Afbeelding op het omslag: Siet Zuyderland, ... 1973

Typografische verzorging: Wieneke Matthijsse

© 2013 WODC, ministerie van Veiligheid en Justitie. Auteursrechten voorbehouden

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 9789059319486
NUR 824

www.boomlemma.nl

Dankwoord

Dit onderzoek is gefinancierd door het WODC in opdracht van de DJI. We zijn beide instanties dankbaar voor de kansen die we gekregen hebben om dit onderzoek te voeren en voor de aangename samenwerking waarbinnen dit heeft kunnen gebeuren.

Als onderzoeksteam hebben we steeds kunnen rekenen op de professionele steun en constructieve commentaren op vorige versies van het onderzoeksrapport van het begeleidingscomité. We danken in het bijzonder de voorzitter prof. dr. Martin Moerings en de andere leden van het begeleidingscomité: dr. Frans Beijaard, drs. Guillaume Beijers, mw. dr. Annelies Jorna, mw. mr. Marije Knapen en mw. Christine Linzel.

De resultaten van dit onderzoek zijn gebaseerd op een zeer intensieve periode van veldwerk in de PI Tilburg en de PI Norgerhaven in het voorjaar van 2012. Als onderzoeksteam zijn we veel dank verschuldigd aan alle personeelsleden en gedetineerden van beide inrichtingen die ons zo bereidwillig en uitgebreid te woord hebben gestaan. De grote openheid waarmee we zijn ontvangen en de vrijheid waarmee we ons konden bewegen in de inrichtingen hebben ervoor gezorgd dat dit onderzoeksrapport gebaseerd is op doorleefde ervaringen en belevingen van gedetineerden en personeel dat betrokken was in dit zeer bijzondere experiment dat Nova Belgica wel is. Hoewel veel mensen meegewerkt hebben aan dit onderzoek willen we er een aantal vernoemen die een bijzondere bijdrage aan de totstandkoming van dit onderzoek hebben geleverd, nl. de Belgische directieleden Dhr. Frank Schoeters en Mevr. Wendy Mercelis uit de PI Tilburg en Dhr. Peter Schelkers uit de PI Norgerhaven. Onze dank gaat ook uit naar de velen die ons geholpen hebben met het monnikenwerk van het transcriberen van de interviews, namelijk Tine De Batselier, Tzyvia Belinfante, Marlien van Duursen, Rosa Koenraadt, Annie Milzink-Sadi, Sari van der Poel, Noortje Tielemans en Judith van Zanten.

Tot slot: dit onderzoek was een Nederlands-Belgisch project op vele verschillende vlakken. Ook als onderzoeksteam hebben we heel leerrijke en plezierige Nederlands-Belgische samenwerkingservaringen kunnen opdoen, die ons heel dierbaar zijn. Ook hiervoor zijn we de opdrachtgever dankbaar.

November 2012, De onderzoeksploeg
Kristel Beyens (VUB), Miranda Boone (UU), Mieke Kox (UU), Ton Liefaard (UU), An-Sofie Vanhouche (VUB), Sari van der Poel (UU)

Inhoud

Gebruikte afkortingen xi

Hoofdstuk 1
Nova Belgica 1

1.1 Inleiding 1
1.2 Achtergrond van het project 1
1.3 Aanleiding en doelstelling van het onderzoek 3
1.4 Probleemstelling en onderzoeksvragen 5
1.5 Opzet en methoden van onderzoek 6
1.6 Enkele kenmerken van de PI Tilburg en de PI Norgerhaven 6

Hoofdstuk 2
Opzet en methoden van onderzoek 11

2.1 Inleiding 11
2.2 Literatuur en regelgeving 11
2.3 Kwantitatieve analyses van bestaande bronnen 12
2.3.1 Gedetineerdensurvey en medewerkersonderzoek 2011 12
2.3.2 Onderzoek naar classificatie van gedetineerden door het NICC 12
2.4 Kwalitatieve methoden van onderzoek in de PI Tilburg 12
2.4.1 Observaties in de PI Tilburg 13
2.4.2 Interviews met Belgische gedetineerden 13
2.4.3 Interviews met medewerkers in de PI Tilburg 16
2.5 Kwalitatief onderzoek in een Nederlandse inrichting 17
2.5.1 Observaties in een Nederlandse inrichting 19
2.5.2 Interviews met Nederlandse gedetineerden en medewerkers 19
2.6 Analyse 21

Hoofdstuk 3
Juridisch kader 23

3.1 Wederzijdse bevoegdheden en verantwoordelijkheden 24
3.2 Het toepasselijke recht in de PI Tilburg 26
3.3 De selectie van gedetineerden 27
3.4 De rechtspositie van de gedetineerden in de PI Tilburg 30
3.4.1 De materiële detentieomstandigheden 30

3.4.2 Het regime en het dagprogramma in de PI Tilburg 32
3.4.3 Arbeid 33
3.4.4 Contact met de buitenwereld 34
3.4.5 Medische zorg 36
3.4.6 Rechts- en consulaire bijstand 38
3.4.7 Klachtrecht 38
3.4.8 Reclassering 40
3.4.9 Orde en veiligheid 44
3.4.10 Informatievoorziening en dossiers 46
3.5 Conclusie 49

Hoofdstuk 4
Theoretisch kader 53

4.1 Onderzoek naar detentiebeleving 53
4.2 Het morele klimaat van een gevangenis: het meetinstrument van Alison Liebling 54
4.3 Vertaalslag van de MQPL naar dit onderzoek 67

Hoofdstuk 5
Kwantitatieve gegevens over de tevredenheid van gedetineerden en medewerkers in de PI Tilburg 69

5.1 Inleiding 69
5.2 De ervaringen van gedetineerden in de PI Tilburg 71
5.2.1 Materiële leefomstandigheden 71
5.2.2 Contact met de buitenwereld 72
5.2.3 Relaties met het personeel 72
5.2.4 Relaties tussen gedetineerden 73
5.2.5 Persoonlijke ontwikkeling en reclasseringsmogelijkheden 73
5.2.6 Veiligheid 74
5.2.7 Eerlijkheid 74
5.3 Resultaten van het onderzoek voor medewerkers 75
5.3.1 Welzijn van het personeel 76
5.3.2 Relaties met gedetineerden 76
5.3.3 Relaties met medewerkers 77
5.4 Conclusie 78

Hoofdstuk 6
Ervaringen van gedetineerden en personeel in de PI Tilburg en de PI Norgerhaven 81

6.1 Inleiding 81
6.2 Materiële omstandigheden en regime 82
6.2.1 Ruimtelijke organisatie en regime 82
6.2.1.1 Algemeen 82

6.2.1.2	Groepscellen	83
6.2.1.3	Luchtplaatsen	88
6.2.1.4	Kleine secties en ruimtelijke scheiding	89
6.2.1.5	Bezoekzaal: slang	90
6.2.2	Een goed gevuld dagschema	90
6.2.3	Het activiteitenaanbod	92
6.2.3.1	Arbeid	92
6.2.3.2	Onderwijs	97
6.2.3.3	Sport	100
6.2.3.4	Recreatie en koken	102
6.2.3.5	Wandeling	105
6.2.3.6	Kledij	106
6.2.4	Materiële omstandigheden en regime in de PI Norgerhaven	107
6.3	Contact met de buitenwereld	109
6.3.1	Algemeen	109
6.3.2	Organisatie van het bezoek	110
6.3.3	Veiligheid en bezoek	110
6.3.4	Afstand	112
6.3.5	Kinderbezoek	114
6.3.6	Telefoneren	114
6.3.7	Contact met de buitenwereld in de PI Norgerhaven	115
6.4	Relaties tussen personeel en gedetineerden	115
6.4.1	Bejegening	115
6.4.2	Taal	118
6.4.3	Dynamische veiligheid	120
6.4.4	Respect en vertrouwen	121
6.4.5	Macht/autoriteit	125
6.4.6	Relatie met Belgische directie	125
6.4.7	Relaties tussen personeel en gedetineerden in de PI Norgerhaven	127
6.5	Relaties tussen gedetineerden	130
6.5.1	Groepscellen en groepsvorming	131
6.5.2	Kwetsbare gedetineerden en het belang van de moederfiche	133
6.5.3	Informeel leiderschap, macht en respect	134
6.5.4	Visie op de andere gedetineerden	135
6.5.5	Roddel	137
6.5.6	Steun, kameraderie en ver-/wantrouwen	137
6.5.7	Afpersing	138
6.5.8	Overleven	139
6.6	Persoonlijke ontwikkeling, resocialisatie, voorbereiding invrijheidstelling	140
6.6.1	Penitentiair dossier	140
6.6.2	Responsabilisering: feitelijke belemmeringen in de PI Tilburg	143
6.6.3	Stress/einde straf	146

6.6.4	Resocialisatie en voorbereiding invrijheidstelling in de PI Norgerhaven	148
6.7	Veiligheid en orde	151
6.7.1	Beleving van veiligheid door gedetineerden	152
6.7.2	Beleving van veiligheid door medewerkers	154
6.7.3	Veiligheidsbeleving in de PI Norgerhaven	157
6.8	Welzijn en gezondheid	160
6.8.1	Voeding	160
6.8.2	Medische verzorging en medicatiegebruik	163
6.8.3	Gebrek aan frisse lucht	166
6.8.4	Emotionele stress	166
6.9	Eerlijkheid	168
6.9.1	Regime	169
6.9.2	Personeel, regels en procedures	169
6.9.3	Incidenten en tuchtrapporten	173
6.9.4	Tuchtsancties	176
6.9.5	Klachten en commissie van toezicht	177

Hoofdstuk 7
Conclusies en beantwoording onderzoeksvragen 181

7.1	Inleiding	181
7.2	Ervaringen, consequenties, oorzaken	182
7.2.1	Bejegening, interactie tussen gedetineerden en personeel	182
7.2.2	Materiële omstandigheden en groepscellen	184
7.2.3	Bezoek en contact met de buitenwereld	185
7.2.4	Samenstelling van de gedetineerdenpopulatie	186
7.2.5	Gebrek aan achtergrondkennis over gedetineerden	187
7.2.6	De organisatie van de arbeid	187
7.2.7	Voeding en koken	188
7.2.8	Voorbereiding invrijheidstelling/reclassering	189
7.3	Afwijkende ervaringen van gedetineerden en personeel in de PI Norgerhaven	191
7.4	Terugkoppeling naar de literatuur	194
7.5	Toetsing aan MPQL-dimensies	195
7.6	Resumerend: leerpunten voor Nederland	199

Samenvatting 201

Summary 209

Bibliografie 217

Bijlage: Samenstelling begeleidingscommissie 221

Gebruikte afkortingen

BSD	Bureau Selectie en Detentiefasering
CDRGA	Centrale Dienst van de Regie van de Gevangenisarbeid
CTRG	Centrale Toezichtsraad voor het Gevangeniswezen
CvT	Commissie van Toezicht
DDB	Directie Detentiebeheer
DG EPI	Directoraat-Generaal Penitentiaire Inrichtingen – Etablissements Pénitentiaires
DJI	Dienst Justitiële Inrichtingen
DV&O	Dienst Vervoer en Ondersteuning
IBT	Intern Bijstandsteam
JWW	Justitieel Welzijns Werk
MMD	Medewerker Maatschappelijke Dienstverlening
MQPL	Measuring the Qualitiy of Prison Life
Pbw	Penitentiaire beginselenwet
PI	Penitentiaire Inrichting
PIW'er	Penitentiaire Inrichtingswerker
PSD	Psychosociale Dienst
RSJ	Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming
Sr	Wetboek van Strafrecht
SURB	Strafuitvoeringsrechtbank
SWOK	Samenwerkingsovereenkomst
VI	Voorwaardelijke invrijheidstelling
VILO	Voorlopige invrijheidstelling met het oog op verwijdering van het grondgebied of met het oog op overlevering
VDAB	Vlaamse Dienst Arbeidsbemiddeling

Hoofdstuk 1

Nova Belgica

1.1 Inleiding

Sinds februari 2010 verblijven er Belgische gedetineerden in de Nederlandse penitentiaire inrichting (PI) Tilburg. Zij verblijven daar in een hoofdzakelijk Belgisch regime dat gevoerd wordt door Nederlands personeel onder een gemengde Belgisch-Nederlandse directie. Tot deze unieke constructie, in interne beleidsstukken omgedoopt tot Nova Belgica, heeft de Nederlandse regering in 2009 het initiatief genomen om de personele consequenties van de almaar teruglopende detentiebehoefte te beperken. In België deed zich in diezelfde periode een dringende behoefte aan celcapaciteit voor die pas structureel kan worden opgelost wanneer de nieuwe inrichtingen die in aanbouw zijn, worden opgeleverd. Het project liep aanvankelijk tot december 2012, maar is ondertussen verlengd tot december 2013. Op het moment van het empirische onderzoek, nl. maart-mei 2012 verbleven er ongeveer 650 Belgische gedetineerden in de PI Tilburg.

De situatie zoals die zich nu voordoet in de PI Tilburg biedt een unieke mogelijkheid om de ervaringen van personeel en gedetineerden te onderzoeken in een internationaal vergelijkende context. Belgische gedetineerden kunnen hun ervaringen immers direct vergelijken met hun ervaringen in Belgische inrichtingen, terwijl het Nederlandse personeel het Nederlandse regime, waarmee zij gewend zijn te werken, als referentiekader zal gebruiken. Deze mogelijkheid heeft de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) doen besluiten een dergelijke onderzoeksopdracht via het Wetenschappelijk Onderzoek- en DocumentatieCentrum (WODC) van het ministerie van Justitie uit te zetten. Deze opdracht heeft geresulteerd in onderhavige onderzoeksrapportage.

In dit inleidende hoofdstuk wordt achtereenvolgens ingegaan op de achtergrond van het project, de aanleiding en doelstelling van het onderzoek, de centrale probleemstelling en de onderzoeksvragen. Tot slot wordt in een leeswijzer uiteengezet hoe deze rapportage is opgebouwd.

1.2 Achtergrond van het project

Nederland kent sinds 2005 een terugloop in capaciteitsbehoefte binnen het gevangeniswezen. Eind 2008 werd duidelijk dat deze terugloop structureel van aard is. Bovendien werd verwacht dat deze zich zou doorzetten (*Kamerstukken*

II 2008/09, 24 587, nr. 310; zie ook nrs. 256 en 270). Op 19 mei 2009 presenteerde de toenmalige staatssecretaris van Justitie het Masterplan Gevangeniswezen 2009-2014, waarin zij voorstellen deed tot het terugbrengen van de capaciteit door middel van sluiting van een aantal penitentiaire inrichtingen (*Kamerstukken II* 2008/09, 24 587, nr. 341). Dit zou ingrijpende gevolgen hebben voor het personeel in de verschillende inrichtingen.

In België bestond daarentegen al sinds geruime tijd een cellentekort. In 2008 was eveneens een Masterplan opgesteld 'voor een gevangenisstructuur in humane omstandigheden' met maatregelen om de bijzonder acute penitentiaire overbevolking tegen te gaan. Een van de plannen hiertoe was het bouwen van zeven nieuwe penitentiaire inrichtingen. De ingebruikname van deze nieuwe inrichtingen zou echter nog enige jaren op zich laten wachten. Daarom was het nodig om een tijdelijke (nood)oplossing te zoeken (Belgische Senaat 2009/10 nr. 4-1491/1, p. 4-5).

De oplossing voor de problemen in beide landen werd begin april 2009 gevonden in een bijzondere vorm van samenwerking tussen deze landen. Deze samenwerking houdt in dat Nederland, tegen betaling door België, tijdelijk celcapaciteit en personeel ter beschikking stelt voor de strafexecutie van Belgische vonnissen. België gebruikt deze celcapaciteit om de in België opgelegde vrijheidsstraffen ten uitvoer te leggen volgens de regels van het Belgische recht en onder leiding van een Belgische directie (*Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 3 (MvT bij de goedkeuringswet)). De Belgische inrichtingsdirecteur is verantwoordelijk voor de tenuitvoerlegging van de opgelegde straffen en het beheer van de PI Tilburg, al wordt dit laatste in de praktijk uitbesteed aan een Nederlandse beheersfunctionaris. Met deze samenwerking is de voorgenomen sluiting van een aantal penitentiaire inrichtingen uitgesteld tot 31 december 2012 en zijn de personele consequenties van het Nederlandse masterplan (tijdelijk) beperkt (*Kamerstukken II* 2008/09, 24 587, nr. 341, p. 10, *Kamerstukken II* 2009/10, 24 587, nr. 386, p. 2 en *Kamerstukken II* 2009/10, 32 215 nr. 5, p. 2). België kan hiermee haar cellentekort deels het hoofd bieden.

Nederland en België hebben op 31 oktober 2009 een verdrag gesloten om de samenwerking te formaliseren (*Trb.* 2009, nr. 202). Dit verdrag bevat de uitwerking van de samenwerking op hoofdlijnen en vormt daarmee het juridische kader, waarbinnen de detentie kan worden ten uitvoer gelegd (zie hoofdstuk 3). Het regelt onder meer de verhoudingen tussen de beide penitentiaire stelsels ten aanzien van de PI, de selectie van gedetineerden, de financiële aspecten en het transport van gedetineerden. Er is daarnaast een samenwerkingsovereenkomst (SWOK) gesloten op basis van het verdrag. Hierin zijn meer gedetailleerde afspraken vastgelegd en zijn onderdelen van het geldende regime en de rechtspositie van de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg nader geregeld. Deze samenwerkingsovereenkomst is op grond van artikel 3 lid 3 van het verdrag een overeenkomst naar Nederlands burgerlijk recht en heeft aldus geen volkenrechtelijke status (*Kamerstukken II* 2008/09, 32 215, nr. 3, p. 5). In hoofdstuk 3 worden dit verdrag, de SWOK en de gevolgen hiervan voor het

regime in de PI Tilburg en de rechtspositie van de Belgische gedetineerden in kaart gebracht.

De PI Tilburg is vanwege de geografische ligging ten opzichte van België en de PI's in België en vanwege het beveiligingsregime en de beschikbare capaciteit uitgekozen voor dit project. De inrichting geldt nog altijd als een Nederlandse inrichting op Nederlands grondgebied, maar heeft tijdelijk een bijzondere gebruiksbestemming gekregen: deze functioneert naar Belgisch recht voor de duur van de samenwerking als een dependance (bijhuis) van de strafinrichting te Wortel in België: de gedetineerden worden administratief ingeschreven in de strafinrichting te Wortel en blijven ook administratief onder de strafinrichting Wortel vallen, al verblijven ze daadwerkelijk in de PI Tilburg. België heeft de mogelijkheid om ten minste 500 gedetineerden in de PI Tilburg onder te brengen. Dit aantal kan indien nodig worden uitgebreid tot maximaal 681 gedetineerden (*Kamerstukken II* 2009/10, 32 215 nr. 5, p. 2). Ten tijde van ons onderzoek verbleven ongeveer 650 gedetineerden in de inrichting.

De samenwerking is in beginsel voor een periode van drie jaar aangegaan en liep ten tijde van het onderzoek tot en met 31 december 2012. Het verdrag biedt echter de mogelijkheid de samenwerking met een jaar te verlengen tot 31 december 2013 indien België dit noodzakelijk acht en dit voor 1 september 2012 is overeengekomen (Belgische Senaat 2009/10, nr. 4-1491/1, p. 4).[1] Deze mogelijkheid is ondertussen benut en de samenwerking tussen Nederland en België is verlengd tot en met 31 december 2013. Nadien is er op grond van dit verdrag geen mogelijkheid meer de samenwerking verder te verlengen.

1.3 Aanleiding en doelstelling van het onderzoek

Aan de onderzoeksaanvraag van de Dienst Justitiële Inrichtingen ligt de veronderstelling ten grondslag dat de Belgische gedetineerden die in de PI Tilburg verblijven op bepaalde punten positieve ervaringen hebben met het Belgische regime in de Nederlandse penitentiaire inrichting (startnotitie, p. 3). Voor deze veronderstelling wordt vooral steun gevonden in het positieve beeld dat naar voren komt over de PI Tilburg in de rapportage van het Medewerkers Tevredenheid Onderzoek (MTO) 2011 en de gedetineerdensurvey 2011 en de analyse die daarvan speciaal gemaakt is voor de PI Tilburg (Van der Broek et al. 2011). In hoeverre die veronderstellingen juist zijn en ook bevestigd worden in ons onderzoek, wordt behandeld in hoofdstukken vijf en zes.

Op zichzelf is het opvallend dat de veronderstelling achter het voorgenomen onderzoek is dat het Belgische detentieregime wellicht gunstiger resultaten laat zien dan het Nederlandse detentieregime. Het Nederlandse detentieklimaat heeft lang een voorbeeldfunctie gehad. In 1988 publiceerde David Downes zijn beroemde studie *Contrasts in Tolerance: Post-War Penal Policy in the Nether-*

1 In het verdrag werd ook de mogelijkheid geboden om de samenwerking tussentijds te beëindigen op 31 december 2011, mits de opzegging voor 30 juni 2011 zou plaatsvinden. Deze mogelijkheid is niet gebruikt gezien de onverminderde behoefte in België aan extra celcapaciteit.

lands and England and Wales, waarin hij de Nederlandse detentiesituatie en de beleving daarvan door (Engelse) gedetineerden vergeleek met het Engelse detentieregime. Hij kwam tot de conclusie dat het Nederlandse regime in vele opzichten superieur was aan het Engelse. Ook in andere internationaal vergelijkende publicaties komen bijzondere aspecten van het Nederlandse detentieklimaat naar voren (Ruggiero, Ryan & Sim 1995; Dunkel & Van Zyl Smit 2001). De sterke interne rechtspositie van gedetineerden, een goed ontwikkeld klachtrecht en het tot voor kort gehandhaafde principe van één gedetineerde per cel zijn er enkele van. In het laatste decennium hebben zich echter ingrijpende wijzigingen voorgedaan in het gevangenisregime. Het principe van één gedetineerde per cel is verlaten en het regime is vergaand versoberd wat onder andere tot uitdrukking komt in een sterk verkort dagprogramma (Boone 2007). Uit een recente make-over van het onderzoek van Downes komt desondanks naar voren dat Engelse gedetineerden het Nederlandse gevangenisregime nog steeds veel positiever beoordelen dan Nederlandse gedetineerden het Engelse (Kruttschnitt & Dirkzwager 2011).[2] De belangrijkste factoren die het verschil in beleving verklaarden, de grotere veiligheid in Nederlandse inrichtingen en de openere en responsievere houding van het personeel, zouden echter ook een (gedeeltelijke) verklaring kunnen vormen voor de positieve ervaringen van de gedetineerden in de PI Tilburg.

Ook los van deze directe aanleiding is er alle reden uitgebreid onderzoek te doen naar de ervaringen van gedetineerden en medewerkers in de PI Tilburg. Er is weliswaar al veel onderzoek gedaan naar detentiebeleving (zie hoofdstuk 4), maar de situatie dat gedetineerden hun straf uitzitten in een ander land, op basis van het regime en de regelgeving van het land van herkomst, maar ten uitvoer gelegd door detentiepersoneel van het land van ontvangst, heeft zich naar ons weten, ook in internationaal verband, nooit eerder voorgedaan. Deze specifieke detentiesituatie biedt de unieke mogelijkheid systematisch onderzoek te doen naar het relatieve belang van verschillende factoren voor de beleving van detentie. De invloed die de bejegening door het personeel heeft op de beleving van detentie door gedetineerden, kan nader worden onderzocht door de ervaringen van de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg te vergelijken met de ervaringen die zij in andere Belgische inrichtingen hebben opgedaan. Immers: de situatie in Tilburg verschilt vooral van die van andere Belgische inrichtingen doordat deze door Nederlands personeel gerund wordt. Vergelijking tussen de ervaringen van Belgische gedetineerden in Belgische inrichtingen en de PI Tilburg kan echter ook meer licht werpen op een aantal aspecten, waarin de situatie in Tilburg nu juist verschilt met die in andere Belgische inrichtingen, zoals de gebouwelijke situatie, de wijze van tenuitvoerlegging van detentie in meerpersoonscellen, het aanbod aan activiteiten, de medische zorg, de nabijheid

2 Hoewel die verschillen wellicht deels verklaard kunnen worden door het verschil in populaties (de Nederlandse gedetineerden in Engelse inrichtingen waren veel vaker first offender en hadden minder ernstige, althans minder geweldsdelicten gepleegd).

van familie en de afwezigheid in de PI Tilburg van de diensten van de Vlaamse Gemeenschap die in de Belgische gevangenissen instaan voor de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden.

Daarbij kan vergelijking van de ervaringen van het Nederlandse personeel in de PI Tilburg met ervaringen in Nederlandse inrichtingen en een vergelijking tussen de ervaringen van Belgische gedetineerden in Tilburg met die van een vergelijkbare groep Nederlandse gedetineerden meer inzicht geven in de invloed die het regime heeft op de beleving van detentie door personeel en gedetineerden en dan met name in die aspecten van het regime waarin de situatie in Tilburg wezenlijk verschilt van die van Nederlandse inrichtingen: de ruimere bezoektijden en het ruimere dagprogramma.

Dit sterk exploratieve onderzoek heeft als doel inzicht te verschaffen in ervaringen met, en consequenties van, het uitvoeren van het Belgische detentieregime in een Nederlandse penitentiaire inrichting. Tevens vindt een analyse/ inschatting plaats van wat de bron of oorzaak is achter deze ervaringen. De DJI wil de resultaten van het onderzoek gebruiken om te bezien of/ hoe eventuele positieve ervaringen en consequenties ook zijn te realiseren binnen het Nederlandse detentieregime vanwege de veronderstelling dat het Belgische detentieregime wellicht aspecten kent die gunstiger resultaten laten zien dan het Nederlandse detentieregime.

1.4 Probleemstelling en onderzoeksvragen

De verschillende factoren die bepalend zijn voor de beleving van detentie door zowel gedetineerden als medewerkers, staan centraal in het onderhavige onderzoek. Dit is vertaald in de volgende centrale probleemstelling: *wat zijn de (positieve, negatieve of andere) ervaringen met de uitvoering van het Belgische detentieregime in een Nederlandse inrichting, wat zijn de consequenties van die ervaringen en welke mogelijke oorzaken zijn er aan te geven voor het optreden van deze ervaringen?*

In het licht van deze probleemstelling zijn de volgende deelvragen geformuleerd.

Inventarisatie

1. Wat zijn de ervaringen van gedetineerden en personeel (directie, beveiligingsbeambten, penitentiaire inrichtingswerkers, leden van de psychosociale dienst, geestelijke verzorgers) met het uitvoeren van het Belgische detentieregime in een Nederlandse inrichting?
2. Wat zijn de consequenties van het Belgische detentieregime in een Nederlandse inrichting voor gedetineerden en medewerkers?
3. In hoeverre verschillen de ervaringen van een vergelijkbare groep Nederlandse gedetineerden in Nederlandse inrichtingen met die van Belgische gedetineerden in de PI Tilburg?

4. Hoe is de beoordeling (positief, negatief, anderszins) van deze ervaringen en consequenties door direct en indirect betrokkenen?

Interpretatie

5. Wat zien de gedetineerden en het personeel als de oorzaken voor het optreden van deze (positieve, negatieve, andere) ervaringen en consequenties? Onder andere zal worden bezien in hoeverre respondenten:
   a. zich (expliciet of impliciet) baseren op ervaringen met of beelden over andere situaties/regimes en, zo ja, welke.
   b. ervaringen en consequenties toeschrijven aan verschillen in wet- en regelgeving en haar toepassing, de invulling van het regime, bejegening door het personeel, de gedetineerdengroep en hun kenmerken, de aanwezige voorzieningen, cultuurverschillen en/of andere factoren.

Beoordeling

6. In welke mate zijn de door de respondenten gelegde verbanden tussen ervaringen/consequenties enerzijds en oorzaken anderzijds volgens de onderzoekers aannemelijk?

1.5 Opzet en methoden van onderzoek

Het onderzoek bestaat uit verschillende deelonderzoeken. In het eerste deelonderzoek is de relevante literatuur, wet- en regelgeving en jurisprudentie bestudeerd, met behulp waarvan het juridische kader en het theoretisch kader voor dit onderzoek zijn geschetst. Het tweede deel bestaat uit een empirische studie in de PI Tilburg: door middel van observaties en half-open interviews met medewerkers en gedetineerden is geprobeerd de detentiebeleving in de PI Tilburg in kaart te brengen. Het derde deel bestaat uit een empirische studie in de PI Veenhuizen, locatie Norgerhaven die als doel had de detentiebeleving van de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg te vergelijken met een groep gedetineerden en personeel in een op hoofdlijnen vergelijkbare inrichting onder een Nederlands regime. Ook hier zijn observaties verricht en half-open interviews afgenomen met gedetineerden en personeel. Tot slot zijn alle data geanalyseerd. De verschillende methoden worden in hoofdstuk 2 uitgebreid besproken.

1.6 Enkele kenmerken van de PI Tilburg en de PI Norgerhaven

De PI Tilburg is sinds 1994 in gebruik als penitentiaire inrichting. Voorheen was dit de Koning Willem II Kazerne. Deze is echter afgestoten door het ministerie van Defensie en in gebruik genomen door het ministerie van Justitie voor het in bewaring stellen van vreemdelingen die in afwachting zijn van hun uitzetting op grond van de vreemdelingenwet. De kazerne is hiertoe omgebouwd tot een penitentiaire inrichting, maar de oorsprong van het gebouw is nog steeds duidelijk terug te zien. Het terrein wordt namelijk gekenmerkt door verschillende gebouwen en verschillende (tijdelijke) loodsen. In totaal zijn er zeven leef-

afdelingen in zeven verschillende gebouwen voor gedetineerden en daarnaast zijn er voorzieningen en faciliteiten in weer andere gebouwen op het terrein.

De voormalige gebouwen voor de manschappen zijn omgebouwd tot leefafdelingen met groepscellen voor acht personen. Er zijn momenteel drie van deze leefafdelingen, namelijk B, C en D. Op de afdelingen B en C verblijven 120 gedetineerden en op afdeling D verblijven 126 gedetineerden. Op afdeling D zijn niet alleen achtpersoonscellen, maar ook vier cellen voor zes personen. De groepscellen zijn in elke unit gelegen op de begane grond en de eerste etage die door middel van trappen aan elkaar gekoppeld zijn. Deze cellen worden gekenmerkt door een grote ruimte, vier stapelbedden waar alle gedetineerden een eigen televisie aan bevestigd hebben, kasten voor alle gedetineerden, een tafel en stoelen en een kleine douche en toilet. Daarnaast is er een klein keukentje in de cel. Op de derde etage zijn een recreatieruimte en de gemeenschappelijke keuken gevestigd voor de betreffende afdeling. De luchtplaatsen voor de afdelingen liggen naast de groepsafdelingen.

Daarnaast is er op het terrein celcapaciteit bijgebouwd in de vorm van permanente en semi-permanente bouw. Dit gaat om vier afdelingen. Op afdeling T verblijven 96 gedetineerden onder een regulier regime. Op afdeling H verblijven 108 gedetineerden, waarvan 24 op duocellen en de rest op monocellen. Op afdeling T heeft ieder zijn eigen cel. Dit zijn de gebruikelijke cellen met een bed, een toilet, een tafel, een stoel en een kast. De afdelingen worden gekenmerkt door een personeelsruimte in het midden met aan weerszijden een recreatieruimte met keuken en een cellengang waar zich tevens de gezamenlijke douches bevinden. Dit is zowel op de begane grond als op de eerste etage het geval.

Er is ook een afdeling die vrijwel geheel bestaat uit duocellen. Deze afdeling, U, heeft 24 cellen waarvan drie enkele cellen en 21 duo. Hier verblijven 45 gedetineerden onder een regulier regime. Deze afdeling bestaat uit twee verdiepingen met de gangen met de cellen. Ook deze cellen worden gekenmerkt door een stapelbed, een toilet, een kast, een tafel en een stoeltje. Zowel boven als beneden is daarnaast een recreatiezaal waar ook een kleine keuken in is gevestigd.

De laatste afdeling, X, heeft 66 eenpersoonscellen. Deze zijn verdeeld over drie vleugels met ieder een apart regime, te weten regulier, strikt en luwte. De cellen en de afdeling zijn vergelijkbaar met de overige cellulaire afdelingen, maar onderscheiden zich door het regime. De reguliere afdeling is in beginsel voor alle gedetineerden, 'de strikt' is voor gedetineerden die worden gesanctioneerd en de luwte afdeling is voor gedetineerden die niet geschikt zijn om op een reguliere afdeling te verblijven omdat ze daar te veel prikkels ontvangen die ze niet aankunnen of omdat ze te kwetsbaar zijn. Zij verblijven in een prikkelvrije omgeving op afdeling X.

Tot slot zijn de oude loodsen van de kazerne omgebouwd tot onder meer arbeidszalen, een ruime sportaccommodatie, onderwijszalen, een bibliotheek, bezoekruimtes, de geestelijke verzorging, afzonderingscellen en voorzieningen voor de medewerkers. Deze bevinden zich op verschillende locaties op het

terrein. Dit betekent dat gedetineerden steeds de afdeling verlaten en over het terrein door de buitenlucht naar de arbeid, de sport of andere faciliteiten lopen (zie ook Inspectie voor de Sanctietoepassing 2007).

De gedetineerden en medewerkers in de PI Tilburg
Ten tijde van het onderzoek verbleven er gemiddeld 650 Belgische gedetineerden in de PI Tilburg. Het precieze aantal wisselt dagelijks door het transport naar België en de overnachting in de PI te Wortel (België) die hiermee gepaard gaat. De Belgische gedetineerden zijn verdeeld over zeven afdelingen zoals hiervoor uiteengezet.

Het valt op dat ruim de helft van de gedetineerden in de PI Tilburg geen rechtmatig verblijf in België geniet (53,4%) en dat van een klein deel de verblijfsstatus onduidelijk is (5,2%). Ongeveer 35% van de gedetineerden is geboren in België, de overige gedetineerden hebben een ander herkomstland. Het betreft bovendien vooral gedetineerden met lange straffen in vergelijking met Nederland: er zijn weinig gedetineerden die een gevangenisstraf van minder dan drie jaar uitzitten en er verblijven ook levenslang gestraften in de PI Tilburg. De gedetineerden zijn afkomstig uit zowel Waalse, Brusselse als Vlaamse gevangenissen.

Er werken bijna 500 Nederlandse medewerkers in de PI Tilburg. Dit zijn met name penitentiaire inrichtingswerkers (PIW'ers) die op de verschillende leefafdelingen werkzaam zijn en daar toezicht houden op gedetineerden en beveiligingsmedewerkers die toezicht houden op de beveiliging en/of gedetineerden. Daarnaast zijn er verschillende andere diensten, zoals de directie, de arbeid, de medische dienst, de bibliotheek, onderwijs en sport, en enkele facilitaire en algemene diensten. Verder is er ook geestelijke verzorging in de PI Tilburg aanwezig, maar deze medewerkers zijn niet rechtstreeks in dienst bij de PI Tilburg. En tot slot zijn er nog Belgische medewerkers, zoals de Belgische directieleden, haar ondersteuning en de medewerkers van de psychosociale dienst (PSD).[3]

De medewerkers zijn voornamelijk mannen, namelijk zo'n 72%. De leeftijden zijn niet exact bekend, maar deze lijken uiteen te lopen, wat ook terug te zien is in het onderzoek dat onder medewerkers van de PI Tilburg is uitgevoerd (Van der Broek et al. 2011). Veel van de medewerkers waren al in dienst van de PI Tilburg met de komst van de Belgische gedetineerden: zij konden hun baan behouden dankzij de komst van de Belgische gedetineerden. Met de komst van de 150 extra gedetineerden in februari 2011 was er met spoed extra personeel nodig om ook op deze 150 extra gedetineerden toe te zien. Daarom is het personeelsbestand destijds aanzienlijk uitgebreid. En tussentijds zijn er, zoals in elke organisatie, wel wisselingen geweest in het personeelsbestand. Tot slot

3 Diensten zoals de MMD en de BSD zijn niet aanwezig in de PI Tilburg omdat dit Nederlandse diensten zijn die niet door en voor Belgische gedetineerden worden gebruikt.

is het vermeldenswaard dat een klein gedeelte van de medewerkers in de PI Tilburg zelf woonachtig is (geweest) in België.

PI Veenhuizen, locatie Norgerhaven

De PI Veenhuizen bestaat uit drie locaties, namelijk Norgerhaven voor (lang)gestraften en preventieven, Esserheem voor de Vreemdelingen in het Strafrecht (VRIS) en de beperkt beveiligde inrichting Groot Bankenbosch. Ons onderzoek richt zich op de locatie Norgerhaven (meer over de keuze voor deze inrichting in hoofdstuk 2).

Norgerhaven is een relatief oude inrichting. Ze bestaat uit zowel oud- als nieuwbouw. De oudbouw dateert van 1901-1905 en de nieuwbouw dateert van 1989 (Inspectie voor de Sanctietoepassing 2008). De oudbouw en de nieuwbouw vormen samen een carré met in het midden een grote luchtplaats voor de gedetineerden van alle negen afdelingen. De oudbouw bestaat uit de Westerkade en de Oosterkade, twee vleugels waar de leefafdelingen E, F, G, H, J en K voor gedetineerden zijn gevestigd en waar ook faciliteiten voor gedetineerden zoals sportaccommodaties, bibliotheek, onderwijslokalen, gebedsruimtes en een zogenaamde Soos (een grote recreatieruimte waar gedetineerden van verschillende afdelingen samen kunnen komen) gevestigd zijn. De leefafdelingen worden gekenmerkt door een recreatieruimte met een keuken op de begane grond, en de eenpersoonscellen op de eerste en de tweede etage. Deze zijn met elkaar gekoppeld door stalen trappen waar gedetineerden zich over kunnen verplaatsen als ze niet in hun cel ingesloten zijn. De personeelsruimte bevindt zich op de tweede etage naast de cellen. De cellen zijn kleiner dan de voorgeschreven afmetingen omdat het een oud gebouw betreft. Hier staat een bed, een tafel en een stoel, een kast en een toilet. Tevens mag hier een beperkt aantal huisdieren gehouden worden. De douches bevinden zich op de gang. Afdeling F geldt als inkomstenafdeling (de afdeling waar gedetineerden binnenkomen) en afdeling K is een zogenaamde Extra Zorg Voorziening. De overige afdelingen zijn reguliere afdelingen met een regulier regime.

De nieuwbouw wordt ook wel 'De Noord' genoemd. Hier zijn de reguliere leefafdelingen L, M, N en O gevestigd. Ook op deze leefafdelingen is er beneden een recreatieruimte met een keuken, en zijn op de eerste, de tweede en de derde verdieping de cellen. Dit zijn grotendeels eenpersoonscellen, maar elke afdeling heeft ook duocellen. De cellen zijn vergelijkbaar met de cellen in de oudbouw, maar iets groter. Dat is ook de reden dat op deze afdeling wel duocellen gevestigd zijn en in de oudbouw niet: de cellen zijn hiervoor te klein. Ook op deze afdelingen zijn de douches op de gang te vinden. Een opmerkelijk verschil is tot slot nog de gang die voor de afdelingen gelegen is. Dit heeft met de carré te maken: om te voorkomen dat er open hoeken waren in de carré, is er een extra gang geplaatst om het gebouw af te sluiten. Deze gang dient eerst overgestoken te worden alvorens men de afdeling op kan.

De carré wordt tenslotte afgesloten door de zuidelijke afdeling. Hier zijn de personeelsruimten gelegen, maar hier bevindt zich ook de keuken en de wasserij waar ook gedetineerden werkzaam zijn. Daarnaast is er een zogenoemde

binnenportier: gedetineerden kunnen zich bij deze portier melden als ze een afspraak hebben bij de medische dienst, de MMD of de BSD. Zij kunnen zelf naar deze diensten toelopen, en worden hierbij niet begeleid. Zij steken vanuit de afdeling de grote luchtplaats over en gaan dan naar de betreffende dienst waar zij op dat tijdstip moeten of mogen zijn. Dit geldt niet alleen voor deze diensten, maar ook voor bijvoorbeeld de bibliotheek, het onderwijs en de Soos. Als zij niet in hun cel of op hun afdeling ingesloten zijn, kunnen zij daar zelf naar toe lopen via de luchtplaats.

Tot slot dient te worden opgemerkt dat de bezoekzalen, de sportvelden en de werkzalen ook wel 'de fabriek' genaamd in Norgerhaven, niet in het carré liggen. Deze liggen in of bij het voorgebouw. Gedetineerden kunnen hier niet zelf naar toe, maar hebben hiervoor begeleiding nodig.

De gedetineerden en medewerkers in Norgerhaven

Norgerhaven biedt plaats aan zo'n 240 gedetineerden die verdeeld zijn over negen afdelingen. Momenteel verblijven er met name (voor Nederlandse begrippen) langgestraften, korter gestraften uit de regio en preventief gehechten. Indien de locatie Esserheem vol is, kunnen ook Vreemdelingen in de Strafrechtsketen in Norgerhaven geplaatst worden. Dat was ook ten tijde van het onderzoek het geval: er verbleef een handvol vreemdelingen in Norgerhaven.

Norgerhaven huisvest minder gedetineerden met als gevolg dat ook het personeelsbestand kleiner is. Het gaat echter ook om PIW'ers en beveiligingsmedewerkers, en daarnaast diensten als de directie, de arbeid, de medische dienst, de bibliotheek, onderwijs, sport en enkele facilitaire en algemene diensten. Daarnaast is er ook geestelijke verzorging aanwezig, en bovendien zijn ook de MMD en de BSD in Norgerhaven aanwezig in het kader van de resocialisatieprogramma's voor gedetineerden.

Het was niet mogelijk om een overzicht te krijgen van het personeelsbestand in Norgerhaven, maar over het algemeen kan worden gesteld dat dit bestand voornamelijk bestaat uit mannen die afkomstig zijn uit de regio en die al veel dienstjaren bij justitie en/of deze inrichting op hun naam hebben staan. Wisselingen in het personeelsbestand lijken minder vaak voor te komen en ook de diversiteit onder het personeel is minder groot dan in de PI Tilburg.

Hoofdstuk 2

Opzet en methoden van onderzoek

2.1 Inleiding

In het onderzoek zijn diverse onderzoeksmethoden gecombineerd: literatuur- en jurisprudentieonderzoek, kwantitatieve analyses van bestaand materiaal, observaties en interviews. In het onderstaande zullen de diverse onderzoeksmethoden achtereenvolgens worden besproken; daarbij zal per onderzoeksmethode worden aangegeven op welke wijze ze zijn toegepast, welke informatie ze hebben opgeleverd en wat de beperkingen waren.

2.2 Literatuur en regelgeving

Het onderzoek is van start gegaan met een uitgebreide analyse van de wet- en regelgeving rondom dit bijzondere penitentiaire project. Het verdrag en de overeenkomst tussen Nederland en België in het kader van dit project, de Nederlandse en Belgische penitentiaire regelgeving en de Nederlandse, Belgische en Vlaamse kamerstukken over dit thema zijn bestudeerd en geanalyseerd. Daarnaast zijn de huisregels en de dagprogramma's van de PI Tilburg en de PI Veenhuizen bekeken en afgezet tegen de specifieke Nederlandse en Belgische situatie. Verder is (interne) informatie bij de PI Tilburg opgevraagd om de situatie in de PI Tilburg in kaart te brengen. Dit betrof onder meer het opleidingsprogramma van het personeel in het kader van Nova Belgica, informatie over de selectie en screening van gedetineerden voor overplaatsing naar de PI Tilburg, de incidentenregistratie, interne evaluaties en jaarverslagen.

Voor het theoretisch deel is gebruik gemaakt van de bestaande literatuur over de beleving van detentie door gedetineerden en met name van het veelomvattende en internationaal zeer gewaardeerde werk van Alison Liebling. Zij deed uitputtend onderzoek naar het 'morele klimaat' in verschillende penitentiaire inrichtingen en naar de ervaringen van gedetineerden en personeel in verschillende regimes. Ook is gebruik gemaakt van literatuur waarin de specifieke kenmerken van het Nederlandse gevangenisklimaat worden afgezet ten opzichte van buitenlandse detentie-ervaringen. Tot slot zijn ook (niet-wetenschappelijke) rapporten over de situatie in de PI Tilburg bestudeerd, zijn krantenartikelen gelezen en berichten in de media beluisterd en bekeken om datgene wat bekend was over de situatie in de PI Tilburg in kaart te brengen.

2.3 Kwantitatieve analyses van bestaande bronnen

2.3.1 Gedetineerdensurvey en medewerkersonderzoek 2011

Voor dit deelonderzoek is gebruik gemaakt van het onderzoek van Van der Broek et al. (2011) naar het welbevinden van gedetineerden en medewerkers van de PI Tilburg. Hiervoor zijn de gegevens van de Gedetineerdensurvey 2011 en het Medewerkerstevredenheidsonderzoek 2011 speciaal geanalyseerd voor de situatie in de PI Tilburg. Op basis van deze analyses kon een eerste inzicht worden gekregen in de verschillen in ervaringen en percepties tussen gedetineerden en medewerkers van de PI Tilburg in vergelijking met medewerkers en gedetineerden van andere inrichtingen, bijvoorbeeld met betrekking tot gevoelens van veiligheid en de relaties en interacties tussen gedetineerden en personeel en gedetineerden en personeel onderling. Naar aanleiding van de gedetineerdensurvey en het medewerkerstevredenheidsonderzoek is meer informatie opgevraagd bij de DJI en het WODC over de analyses die aan deze rapporten ten grondslag hebben gelegen. DJI heeft vervolgens de databestanden van de gedetineerdensurvey aan ons ter beschikking gesteld waarop aanvullende analyses specifiek voor Tilburg zijn uitgevoerd. Per onderdeel werd bekeken op basis van welke vragen men tot een bepaalde conclusie was gekomen. Indien relevant werden de antwoorden op die vragen nog eens afzonderlijk door ons geanalyseerd.

2.3.2 Onderzoek naar classificatie van gedetineerden door het NICC

Ook werd gebruik gemaakt van het recente onderzoek van het Belgische Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC) naar de classificatie van gedetineerden (Vanneste et al. 2011). In hun onderzoek is de vragenlijst van Alison Liebling (*Measuring the Quality of Prison Life, MQPL*) gebruikt om het leefklimaat in zeven Belgische gevangenissen, waaronder ook de PI Tilburg, te vergelijken. Aan de onderzoekers is gevraagd hun data verder te mogen exploiteren voor de Tilburgse gevangenis, maar uiteindelijk bleek het niet mogelijk om rechtstreeks toegang te krijgen tot de ruwe data om de gegevens met betrekking tot de Tilburgse gevangenis verder te analyseren. In dit rapport zal dus enkel verwezen worden naar de algemene resultaten over Tilburg die in het gepubliceerde NICC-rapport terug te vinden zijn.

Zie voor een verdere toelichting op de analyse van kwantitatieve gegevens, hoofdstuk 5 van deze studie.

2.4 Kwalitatieve methoden van onderzoek in de PI Tilburg

Het zwaartepunt van het empirische onderzoek heeft bestaan uit het afnemen van kwalitatieve, half-gestructureerde interviews met gedetineerden en personeel uit de PI Tilburg en de PI Norgerhaven. Een kwalitatieve aanpak ligt voor de hand op basis van de probleemstelling, waarin de beleving van gedetineerden

en personeel centraal staat. Kwalitatief onderzoek is aangewezen indien men de betekeniswereld achter sociale processen, interacties, sociale relaties, gedragingen, houdingen, gevoelens, ervaringen wil onderzoeken (Kleemans, Korf & Staring 2008; Decorte & Zaitch 2010). Via kwalitatief onderzoek is het mogelijk een diepgaande analyse te maken van de ervaringen en de betekeniswereld van een beperkt aantal respondenten. Open bevragingstechnieken geven meer ruimte aan het perspectief en het interpretatiekader van de bevraagde zelf dan een gesloten survey, wat noodzakelijk is om tot valide conclusies te komen met betrekking tot de mogelijke oorzaken en consequenties van de aangehaalde positieve en negatieve ervaringen. De aanwezigheid van het reeds bestaande kwantitatieve materiaal bood de mogelijkheid de betrouwbaarheid van de kwalitatieve resultaten door middel van triangulatie te vergroten.

2.4.1 Observaties in de PI Tilburg

Voorafgaand aan de interviews met gedetineerden en medewerkers is een aantal dagen geobserveerd op verschillende afdelingen van de PI Tilburg. Twee onderzoekers zijn gedurende twee dagen meegelopen met medewerkers van verschillende afdelingen. Met name zijn de resultaten van de observaties gebruikt om de respondenten meer diepgaand en met kennis van de penitentiaire cultuur en ruimtelijke context te kunnen bevragen en het vertrouwen in de onderzoekers te vergroten. Deze observaties hebben plaatsgevonden in februari 2012. Na enige weken intensief interviewen ontstond de behoefte om nog een aantal kortdurende observaties te kunnen uitvoeren bij diensten en op afdelingen waarmee wij nog minder bekend waren. Aanvullend is geobserveerd tijdens het spreekuur van een verpleegkundige op de afdeling, tijdens de arbeid en op de afdeling waar duocellen gevestigd zijn. Dit heeft een meer gedetailleerd beeld van deze specifieke diensten en deze specifieke afdeling opgeleverd en de bekendheid van medewerkers en gedetineerden met het onderzoek verder vergroot.

2.4.2 Interviews met Belgische gedetineerden

Er zijn in totaal 36 Belgische gedetineerden geïnterviewd. Er is voor gekozen de Belgische gedetineerden overwegend te laten interviewen door Belgische onderzoekers, terwijl voor het interviewen van Nederlands personeel en de Nederlandse gedetineerden vooral Nederlandse onderzoekers zijn ingezet. Daarmee werd geprobeerd de sociale toegankelijkheid tot de respondentengroep te vergroten en taalproblemen die zich ook (juist) tussen Belgen en Nederlanders voor kunnen doen te voorkomen. Bovendien sprak een deel van de respondenten alleen Frans, een taalvaardigheid waarin ook alleen door de Belgische onderzoekers werd voorzien. Een van de Nederlandse onderzoekers merkte op dat de ontmoeting tussen een Belgische onderzoeker en gedetineerde of medewerker in een Nederlandse inrichting, hetzelfde effect had als een ontmoeting tussen twee medelanders in het buitenland: het vergrootte de vertrouwelijkheid, terwijl

onder normale omstandigheden potentieel invloedrijke verschillen (in sekse en leeftijd bijvoorbeeld) ondergeschikt werden. Dit onvoorziene effect heeft de diepgang van de gesprekken en de bereidheid om openlijk te spreken ongetwijfeld nog vergroot.

Selectie gedetineerden
Er is gebruik gemaakt van een quotasteekproef[1] op basis van detentie-ervaring, detentiefase, verblijfsunit, culturele achtergrond en taal. Op basis van deze criteria is een indeling gemaakt van de gedetineerden en is hen in willekeurige volgorde gevraagd of zij bereid waren aan het onderzoek deel te nemen tot het maximum van de verschillende quota was bereikt. Het lag voor de hand te kiezen voor een meerderheid van gedetineerden die substantiële ervaring heeft in liefst meerdere Belgische penitentiaire inrichtingen. Een verschil in beleving van detentie in de PI Tilburg ten opzichte van detentie in een andere Belgische inrichting, kan inzicht geven in het belang dat de bejegening door het personeel speelt bij de detentiebeleving. Een verschil tussen de PI Tilburg in vergelijking met andere Belgische penitentiaire inrichtingen is immers dat deze gerund wordt door Nederlands personeel. Feitelijk verliep de selectie aldus. Voorop gesteld werd dat van iedere unit een evenredig aantal gedetineerden aan het onderzoek deelnamen. Dit wil zeggen dat er telkens vijf personen werden geselecteerd van de units B, C, D en H; telkens drie personen van units X en T-Oost, en telkens twee personen van de units U en T-West. Nadien werd er een dubbele steekproef gemaakt om de uitval op te vangen.

Bovendien werd er tijdens de selectie rekening mee gehouden dat personen met een verschillende strafduur en detentiefase in de steekproef werden opgenomen, en dat de respondenten zoveel mogelijk uit verschillende Belgische gevangenissen kwamen. Achteraf werd er gecontroleerd of de respondenten die werden geselecteerd op verschillende tijdstippen naar Tilburg kwamen. Dat heeft er in geresulteerd dat één respondent, die net de inrichting binnenkwam, is toegevoegd aan de lijst.

Nadat de selectie was uitgevoerd, werden de gedetineerden aangesproken. Op drie verschillende tijdstippen in het onderzoek werden steeds vijftien gedetineerden gevraagd naar hun bereidheid tot medewerking. De gedachte hierachter was dat gedetineerden zo snel mogelijk nadat ze toestemming hadden gegeven het interview kon worden afgenomen. Een PIW'er haalde de gedetineerden uit hun cel. Op de gang, in het bijzijn van een PIW'er, legde de onderzoeker kort de bedoeling van het onderzoek uit en vroeg om medewerking. In dit stadium waren er slechts enkele gedetineerden die weigerden deel te nemen. Alleen op unit-T-West waren er opvallend weinig gedetineerden die bereid waren deel te nemen aan het onderzoek. Als reden werd opgegeven dat zij juist hadden deelgenomen aan een ander onderzoek met een vergelijkbare vraagstelling.[2] Het

1 Dit moet de representativiteit van de bevindingen zo veel mogelijk maximaliseren.
2 Het betrof een Belgische studente die in de PI Tilburg onderzoek deed voor haar afstudeerscriptie.

gebrek aan respons op afdeling T-West is opgelost door een extra gedetineerde te selecteren van afdeling T-Oost en een extra gedetineerde van D, de afdelingen die de meeste overeenkomst hebben met T-West. Andere redenen die werden opgegeven waren dat men niet spraakzaam was, geen zin had om mee te werken of dat er toch niets zou worden gedaan met de onderzoeksresultaten.

Zoals gezegd in hoofdstuk 1 bestaat ongeveer de helft van de gedetineerdenpopulatie in de PI Tilburg uit gedetineerden zonder verblijfsstatus in België.[3] Omdat er voor gedetineerden zonder verblijfsstatus in Nederland afzonderlijke inrichtingen zijn ingericht (Boone & Kox 2012), zijn er toch maar zes gedetineerden zonder verblijfsstatus geselecteerd voor een interview in plaats van een voor de samenstelling van de gevangenispopulatie representatief aandeel. Dit maakte het onderzoek volgens de opdrachtgever beter bruikbaar voor een vergelijking met de situatie van gedetineerden in het merendeel van de Nederlandse inrichtingen. Dit had ook tot gevolg dat personen die uit Waalse gevangenissen overkwamen naar Tilburg ondervertegenwoordigd zijn in de steekproef, omdat het merendeel van de gedetineerden zonder rechtmatig verblijf uit Waalse gevangenissen bleek te komen. Hoewel deze selectie wellicht tot een (positieve) vertekening van de onderzoeksresultaten heeft geleid (gedetineerden zonder recht op verblijf verkeren in een aantal opzichten in een slechtere positie, zie hoofdstuk 6), denken wij vanwege het kwalitatieve karakter van het onderzoek toch voldoende recht te kunnen doen aan de beleving van de verschillende gedetineerdenpopulaties in de PI Tilburg.

Verloop van de gesprekken

De interviews met gedetineerden zijn afgenomen in een periode van ongeveer vijf weken. De gesprekken duurden gemiddeld anderhalf tot twee uur, met enkele uitschieters naar boven. De eerste twee weken zijn alle interviews afgenomen door twee onderzoekers met als doel elkaar aan te vullen en de wijze van en inhoud van de interviews met behulp van de itemlijsten op elkaar af te stemmen.[4]

Twaalf van de zesendertig gedetineerden (1/3) die in eerste instantie aangaven te willen meewerken, lieten alsnog verstek gaan. De redenen die zij hiervoor opgaven waren: niet aanwezigheid in de inrichting in verband met transport of overplaatsing, ziekte, onvoldoende kennis van het Nederlands of Frans, het zich niet kunnen verplaatsen door de inrichting in verband met een blessure en weerstand tegen het opnemen van het gesprek.

Wanneer een persoon uitviel, belde een van de medewerkers van de PI naar de units met de vraag of een van de geselecteerde gedetineerden (die reeds zijn

3 Op het moment dat de selectie werd gemaakt, telde Tilburg 639 gedetineerden. Van deze 639 gedetineerden hadden er 337 geen recht op verblijf in Belgie, en wist men van 34 gedetineerden niet welke verblijfsstatus ze hadden.

4 De overige topiclijsten zijn hier grotendeels van afgeleid.

toestemming tot medewerking gaf) kon langskomen. Deze werkwijze moest aan het einde van het onderzoek uiteraard worden gewijzigd. Daarom werd een lijst opgesteld van gedetineerden die in principe aan onze criteria voldeden en die konden worden opgeroepen wanneer er een persoon uitviel. Die gedetineerde was dan dus niet van tevoren door ons geconsulteerd, maar op de door ons gehanteerde selectiecriteria wel vergelijkbaar met de gedetineerde die was uitgevallen.

2.4.3 Interviews met medewerkers in de PI Tilburg

In de PI Tilburg zijn 35 medewerkers geïnterviewd. Dit betrof grotendeels Nederlandse medewerkers, maar ook enkele Belgische medewerkers zoals de Belgische directieleden en medewerkers van de Psychosociale dienst (PSD). De Nederlandse medewerkers zijn door Nederlandse onderzoekers geïnterviewd en de Belgische medewerkers door Belgische onderzoekers om dezelfde redenen als eerder genoemd.

Selectie van de medewerkers
Ook de medewerkers van de PI Tilburg zijn geselecteerd aan de hand van een quotasteekproef. Selectiecriteria waren de functie die iemand bekleedde, leefgebied en de afdeling waar iemand werkzaam was, aantal dienstjaren bij justitie, geslacht en culturele achtergrond. De PI Tilburg heeft hiervoor een overzicht verstrekt waaruit de meeste van deze gegevens konden worden afgeleid. Dat gold niet voor het criterium culturele achtergrond, maar op basis van de namen van de betrokkenen kon daarin toch enige differentiatie worden aangebracht. Het criterium leeftijd zou in eerste instantie ook als selectiecriterium worden gehanteerd, maar hebben we laten vallen, omdat het niet uit het overzicht was af te leiden en minder relevant leek. De selectiecriteria zijn gehanteerd in de volgorde waarin ze hierboven staan opgenoemd. Omdat niet alle informatie op het overzicht actueel was, is de selectie voorgelegd aan de afdelingshoofden. Dit heeft geleid tot enkele wijzigingen omdat mensen bijvoorbeeld elders waren gedetacheerd, tijdens de interviewperiode op vakantie waren of slechts kort in een bepaalde functie werkzaam waren en dus geen vergelijkingsmateriaal hadden. Vervolgens zijn de medewerkers persoonlijk door een onderzoeker benaderd om deelname, of door de directiesecretaris met behulp van een door de onderzoekers opgestelde mail. Uiteindelijk zijn 40 medewerkers benaderd, waarvan er 35 hebben meegewerkt aan het onderzoek. De overige vijf medewerkers wilden niet meewerken in verband met drukte of omdat ze hier geen zin in hadden.

De respondenten bekleedden de volgende functies:
- veertien PIW'ers;
- vijf directieleden;
- vijf medewerkers van de PSD;
- drie geestelijk verzorgers;

– twee werkmeesters;
– twee medewerkers van de medische dienst (psycholoog en verpleegkundige);
– één medewerker van onderwijs;
– één sportinstructeur;
– één beveiliger;
– en drie leden en één aspirant-lid van de commissie van toezicht (één gesprek).

Deze medewerkers werden door de PI Tilburg gedurende twee uur vrijgesteld om deelname aan het onderzoek mogelijk te maken.

Verloop van de interviews

De interviews zijn afgenomen in de periode maart-mei 2012. De interviews vonden plaats in de spreekkamers van de inrichting. Na een korte kennismaking werden doel en opzet van het interview uiteengezet. Ook werd steeds aangegeven dat de inhoud van de gesprekken geanonimiseerd zou worden verwerkt. Alle interviews zijn opgenomen, zodat ze later letterlijk getranscribeerd zouden kunnen worden.

De gesprekken duurden doorgaans 1,5 tot 2 uur. Na het inventariseren van een aantal persoonlijke kenmerken en ervaringen, werd het gesprek begonnen met de vraag wat de verwachtingen van de betreffende respondent waren voorafgaand aan de komst van de Belgische gedetineerden (of voorafgaand aan zijn of haar komst naar de inrichting wanneer de betreffende respondent pas na februari 2010 in de inrichting werkzaam was geraakt) en of die verwachtingen waren uitgekomen. Vervolgens werd de respondenten gevraagd wat voor hem of haar het belangrijkste aspect was van het gedetineerd zijn of het werken in detentie. Op die manier kwamen we vanzelf op de dimensies, waarbij de respondent zelf de volgorde bepaalde waarin op de verschillende dimensies werd ingegaan en daarbij impliciet ook het relatieve belang dat hij aan de verschillende dimensies toekende. Per dimensie werd ook aandacht besteed aan de verschillen die de respondent ervoer tussen de Nederlandse setting en de situatie in de PI Tilburg en de consequenties van het al dan niet tevreden zijn.[5] De gesprekken verliepen ontspannen en in bijna alle gevallen in alle openheid, voor zover wij dat uit uiterlijke signalen konden afleiden.

2.5 Kwalitatief onderzoek in een Nederlandse inrichting

Omdat de Dienst Justitiële Inrichtingen de resultaten van het onderzoek wil gebruiken om eventuele lessen te trekken voor de tenuitvoerlegging van detentie in Nederland, leek het zinvol de ervaringen van de Belgische gedetineerden af te zetten tegen die van een vergelijkbare groep Nederlandse gedetineerden. Uit de gedetineerdensurvey 2011 en de ervaringen van Nederlandse personeelsleden kan weliswaar het een en ander worden afgeleid over de verschillen tussen de

5 Zie voor meer informatie over de inhoud van de vragenlijsten paragraaf 4.3. De vragenlijst zelf is opvraagbaar bij de onderzoekers.

regimes en de doelgroepen, maar die vergelijking is beperkt, omdat de gegevens met behulp van een andere methode (enquête) of bij een andere doelgroep (personeel) zijn verzameld. Vergelijking van de gegevens verzameld in de Tilburgse inrichting met gegevens van een groep gedetineerden die een vergelijkbare achtergrond heeft en in een vergelijkbare penitentiaire omgeving verblijft, had vooral als doel meer inzicht te krijgen in de rol die het regime speelt bij de beleving van detentie door gedetineerden. Het was lastig een inrichting te vinden die qua sfeer, gebouwelijke voorzieningen en doelgroep enigszins vergelijkbaar was met de wel zeer bijzondere detentiesituatie in Tilburg. Uiteindelijk heeft een aantal kenmerken een doorslaggevende rol gespeeld. Zeer bepalend voor de sfeer in de Tilburgse inrichting is dat gedetineerden daar voor Nederlandse begrippen lange straffen ondergaan. De relatief lange periode dat gedetineerden in de PI Tilburg verblijven, was een aspect dat voor de beleving van het contact tussen gedetineerden en PIW'ers zeer belangrijk bleek. Een ander aspect was de gebouwelijke omgeving. De PI Tilburg is gehuisvest in de voormalige Willem II kazerne die dateert uit 1938 en sinds 1993 als gevangenis in gebruik is, bestaande uit verschillende gebouwen die door diverse doorlooproutes en binnenplaatsen met elkaar verbonden zijn. In vergelijking met veel andere inrichtingen zijn gedetineerden, maar ook PIW'ers veel in de buitenlucht, een aspect dat eveneens van grote invloed bleek op de beleving van de detentie. Ten slotte is kenmerkend voor het verblijf in de PI Tilburg dat de afstand tussen de inrichting en de plaats waar gedetineerden in vrijheid verblijf hebben, in veel gevallen het thuisfront, relatief groot is. Op basis van deze kenmerken hebben wij gekozen voor de PI Veenhuizen, locatie Norgerhaven, de enige inrichting in Nederland waar vooral lang gestraften verblijven, een inrichting die bekend staat om zijn landelijke ligging en grote luchtplaats en een inrichting waar de meeste gedetineerden ook relatief ver weg zijn van hun geliefden.

Hoewel de PI Norgerhaven een aantal belangrijke gelijkenissen vertoont met de PI Tilburg, is daarmee niet gezegd dat de vergelijking tussen de beleving in de twee inrichtingen op een manier kon worden uitgevoerd die ook maar enigszins voldoet aan de eisen van een experimentele setting. Behalve de verschillende regimes bleven er andere belangrijke verschillen tussen de inrichtingen die eveneens van invloed zijn op de beleving van de detentie door gedetineerden en het personeel. Dat betreft bijvoorbeeld de afwezigheid van de eveneens voor de PI Tilburg zeer kenmerkende groepscellen.[6] Verder heeft iedere inrichting zijn eigen specifieke sfeer en cultuur die niet in objectieve eigenschappen zijn uit te drukken, en dat gold zeker ook voor de twee inrichtingen die betrokken waren in dit onderzoek. Toch zijn wij er van overtuigd dat het beperkte uitstapje naar een Nederlandse inrichting de specifieke kenmerken van het Belgische regime nog eens in een scherper licht hebben gesteld en in die zin zeer waardevol zijn

6 Een detentievorm die in Nederland verder alleen in de PI Lelystad aanwezig is, maar dan juist alleen voor kortgestraften.

geweest voor onze analyses. Ook in deze inrichting hebben onderzoekers zowel verschillende situaties geobserveerd als interviews met gedetineerden en medewerkers afgenomen. Dit is, zij het op een kleinere schaal, op vergelijkbare wijze aangepakt als in de PI Tilburg om de ervaringen van gedetineerden en medewerkers zo goed mogelijk met elkaar te kunnen vergelijken.

2.5.1 Observaties in een Nederlandse inrichting

Het onderzoek in Norgerhaven is ook met observaties van start gegaan. Ook hier met als doel meer zicht te krijgen op de specifieke context van Norgerhaven ten behoeve van het opstellen van de topiclijst en om respondenten beter te kunnen bevragen en begrijpen tijdens de interviews. Hiertoe heeft eerst een kennismakingsgesprek plaatsgevonden, waaruit al veel informatie over de inrichting naar voren is gekomen. Vervolgens heeft een onderzoeker een uitgebreide rondleiding gekregen door de inrichting om een beter beeld te krijgen van de gebouwelijke situatie en de verschillende afdelingen, arbeidszalen, enzovoorts. Daarnaast heeft één van de onderzoekers twee dagen kunnen observeren op verschillende afdelingen, waaronder de extra zorgafdeling, een reguliere afdeling met dubbelcellen en tijdens de arbeid. In die observatieperiode kon ook een gespreksgroep worden bijgewoond die maandelijks wordt georganiseerd tussen gedetineerden en studenten van de Universiteit Groningen.

2.5.2 Interviews met Nederlandse gedetineerden en medewerkers

De observaties zijn gevolgd door interviews met zowel gedetineerden als medewerkers. Waar in eerste instantie werd beoogd om alleen gedetineerden over hun ervaringen te bevragen, is in een later stadium alsnog besloten om ook medewerkers te interviewen om zo een evenwichtiger beeld van de inrichting te krijgen en het onderzoeksontwerp meer in overeenstemming te brengen met dat van Tilburg. De tijd en middelen die voor dit deel van het onderzoek gereserveerd waren, waren echter beperkter dan voor het Tilburgse deel. Volstaan moest worden met het interviewen van twaalf gedetineerden, zeven PIW'ers en één directielid. Wij hebben dan ook niet het idee dat we een volledig beeld hebben gekregen van de gang van zaken in de PI Norgerhaven. De gesprekken hebben ons echter wel een scherper inzicht gegeven in die aspecten van de Nederlandse detentiesituatie die opvallend verschillen van de situatie in Tilburg, daar hebben we ons in de gesprekken ook op geconcentreerd.

Selectie van gedetineerden
De inrichting heeft een bevolkingslijst van de gedetineerden verstrekt zodat de onderzoekers gedetineerden konden selecteren die vergelijkbaar zouden zijn met de geïnterviewde gedetineerden in de PI Tilburg. De bevolkingslijsten in Norgerhaven bevatten echter minder informatie dan de bevolkingslijsten in de PI Tilburg. Dit maakte het lastig om een vergelijkbare groep te selecteren. Het strafrestant van de gedetineerden, de datum waarop zij voorwaardelijk in

vrijheid zouden kunnen worden gesteld en de afdelingen waarop zij gedetineerd waren, waren echter wel vermeld op de bevolkingslijst. Aan de hand hiervan zijn drie keer zoveel gedetineerden als nodig geselecteerd en daarvan zijn de registratiekaarten opgevraagd waarop de ontbrekende informatie vermeld stond. Op basis van deze registratiekaarten is vervolgens een selectie gemaakt.

De geselecteerde gedetineerden zijn door een onderzoeker, in aanwezigheid van een PIW'er die de onderzoeker naar de juiste gedetineerde leidde, gevraagd of zij wilden meewerken aan dit onderzoek. Hiertoe zijn 27 gedetineerden benaderd, waarvan er twaalf hebben meegewerkt. Er was dus een substantiële non-respons. De redenen die hiervoor gegeven zijn liepen uiteen: ze hadden geen zin (twaalf), enkele gedetineerden waren de Nederlandse, Franse of Engelse taal onvoldoende machtig om geïnterviewd te worden (twee) en een gedetineerde verbleef tijdens de interviewfase in afzondering. Uiteindelijk heeft dit geresulteerd in een groep van twaalf gedetineerden die op verschillende afdelingen gedetineerd waren en een verschillende strafduur en strafrestant hadden. Hiertoe behoorden twee gedetineerden die niet beschikten over een verblijfsvergunning en die na afloop van hun straf zouden worden uitgezet. De samenstelling van de onderzoeksgroep was op deze kenmerken vergelijkbaar met die in de PI Tilburg.

Selectie van medewerkers

Er zijn acht medewerkers geïnterviewd: één directielid en zeven PIW'ers. Hoewel dit een kleine groep betrof, is toch geprobeerd zoveel mogelijk diversiteit aan te brengen voor wat betreft de afdelingen waarop en functies waarin personen werkzaam waren, het aantal dienstjaren bij justitie, geslacht en etnische achtergrond. Het profiel van de medewerkers in Norgerhaven bleek echter minder divers dan in de PI Tilburg. De medewerkers waren in het algemeen relatief lang in dienst van justitie, veelal afkomstig uit het noorden en van Nederlandse komaf. We hebben medewerkers geselecteerd van alle afdelingen, twee van hen waren man en vijf vrouw, zes medewerkers hadden een Nederlandse achtergrond.

Verloop van de gesprekken

De gesprekken vonden plaats in de voormalige kamer van een inrichtingspsycholoog in dezelfde omgeving als waar ook de medische dienst, de BSD en de MMD gevestigd zijn. Daarnaast hebben gesprekken plaatsgevonden in een spreekkamer van een afdeling. In Norgerhaven werd in eerste instantie vaak wat sceptischer en afstandelijker op het onderzoek gereageerd dan wij in de PI Tilburg gewend waren. Men was bang dat er niets met de resultaten zou gebeuren en vond ook dat Norgerhaven als penitentiaire inrichting op zichzelf stond en onvergelijkbaar was met andere inrichtingen. Na een duidelijke uitleg over het onderzoek en de situatie in Tilburg, ontdooiden zowel de medewerkers als de gedetineerden waardoor toch zeer open gesprekken ontstonden. De interviews duurden gemiddeld 1,5 tot 2 uur, met enkele uitschieters naar boven en naar beneden.

2.6 Analyse

Alle gesprekken zijn letterlijk getranscribeerd en geanalyseerd in het kwalitatieve dataverwerkingsprogramma MAXQDA. Een eerste opzet voor de codeboom is gebaseerd op de topiclijsten die op zichzelf weer tot stand zijn gekomen op basis van de analyse van het juridische en kwantitatieve materiaal en de dimensies uit de MQPL, een gevalideerd meetinstrument dat Alison Liebling ontwikkelde om het morele klimaat in gevangenissen te meten (zie hoofdstuk 4). Deze eerste opzet van de codeboom is door een van de onderzoekers verder aangevuld tijdens het daadwerkelijk coderen van enkele interviews. Vervolgens hebben alle onderzoekers hetzelfde interview gecodeerd, waarna de resultaten met elkaar zijn vergeleken. Dit heeft geleid tot verdere aanpassing van de codeboom en aanscherping van de afspraken over de precieze betekenis van diverse codes. Tot het moment dat er overeenstemming was over de wijze van coderen, is voortdurend en intensief overleg gevoerd tussen onderzoekers over de wijze van coderen.

Hoofdstuk 3

Juridisch kader

Het is nog niet eerder voorgekomen dat Nederland celcapaciteit beschikbaar stelt aan een ander land voor de tenuitvoerlegging van strafrechtelijke vonnissen die aldaar zijn opgelegd. Deze unieke vorm van internationale samenwerking is dan ook van een bijzondere juridische basis voorzien door middel van een verdrag en aanvullende regelgeving met betrekking tot het beheer van de inrichting, het geldende regime en de rechtspositie van gedetineerden. Dit verdrag tussen Nederland en België is gesloten op 31 oktober 2009 (*Trb.* 2009, nr. 202), waarna het project Nova Belgica op 2 februari 2010 van start is gegaan. Conform artikel 3 lid 3 van dit verdrag zijn nadere regels omtrent de samenwerking neergelegd in een aparte samenwerkingsovereenkomst. Hierin zijn afspraken vastgelegd en zijn onderdelen van het geldende regime en de rechtspositie van de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg nader geregeld. De afspraken zijn gebaseerd op bestaande Belgische en Nederlandse penitentiaire regelgeving en zijn verder uitgewerkt in onder andere het huishoudelijk reglement dat in de PI Tilburg van kracht is. Ook wordt in het verdrag en de samenwerkingsovereenkomst bepaald welk recht van toepassing is op welk onderdeel van het regime en de rechtspositie in de PI Tilburg. In het licht van de centrale probleemstelling van dit onderzoek, dient zich de vraag aan hoe het beheer, het regime en de rechtspositie van de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg in de wet- en regelgeving zijn vormgegeven en hoe zich dit verhoudt tot de rechtspositie van Nederlandse gedetineerden in Nederlandse inrichtingen.

Deze vraag staat centraal in dit hoofdstuk waarin het regime en de interne en externe rechtspositie van de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg thematisch worden besproken. Eerst wordt echter ingegaan op enkele algemene juridische aspecten van Nova Belgica, te weten de verplichtingen, verantwoordelijkheden en de bevoegdheden van zowel Nederland als België, het toepasselijke recht in de PI Tilburg, en de selectie van gedetineerden voor overplaatsing naar deze inrichting. Vervolgens wordt thematisch uiteengezet hoe de rechtspositie van gedetineerden in de PI Tilburg is vormgegeven in het verdrag en de samenwerkingsovereenkomst, al dan niet onder verwijzing naar Belgische dan wel Nederlandse penitentiaire regelgeving, en in lagere regelgeving, zoals de huisregels van de PI Tilburg. Hierbij komen zowel materiële als formele aspecten van de rechtspositie aan bod, voor zover relevant in het kader van dit onderzoek. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een korte conclusie.

De relevante Belgische regelgeving bestaat hoofdzakelijk uit de Basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden (hierna: Basiswet) en de Wet op de externe rechtspositie en de bevoegdheden van de strafuitvoeringsrechtbanken (hierna: Wet op de externe rechtspositie) van 17 mei 2006. Voor zover de Basiswet nog niet in werking is getreden, is andere regelgeving van belang, zoals het Koninklijk besluit houdende algemeen reglement van de strafinrichtingen. Voor de beschrijving van het Nederlandse penitentiaire recht is met name gebruik gemaakt van de Penitentiaire Beginselenwet (Pbw) en van de daarmee samenhangende lagere regelgeving zoals de Penitentiaire Maatregel en een aantal ministeriële regelingen.

3.1 Wederzijdse bevoegdheden en verantwoordelijkheden

Het verdrag tussen Nederland en België strekt ertoe de tenuitvoerlegging van Belgische veroordelingen tot een vrijheidsstraf in de penitentiaire inrichting mogelijk te maken en bevat de hiervoor noodzakelijke voorwaarden en regelingen (artikel 2 Verdrag). Het verdrag regelt onder meer de wederzijdse verplichtingen en bevoegdheden.

De Nederlandse minister van Justitie verplicht zich in het verdrag om een Nederlandse penitentiaire inrichting met inbegrip van personeel en materiële middelen aan de Belgische minister van Justitie ter beschikking te stellen voor de tenuitvoerlegging van Belgische veroordelingen. België kan deze inrichting tegen een geldelijke vergoeding en met inachtneming van het door Nederland vastgestelde aantal detentieplaatsen gebruiken.

De bevoegdheden en verantwoordelijkheden van zowel de Nederlandse als de Belgische autoriteiten komen grotendeels in het verdrag aan bod. Zo is in artikel 6 bepaald dat een Belgische directeur de algemene leiding heeft over de PI. Hij is verantwoordelijk voor de juiste wijze van tenuitvoerlegging van de Belgische veroordelingen, de orde en de veiligheid in de inrichting en de bejegening van de gedetineerden. Hij wordt hierin bijgestaan door eveneens uit België afkomstige plaatsvervangers (zie ook *Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 3, p. 6). De Belgische directeur is tevens verantwoordelijk voor het beheer van de PI. Dit wordt echter, in zijn opdracht, gevoerd door een Nederlandse beheersfunctionaris die wordt aangesteld door de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI). Daarbij maakt de Belgische directie gebruik van het door Nederland ter beschikking gestelde personeel. Artikel 6 lid 4 van het verdrag bepaalt tot slot dat de Belgische directeur verantwoordelijk is voor de toepassing van maatregelen van rechtstreekse dwang, waaronder het gebruik van vrijheidsbeperkende en andere middelen, met het oog op de orde en veiligheid in de PI en tijdens het vervoer. Waar de Belgische autoriteiten eindverantwoordelijken zijn voor het beheer van de PI, de juiste tenuitvoerlegging van Belgische veroordelingen en de orde en veiligheid daarbinnen en de bejegening van gedetineerden, is Nederland op grond van artikel 14 van het verdrag verantwoordelijk voor de handhaving van de openbare orde en de veiligheid buiten de PI. De Nederlandse autoriteiten dienen de maatregelen te treffen die noodzakelijk zijn voor het

ongestoord functioneren van de penitentiaire inrichting en in voorkomend geval ter voorkoming van de verstoring van de openbare orde in de onmiddellijke omgeving van de PI.

De verantwoordelijkheden

De wederzijdse verantwoordelijkheden zijn verder uitgewerkt in de samenwerkingsovereenkomst (SWOK), waarin op grond van artikel 3 lid 3 van het verdrag afspraken zijn opgenomen over de PI, personeel, materiële middelen en andere door Nederland uit te oefenen taken en opdrachten met het oog op het functioneren van de PI en het vervoer van gedetineerden. Zo bepaalt artikel 5 SWOK dat de DJI moet garanderen dat de omstandigheden in de PI het mogelijk maken dat de Belgische directeur zorg kan dragen voor de naleving van de Belgische regelgeving met betrekking tot de interne rechtspositie voor gedetineerden. De DJI en/of de Nederlandse beheersfunctionaris hebben daarnaast verantwoordelijkheden ten aanzien van de gedetineerden in de PI Tilburg en/of het Belgische Directoraat-Generaal Penitentiaire Inrichtingen (DG EPI) op het gebied van het terrein en de gebouwen van de PI (artikel 4 SWOK), het personeel benodigd voor de PI (artikel 4 lid 4 SWOK; zie hierna), de uitrusting en het onderhoud van de cellen (artikel 7 SWOK), de voeding voor de gedetineerden (artikel 10 SWOK), het verzorgen van het vervoer van gedetineerden (artikel 28 SWOK), kantoordiensten, automatisering en kantoorbenodigdheden in de PI (artikel 26 SWOK) en de benodigdheden, middelen en materieel binnen de inrichting (artikel 27 SWOK).

Ook het DG EPI en/of de Belgische directeur hebben verantwoordelijkheden tegenover de gedetineerden en/of de Nederlandse betrokkenen op grond van de samenwerkingsovereenkomst. Zo zijn zij verantwoordelijk voor het dagprogramma in de PI (artikel 6 SWOK), het beheer van de persoonlijke gelden van de gedetineerden (artikel 11 SWOK), de kantine (artikel 12 SWOK) en voor de informatievoorziening aan gedetineerden en personeel (artikelen 23-24 SWOK).

Tot slot hebben de Nederlandse en Belgische autoriteiten gedeelde verantwoordelijkheden jegens de gedetineerden. Dit betreft verantwoordelijkheden op het gebied van de hygiëne (artikel 8 SWOK), de persoonlijke kledij (artikel 9 SWOK), contact met de buitenwereld (artikelen 13-17 SWOK), godsdienst en levensbeschouwing (artikel 18 SWOK), vormingsactiviteiten en vrijetijdsbesteding (artikel 19 SWOK), arbeid (artikel 20 SWOK), gezondheidszorg (artikel 21 SWOK) en sociale hulp- en dienstverlening, rechtshulpverlening en juridische bijstand (artikel 22 SWOK). Deze verplichtingen vloeien voort uit de rechten die de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg hebben. Dit leidt ertoe dat de Nederlandse autoriteiten een inspanningsverplichting hebben ten opzichte van de Belgische autoriteiten opdat die in staat worden gesteld de rechten van de gedetineerden in de PI Tilburg te garanderen. De invulling van deze verplichtingen komt uitgebreider aan bod bij de beschrijving van de rechten van de gedetineerden in de volgende paragrafen.

Personeel
Nederland levert het personeel in de PI Tilburg. Met de komst van de Belgische gedetineerden heeft het Nederlandse personeel te maken gekregen met een nieuwe populatie en met andere wet- en regelgeving. In verband hiermee voorziet de samenwerkingsovereenkomst in overleg tussen de Belgische directeur en de Nederlandse beheersfunctionaris teneinde een handleiding op te stellen voor het Nederlandse penitentiaire personeel van de DJI. Deze handleiding moet gedetailleerde informatie bevatten over de organisatie van de inrichting, de Belgische interne rechtspositie voor gedetineerden, de Belgische externe rechtspositie voor gedetineerden, de werkprocedures die daarmee verband houden, het dagprogramma, het activiteitenaanbod, de regels betreffende de orde, veiligheid en tucht (artikel 24 SWOK). Daarnaast verlangt artikel 25 SWOK dat de directeur een opleidingsprogramma uitwerkt ten behoeve van het penitentiaire personeel van de DJI, andermaal in overleg met de beheersfunctionaris (zie verder artikel 25 SWOK). De Nederlandse medewerkers hebben hun rechtspositie behouden. Zij worden aangestuurd door de Nederlandse beheersfunctionaris en hebben dezelfde hiërarchie en overlegstructuren als voorheen (Q&A, p. 2).

Aangezien voor de Belgische directeur en de Nederlandse beheersfunctionaris eveneens geldt dat zij in een nieuwe werksituatie terecht zijn gekomen, is in artikel 30 SWOK opgenomen dat de directeur en de beheersfunctionaris op geregelde tijdstippen en minstens één maal per maand overleggen. Bij meningsverschillen ten aanzien van de uitvoering van deze overeenkomst, wenden zij zich tot de DJI en het DG EPI om een oplossing te bereiken.

3.2 Het toepasselijke recht in de PI Tilburg

Het Belgische recht is op grond van artikel 4 van het verdrag van toepassing op de tenuitvoerlegging van Belgische veroordelingen in de PI Tilburg, *tenzij* in het verdrag anders is bepaald. Dit betekent dat in beginsel de Belgische Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden (Basiswet) van toepassing is. In aanvulling hierop zijn de huisregels naar Belgisch model opgesteld.

Het uitgangspunt dat Belgisch recht van toepassing is, geldt zowel voor de interne rechtspositie als de externe rechtspositie van de gedetineerden. De interne rechtspositie omvat volgens de Belgische memorie van toelichting behorende bij het verdrag de rechten en plichten van de gedetineerde als inwoner van de gevangenis waaronder de materiële levensvoorwaarden, bezoek, telefoon, briefwisseling en godsdienst. De externe rechtspositie omvat de strafuitvoeringsmodaliteiten volgens welke de gedetineerde de gevangenis mag verlaten (Belgische Senaat 2009/10, nr. 4-1491/1, p. 6; vgl. Kelk 2008, p. 8). Ook de overplaatsing van gedetineerden van de PI Tilburg naar een Belgische inrichting en vice versa valt onder het Belgische recht (artikel 4 van het verdrag; zie ook *Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 3, p. 5 en Belgische Senaat 2009/10, nr. 4-1491/1). Aangenomen mag worden dat ook beperkende maat-

regelen, zoals ordemaatregelen, disciplinaire straffen, dwangmaatregelen en controlemogelijkheden onder de interne rechtspositie vallen en in beginsel door Belgisch recht worden gereguleerd.

Met de keuze voor het Belgische recht wordt de gelijke behandeling beoogd van gedetineerden verblijvend in een Belgische gevangenis en gedetineerden verblijvend in de PI Tilburg (Belgische Senaat 2009/10, nr. 4-1491/1, p. 6). Verder heeft een vergelijking van de Belgische penitentiaire regelgeving met de Nederlandse penitentiaire regelgeving uitgewezen dat er wel enige verschillen zijn, maar dat er in het algemeen sprake is van gelijkwaardige regelgeving (*Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 3, p. 15).[1]

Het Nederlandse recht is voor enkele rechtsgebieden van toepassing verklaard (zie ook de Goedkeuringswet bij het verdrag). Dit betreft de medische zorg aan gedetineerden binnen de PI (artikel 4 lid 3 Verdrag). Daarnaast is de Nederlandse 'Geweldsinstructie penitentiaire inrichtingen' van kracht in de PI Tilburg (artikel 6 lid 4 Verdrag). Deze instructie vormt tevens het juridisch kader voor toepassing van geweld tijdens het vervoer van gedetineerden (zie ook *Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 3, p. 7-8 en Belgische Senaat 2009/10, nr. 4-1491/1 p. 13). Tot slot is het Nederlandse recht van kracht in geval van het overlijden van een gedetineerde (artikel 13 Verdrag) en bij strafbare feiten die worden gepleegd in de PI (artikel 15 Verdrag).

In bepaalde gevallen is aanvullende regelgeving opgesteld omdat noch het Nederlandse noch het Belgische recht afdoende zou zijn. Dit geldt bijvoorbeeld voor het (tijdelijk) verlaten van de inrichting. Zo bepaalt artikel 8 van het Verdrag dat het verlaten van de inrichting voor verlof of een uitgaansvergunning niet mag plaatsvinden op Nederlands grondgebied. Dit betekent dat de gedetineerde eerst dient te worden overgebracht naar Belgisch grondgebied (in casu de strafinrichting van Wortel) alvorens hij van deze strafuitvoeringsmodaliteit gebruik kan maken.

3.3 De selectie van gedetineerden

Niet alle Belgische gedetineerden komen in aanmerking voor plaatsing in de PI Tilburg. Zij moeten voldoen aan bepaalde selectiecriteria. Op grond van artikel 3 lid 2 van het verdrag is vrijheidsbeneming in de PI Tilburg uit anderen hoofde dan een Belgische veroordeling of van andere personen dan strafrechtelijk gedetineerden niet toegestaan. Derhalve mogen alleen in België veroordeelde gedetineerden naar de PI Tilburg worden overgebracht. Artikel 7 van het verdrag stelt bovendien dat sprake moet zijn van een veroordeling tot een vrijheidsstraf voor de duur van ten minste één jaar. In ditzelfde artikel zijn tevens de

1 Deze gelijkwaardigheid is noodzakelijk volgens dezelfde memorie van toelichting opdat daardoor verzekerd zou zijn dat de PI Tilburg op een goede manier zal worden gebruikt. Tevens zou het hierdoor mogelijk zijn Nederlands personeel in te zetten. Er zou weliswaar bijscholing van het personeel nodig zijn, maar er zou geen sprake zijn van een wezenlijk andere bejegening van gedetineerden. Zie *Kamerstukken II* 2009/10, 32 215 nr. 3, p. 15.

selectiecriteria voor overplaatsing naar de PI Tilburg opgenomen. Gedetineerden mogen op het moment van de beslissing tot plaatsing:

a niet de Nederlandse nationaliteit bezitten;
b geen Nederlandse ingezetenen zijn;
c in Nederland niet ongewenst verklaard zijn en evenmin gesignaleerd staan als niet toe te laten vreemdeling;
d in Nederland niet gesignaleerd staan voor strafrechtelijke doeleinden;
e in België geen voorwerp zijn van een aanhoudingsbevel en evenmin aldaar gesignaleerd staan voor strafrechtelijke doeleinden;
f geen vluchtrisico en maatschappelijk risico hebben dat niet past bij het beveiligingsniveau van de PI Tilburg.

Wat het vluchtrisico betreft moeten gedetineerden passen in een normaal beveiligde inrichting; plaatsing van personen met een verhoogd of een extreem vluchtrisico is uitgesloten.[2] Het criterium 'maatschappelijk risico' (onder f) doelt op het risico dat een gedetineerde bij een eventuele ontvluchting een gevaar vormt voor de (Nederlandse) maatschappij, hetgeen tot maatschappelijke onrust kan leiden (Belgische Senaat 2009/10, nr. 4-1491/1, p. 9 en *Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 3, p. 7).

Bij de behandeling van het verdrag in de Belgische Senaat is nog toegevoegd dat in principe enkel gedetineerden uit strafinrichtingen van het Nederlandstalige grondgebied overgeplaatst kunnen worden naar de PI Tilburg. Gedetineerden uit de Franstalige penitentiaire inrichtingen zouden hiertoe niet verplicht worden (Belgische Senaat 2009/10, verslag 17 november 2009).

Alleen indien is voldaan aan bovenstaande cumulatieve criteria kunnen gedetineerden worden geplaatst in de PI Tilburg. Voorlopig gehechten, kortgestraften en ter beschikking gestelden (in België geïnterneerden genoemd) zijn uitgesloten van overplaatsing naar de PI Tilburg. Dit heeft onder meer te maken met de wens om het aantal vervoersbewegingen vanuit de PI Tilburg naar België en terug te beperken. Ook heeft het beveiligingsniveau van de PI Tilburg meegespeeld bij de afbakening (zie ook Belgische Senaat 2009/10, nr. 4-1491/1, p. 6 en 9). De selectie wordt door het DG EPI uitgevoerd (artikel 7 lid 1 Verdrag). De Nederlandse autoriteiten verlenen indien nodig bijstand bij het bepalen of er sprake is van één van de criteria onder a tot en met d. Ook kan overleg plaatsvinden tussen de Belgische en Nederlandse autoriteiten indien mogelijk sprake is van een vlucht- of een maatschappelijk risico.

Belgisch recht reguleert de mogelijkheid voor gedetineerden om overplaatsing naar een andere inrichting aan te vragen (artikel 4 lid 1 Verdrag), ofschoon de bepalingen omtrent plaatsing en overplaatsing uit de Basiswet nog niet in werking zijn getreden. De overplaatsing naar de PI Tilburg is herhaaldelijk aan de orde geweest in Nederlandse en Belgische parlementaire vergaderingen. De

2 Wat betreft het beveiligingsrisico wordt aangesloten bij de Belgische PI Merksplas die qua beveiliging vergelijkbaar is met de PI Tilburg; Belgische Senaat 2009/10, verslag 17 november 2009.

screening en de selectie van gedetineerden ligt bij de Belgische autoriteiten. Die bepalen of iemand overgeplaatst wordt naar de PI Tilburg. De Belgische verantwoordelijke minister gaf naar aanleiding van Kamervragen aan dat er gestreefd zou worden naar vrijwillige overplaatsing (20090702 4-3696 Kamervraag). Verder zouden gedetineerden uit Franstalige penitentiaire inrichtingen niet verplicht kunnen worden tot overplaatsing naar Tilburg (20090117). In het verlengde hiervan bestond ook in Nederland de veronderstelling dat in Tilburg alleen gedetineerden zouden worden geplaatst die zijn veroordeeld na een rechtsgang die in de Nederlandse taal plaatsgevonden heeft (*Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 5). Uit de hierna volgende hoofdstukken blijkt dat het uitgangspunt van vrijwillige overplaatsing naar de PI Tilburg in de praktijk is losgelaten. Verder blijkt dat in Tilburg ook gedetineerden zijn geplaatst afkomstig uit Wallonië.

De bepalingen van de Basiswet met betrekking tot de bezwaarschriftprocedure ten aanzien van plaatsing en overplaatsing bij het DG EPI (en de beroepsmogelijkheid bij de Centrale Toezichtsraad (CTRG)) zijn nog niet in werking getreden. Gedetineerden in de PI Tilburg beschikking niet over middelen om bezwaar te maken tegen de overplaatsing.

Het vervoer van de gedetineerde op zowel Nederlands als Belgisch grondgebied vindt plaats in opdracht van de Belgische directeur en wordt uitgevoerd door de Nederlandse Dienst Vervoer en Ondersteuning (DV&O). Vanuit de PI Tilburg worden gedetineerden in beginsel naar de Belgische strafinrichting te Wortel gebracht, van waaruit de Belgische autoriteiten het vervoer verder op zullen pakken. Het omgekeerde heeft plaats bij vervoer naar de PI Tilburg toe. Indien het vanuit medisch oogpunt noodzakelijk is om een gedetineerde vanuit de PI Tilburg rechtstreeks naar een medisch centrum in de grensstreek te vervoeren, kan dit door de Nederlandse bevoegde autoriteit gebeuren (*Kamerstukken* 2009/10, 32 215, nr. 3, p. 8). Het vervoer van gedetineerden is nader geregeld in artikel 28 SWOK. Hierin is bepaald dat het beveiligd vervoer geschiedt door middel van een beveiligde bus voor ten minste veertien personen en wordt begeleid door ten minste twee personen, ter beschikking gesteld door Nederland. De DJI zorgt er voor dat op werkdagen ten minste dagelijks beveiligd vervoer tussen de PI en de strafinrichting te Wortel kan plaatsvinden. Op verzoek van het DG EPI dient vervoer ook op erkende feestdagen te kunnen plaatsvinden. De Nederlandse Geweldsinstructie penitentiaire inrichtingen (*Stcrt.* 2005, 143, laatstelijk gewijzigd op 29 juli 2005, *Stcrt*. 2005, 143) is van toepassing op het vervoer van gedetineerden uit de PI Tilburg (artikel 11 Verdrag). Op grond hiervan kan een ambtenaar verantwoordelijk voor het vervoer een gedetineerde een broekstok (ook wel transportstok) of handboeien ten behoeve van het vervoer aanleggen.

Onduidelijk is waar gedetineerden terecht kunnen met klachten over het vervoer. De Nederlandse Geweldsinstructie penitentiaire inrichtingen mag van toepassing zijn, de wettelijke regelingen verschaffen geen duidelijkheid over de vraag of een gedetineerde de naleving ervan kan voorleggen aan een onafhan-

kelijke instantie die voldoende kennis heeft van de Nederlandse regelgeving op dit punt (Verslag van de vergadering van de CTRG (Bel.) – RSJ (Ned.) van 27 april 2010, p. 66-67).

3.4 De rechtspositie van de gedetineerden in de PI Tilburg

Uit het voorgaande blijkt dat op de rechtspositie van gedetineerden in de PI Tilburg in beginsel de Belgische wet- en regelgeving van toepassing is. Op een aantal onderdelen van de rechtspositie is Nederlands recht van toepassing. In deze paragraaf wordt de van toepassing zijnde regelgeving van de relevante onderdelen van de rechtspositie besproken, met inbegrip van de huisregels van de PI Tilburg. Waar van belang wordt kort stilgestaan bij de vraag in hoeverre de regelgeving overeenkomt met dan wel afwijkt van de Nederlandse regelgeving die van toepassing is op Nederlandse penitentiaire inrichtingen.

3.4.1 De materiële detentieomstandigheden

De PI Tilburg wordt als een in bedrijf zijnde penitentiaire inrichting aan het DG EPI ter beschikking gesteld. Dat wil zeggen inclusief personeel, het terrein en de op dit terrein staande gebouwen en voorzieningen (incl. inventaris en inrichting cellen; artikel 4 SWOK). De DJI draagt zorg voor het noodzakelijke onderhoud aan het terrein, de gebouwen en de inventaris en voorzieningen van de PI (artikel 4 lid 5 SWOK). Voorts waakt de DJI erover dat het terrein, de cellen en alle lokalen voldoen aan alle Nederlandse wettelijke vereisten inzake gezondheid, brandveiligheid en hygiëne. De voeding van de gedetineerden in de PI Tilburg komt eveneens aan bod in de samenwerkingsovereenkomst. Zo is bepaald dat de gedetineerden recht hebben op drie maaltijden per dag waarvan één warme maaltijd waarbij zij mogen kiezen uit verschillende menu's. Eventuele dieetvoorschriften van de inrichtingsartsen dienen hierbij te worden gerespecteerd (artikel 10 SWOK). Daarnaast hebben gedetineerden op grond van artikel 12 SWOK de mogelijkheid om wekelijks kantinewaren te bestellen voor eigen rekening, zoals versnaperingen, rookwaren, gebak, fruit en zuivel, verzorgingsproducten, Belgische dagbladen en tijdschriften. Een en ander is nader uitgewerkt in het huishoudelijk reglement van de PI Tilburg. De gedetineerden kunnen kantinewaren betalen via hun gevangenisrekening: zij mogen zelf namelijk geen contant geld hebben in de inrichting (vgl. artikel 46 Basiswet). Gedetineerden krijgen op grond van het huishoudelijk reglement bij aankomst in de PI Tilburg een pakket toiletartikelen en het huishoudelijk reglement overhandigd.

Het bovenstaande is in de SWOK opgenomen om te waarborgen dat de materiële detentieomstandigheden van de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg voldoen aan de Belgische normen. De Belgische penitentiaire regelgeving schrijft voor dat vrijheidsstraffen en vrijheidsbenemende maatregelen ten uitvoer worden gelegd in psychosociale, fysieke en materiële omstandigheden die de

waardigheid van de mens eerbiedigen, die het behoud of de groei van het zelfrespect van de gedetineerde mogelijk maken en die hem aanspreken op zijn individuele en sociale verantwoordelijkheid (artikel 5 Basiswet). In de Belgische Basiswet worden in verband hiermee eisen gesteld aan onder meer de verblijfsruimtes, de ruimtes voor gemeenschappelijk gebruik, de voeding, de mogelijkheid tot gebruik van eigen kledij en schoeisel en de persoonlijke hygiëne, ofschoon nog niet alle bepalingen op dit punt in werking zijn getreden (artikelen 41-47 Basiswet). In het huishoudelijk reglement zijn eveneens regels te vinden ten aanzien van materiële detentieomstandigheden. Zo zijn in het huishoudelijk reglement regels te vinden ten aanzien van de hygiëne in de verblijfsruimte en het bezit van voorwerpen (in de verblijfsruimte). In de open buitenlucht en in de eigen verblijfsruimten mag bijvoorbeeld gerookt worden, uitgezonderd de cellen die voorzien zijn voor niet-rokers.[3]

In tegenstelling tot in de Belgische inrichtingen mogen gedetineerden in Tilburg eigen kledij en schoeisel dragen, mits deze voldoen aan de normen op het gebied van de hygiëne (vgl. artikel 43 Basiswet dat nog niet in werking is getreden), de welvoeglijkheid en de orde en veiligheid. Gedetineerden mogen hiertoe vooraf bepaalde aantallen kledij op cel hebben. Indien een gedetineerde niet over voldoende eigen kledij beschikt en niet de middelen heeft om deze aan te schaffen of in te voeren, kan hij kledij van de inrichting vragen. De gedetineerde dient zijn uiterlijk en zijn lichamelijke hygiëne dagelijks behoorlijk te verzorgen: in het huishoudelijk reglement van de PI Tilburg is nader omschreven wat hieronder wordt verstaan en hoe dit kan worden ingevuld.

De huisregels binnen de PI Tilburg lopen ten aanzien van bepaalde aspecten vooruit op delen uit de Basiswet die nog in werking moeten treden. Een voorbeeld hiervan betreft het recht om eigen kleding te dragen. De huisregels waarborgen dit recht, terwijl de betreffende bepaling uit de Basiswet nog niet in werking is getreden. Verder sluit de regeling in het algemeen aan bij de in Nederland geldende regelgeving (zie artikelen 44-46 Pbw en de Regeling model huisregels penitentiaire inrichtingen, *Stcrt.* 1998, 158, laatstelijk gewijzigd op 1 juni 2006, *Stcrt.* 2006, 103).

Tot slot zijn in de Belgische regelgeving geen criteria opgenomen voor de plaatsing op een meerpersoonscel (vgl. artikel 19 lid 3 Pbw jo. artikel 11a Regeling selectie, plaatsing en overplaatsing van gedetineerden (*Stcrt.* 2000, 176, laatstelijk gewijzigd op 17 augustus 2008, *Stcrt.* 2011, 14766), waarin in contra-indicaties voor plaatsing op een meerpersoonscel te vinden zijn). In de PI Tilburg bestaan naast individuele cellen, groepscellen (twee-, zes- of achtpersoons) en de directeur bepaalt welke gedetineerden een cel moeten delen. De gedetineerden kunnen de directeur verzoeken om plaatsing in een eenpersoonscel of juist in een meerpersoonscel, waarna de directeur beoordeelt of hij het verzoek kan inwilligen, rekening houdend met onder meer de reden van het

3 Gedetineerden kunnen door middel van een sprekersbriefje een verzoek tot plaatsing in een rookvrije cel indienen.

verzoek en de praktische mogelijkheden (*Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 5, p. 7).

3.4.2 Het regime en het dagprogramma in de PI Tilburg

Het regime in de PI Tilburg is ingevuld naar Belgisch recht. In het verdrag en de samenwerkingsovereenkomst wordt er niet nader op ingegaan. Het huishoudelijk reglement van de PI Tilburg geeft aan dat de Belgische gedetineerden in deze inrichting zijn gedetineerd onder het Belgische gemeenschapsregime (vgl. de nog niet in werking zijnde artikelen 49 en 50 Basiswet en de in Nederland geldende algemene gemeenschap, artikel 20 Pbw). In een gemeenschapsregime verblijven de gedetineerden in gemeenschappelijke leef- en werkruimten en nemen zij gemeenschappelijk deel aan in de gevangenis georganiseerde activiteiten. De gedetineerden verblijven op cel tijdens de voor de nachtrust bepaalde tijd en tijdens andere in het huishoudelijk reglement bepaalde periodes of activiteiten.

In de samenwerkingsovereenkomst is wel aandacht voor het dagprogramma. Het dagprogramma wordt op grond van artikel 6 SWOK door de Belgische directeur vastgesteld na overleg met de Nederlandse beheersfunctionaris. Dit programma kan verschillen naargelang de dag van de week. Artikel 19 SWOK bepaalt dat gedetineerden in de PI Tilburg onder meer recht hebben op vormingsactiviteiten en vrijetijdsbesteding. De praktische organisatie hiervan wordt uitgewerkt in overleg tussen de directeur en de beheersfunctionaris in een activiteitenprogramma. Dit programma bevat activiteiten buiten de cel tussen 8:00 en 21:00 uur. De DJI moet waarborgen dat de directeur de mogelijkheid heeft om gedetineerden te laten deelnemen aan onderwijs-, vormings- en culturele activiteiten en dat de gedetineerden a) minstens één maal per week toegang hebben tot de bibliotheek die bestaat uit een gevarieerd en meertalig aanbod aan lectuur, b) dagelijks minstens twee uren per dag kunnen luchten op een gemeenschappelijke wandelruimte en c) minimaal twee uren per week aan sportbeoefening kunnen doen waar fitnesstraining onderdeel van uitmaakt (artikel 19 SWOK). De onderwijs-, vormings- en culturele activiteiten worden in beginsel door de DJI aangeboden en georganiseerd. Indien het DG EPI andere activiteiten wenst, kan zij hierover aanvullende afspraken maken met de DJI.

Op grond van de Basiswet dient de penitentiaire administratie er voor te zorgen dat aan gedetineerden een zo ruim mogelijke toegang wordt verleend tot vormingsactiviteiten die gericht zijn op persoonlijke ontplooiing, op het zinvol doorbrengen van zijn detentietijd en op het behoud of de verbetering van vooruitzichten op een geslaagde re-integratie in de vrije samenleving. Hieronder vallen onder meer onderwijs, alfabetisering, beroepsopleiding of voortgezette beroepsopleiding, sociaalculturele vorming en sociale vaardigheidstraining, creatieve en culturele activiteiten, en lichamelijke opvoeding. Deze vinden plaats buiten de arbeidstijden (artikel 76 Basiswet juncto Ministeriële omzendbrief nr. 1773 van 21 februari 2005 betreffende aanmoedigingspremies voor studies door gedetineerden). De Vlaamse Gemeenschap vervult in de Belgische

gevangenissen die zich op Vlaams grondgebied bevinden een actieve rol op het terrein van onderwijs en vorming (zie Q&A, p. 7; zie ook Strategisch Plan/VG gedetineerden 3/7/00; zie verder Vander Laenen & Polfliet 2009). Daarnaast moeten gedetineerden voor eigen rekening kranten, tijdschriften en andere publicaties kunnen ontvangen. Tevens dienen zij de mogelijkheid te hebben om een beroep te doen op bibliotheekvoorzieningen (artikel 77 Basiswet). Verder hebben veroordeelden in beginsel het recht om zich om te scholen of bij te scholen of een beroepsopleiding of voortgezette opleiding te volgen (artikel 78 Basiswet). Gedetineerden hebben ook recht op lichamelijke oefeningen en sport gedurende ten minste twee uren per week en recht op een dagelijkse wandeling of een andere recreatieve activiteit van minstens één uur in de buitenlucht (artikel 79 Basiswet). Tot slot mogen zij met toestemming van de directeur buiten de arbeidstijden niet-winstgevende activiteiten van intellectuele of artistieke aard uitoefenen (artikel 80 Basiswet). De Nederlandse Pbw kent een vergelijkbare regeling voor gedetineerden (zie artikelen 48 en 49 Pbw).

In het huishoudelijk reglement van Tilburg wordt nader ingegaan op de vormingsactiviteiten, zoals hiervoor uiteengezet, en worden nadere regels gegeven ten aanzien van de praktische gang van zaken. Zo kunnen geïnteresseerde gedetineerden zich via een sprekersbriefje aanmelden bij de dienst 'onderwijs', waarna zij worden opgeroepen voor een intakegesprek en geïnformeerd worden over de mogelijkheden voor onderwijs binnen de inrichting en de eventuele kosten.

Activiteiten die in de Belgische gevangenissen aangeboden worden door de Vlaamse Gemeenschappen op het vlak van sport, ontspanning, onderwijs, sociaalculturele activiteiten en trajectbegeleiding ter voorbereiding van de reclassering en die belangrijk zijn om de invrijheidstelling voor te bereiden, zijn echter afwezig en worden vervangend, maar in mindere mate aangeboden door DJI.

3.4.3 Arbeid

De gedetineerden in de PI Tilburg hebben op grond van artikel 20 SWOK recht op arbeid. De beheersfunctionaris dient gedetineerden op weekdagen in staat te stellen om minstens vier uren arbeid te verrichten. Zij krijgen hiervoor een nettovergoeding die conform de Belgische normen voor de vergoeding van de gevangenisarbeid zal zijn. De vergoeding dient door DJI maandelijks achteraf te worden betaald aan DG EPI, die de gelden vervolgens aan de gedetineerden doorbetaalt (artikel 20 SWOK).

Deze regeling sluit aan bij de – overigens nog niet in werking getreden – bepalingen van de Basiswet (artikel 81 e.v. Basiswet), waarbij in elk geval van belang is dat de inrichting er voor dient te zorgen dat er arbeid beschikbaar is en dat het aan de inrichting is om de arbeidsduur en de arbeidstijden vast te stellen door middel van het huishoudelijk reglement. De inkomsten uit arbeid worden vastgesteld bij koninklijk besluit: hier gaan de inrichtingen niet zelf over. Momenteel ligt het minimumuurloon tussen de € 0,62 en € 0,79 uur (Ministe-

rieel besluit van 1 oktober 2004 tot vaststelling van de bedragen van de aan de gedetineerden betaalde arbeidslonen, *Belgisch Staatsblad* 3 november 2004). Feitelijk liggen de vergoedingen hoger: tussen de € 0,90 voor de huishoudelijke diensten; € 1,50 voor de regiewerkplaatsen; € 2 voor de aannemerswerkplaatsen (Schriftelijke vraag nr. 5 – 1504, d.d. 25 februari 2011; antwoord op 16 maart 2011).

Nederland kent een vergelijkbare regeling in artikel 47 lid 5 Pbw. Op grond van de Regeling arbeidsloon gedetineerden (*Stcrt.* 1998, 248, laatstelijk gewijzigd op 1 januari 2012, *Stcrt.* 2012, 203) is het basisuurloon momenteel € 0,76 per uur (artikel 2 lid 2). Een gedetineerde ontvangt ten minste 80% van twintig maal het basisuurloon (artikel 2 lid 1).

In de PI Tilburg kunnen gedetineerden zich volgens het huishoudelijk reglement inschrijven voor de arbeid via een sprekersbriefje. De regels met betrekking tot de arbeid zijn verder vormgegeven in het arbeidsreglement dat in de PI van kracht is. Hierin wordt gesteld dat gedetineerden in de PI Tilburg zich op vrijwillige basis kunnen aanbieden voor de arbeid. Indien zij dit doen, wordt van hen verwacht dat zij effectief en op regelmatige basis deelnemen aan het arbeidsproces. Als blijkt dat er bij binnenkomst in de PI geen arbeid beschikbaar is of er onvoldoende werkplekken zijn, wordt een gedetineerde op een wachtlijst geplaatst in afwachting van de toewijzing van een arbeidsplaats. Er zijn ochtendblokken en middagblokken van ieder vier uur voor de arbeid met daarin een pauze van vijftien minuten. Het reglement kent nadere regels waaraan gedetineerden zich dienen te houden tijdens de arbeid. De gedetineerden worden beloond voor deze arbeid. Verder hebben zij op grond van het huishoudelijk reglement ook de mogelijkheid tot het verrichten van andere arbeid, mits de directeur een dergelijk beroep inwilligt. Verder is door het DG EPI voor de PI Tilburg een regeling ten aanzien van arbeidsverzuim opgesteld. Navraag bij de directie van de PI Tilburg heeft geleerd dat gedetineerden die omwille van hun psychische of fysieke toestand niet bij machte zijn om te werken en die geen externe financiële steun kunnen ontvangen, mits goedkeuring van de directeur, een sociale bijdrage krijgen van € 5,- per week. De directie bepaalt of deze tussenkomst eenmalig is of niet.

Het uurloon van de gedetineerde in de PI Tilburg ligt op het Nederlandse niveau en schommelt tussen de € 1,30 en € 1,50 (Raadgevende Interparlementaire Beneluxraad: verslag namens de Commissie van Justitie en Binnenlandse zaken van een werkbezoek van 19 april 2010 aan de PI Tilburg; dit rapport vermeldt een uurloon van € 1,30 per uur) en is in overeenstemming met de Belgische tarieven opgelegd door de CDRGA.

3.4.4 Contact met de buitenwereld

De samenwerkingsovereenkomst tussen Nederland en België gaat tevens in op het recht van contact met de buitenwereld. Zo is bepaald dat gedetineerden de mogelijkheid hebben om dagelijks brieven te verzenden en de voor hen bestemde post te ontvangen. De te verzenden post van de gedetineerden wordt met het

reguliere vervoer van Tilburg naar Wortel overgebracht om van daaruit te worden gepost. De te ontvangen post wordt vanuit Wortel naar Tilburg overgebracht (artikel 13 SWOK). Daarnaast hebben de gedetineerden de mogelijkheid om minstens drie gewone bezoeken van anderhalf uur per week in een gemeenschappelijke zaal te ontvangen, waarvan één in het weekend en één op woensdag. Daarnaast kunnen zij minstens twee uur ongestoord bezoek per maand ontvangen en aan minstens één uur ouder-kind bezoek per maand deelnemen (artikel 14 SWOK). Gedetineerden hebben tevens de mogelijkheid om dagelijks gedurende minimaal vijftien minuten op eigen kosten te telefoneren. Telefoongesprekken met de advocaat of met consulaire en diplomatieke ambtenaren vallen hier niet onder. Telefoongesprekken naar België kunnen worden uitgevoerd tegen Belgisch nationaal tarief.[4] Het is aan de directeur om te bepalen op welke uren getelefoneerd kan worden (artikel 15 SWOK).

De regeling sluit aan bij de Belgische penitentiaire regelgeving (artikel 54 e.v. Basiswet). Wel kent de samenwerkingsovereenkomst een iets hogere minimumnorm voor bezoek dan de Basiswet, welke bepaalt dat gedetineerden recht hebben op het ontvangen van dagelijks bezoek met een minimum van drie bezoeken per week van minimaal één uur verspreid over drie dagen waarvan op zijn minst een dag in het weekend en de woensdagmiddag en op het ontvangen van ongestoord bezoek van minimaal twee uur voor één keer in de maand (artikelen 58-63 Basiswet).

Nederlandse gedetineerden hebben eveneens het recht om in contact te treden met de buitenwereld door middel van het versturen van brieven, telefoon en het ontvangen van bezoek (artikel 36 e.v. Pbw). De Nederlandse wetgeving kent een minimum van één uur bezoek per week (artikel 38 lid 1 Pbw) en kent geen nadere regels omtrent bezoek in het weekend of woensdag. Het is aan de inrichting om de bezoektijden vast te stellen in de huisregels. Zowel de Belgische als de Nederlandse regeling kent een groep geprivilegieerde personen of instanties (artikel 57 Basiswet; artikel 37 Pbw). Ten aanzien van bepaalde personen of instanties geldt dat zij het recht hebben om te allen tijde de inrichting te betreden (bijv. inspectieorganen) of zich vrijelijk te onderhouden met gedetineerden (bijv. de raadsman van de gedetineerde).

De mogelijkheden om contact te hebben met de buitenwereld vanuit de PI Tilburg is verder uitgewerkt in het huishoudelijk reglement. Conform de samenwerkingsovereenkomst kunnen gedetineerden post versturen en ontvangen via de strafinrichting te Wortel; de Belgische posttarieven gelden. Bezoek komt in het huishoudelijk reglement ook uitgebreid aan bod, waarbij is aangesloten bij de samenwerkingsovereenkomst en de Basiswet. Bezoek dient vooraf gereserveerd te worden. Een bezoekmoment duurt anderhalf uur en vindt plaats op alle dagen behalve vrijdag. Er zijn tevens regels gesteld omtrent de bezoekers die worden toegelaten tot de PI Tilburg en de weigering of voorlopige ontzeg-

4 In Nederland wordt in tegenstelling tot België geen onderscheid gemaakt tussen dal- en piekuren bij de telefoontarieven. Om te voorkomen dat gedetineerden in de PI Tilburg hierdoor benadeeld worden, wordt het gemiddelde van beide tarieven gehanteerd in Tilburg.

ging van bezoek. Het bezoek vindt plaats aan tafel, tenzij er wordt beslist dat het bezoek achter glas dient plaats te vinden. De bezoeken vinden plaats in een bezoekerszaal die is opgesteld in een zogenaamd slangconcept waardoor gedetineerden en bezoekers niet aan de andere kant van de tafel kunnen komen. De gedetineerden dragen daarnaast een fluorescerend hesje zodat zij duidelijk van de bezoekers onderscheiden kunnen worden. In verband met het recht om dagelijks te telefoneren staan er telefoontoestellen in de recreatieruimtes en op de gemeenschappelijke luchtplaatsen. Deze kunnen tussen 8:00 en 21:00 uur gebruikt worden tijdens de recreatie of het luchten. Gedetineerden dienen te bellen met telefoonkaarten die via de kantine van de PI gekocht kunnen worden. Bij binnenkomst in de PI Tilburg krijgt de gedetineerde, indien hij zelf onvoldoende financiële middelen heeft, een krediet van € 30,- dat hij kan besteden aan telefoonkaarten en rookgerei: de gedetineerde dient dit bedrag terug te betalen zodra hij hiertoe de mogelijkheid heeft. Daarnaast heeft een gedetineerde de mogelijkheid om in de eerste 24 uur van zijn verblijf in de PI Tilburg één nationaal of internationaal telefoongesprek te voeren.

3.4.5 Medische zorg

Niet het Belgische recht, maar het Nederlandse recht is van toepassing op medische zorg in de PI Tilburg (artikel 4 lid 3 Verdrag). De gezondheidszorg voor de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg is nader geregeld in artikel 21 SWOK. Op basis van dit artikel dient de DJI te garanderen dat de directeur de gedetineerden een basiszorgaanbod kan bieden dat betrekking heeft op het vaststellen, bevorderen, herstellen of verbeteren van hun lichamelijke of geestelijke gezondheidstoestand zoals bepaald door de DJI. De beheersfunctionaris zorgt ervoor dat gedetineerden dagelijks de consultatie van de arts kunnen aanvragen en dat er dagelijks minstens één consultatie wordt georganiseerd. De beheersfunctionaris zorgt er ook voor dat gedetineerden die medicatie behoeven deze dagelijks overeenkomstig de richtlijnen van de arts kunnen ontvangen (artikel 21 SWOK). Onder deze zorg valt volgens zowel de Nederlandse als de Belgische memorie van toelichting de in Nederland gebruikelijke medische basiszorg van huisarts en tandarts en waar nodig psychologische en psychiatrische zorg (Belgische Senaat 2009/10, nr. 4-1491/1, p. 10 en *Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 3, p. 8).

Overigens hebben de gedetineerden ook recht op sociale hulp- en dienstverlening (artikel 22 SWOK). De DJI dient te garanderen dat de omstandigheden in de PI zodanig zijn dat de directeur ervoor kan zorgen dat gedetineerden in de PI in contact kunnen treden met medewerkers van de diensten van sociale hulp- en dienstverlening uit België.

Er is voor gekozen om het Nederlandse recht van toepassing te laten zijn omdat het moeilijk zou zijn de Belgische wetgeving te effectueren in de PI Tilburg. De gezondheidszorg in penitentiaire inrichtingen in Nederland en België vertonen overeenkomsten en zijn inhoudelijk gelijkwaardig volgens de betrokken Bel-

gische bewindslieden. Er zijn echter verschillen. Zo heeft een gedetineerde op grond van artikel 42 van de Nederlandse Pbw recht op medische verzorging door een aan de inrichting verbonden arts of diens vervanger, terwijl een gedetineerde overeenkomstig de Belgische basiswet het recht heeft om zich binnen een penitentiaire inrichting te laten behandelen door een door hemzelf gekozen arts van buiten de inrichting, voor zover het diensthoofd van de dienst gezondheidszorg gevangenissen daarvoor zijn toestemming geeft. Een gedetineerde in een Nederlandse penitentiaire inrichting heeft weliswaar het recht op *raadpleging* (voor eigen rekening) van een arts van zijn keuze, maar de *behandeling* vindt altijd door de aan de inrichting verbonden arts plaats. Echter, wanneer een gedetineerde te kennen geeft dat hij in de gevangenis behandeld wenst te worden door een zelf gekozen arts en het diensthoofd van de Belgische dienst gezondheidszorg gevangenissen hiervoor toestemming geeft, zal de gedetineerde naar een Belgische inrichting worden overgebracht. Om die reden is in het eerste lid van artikel 4 Verdrag bepaald dat de gedetineerden het recht behouden om hun overplaatsing naar België te vragen (*Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 3, p. 5).

Bij binnenkomst in de inrichting vindt een gesprek plaats tussen de gedetineerde en de verpleegkundige over de gezondheidssituatie, medische klachten en eventuele behandeling en/of medicatie van de gedetineerde. Dan wordt gekeken of de gedetineerde geschikt is om in gemeenschap met anderen te verblijven en om aan de arbeid deel te nemen. Tevens wordt bepaald of de gedetineerde nog een afspraak met de huisarts nodig heeft. Op indicatie van de verpleegkundige kan eveneens een verwijzing plaatsvinden naar de tandarts, psycholoog, psychiater, medisch specialist, fysiotherapeut of opticien. Indien een gedetineerde in een later stadium een afspraak wenst, kan hij een spreekbriefje aan de medische dienst richten om een afspraak te maken. Indien een gedetineerde door de aan de inrichting verbonden huisarts wordt doorverwezen, zal de medische behandeling behoudens uitzonderingen in België plaatsvinden. De gedetineerde wordt dan overgebracht naar de strafinrichting Wortel van waaruit hij naar zijn afspraak met de zorgverlener zal gaan. Indien een gedetineerde een beroep wenst te doen op een arts van zijn eigen keuze, kan hij door middel van een spreekbriefje een aanvraag indienen bij de directeur. Na akkoord van de directeur neemt de gedetineerde contact op met zijn arts. Deze afspraak is op kosten van de gedetineerde (huishoudelijk reglement juncto artikel 42 Pbw).

Tot slot dient te worden opgemerkt dat zorg buiten de PI Tilburg ook onder Nederlands recht valt. Het verdrag bepaalt voorts dat indien een gedetineerde medische zorg nodig heeft die vanuit medisch oogpunt niet binnen de PI kan worden verleend, de behandeling kan plaatsvinden in daarvoor bestemde medische centra op Belgisch grondgebied. Indien er naar medisch inzicht sprake is van een levensbedreigende situatie waardoor behandeling in België niet mogelijk is, wordt een gedetineerde overgebracht naar het dichtstbijzijnde Nederlandse ziekenhuis (artikel 11 Verdrag). Indien Belgische gedetineerden klachten hebben over de medische zorg in of buiten de PI Tilburg, kunnen zij

een klacht indienen op grond van het medisch tuchtrecht of de Wet klachtrecht cliënten zorgsector (*Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 5, p. 3). De Nederlandse regeling ten aanzien van medisch beroep is niet van toepassing (artikel 2 lid 2 Goedkeuringswet; vgl. artikel 42 lid 5 Pbw). Blijkens het verslag van de vergadering van de CTRG (Bel.) en de RSJ (Ned.) van 27 april 2010 zouden er 'allerlei klachten' zijn ingediend over de medische zorg in Tilburg bij de commissie van toezicht van de gevangenis in Wortel (p. 65-66).

3.4.6 Rechts- en consulaire bijstand

Ook de rechts- en consulaire bijstand komen terug in de samenwerkingsovereenkomst tussen Nederland en België. Gedetineerden hebben dagelijks de mogelijkheid om tussen 7:00 en 21:00 uur bezoek van hun advocaat te ontvangen. Dit kan gebeuren in speciaal daarvoor bestemde lokalen (artikel 22 SWOK). Daarnaast mogen zij dagelijks telefoneren met hun advocaat tussen 8:00 en 20:30 uur (artikel 16 SWOK). De speciale positie van de Belgische gedetineerden in Nederland heeft niet geleid tot een wezenlijke afwijking van het Belgische recht op consulaire bijstand van gedetineerden (zie artikel 17 SWOK; zie Belgische Senaat 2009/10, nr. 4-1491/1, p. 3).

De Belgische penitentiaire regelgeving stelt dat een gedetineerde recht heeft op alle vormen van in de samenleving beschikbare rechtshulpverlening en dat in de gevangenis een ruimte ter beschikking gesteld dient te worden voor de rechtshulpverlening en de juridische bijstand (artikel 104 en artikelen 66-69 Basiswet). Zoals eerder aangegeven erkent de Nederlandse penitentiaire regelgeving de advocaat van de gedetineerde als een geprivilegieerde bezoeker (artikel 37 Pbw).

Het huishoudelijk reglement geeft een gedetineerde de gelegenheid om (pro deo) juridische bijstand aan te vragen. Tevens worden de voorwaarden voor een dergelijke aanvraag uiteengezet. Daarnaast wordt invulling gegeven aan voornoemde mogelijkheden om in contact te treden met de advocaat. Zo is bepaald dat een gedetineerde het recht heeft om onbeperkt per brief te corresponderen. Ook kan een gedetineerde buiten de gebruikelijke telefoonmomenten contact opnemen met zijn advocaat indien dit nodig is.

3.4.7 Klachtrecht

Het Belgische klachtrecht is van toepassing op de gedetineerden in de PI Tilburg op grond van artikel 9 van het verdrag. In dit artikel is tevens bepaald dat de Belgische autoriteiten klachten en rechtsvorderingen kunnen behandelen en hiertoe onderzoek kunnen instellen in de PI overeenkomstig het Belgische recht. Advocaten kunnen hun cliënten in de PI bijstaan tijdens deze procedures.

Het is echter de vraag hoe het klachtrecht er volgens Belgisch recht uitziet. Het betreffende gedeelte van de Basiswet is nog niet in werking getreden. Er wordt wel toezicht gehouden op Belgische gevangenissen en derhalve ook op de PI Tilburg, ofschoon ook dit (nog) geen grondslag vindt in de Basiswet. De

Centrale Toezichtsraad (CTRG) voor het gevangeniswezen en de commissies van toezicht (CvT) houden onafhankelijk toezicht op de gevangenissen en op de bejegening van de gedetineerden (zie artikel 130 Koninklijk besluit houdende algemeen reglement van de strafinrichtingen; zie ook Rapport CTRG 2008-2010, p. 10). De CTRG houdt toezicht op de gevangenissen, op de bejegening van de gedetineerden en op de naleving van de hen betreffende voorschriften. Daarnaast heeft de raad een adviesfunctie en coördineren en ondersteunen zij de commissies van toezicht. De raad doet verslag van zijn werkzaamheden.

De commissies van toezicht hebben tot taak onafhankelijk toezicht te houden op de specifieke gevangenis(sen) waaraan zij zijn verbonden. De commissies houden in het bijzonder toezicht op de bejegening van de gedetineerden en op de naleving van geldende voorschriften. Daarnaast houden zij zich bezig met onder meer advies en bemiddeling tussen de directeur en de gedetineerden, indien zij informeel klachten ontvangen. Op termijn zal een klachtencommissie zich kunnen buigen over formele klachten over beslissingen die door of namens de directeur ten aanzien van hen zijn genomen, en zal de commissie van toezicht spreekuren houden (zie artikelen 20-34 Basiswet, welke artikelen nog niet in werking zijn getreden). Ook zal worden voorzien in een beroepsmogelijkheid bij de Beroepscommissie van de Centrale Toezichtsraad voor het gevangeniswezen (zie de artikelen 148-162 Basiswet, welke artikelen nog niet in werking zijn getreden; zie artikel 129 e.v. Koninklijk besluit houdende algemeen reglement van de strafinrichtingen). De beoogde regeling in de Basiswet toont veel gelijkenis met de Nederlandse penitentiaire regelgeving. Op grond van artikel 60 e.v. Pbw kan een gedetineerde klagen over een beslissingen door of namens de directeur die hem betreft bij de beklagcommissie van de commissie van toezicht. Ook voorziet de Pbw in een beroepsmogelijkheid bij de beroepscommissie van de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (artikel 69 e.v. Pbw). De commissie van toezicht heeft naast een rechtsprekende ook een toezichthoudende en adviserende taak (artikel 7 Pbw). De commissie van toezicht in de PI Tilburg heeft nochtans een aanzienlijk beperktere rol.

Het huishoudelijk reglement schrijft voor dat de gedetineerde bij binnenkomst wordt geïnformeerd door de directeur over het bestaan van de commissie van toezicht (van PI Wortel in België; CPT 2012, p. 23) en over de wijze waarop met de maandcommissaris van deze commissie contact kan worden opgenomen. Hiertoe is op elke afdeling een brievenbus voor uitsluitend brieven naar de commissie van toezicht. De huisregels geven geen regels ten aanzien van de mogelijkheid om formeel te klagen.

Gezien het feit dat er geen systematische registratie is van de klachten door de CvT's, is niet met zekerheid te zeggen hoeveel klachten er precies zijn ingediend (idem CPT 2012, p. 23; zie verder hoofdstuk 6). Het verslag van de bijeenkomst tussen de CTRG en de RSJ vermeldt dat tot mei 2010 achttien klachten zouden zijn ingediend door gedetineerden van de PI Tilburg. Deze zouden vooral gericht zijn op de overplaatsing naar Tilburg, ofschoon er ook klachten gerelateerd zouden zijn aan de leefomstandigheden. Zo waren er klachten over het te veel tijd in de cel moeten doorbrengen, het gebrek aan

Franstalige kranten of televisieprogramma's, de afwezigheid van frietjes op het menu, het gebrek aan een arts en de bezoekregels. In het verslag wordt opgemerkt dat sprake is van een zeer beperkte hoeveelheid klachten vanuit de PI Tilburg (Verslag CTRG, p. 67-68).

3.4.8 Reclassering

Zowel in het verdrag als in de samenwerkingsovereenkomst wordt niet ingegaan op de reclasseringsmogelijkheden van de gedetineerden in de PI Tilburg. Tijdens de parlementaire behandeling van het verdrag is dit punt echter zowel in Nederland als in België aan de orde geweest. Daaruit bleek dat de activiteiten in het kader van de reclassering van de gedetineerden in de PI Tilburg valt onder de bevoegdheid van de Vlaamse Gemeenschappen: deze horen alle gevangenen, inclusief de Belgische gevangenen in de PI Tilburg, voor te bereiden op hun terugkeer naar de samenleving (Belgische Senaat, zitting 17 januari 2009). De rechten van de Vlaamse Gemeenschap in de strafinrichting in Wortel zijn onverkort van toepassing op de gedetineerden die in de PI Tilburg verblijven (Belgische Senaat, handelingen 3 december 2009). Nederlandse medewerkers maatschappelijke dienstverlening, belast met de re-integratie van gedetineerden in de Nederlandse samenleving, zijn in verband hiermee niet langer in de PI Tilburg werkzaam aangezien de Belgische gedetineerden in de Belgische samenleving terugkeren. Deze werkzaamheden worden dan ook door België vormgegeven (zie *Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 5). De Vlaamse verantwoordelijke minister heeft hier aan toegevoegd dat het de bedoeling is om ook de dienst- en hulpverlening vanuit Vlaanderen aan te bieden aan de gevangenen die zich in de PI Tilburg bevinden. De minister gaf ten aanzien van de beoogde doelgroep in Tilburg aan dat er naar zijn idee geen behoefte zou bestaan aan 'trajectbegeleiding voor werk'. Wel zou moeten worden nagegaan welke sociale, culturele en sportieve activiteiten vanuit de gevangenis zelf georganiseerd kunnen worden (Kamervraag 20091021). Bij de selectie van gedetineerden voor plaatsing in de PI Tilburg zou er bovendien rekening mee worden gehouden dat gedetineerden in een intensief resocialisatietraject niet overgeplaatst zouden worden naar Tilburg (zie Vlaamse beleidsbrief 20101027, p. 43). Ook de Nederlandse autoriteiten zijn hiervan uitgegaan (*Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 5).

De Belgische penitentiaire regelgeving schrijft voor dat de tenuitvoerlegging van een vrijheidsstraf gericht is op het herstel van het door het misdrijf aan de slachtoffers aangedane onrecht, op de rehabilitatie van de veroordeelde en op de geïndividualiseerde voorbereiding van zijn re-integratie in de vrije samenleving (artikel 9 § 2 Basiswet; vgl. artikel 2 lid 2 Pbw). Zoals eerder reeds opgemerkt heeft een gedetineerde tevens recht op het in de gevangenis aanwezige aanbod inzake sociale hulp- en dienstverlening (artikel 103 Basiswet). Ook Nederlandse gedetineerden hebben een dergelijk recht (artikel 43 Pbw). Waar in België, en derhalve ook in de PI Tilburg, de Vlaamse Gemeenschap verantwoordelijk is

voor de begeleiding en sociale hulp- en dienstverlening, valt een en ander in Nederland onder de verantwoordelijkheid van de directeur van de inrichting.

De Basiswet beoogt te voorzien in een individueel detentieplan voor elke gedetineerde, met daarin opgenomen onder meer de activiteiten waaraan de gedetineerde zal deelnemen zoals arbeid, onderwijs- of vormingsprogramma's, opleidings- of omscholingsactiviteiten, overige activiteiten die op re-integratie gericht zijn, psychologische begeleidingsprogramma's of medische of psychologische behandelingsprogramma's (artikel 38 Basiswet). Deze bepaling is echter nog niet in werking getreden (zie ook het nog niet in werking getreden artikel 102 Basiswet).

Het huishoudelijk reglement van de PI Tilburg schrijft voor dat gedetineerden binnen vier dagen na binnenkomst in de PI Tilburg moeten worden gezien door een lid van de psychosociale dienst. Ook zouden gedetineerden moeten kunnen deelnemen aan de in de gevangenis aanwezige herstelgerichte activiteiten. Deze zouden ministens een week van te voren kenbaar gemaakt moeten worden aan de gedetineerden, opdat zij zich hiervoor zouden kunnen inschrijven. Hetzelfde geldt voor activiteiten op het gebied van sociale hulp- en dienstverlening.

De van toepassing zijnde regelgeving geeft geen nadere invulling aan de re-integratiemogelijkheden en sociale hulp- en dienstverlening.

Een bijzonder punt van aandacht betreft de mogelijkheden om de inrichting tijdelijk of voortijdig te verlaten. In het verdrag is bepaald dat beslissingen ten aanzien van het tijdelijk verlaten van de PI Tilburg nimmer ten uitvoer mogen worden gelegd op het Nederlands grondgebied. De gedetineerde wordt eerst overgebracht naar het grondgebied van België alvorens hij (tijdelijk) in vrijheid wordt gesteld (artikel 8 Verdrag). Dit geldt volgens de Belgische memorie van toelichting onder meer voor de voorlopige en voorwaardelijke invrijheidstelling, beperkte detentie en elektronisch toezicht (Belgische Senaat 2009/10 nr. 4-1491/1, p. 10). De Nederlandse memorie van toelichting spreekt in dit kader ook van verlof en het ontslag uit de inrichting (*Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 3, p. 2). Dit betekent dat enigerlei vorm van verlof of strafonderbreking van een gedetineerde niet vanuit de PI Tilburg plaatsvindt, maar vanuit de strafinrichting in Wortel. In geval van terugkeer van verlof zullen gedetineerden zich eerst moeten melden bij de inrichting in Wortel, alvorens zij worden teruggebracht naar Tilburg (zie ook *Kamerstukken II* 2009/10, 32 215, nr. 5).

De Belgische Wet op de externe rechtspositie en de bevoegdheden van de strafuitvoeringsrechtbanken (hierna Wet op de externe rechtspositie) reguleert de besluitvorming ten aanzien van beslissingen die de aard of duur van de vrijheidsstraf wijzigen, zoals de hierboven genoemde voorlopige en voorwaardelijke invrijheidstelling. Indien sprake is van een vrijheidsstraf tot drie jaar is een enkelvoudige 'strafuitvoeringsrechter' bevoegd; bij een vrijheidsstraf die de duur van drie jaar overschrijdt een 'multidisciplinair samengestelde strafuitvoeringsrechtbank' (Scheirs 2012, p. 79). De voorwaardelijke invrijheidstelling is een wijze van tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf buiten de gevangenis,

waarbij voorwaarden tijdens een bepaalde proeftijd kunnen worden opgelegd. De strafuitvoeringsrechter of -rechtbank gelast een dergelijke invrijheidstelling indien de gedetineerde een derde van de vrijheidsstraf heeft ondergaan of na twee derde, indien sprake is van recidive ('de wettelijke herhaling', met een maximumstraf van veertien jaar). In het geval van een levenslange gevangenisstraf kan voorwaardelijke invrijheidstelling aan de orde zijn na tien jaar (of veertien jaar bij recidive of zestien jaar bij recidive van een delict waarop levenslang staat) (artikelen 25 en 26 Wet op de externe rechtspositie). Voordat een gedetineerde in aanmerking komt voor voorwaardelijke invrijheidstelling kan eventueel wel overgegaan worden tot een vorm van beperkte detentie of elektronisch toezicht (Scheirs 2012, p. 88). Deze worden hier verder buiten beschouwing gelaten. Van belang is op te merken dat de voorwaardelijke invrijheidstelling in beginsel moet worden toegekend, tenzij er contra-indicaties zijn. Ten aanzien van gedetineerden met een vrijheidsstraf van drie jaar of meer geeft artikel 47 lid 1 Wet op de externe rechtspositie vier contra-indicaties: 1) de afwezigheid van vooruitzichten op sociale reclassering van de veroordeelde; 2) het risico van het plegen van nieuwe ernstige strafbare feiten; 3) het risico dat de veroordeelde slachtoffers zou lastig vallen en 4) de houding van de veroordeelde ten aanzien van de slachtoffers van de misdrijven die tot zijn veroordeling hebben geleid. Uit de Ministeriële omzendbrief nr. 1794 van 7 februari 2007 blijkt dat voor de beoordeling van deze contra-indicaties de opstelling en het gedrag van de veroordeelde relevant is. De strafuitvoeringsrechtbank kan voor de inschatting van het risico voor slachtoffers acht slaan op de wijze waarop de veroordeelde zich heeft opgesteld jegens het slachtoffer, bijvoorbeeld tijdens verlof. Ook kan relevant zijn in hoeverre een veroordeelde stappen heeft ondernomen in het kader van herstel, zoals betaling van burgerlijke partijen of deelname aan herstelgerichte activiteiten. Ten aanzien van de 'vooruitzichten op sociale reclassering' is relevant in hoeverre de veroordeelde een realistische visie heeft op zijn toekomst, waarbij hij zonder te recidiveren concrete 'projecten' in het vooruitzicht heeft (zie par. IV.1 van MO nr. 1794, 7 februari 2007).

Naast de reguliere voorwaardelijke invrijheidstelling is er de voorlopige invrijheidstelling met het oog op verwijdering van het grondgebied of met het oog op overlevering (VILO; artikel 26 Wet op de externe rechtspositie). Dit betreft een vorm van invrijheidstelling voor gedetineerden die geen rechtmatig verblijf hebben op Belgisch grondgebied (of na vrijlating zouden moeten worden overgeleverd). In geval van gedetineerden met een gevangenisstraf van drie jaar of meer gelden krachtens artikel 47 lid 2 Wet op de externe rechtspositie voor de VILO eveneens vier contra-indicaties. Naast het recidiverisico voor ernstige strafbare feiten, het risico dat de veroordeelde slachtoffers zou lastigvallen, dient de veroordeelde om voor VILO in aanmerking te komen onderdak te hebben (hier lijkt vooral een verblijfplaats in het land van terugkeer te worden bedoeld; zie par. IV.2 van MO nr. 1794, 7 februari 2007) en inspanningen te hebben geleverd om de burgerlijke partijen te vergoeden. Bij deze laatste contra-indicatie dient rekening te worden gehouden met de individuele situatie van de veroordeelde, waarbij onder meer relevant is in hoeverre een gedetineerde heeft

kunnen werken in de gevangenis (zie par. IV.2 van MO nr. 1794, 7 februari 2007).

De voorwaardelijke invrijheidstelling is vergelijkbaar met de Nederlandse regeling voor voorwaardelijke invrijheidstelling, maar ook met het penitentiaire programma. Een belangrijk verschil is dat Nederlandse gedetineerden pas na tweederde van hun straf in aanmerking komen voor voorwaardelijke invrijheidstelling (artikel 15 lid 2 Sr; dit geldt bij een gevangenisstraf van twee jaar of meer). Indien een straf tussen de een en twee jaar wordt uitgezeten, is de voorwaardelijke invrijheidstelling aan de orde na een jaar en een derde van het restant (artikel 15 lid 1 Sr). Een gedetineerde wordt in principe voorwaardelijk in vrijheid gesteld, tenzij er contra-indicaties zijn. In dat geval kan het Openbaar Ministerie via de rechter de invrijheidstelling uitstellen of achterwege laten. In zijn algemeenheid wordt een risicotaxatie gemaakt waarbij de belangen van de gedetineerde worden afgezet tegen die van de beveiliging van de samenleving. Ook het gedrag van de gedetineerde, bijvoorbeeld resulterend in disciplinaire straffen, tijdens zijn gevangenschap wordt hierbij in acht genomen (artikel 15d Sr). Als algemene voorwaarde geldt dat de gedetineerde niet recidiveert. Het Openbaar Ministerie kan bijzondere voorwaarden stellen, na advies van de directeur van de PI (artikel 15a Sr). Indien de voorwaarden worden overtreden kan het Openbaar Ministerie de voorwaardelijke invrijheidstelling laten herroepen door de rechter (artikel 15g e.v. Sr).

Andere belangrijke instrumenten voor een geleidelijke overgang vanuit de gevangenis naar de samenleving zijn het verlof, detentiefasering (plaatsing van een gesloten inrichting naar een (zeer) beperkt beveiligde inrichting en het penitentiair programma (zie artikel 4 en 26 Pbw, artikelen 5 e.v. Penitentiaire maatregel en de Regeling tijdelijk verlaten van de inrichting).

Ook ten aanzien van Belgische gedetineerden in de PI Tilburg kan de minister van Justitie een uitgaansvergunning verlenen of penitentiair verlof toekennen (zie artikel 4 e.v. en artikel 6 e.v. Wet op de externe rechtspositie). De minister kan ook overgaan tot onderbreking van de strafuitvoering, maar deze modaliteit wordt hier verder niet besproken (zie artikel 15 e.v. Wet op de externe rechtspositie). De uitgaansvergunning geldt maximaal voor zestien uur en kan bijvoorbeeld incidenteel worden toegekend om naar een begrafenis te gaan of de geboorte van een kind bij te wonen, maar kan ook worden gebruikt ter voorbereiding op de re-integratie van de gedetineerde. Dit kan dan ook periodiek plaatsvinden, bijvoorbeeld ten behoeve van een opleiding, in de laatste twee jaar voorafgaand aan de voorwaardelijke invrijheidstelling (Scheirs 2012). De uitgaansvergunning vertoont in zeker zin gelijkenis met incidenteel en regimair verlof voor Nederlandse gedetineerden op grond van artikel 26 Pbw. Het penitentiair verlof stelt de gedetineerde in staat om drie keer 36 uur per trimester (vier maanden) de gevangenis te verlaten om sociale contacten te onderhouden, bijvoorbeeld met familie of een partner. Dit verlof heeft uitdrukkelijk tot doel bij te dragen aan de re-integratie van de gedetineerde en komt overeen met de Nederlandse regeling voor het algemene verlof. Zowel het verlof als de uitgaansvergunning horen tot het standaardregime binnen de gevangenis

en zou derhalve in principe moeten worden toegekend, tenzij er contra-indicaties zijn (Scheirs 2012, p. 84). Voor zowel de uitgaansvergunning als het penitentiair verlof gelden drie contra-indicaties: 1) het gevaar dat de veroordeelde zich aan de uitvoering van zijn straf zal onttrekken; 2) het risico dat hij tijdens het verlaten van de inrichting ernstige strafbare feiten zal plegen en 3) het risico dat hij de slachtoffers zal verontrusten (artikel 5 en 7 Wet op de externe rechtspositie). Bij de beoordeling van deze contra-indicaties kan het gedrag van de veroordeelde tijdens eerdere verloven of uitgaansvergunningen meewegen, maar ook diens opstelling jegens slachtoffers.

De verlofbeslissingen ten aanzien van Belgische gedetineerden worden in de praktijk genomen door de Dienst Detentiebeheer, op advies van de directeur van de inrichting. Aan een uitgaansvergunning en penitentiair verlof kunnen naast algemeen voorwaarden ook bijzondere voorwaarden worden gesteld, waarmee de gedetineerde moet instemmen.

3.4.9 Orde en veiligheid

Ten aanzien van het handhaven van de orde en veiligheid in de PI Tilburg geldt hoofdzakelijk de Belgische regelgeving zoals neergelegd in de Basiswet. Noch het verdrag, noch de samenwerkingsovereenkomst zegt hier iets over. De Nederlandse Geweldsinstructie penitentiaire inrichtingen is van toepassing op maatregelen van rechtstreekse dwang (fysieke dwang al dan niet met gebruik van o.a. mechanische middelen; vgl. artikel 109 lid 3 Basiswet, nog niet in werking getreden) met het oog op de handhaving van de orde of de veiligheid. Hiervoor is gekozen omdat het Nederlandse personeel gewend is om de Nederlandse regelgeving toe te passen en dit in het belang werd geacht van de veiligheid van zowel gedetineerden als personeel (Belgische MvT, p. 8). In Nederland is het, in tegenstelling tot in België, niet gebruikelijk dat er in een PI wordt opgetreden door de politie, aangezien de inzet van speciaal geschoold beveiligingspersoneel de voorkeur heeft. Wel is met de toepassing van de Nederlandse regelgeving de inzet van de Landelijke Bijzondere Bijstandsverlening verzekerd. De bepalingen van de Basiswet ten aanzien van rechtstreekse dwang zijn nog niet in werking getreden (artikel 109 e.v. Basiswet).

Gedetineerden hebben op grond van het Belgische recht (artikel 106 Basiswet) de plicht om met hun gedrag en opstelling jegens personeel, medegedetineerden en andere personen in de inrichting de orde en de veiligheid niet in gevaar te brengen dan wel te verstoren. Zij dienen de voorschriften van het huishoudelijk reglement te eerbiedigen en bevelen en/of instructies op te volgen. De directeur, of door hem gemandateerde leden van het bewakingspersoneel, mogen de gedetineerden, indien dit in het belang van de handhaving van de orde of de veiligheid noodzakelijk is, aan zijn kledij onderzoeken, nagaan of de gedetineerde in het bezit is van voorwerpen of substanties die verboden of gevaarlijk kunnen zijn en deze eventueel in beslag nemen. Ook kan hij een fouillering ('op het lichaam') bevelen en eventueel de uitwendige holtes van het lichaam van de gedetineerde laten schouwen (visitatie). Op grond van artikel

109 Basiswet kan de directeur bevelen dat de verblijfsruimte van de gedetineerde wordt onderzocht.

In dit opzicht sluit de Belgische wettelijke regeling aan bij de Nederlandse Penitentiaire beginselenwet. Ook in Nederlandse inrichtingen is de directeur bevoegd over te gaan tot onderzoek aan lichaam (visitatie) en kleding (fouillering) op grond van artikel 29 Pbw. Celinspectie kan eveneens plaatsvinden (artikel 34 Pbw). De Nederlandse wetgeving kent verder nog de mogelijkheid van urinecontrole (artikel 30 Pbw) en onderzoek in het lichaam bij ernstig gevaar voor de handhaving van de orde en veiligheid of de gezondheid van de gedetineerde (artikel 31 Pbw). De Belgische wetgeving kent deze mogelijkheden niet, waardoor urinecontrole alleen op vrijwillige basis mogelijk lijkt. Ook onderzoek in het lichaam is op grond van Belgisch recht niet toegestaan. Dit geldt derhalve ook voor de PI Tilburg. In Nederland mag tot slot nog een aantal andere dwangmiddelen worden ingezet in een beperkt aantal situaties, te weten: gedwongen geneeskundige behandeling (artikel 32 Pbw), fixatie met mechanische middelen (artikel 33 Pbw) en gepast geweld (artikel 35 Pbw).

In het belang van de orde of veiligheid in de inrichting kan een aantal bijzondere veiligheidsmaatregelen worden getroffen: het ontnemen/onthouden van bepaalde voorwerpen, de uitsluiting van deelname aan bepaalde gemeenschappelijke of individuele activiteiten, de observatie overdag en tijdens de nacht, het verplicht verblijf in een toegewezen ruimte en het onderbrengen in een beveiligde cel (artikel 112 Basiswet). Artikel 110 e.v. Basiswet stelt nadere regels ten aanzien van het opleggen van een dergelijke bijzondere veiligheidsmaatregel, die vergelijkbaar zijn met de Nederlandse ordemaatregel (artikel 23 e.v. Pbw) en die niet mogen worden ingezet als tuchtsanctie (vgl. de Nederlandse disciplinaire straf). Zo moet de gedetineerde gehoord worden, vooraf of eventueel achteraf, en de maximumduur van de bijzondere veiligheidsmaatregel is zeven dagen, welke maximaal driemaal mag worden verlengd. Daarnaast kent het Belgische penitentiaire recht de maatregel tot plaatsing in een individueel bijzonder veiligheidsregime indien bijzondere beveiligingsmaatregelen ontoereikend zijn (artikel 110 e.v. Basiswet). Deze mogelijkheden gelden onverkort voor de PI Tilburg en liggen dicht bij de mogelijkheden en procedurele voorschriften die gelden voor Nederlandse inrichtingen. In de Belgische Basiswet geldt niet de eis van een schriftelijk mededelingsplicht (vgl. artikel 58 Pbw). Wel geeft de Basiswet expliciet aan dat de gedetineerde bij bepaalde veiligheidsmaatregelen toegang houdt tot onder meer maaltijden, luchten, lectuur en rechtsbijstand en dat hij regelmatig door een adviserend arts moet worden bezocht (artikel 113 Basiswet).

Verder is ook het Belgische tuchtregime (artikel 122 e.v. Basiswet) van kracht in de PI Tilburg, hetgeen vergelijkbaar is met de disciplinaire straffen in Nederlandse penitentiaire inrichtingen (artikel 50 e.v. Pbw). Dit regime strekt ertoe de orde en de veiligheid te vrijwaren met eerbiediging van de waardigheid, het zelfrespect en de individuele en sociale verantwoordelijkheid van de gedetineerde. De Basiswet onderscheidt twee categorieën inbreuken die een

tuchtsanctie rechtvaardigen. In de eerste categorie vallen zware feiten zoals bijvoorbeeld het gebruik van geweld jegens personen of goederen of bedreiging met geweld. Onder de tweede categorie lichtere feiten vallen bijvoorbeeld belediging of het niet naleven van de huisregels. Een dergelijke genuanceerde duiding van ontoelaatbare gedraging is niet te vinden in de Nederlandse Pbw. Artikel 50 Pbw spreekt van 'feiten die onverenigbaar zijn met de orde of veiligheid in de inrichting dan wel met de ongestoorde tenuitvoerlegging van de vrijheidsbeneming' zonder dit verder te concretiseren.

Na constatering van voornoemde feiten kunnen tuchtsancties worden opgelegd, zoals een berisping met inschrijving in een register voor tuchtsancties, beperking of ontzetting van het recht om in de kantine producten aan te schaffen, afzondering in de eigen cel en opsluiting in een strafcel. Daarnaast zijn er bijzondere tuchtsancties, zoals de ontzegging van bezit van bepaalde voorwerpen, de ontzegging of beperking van het recht om een beroep te doen op de bibliotheekvoorzieningen, de ontzegging of beperking van de omgang met bezoekers, de ontzegging of beperking van het recht om te telefoneren, het verbod om deel te nemen aan culturele, sportieve of ontspanningactiviteiten in gemeenschappelijk verband en het verbod om deel te nemen aan werk en opleidingsactiviteiten in gemeenschappelijk verband. De Basiswet werkt een aantal sancties nader uit en geeft nadere regels ten aanzien van de straftoemeting en de te volgend procedure. Ook op dit punt is de Belgische wetgeving veel gedetailleerder dan de Nederlandse regelgeving. Daarnaast valt de duur van bepaalde tuchtsancties op in vergelijking tot de Nederlandse wetgeving. Plaatsing in een strafcel kan volgens artikel 132 Basiswet voor maximaal negen dagen worden opgelegd. Plaatsing in afzondering op de eigen verblijfsruimte kan echter wel dertig dagen duren. Volgens de Pbw kan opsluiting in een strafcel of een andere verblijfsruimte maximaal twee weken duren (artikel 51 Pbw).

Het huishoudelijk reglement gaat niet dieper in op de wijze waarop de orde en de veiligheid in de PI Tilburg gehandhaafd dienen te worden en het tuchtregime in de PI Tilburg. De Belgische penitentiaire regelgeving en de Nederlandse geweldsinstructie worden slechts herhaald in het huishoudelijk reglement. Wel kent de PI Tilburg een fouilleringsplan, waarin gedetailleerde regels te vinden zijn met betrekking tot het aanwenden van beperkende maatregelen (Instructies Fouilleringsplan PI Tilburg, versie 1.0). Ook is de Tuchtprocedure nader uitgewerkt (op basis van artikel 122 e.v. Basiswet en Collectieve brief nr. 109 van 27 juni 2011), evenals een 'Toelichting "Isoleren" of "Afzonderen"' ontwikkeld.

3.4.10 Informatievoorziening en dossiers

In artikel 23 SWOK wordt bepaald dat de directeur een informatiebrochure en een huishoudelijk reglement opstelt voor de gedetineerden. Het DG EPI draagt zorg voor de aanpassing en de vertaling ervan, de beheersfunctionaris staat in voor de druk, de distributie en de vervanging ervan.

De Belgische Basiswet schrijft voor dat een gedetineerde bij binnenkomst geïnformeerd wordt over zijn rechten en plichten, over de in de gevangenis of afdeling bestaande of van daaruit toegankelijke mogelijkheden van medische, juridische, psychosociale en familiehulpverlening, van morele levensbeschouwelijke of godsdienstige ondersteuning en van maatschappelijke hulp- en dienstverlening (artikel 19 Basiswet). Ook in de Nederlandse wetgeving wordt het belang van informatie bij binnenkomst onderstreept (artikel 56 Pbw).

Het huishoudelijk reglement van de PI Tilburg schrijft voor dat gedetineerden bij binnenkomst binnen 24 uur een gesprek met de directeur behoren te hebben. Tijdens dit gesprek licht de directeur de gedetineerde in over zijn wettelijke en penitentiaire toestand en brengt hij hem de grote lijnen van het huishoudelijk reglement ter kennis. Vervolgens krijgt de gedetineerde het huishoudelijk reglement overhandigd. Gedetineerden hebben bovendien de mogelijkheid om onder meer informatie over hun rechtspositie te raadplegen in de bibliotheek. Daarnaast wordt informatie op de prikborden opgehangen. In alle gevallen waarin het huishoudelijk reglement niets bepaalt, beslist de directeur met inachtneming van de geldende wettelijke bepalingen. De gedetineerde kan op elk moment een onderhoud aanvragen met een specifieke dienst door middel van een sprekersbriefje. De directeur doet indien nodig een beroep op elk redelijk vertaalmiddel naar een taal die de gedetineerde begrijpt. Er zijn tot slot geen nadere regels in het huishoudelijk reglement opgenomen omtrent een overlegorgaan binnen de PI Tilburg. Ondanks het feit dat de artikelen van de Basiswet op dit punt nog niet in werking zijn getreden (artikel 7) werd in de PI Tilburg het overlegorgaan opgestart in september 2011. Nederlandse inrichtingen kennen wel een wettelijke verplichting om een medezeggenschapsorgaan in te stellen (artikel 74 Pbw).

Ten aanzien van de dossiers van gedetineerden worden noch in het verdrag, noch in de samenwerkingsovereenkomst regels gegeven. Ook in de Basiswet zijn geen regels over de dossiervoering te vinden. Wel kent een aantal bepalingen verwijzingen naar het dossier (zie bijv. artikelen 138 en 144 Basiswet die betrekking hebben op registratie van bepaalde beslissingen in het kader van de tuchtprocedure). Uit de omzendbrief van minister van Justitie van 10 juni 1991 (MO nr. 1567) blijkt dat er drie verschillende dossiers moeten worden aangelegd ten aanzien van gedetineerden: het opsluitingsdossier, het dossier detentiebeheer en het zedelijkheidsdossier (vgl. artikel 36 van het 1965 Koninklijk besluit houdende algemeen reglement van de strafinrichtingen). Het opsluitingsdossier bevat stukken met betrekking tot strafvorderlijke aspecten van de opsluiting en de invrijheidstelling, alsmede procedurele stukken. De andere twee dossiers betreffen diverse onderdelen van het verblijf in de inrichting. Zo moeten in het dossier detentiebeheer stukken worden opgenomen, zoals tuchtverslagen, stukken met betrekking tot penitentiair verlof, de medische kaart en aantekeningen met betrekking tot onder andere genadevoorstellen en internering tijdens de strafuitvoering. Het zedelijkheidsdossier bevat ten slotte stukken die relevant zijn voor onder meer de voorwaardelijke invrijheidstelling en penitentiaire

verlof, zoals verlofevaluaties, voorstellen tot voorwaardelijke invrijheidstelling en daaraan ten grondslag liggende 'maatschappelijke, antropologische en psychologische enquêtes'. Uit de omzendbrief kan worden afgeleid dat de directeur van de inrichting verantwoordelijk is voor de dossiervoering. Onduidelijk is echter in hoeverre informatie uit de dossiers beschikbaar is voor autoriteiten, zoals de strafuitvoeringsrechtbanken, die onder meer de uiteindelijke voorwaardelijke invrijheidstelling moeten beoordelen. Verder geldt als ongeschreven regel dat het inrichtingspersoneel in beginsel geen kennis mag hebben – en dit feitelijk ook niet heeft – over het misdrijf waarvoor een gedetineerde is veroordeeld.

Ten aanzien van Nederlandse gedetineerden geeft artikel 59 Pbw jo. artikel 35 e.v. van de Penitentiaire Maatregel (PM) gedetailleerde regels ten aanzien van het penitentiaire dossier (Schuyt 2011). Artikel 35 PM bepaalt dat ten aanzien van iedere gedetineerde, met uitzondering van personen in vreemdelingenbewaring, een penitentiair dossier wordt aangelegd. In het penitentiair dossier is een overzicht te vinden van de inrichtingen waar betrokkene heeft verbleven, de selectie en plaatsingsvoorstellen en alle registraties (artikel 36 PM). Verder wordt in het penitentiair dossier de in artikel 37 PM opgesomde lijst van gegevens opgenomen, waaronder: kopieën van strafrapporten, meldingen van bijzondere voorvallen en interne mededelingen, uitslagen van urinecontroles, documenten betreffende beklag- en beroepszaken, kopieën van correspondentie van de PI over de gedetineerde en samenvattingen van periodieke besprekingen. Ook zijn de belangrijkste justitiële documenten opgenomen, waaronder een extract van het vonnis. De dagrapportages van de inrichting worden niet in het penitentiair dossier opgenomen, maar wel in het inrichtingsdossier dat naast het penitentiaire dossier bestaat en waarin alle overige gegevens zijn opgenomen (artikel 37 lid 2 PM). Dit dossier kan in beginsel niet door de gedetineerde worden ingezien (Kelk 2008, p. 310). Verder is er nog een persoonsdossier ten behoeve van de strafzaak van de gedetineerde. Het is bedoeld om de autoriteiten te informeren over de persoon van de verdachte (Kelk 2008, p. 310).

Wanneer een directeur een voorstel tot selectie van een gedetineerde doet, zendt hij het penitentiair dossier mee naar de selectiefunctionaris; wanneer een gedetineerde wordt overgeplaatst, verhuist het dossier met hem mee (artikel 38 lid 2 PM). Gegevens uit het penitentiair dossier kunnen worden verstrekt aan de minister van Veiligheid en Justitie, de directeur van de inrichting en de selectiefunctionaris belast met de selectie en (over)plaatsing van gedetineerden. Ook hebben door de minister aangewezen ambtenaren of medewerkers inzage in het dossier voor zover dat noodzakelijk is voor de behandeling van een door de gedetineerde zelf gedaan verzoek, in het belang van een aanhangige procedure, in het belang van het beheer van de dossiers dan wel om overige beslissingen betreffende de gedetineerde te kunnen behandelen (artikel 40 lid 2 PM). Bij deze laatste categorie beslissingen kan worden gedacht aan beslissingen ten aanzien van verlof of overplaatsingsverzoeken (Kelk 2008, p. 309). Uit deze opsomming blijkt dat een wijde kring aan functionarissen inzage kan hebben in het penitentiair dossier. Uiteraard heeft de gedetineerde in beginsel zelf ook inzage.

De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat een Nederlandse PIW'er in een Nederlandse inrichting over veel meer informatie beschikt dan een Belgische inrichtingswerker, waaronder informatie over de strafzaak via het penitentiaire dossier. Ook kan het penitentiaire dossier op grond van Nederlands recht ter beschikking worden gesteld aan de autoriteiten ten behoeve van de beoordeling van verlofaanvragen of de voorwaardelijke invrijheidstelling, terwijl dit in België – en derhalve in de PI Tilburg – niet het geval is.

3.5 Conclusie

Met dit hoofdstuk is de op de PI Tilburg van toepassing zijnde wet- en regelgeving inzichtelijk gemaakt. In zijn algemeenheid geldt dat het regime in de PI Tilburg vooral gereguleerd wordt door de Belgische wet- en regelgeving. De meest in het oog springende uitzondering op dit uitgangspunt betreft de medische zorg. Die is gebaseerd op Nederlands recht. Ook de toepassing van rechtstreekse of fysieke dwang wordt gereguleerd door de Nederlandse Geweldsinstructie.

Wanneer men de afzonderlijke onderdelen van de rechtspositie van Belgische gedetineerden in de PI Tilburg bekijkt, vallen de volgende zaken op.

1. Het is vanaf het begin de bedoeling geweest dat overplaatsing naar de PI Tilburg in beginsel zou geschieden op basis van vrijwilligheid. In de navolgende hoofdstukken zal blijken dat dit uitgangspunt in de praktijk is losgelaten. De overplaatsing van Belgische gedetineerden vanuit zowel het Nederlandstalige als Franstalige deel van België vindt vaak niet plaats op basis van vrijwilligheid. Gedetineerden kunnen nog geen bezwaar maken tegen de overplaatsing aangezien de betreffende bepalingen uit de Basiswet nog niet in werking getreden zijn.

2. Er is in de PI Tilburg sprake van individuele cellen en meerpersoonscellen (twee-, zes- of achtpersoons). De directeur bepaalt welke gedetineerde waar wordt geplaatst. De gedetineerde kan een verzoek tot plaatsing in een bepaalde cel indienen bij de directeur. Dit is echter niet nader gereguleerd. Onduidelijk is bijvoorbeeld op basis van welke criteria de directeur een beslissing tot plaatsing in een bepaalde cel neemt.

3. De bezoekregeling in de PI Tilburg is krachtens Belgisch recht ruimhartiger dan de regeling ten aanzien van bezoek in Nederlandse inrichtingen. Het is echter wel de vraag in hoeverre dit feitelijk tot uitdrukking komt, onder meer gegeven het feit dat de bezoekers vanuit België moeten afreizen naar de PI Tilburg.

4. Voor een groot aantal activiteiten van het dagprogramma (sport, onderwijs, beroepsopleiding, sociaalculturele vorming) binnen de PI Tilburg is in principe de Vlaamse Gemeenschap verantwoordelijk. Ter vergelijking: in Nederlandse

inrichtingen vallen dergelijke activiteiten onder de verantwoordelijkheid van de directeur. Aangezien de Vlaamse Gemeenschap afwezig is in de PI Tilburg, biedt de DJI een deel van voornoemde activiteiten aan.

5. In het verlengde van het voorgaande regelt Belgisch recht, in het bijzonder de Wet op de externe rechtspositie, de mogelijkheden om met verlof (uitgaansvergunning of penitentiair verlof) te gaan en de mogelijkheden om voorwaardelijk in vrijheid te worden gesteld. Wat dit laatste betreft, ligt de bevoegdheid bij de strafuitvoeringsrechtbank. De wet geeft een aantal contra-indicaties voor het tijdelijk of voortijdig verlaten van de inrichting. Ofschoon niet uitgesloten is dat het gedrag van een gedetineerde tijdens zijn verblijf in een inrichting een rol kan spelen bij de beoordeling van een verlofaanvraag of een voorwaardelijke invrijheidstelling, lijkt aan dit gedrag, formeel althans, niet in dezelfde mate gewicht te worden toegekend als in Nederlandse inrichtingen. In de Nederlandse inrichtingen ligt de nadruk veel meer op de eigen verantwoordelijkheid (responsabilisering) van gedetineerden. Zo zijn disciplinaire straffen meer formeel relevant voor de vraag of iemand met verlof mag of in aanmerking komt voor voorwaardelijke invrijheidstelling. Daarentegen zijn tuchtmaatregelen opgelegd in de PI Tilburg volgens de Belgische wetgeving niet zonder meer een contra-indicatie voor het verlaten van de inrichting.

6. Het uurloon voor de arbeid is laag, maar ligt op het Nederlandse niveau en is in overeenstemming met de Belgische tarieven opgelegd door de CDRGA. Dit lage uurloon lijkt onder meer van belang te kunnen zijn voor gedetineerden die na hun verblijf in de PI Tilburg uit het land worden gezet. De toekenning voor een voorlopige invrijheidstelling (VILO) wordt gekoppeld aan de inspanningen die iemand heeft geleverd om de schade van de burgerlijke partijen te vergoeden. Hierbij kunnen de inkomsten van de gedetineerde tijdens zijn gevangenschap een rol spelen.

7. In het verlengde van het vorige punt speelt de vraag hoe het staat met de dossiervoering ten aanzien van gedetineerden in de PI Tilburg. Met name het zedelijkheidsdossier lijkt relevant te zijn voor de besluitvorming ten aanzien van het tijdelijk of voortijdig verlaten van de inrichting. Uit de Belgische wet- en regelgeving blijkt niet duidelijk in hoeverre gerechtelijke autoriteiten inzage hebben in de dossiers van de gedetineerden. Aangenomen mag worden dat de directeur van de PI Tilburg inlichtingen uit de dossiers mag overleggen aan de strafuitvoeringsrechtbank bij een aanvraag tot een uitgaansvergunning of penitentiair verlof, maar duidelijk is dit niet. Uit de informatie van onze respondenten en navraag bij Belgische penitentiaire deskundigen, maken we op dat er een ongeschreven regel bestaat dat Belgisch inrichtingspersoneel geen inzage heeft in gegevens over de strafzaak van de gedetineerde. Dit geldt derhalve ook voor de PI Tilburg. In Nederlandse inrichtingen kunnen PIW'ers via inzage in het penitentiair dossier wel toegang hebben tot dergelijke informatie, maar ook

hier blijkt niet glashelder uit de penitentiaire regelgeving in hoeverre dat het geval is.

9. Ten aanzien van de handhaving van de orde en veiligheid in de inrichting valt op dat de inzet van de Nederlandse Landelijke Bijzondere Bijstandsverlening op grond van Nederlandse wetgeving mogelijk is en dat er geen wettelijke (Belgische) basis is voor urinecontrole en onderzoek in het lichaam. In de PI Tilburg kunnen urinecontroles dan ook uitsluitend plaatsvinden op basis van vrijwilligheid. En in tegenstelling tot in Nederlandse inrichtingen mogen gedetineerden in de PI Tilburg niet worden onderworpen aan een onderzoek in het lichaam. Verder valt op dat de tuchtmaatregel van afzondering op eigen kamer wel dertig dagen kan duren; aanzienlijk langer dan het maximum van twee weken dat de Nederlandse wetgeving kent. Opsluiting in een strafcel is echter gemaximeerd tot negen dagen.

10. Het klachtrecht van de gedetineerden zou moeten zijn geregeld via het Belgische recht. De betreffende bepalingen uit de Basiswet zijn echter nog niet in werking getreden. Hierdoor is onduidelijk in hoeverre gedetineerden formeel kunnen klagen. De commissie van toezicht van de Belgische inrichting Wortel houdt spreekuur in de PI Tilburg. Hier kunnen gedetineerden terecht met klachten over de wijze waarop zij worden behandeld. Het is echter onduidelijk welke bevoegdheden en middelen de commissie precies heeft om daadwerkelijk gevolg te geven aan de klachten.

Hoofdstuk 4

Theoretisch kader

4.1 Onderzoek naar detentiebeleving

Pioniers van het gevangenisonderzoek hebben maximum security gevangenissen beschreven als totale instituties, waar gedetineerden mortificatieprocessen ondergaan als gevolg van hun detentie (Goffman 1961). Sykes (1958) beschrijft in zijn baanbrekende studie *The Society of Captives* de 'five pains of imprisonment', nl. de deprivatie van vrijheid, van goederen en diensten, van heteroseksuele relaties, van autonomie en van persoonlijke veiligheid. Hij ziet de ontwikkeling van subculturen, gebaseerd op solidariteit en loyaliteit als een reactie op deze deprivaties (cf. deprivatietheorie). Anderen wijzen dan weer op het feit dat heel wat gedetineerden geïsoleerd leven in kleinere, onstabiele sociale netwerken (Clemmer 1940; Mathiesen 1965). Daarnaast wijzen Irwin en Cressey (1962) op het feit dat de gedetineerdensubcultuur vooral bepaald wordt door de latente cultuur die binnen gebracht wordt door gedetineerden van buiten af. Deze visie is in de penologische literatuur bekend als het importatiemodel. Meer en meer echter groeit het inzicht dat het leven in de gevangenis en de subculturen die zich onder gedetineerden ontwikkelen het resultaat zijn van importatie en deprivatie (cf. integratiemodel).

In gevangenisstudies gaat heel wat aandacht naar de relaties tussen gedetineerden en penitentiair personeel. Terwijl hun relaties in de vroegere werken gekarakteriseerd worden door een hoge mate van tegengestelde belangen, oppositie en zelfs vijandigheid (Clemmer 1940), gaan hedendaagse analyses niet langer uit van een monolitisch denken en van ondoordringbare breuklijnen tussen gedetineerden en personeel. Deze relaties kenmerken zich ondertussen immers door een veel grotere complexiteit dan oorspronkelijk verondersteld, gezien de verscheidenheid aan opdrachten en verwachtingen die er aan het personeel worden gesteld, nl. controleren, beveiligen en bejegenen. Het inzicht is gegroeid dat de relaties tussen gedetineerden en penitentiair personeel niet langer gekenmerkt worden door pure machtsverhoudingen, maar eerder door een vorm van wederzijdse afhankelijkheid. Van Zyl Smit en Snacken (2009, p. 38-41) wijzen op een evolutie van een zogenaamde totalitaire naar een postautoritaire gevangenis, waar het gezag meer horizontaal gestructureerd is. Uit Belgisch onderzoek naar geweld in de detentiecontext (Snacken 2005) blijkt bijvoorbeeld dat het gevangenisregime van invloed is op de relatie tussen

gedetineerden en het penitentiair personeel. Het gevangenisregime van vandaag wordt daarenboven gekenmerkt door een grote diversiteit. Vanuit humanseringsoverwegingen en vanuit het inzicht dat het leven in totalitaire instellingen zonder enig contact met de buitenwereld zeer nefaste gevolgen heeft voor de latere re-integratie van de gedetineerden zijn heel wat initiatieven genomen om het leven in de gevangenis te 'normaliseren'. Het principe van de normalisering stelt dat het leven in de gevangenis zoveel mogelijk – in positieve zin – moet gelijken op het leven in de buitenwereld. Normalisering kan op verschillende manieren worden gedefinieerd (zie Van Zyl Smit & Snacken 2009, p. 103 e.v.). Snacken (2002) maakt een onderscheid tussen het individuele en het collectieve niveau van 'normalisering'. Het individuele niveau verwijst naar het feit dat de gevangenis het aantal sociale rollen die een gedetineerde vervulde (vader, zoon, partner, vriend, werknemer, collega enz.) sterk beperkt, en dat door de nadruk op orde en veiligheid zijn rol van 'gedetineerde' of 'delinquent' alle andere rollen gaat overheersen. Normalisering verwijst dan naar de poging om via een aangepast regime deze diversiteit aan sociale rollen zoveel mogelijk te respecteren, in stand te houden en te stimuleren. Het collectieve niveau verwijst naar het binnenbrengen van de normale externe hulp- en dienstverlening in de gevangenis en het principe van de gelijkwaardigheid van die dienstverlening, met inachtneming van de specifieke noden of kwetsbaarheid van deze populatie (bijv. op het gebied van arbeid, opleiding, fysieke en psychische gezondheid enz.). In tegenstelling tot de idee van 'less eligibility' vertrekt men hier dus van wat de 'normale' standaard zou moeten zijn in de maatschappij. De straf is de vrijheidsberoving op zich en er moet dus geen of zo weinig mogelijk bijkomend leed veroorzaakt worden tijdens de uitvoering van deze vrijheidsberoving. Gedetineerden moeten een zo normaal mogelijk leven kunnen leiden in de gevangenis.

Inzicht in de omgang van gedetineerden met de ontberingen van het hedendaagse gevangenisleven en in de wijze waarop relaties zich tussen gedetineerden en gevangenispersoneel en tussen gedetineerden onderling ontwikkelen, zijn essentieel om detentiebeleving te onderzoeken en te begrijpen. Het is duidelijk dat in vergelijking met enkele decennia geleden het gevangenisregime heel wat wijzigingen heeft ondergaan en dat de organisatie van het gevangenisleven in de westerse samenleving, door de toepassing van het principe van normalisering vooral veel complexer is geworden.

4.2 Het morele klimaat van een gevangenis: het meetinstrument van Alison Liebling

Het leven in de gevangenis heeft vele aspecten en kan vanuit verschillende perspectieven worden benaderd, nl. dat van de gedetineerden, van het personeel en van de organisatie. In dit onderzoek hebben we ons laten inspireren door een meetinstrument, dat ontwikkeld is door Alison Liebling (2004) om de 'moral performance' of het morele klimaat / performantie / prestatie van gevangenissen

te onderzoeken. Dit meetinstrument, genaamd *Measuring the Qualitiy of Prison Life* (MQPL) is gebaseerd op uitgebreid en langdurig kwalitatief vooronderzoek bij gedetineerden (en nadien ook bij personeel) om uiteindelijk te komen tot een vragenbatterij van meer dan honderd gesloten vragen, die veertien dimensies van het gevangenisleven meet. Elke dimensie wordt door Liebling ook onderbouwd door sociaalwetenschappelijke en filosofisch-theoretische literatuur. Hoewel de vragenlijst in essentie een kwantitatief onderzoeksinstrument is, hebben de verschillende dimensies die in Lieblings onderzoek naar voor komen ons geleid in het opstellen van de topiclijst voor dit onderzoek.

Liebling (2004, p. 205-371) brengt de veertien dimensies die de morele dimensie van een gevangenis bepalen samen in drie grote groepen: (1) relationele dimensies, (2) regimedimensies en (3) dimensies die betrekking hebben op sociale structuur en betekenis. We overlopen deze dimensies en lichten hun specifieke betekenis toe. Er moet op worden gewezen dat deze dimensies ontwikkeld zijn vanuit het perspectief van gedetineerden en van de relaties tussen gedetineerden en bewaarders. Relaties met andere personeelsleden of het perspectief van het personeel is hier minder uitdrukkelijk aanwezig, wat niet wil zeggen dat deze dimensies geen belangrijke bron van inspiratie geweest zijn om ook deze perspectieven te onderzoeken in voorliggend onderzoek.

A. Relationele dimensies

1. Respect

Respect wordt gezien als een basisvoorwaarde voor menselijke waardigheid en is een belangrijk element in interacties tussen gedetineerden en personeel. In een gevangenis kan onder respect het volgende worden begrepen: het beleefd benaderen van mensen, vragen in plaats van opleggen, luisteren naar wat mensen zeggen, open staan voor de gevoelens van mensen, etcetera. Respect erkent de autonomie van de ander, kent de ander verantwoordelijkheid toe, aanvaardt het anders zijn van de ander, impliceert de vermijding van stereotypering en discriminatie. Uit gesprekken met gedetineerden komt respect vaak naar boven als een sleutelwaarde voor ‘what matters in prison’ (Liebling 2004, p. 208). Respect mag niet puur gelijkgesteld worden aan vriendelijkheid en wordt gerelateerd aan een geïndividualiseerde aanpak. Er wordt een belangrijke rol toegekend aan het aanbieden van verontschuldigingen indien nodig, wat in een gevangeniscontext niet zo evident is.

Definitie van respect: ‘een attitude van bekommerd zijn om iemand (“consideration”), attentvolheid en geen grenzen overschrijden. Aandacht hebben voor de inherente waardigheid en waarde van de mens’ (Liebling 2004, p. 212).

In een actualisering van het concept respect focussen Hully, Liebling en Crewe (2011) op organisationeel respect van het gevangenisleven, nl. het feit dat men dingen gedaan krijgt (‘getting things done’), dat er tegemoet gekomen wordt aan de behoeften van de gedetineerden en dat hun behoeften serieus worden genomen.

2. Menselijkheid ('humanity')
Het erkennen van de menselijkheid van de ander verhindert ons om hem leed aan te doen en plaatst limieten op het gebruik van macht. Menselijkheid wordt in verband gebracht met het aanbieden van mogelijkheden voor de ontwikkeling van de gedetineerde, met de wijze waarop er tegen de gedetineerde wordt gesproken, met het hebben van aandacht, bezorgdheid, vriendelijkheid, vertrouwen. Menselijkheid komt tot uiting in relaties, in een persoonlijke benadering van de gedetineerde, het zorgen voor goede materiële condities, in iemand behandelen als een persoon die waarde heeft.

Menselijkheid houdt een combinatie in van materiële en interpersoonlijke condities, die samenhangen met fatsoen ('decency'), veiligheid, eerlijkheid ('fairness') en gelijkwaardigheid.

Definitie van menselijkheid: 'Een omgeving waar aandacht is voor de persoon, genade ("mercy") en beschaafdheid ("civility") en waar er zo weinig mogelijk sprake is van een degraderende benadering van de persoon' (Liebling 2004, p. 226).

3. Relaties tussen personeel en gedetineerden
Vaak wordt gesteld dat de relaties tussen gedetineerden en personeel de kern van het gevangenissysteem uitmaken. Ze zijn 'central to prison life' (Liebling 2004, p. 228; 2011, p. 484) en zijn determinerend voor de gevangeniservaring. Het is een complex en delicaat fenomeen in de gevangenis en veronderstelt een hele reeks van persoonlijke kwaliteiten en competenties bij het personeel. Heel wat klassiek gevangenisonderzoek (Clemmer 1940; Sykes 1958; Morris & Morris 1963; Goffman 1961) wijst op een gebrek aan vertrouwen en de aanwezigheid van vijandigheid, die relaties in de gevangenis kenmerken. Er zijn echter aanzienlijke variaties, afhankelijk van het type van inrichting of van de afdeling in de gevangenis. De idee dat het personeel alle macht heeft of alleen macht heeft in een gevangenis wordt ondertussen ter discussie gesteld (cf. de zogenaamde 'cracked monolith' van Sykes (1958) in Liebling, 2004, p. 230). Het inzicht is gegroeid dat er vaak compromissen moeten worden gesloten, dat er onderhandeld moet worden en dat er verbonden worden afgesloten tussen gedetineerden en bewakingspersoneel.

Gevangenisbewaarders passen de regels toe *door en in* relaties ('through relationships'). In de literatuur worden verschillende prototypes van personeel-gedetineerdenrelaties beschreven. Een punitieve oriëntatie van het personeel wordt in verband gebracht met ervaringen van angst en onzekerheid en de aanwezige dreiging van fysiek geweld (Ben-David et al. 1996, p. 95, in Liebling 2004, p. 232). Ben-David et al. (1996) wijzen erop dat hervormingen, de introductie van specialisten, de dreiging van legale acties en een gebrek aan ondersteuning door het management door het bewakingspersoneel ervaren wordt als een uitholling van hun macht. Attitudes van personeel kunnen beïnvloed worden door het politieke en beleidsklimaat en het klimaat of de cultuur van de inrichting en door hun eigen karakter.

Gedetineerden wijzen onmiddellijk op respect en vertrouwen als het gaat over personeel-gedetineerdenrelaties. Bewaarders gedragen zich anders indien er andere personeelsleden bij zijn dan indien ze alleen met gedetineerden zijn. Het wij-zij-gevoel speelt veel meer indien er andere personeelsleden bij zijn.

Liebling maakt een onderscheid tussen 'goede' (nauwe) relaties en 'juiste' (gebalanceerde) relaties. Nauwe ('close') relaties hebben het nadeel dat het personeel meer discretie gebruikt en het leven in de gevangenis dus minder voorspelbaar wordt.

Gedetineerden willen dat het personeel hen begrijpt en hen zorgzaam en beleefd behandelt. Tegelijk zijn er ook gedetineerden die afstand willen houden: 'I wouldn't want to have them call me by my first name – I feel threatened by them and want to keep my distance' (Prisoner, in Liebling 2004, p. 236). Gedetineerden blijken het moeilijk te vinden om in algemene termen over bewakingspersoneel te spreken, wat erop wijst dat er grote individuele verschillen zijn tussen de personeelsleden en dat er sterke positieve en negatieve gevoelens zijn over de bewaarders in de gevangenis.

Definitie van relaties tussen personeel en gedetineerden: 'De wijze waarop en de mate waarin het personeel en gedetineerden in interactie gaan gedurende regeluitvoerende ("rule-enforcing") en niet-regeluitvoerende transacties' (Liebling 2004, p. 236).

4. Vertrouwen

Omdat mensen beschikken over handelingsvrijheid ('agency'), is vertrouwen een basisvoorwaarde voor het functioneren. Vertrouwen is een gereedschap om ons te bewegen in onduidelijke situaties waar anderen vrijheid hebben. Het is belangrijk in situaties waar één partij relatief hulpeloos en afhankelijk is, met weinig controle over de omstandigheden. Vertrouwen wordt langzaam opgebouwd, maar kan van het ene op het andere moment teniet gedaan worden. Een respectvolle behandeling kan vertrouwen opbouwen en beide dimensies (respect en vertrouwen) hangen samen met menselijke waardigheid. Het laten dragen van fluovesten wordt bijvoorbeeld gezien als een 'label of distrust' (Liebling 2004, p. 241). Een minimaal niveau van vertrouwen is essentieel voor sociale samenwerking, ook in een gevangenis.

Een cultuur van vertrouwen wordt gekenmerkt door voorspelbaarheid, stabiliteit en openheid. Conflictuele samenlevingen hebben lage niveaus van vertrouwen. In een morele gemeenschap zijn 'wij' degenen die we vertrouwen, waar we loyaal mee zijn en wiens vertrouwen we niet willen beschamen.

Vertrouwen is een eigenschap van een relatie, maar in een gevangenis is het aanvaard en zelfs voorzichtig om te opereren met hoge niveaus van wantrouwen. Doch, indien het wantrouwen zijn limieten bereikt kan het een escalatie van wederzijdse achterdocht en vijandigheid met zich meebrengen. Voor gedetineerden is in dit verband eerlijkheid of 'straight-talk' belangrijk (Liebling 2004, p. 244). Vertrouwen wordt door mensen opgebouwd door te doen wat ze beloven of te zeggen wat ze zullen doen.

Definitie van vertrouwen: 'vertrouwen op de eerlijkheid, de betrouwbaarheid en goede zin ("good sense") van een persoon, het niveau van verantwoordelijkheid en geloofwaardigheid waarmee er wordt geïnvesteerd in en die ervaren wordt door individuen' (Liebling 2004, p. 248).

5. Ondersteuning ('support')
Ondersteuning wordt in verband gebracht met het kunnen vertrouwen van de ander, het met iemand kunnen praten, het belangrijk zijn voor iemand anders, het gevoel hebben dat er voor je gezorgd wordt. Ondersteuning blijkt een buffer te zijn voor stress en wordt positief geassocieerd met gezondheid. Gevangenisbewaarders kunnen hier een cruciale rol spelen, omdat zij de belangrijkste leveranciers zijn van praktische en emotionele ondersteuning van gedetineerden op de werkvloer. Zij beschikken over de macht om erkenning en geciviliseerdheid te verdelen, net zoals materiële privileges (Mathiesen 1965, in Liebling 2004, p. 252). Een tekort aan ondersteuning van bewaarders is volgens Biggam en Power (1997, p. 226, in Liebling 2004, p. 252) een van de belangrijkste voorspellers voor angst, depressie en gevoelens van hopeloosheid bij gedetineerden. Ondersteuning wordt soms ook gegeven door niet-geuniformeerd personeel. Gedetineerden maken een duidelijk onderscheid tussen personeel dat ondersteunend is en niet. Het niet geven van ondersteuning wordt ervaren als een gebrek aan respect.

Definitie ondersteuning: 'helpen, mee het gewicht dragen van druk. Moed en goedkeuring geven. Het verminderen van spanning' (Liebling 2004, p. 254).

Conclusie relationele dimensies

Volgens het model van Liebling worden de relationele dimensies in een gevangenis bepaald door de volgende subdimensies: respect, menselijkheid, relaties tussen gedetineerden en personeel, vertrouwen en ondersteuning. Deze subdimensies hangen zeer sterk samen en zijn daarom niet steeds goed van elkaar te onderscheiden, zeker door de gedetineerden. Het is opmerkelijk om vast te stellen dàt er relaties worden aangegaan in de gevangenis, ondanks relatief lage niveaus van vertrouwen.

B. Regimedimensies

Deze dimensies hebben betrekking op de dagelijkse uitoefening van vele aspecten van het gevangenisleven.

6. 'Fairness' (eerlijkheid)
Fairness en gerechtigheid ('justice') zijn twee termen die door elkaar kunnen gebruikt worden in deze context. Liebling bouwt o.a. verder op de theorie van Rawls, die stelt dat *fairness* vertrouwen genereert. Het is een primaire waarde, centraal aan wetten, ethiek en politiek. *Fairness* heeft betrekking op hoe beslissingen worden genomen en op de kwaliteit van het gedrag van degenen die

de macht hebben om beslissingen te nemen. *Fairness* is gerelateerd aan, maar is meer dan gelijkheid. Het heeft betrekking op 'due process' en procedurele rechtvaardigheid (Tyler 1990), nl. het geïnformeerd worden over de redenen waarom beslissingen worden genomen, maar ook op fatsoenlijke voorzieningen, programma's, mogelijkheden voor herstel en de wijze waarop de gedetineerden worden behandeld door het personeel. Ahmad (1996, in Liebling 2004, p. 263) onderscheidt drie componenten in *fairness*: *fairness* van het personeel, van het regime en van de procedures, waarbij f*airness* van het personeel de grootste impact blijkt te hebben op de algehele perceptie van *fairness* in de gevangenis.

Regels kunnen met verschillende doelstellingen in het achterhoofd worden toegepast en *fairness* impliceert een geïndividualiseerde toepassing, waarbij er aandacht is voor verschillen tussen gevallen. Dit vereist een complex evenwicht tussen consistentie en flexibiliteit. Zoals overgeïndividualiseerde beslissingen kunnen leiden tot arbitrariteit, leidt consistentie ook niet altijd tot *fairness*, hoewel een gelijke behandeling van gelijke zaken belangrijk is. Discretionaire beslissingsbevoegdheid moet dus aan banden worden gelegd door richtlijnen, die flexibel genoeg zijn om tegemoet te komen aan uitzonderlijke gevallen en omstandigheden. Het rechtvaardig beslissen vraagt dus het nodige talent in een gevangeniscontext, waar er zoveel macht is om te beslissen. Gedetineerden vragen flexibiliteit binnen bepaalde grenzen en voldoende aandacht voor besluitvormingsprocessen (en niet alleen voor het resultaat van de beslissingen). *Fairness* heeft betrekking op het rechtvaardig verlenen van privileges, het toepassen van regels, het disciplinaire systeem, eerlijke behandeling naar gelang ras, misdrijf of andere eigenschappen van gedetineerden, het (snel) reageren op vragen van gedetineerden, een consistente interpretatie van regels en duidelijke communicatie van wat kan en wat niet kan.

Definitie van *fairness*: 'vrij van oneerlijkheid of discriminatie. Duidelijke, consistente, onpartijdige behandeling in overeenstemming met regels of standaarden, met de mogelijkheid om zijn verhaal te kunnen doen, beleefdheid' (Liebling 2004, p. 271).

7. Orde

Orde in een samenleving hangt af van gedeelde betekenissen, die stabiele, terugkerende en coöperatieve sociale interacties mogelijk maken. Problemen van orde worden in verband gebracht met onvoorspelbaarheid en vertrouwen. Bottoms (2002) wijst op dwingende en normatieve vormen van orde. Aan orde wordt constant gewerkt door routines, sociale relaties en technieken van situationele criminaliteitspreventie (Bottoms et al. 1991, in Liebling 2004, p. 284).

In gevangenissen doen zich specifieke problemen van orde voor, omdat ze zowel reacties in de richting van weerstand als aanpassing en medewerking oproepen (Sparks, Bottoms & Hay 1996). Dwang wordt steeds in reserve gehouden en er is een strijd om de macht. Orde is echter meer dan de afwezigheid van conflict. De gevangenisroutine is inherent fragiel, dus zowel het personeel als de gedetineerden engageren zich meestal in de reproductie van de

structuren zonder dat er een beroep moet gedaan worden op dwang. Deze reproductie berust op wederzijdse kennis, verwachtingen en gevoelens en is gebaseerd op formele en informele regels en bronnen. Reproductie van het gevangenisregime vereist een zekere mate van instemming, die samenhangt met legitieme orde, die samenhangt met *fairness*. Orde betekent voor Sparks et al. (1996) een goede organisatie van het dagelijkse leven en orde wordt op een onzichtbare manier tot stand gebracht. Gedetineerden kunnen orde en veiligheid ('security') moeilijk van elkaar onderscheiden. Er is een verschil tussen orde als *controle* en orde als vorm van organisatie of *voorspelbaarheid*.

Definitie: 'de mate waarin de gevangenisomgeving gestructureerd is, stabiel, voorspelbaar en aanvaardbaar' (Liebling 2004, p. 291).

8. Veiligheid ('safety')

Veiligheid wordt in verband gebracht met het vertrouwen dat men de dag kan doorkomen in de gevangenis zonder bang te zijn dat men zijn bezittingen verliest of zonder dat men moet vrezen voor zijn persoonlijke veiligheid. Een veilige omgeving wordt gekenmerkt door een relaxte atmosfeer en een stabiele set van sociale relaties, maar met de bijkomende vereiste dat mensen hun eigen agressieve impulsen kunnen beheersen.

Gevangenissen zijn 'high risk environments' waar de ene locatie veiliger is dan de andere. Bepaalde (kwetsbare) gedetineerden hebben hogere veiligheidsbehoeften of lopen een groter gevaar om mishandeld te worden dan anderen. Bottoms (1999, p. 169, in Liebling 2004, p. 297) wijst op de 'safety paradox', nl. het gegeven dat in onderzoek relatief hoge niveaus van slachtofferschap worden vastgesteld, maar relatief lage rapportages van gevoelens van onveiligheid. Dit wordt in verband gebracht met de specifieke kenmerken van de sociale leefwereld van gedetineerden, waar criminaliteit en slachtofferschap een andere positie krijgen en vaak een normaal onderdeel zijn van het dagelijkse leven, waardoor de gevangenis minder snel als een bijzondere onveilige wereld wordt ervaren.

Onveiligheid wordt vaak gemeten door het aantal officieel geregistreerde geweldsincidenten of andere vormen van regelovertredend gedrag. Veiligheid kan bereikt worden door formele disciplinaire mechanismen of overbrenging naar speciale locaties. Er zijn vele manieren om veiligheid te meten, maar het is moeilijk indien dit gebeurt zonder een duidelijke operationele definitie. Er kunnen grote verschillen optreden tussen de percepties van het personeel en van de gedetineerden.

Gevoelens van onveiligheid bij de gedetineerden lijken samen te hangen met de responsiviteit van het personeel, de controle van pestgedrag en druggebruik en met de persoonlijke bronnen en zelfvertrouwen van de gedetineerde.

Veiligheid heeft een fysieke en psychologische dimensie, het hangt af met wie je wordt opgesloten in eenzelfde cel en kan verschillen naar gelang de plaats in de gevangenis.

Definitie van veiligheid: 'een gevoel van bescherming tegen het toebrengen van schade, dreiging of gevaar en van psychologisch en fysiek vertrouwen in de omgeving' (Liebling 2004, p. 302).

9. Psychologisch welbevinden ('well-being')

De term 'well-being' duikt op in de discussies over psychologische spanningen. Onderzoek naar het effect van detentie op het welbevinden van de gedetineerden is tegenstrijdig: sommige studies tonen geen schade aan, terwijl andere studies een verband leggen met zelfmoord, psychologische instorting en post-traumatische stress disorders. Vooral de periode van de intrede in de gevangenis kan zeer pijnlijk en traumatisch zijn.

De meeste gedetineerden vermelden het vermijden, het ontsnappen of 'speciale plaatsen' als ze spreken over welbevinden, het kunnen afzetten van het masker en kunnen relaxen. De tijd alleen op cel, waar je privacy hebt en waar je kunt doen wat je wil is belangrijk, omdat het de enige moment is dat je jezelf kunt zijn. Het alleen zijn op cel en het kijken naar tv kan anderzijds ook stress genereren, omdat dit herinnert aan het leven buiten.

Er wordt gesproken over 'doing prison' in de betekenis van het managen van gevoelens, het vermijden van negatieve gevoelens, stabiel blijven wanneer de atmosfeer gespannen en volatiel is.

Definitie van welbevinden: 'tevreden zijn en psychologisch gezond. Het voorzien van een atmosfeer of omgeving waar het goed voelen en aanpassing ("adaptation") van gedetineerden haalbaar is' (Liebling 2004, p. 307).

10. Persoonlijke ontwikkeling

Deze dimensie heeft betrekking op de aanwezigheid van betekenisvolle activiteiten en werk in de gevangenis, die toelaten dat de gedetineerde een doel heeft of ergens naartoe gaat ('becoming') en dat er de mogelijkheid is voor een toekomstgerichte ontwikkeling. Er wordt verwezen naar 'using time rather than doing time' (Liebling 2004, p. 312-313). Deze waarde van persoonlijke ontwikkeling is sterk gelinkt aan menselijkheid ('humanity'). Het heeft betrekking op het vergroten van het zelfrespect van de gedetineerde.

Het aanbod van activiteiten in het kader van persoonlijke ontwikkeling wordt de laatste jaren meer geplaatst in het kader van het verminderen van recidive en er worden in de literatuur ook bedenkingen geformuleerd bij de verplichte deelname aan cursussen.

Er wordt op gewezen dat betrokkenheid bij arbeids- of opleidingsactiviteiten voor de meeste gedetineerden de gevangeniservaring verandert in positieve zin. Sportactiviteiten kunnen de spanningen verminderen. Activiteiten geven de mogelijkheid om tijd door te brengen buiten de cel en helpen de gedetineerden om de gevangenistijd sneller te laten passeren. Het deelnemen aan activiteiten geeft vaak ook andere voordelen, zoals een grotere mogelijkheid tot interactie met andere gedetineerden, het meer frequent kunnen douchen, het verdienen van geld, etc. Het hebben van werk of toegang tot andere activiteiten is positief gerelateerd met andere waarden, zoals relaties, vertrouwen, respect en 'fairness'.

Definitie van persoonlijke ontwikkeling: 'de mate waarin er voorzieningen zijn voor gedetineerden om hun tijd op een zinvolle en constructieve wijze door te brengen. Het aanwezig zijn van mogelijkheden om zichzelf te ontwikkelen. Gedetineerden worden in de mogelijkheid gesteld om hun mogelijkheden te ontwikkelen, een gevoel van richting te krijgen en hun invrijheidstelling voor te bereiden' (Liebling 2004, p. 318).

11. Contact met familie

Liebling geeft drie belangrijke redenen waarom er aandacht moet zijn voor familiecontacten in de gevangenis: (1) verlies van contact met familie kan ongewilde gevolgen hebben voor de familieleden, (2) familiecontact kan de pijnen van het gevangenisleven verlichten en (3) de mogelijke relatie tussen familiebanden en recidive. Een gebrek aan mogelijkheden om contact te houden met de familie, via bezoek, telefoon of het sturen en verzenden van brieven, kan een enorme impact hebben op de levenskwaliteit van de gedetineerde. Privacy en flexibiliteit in toegang tot de contacten zijn hierbij zeer belangrijk (bijv. toegang tot telefoon, mogelijkheid om extra telefoontjes te kunnen doen) alsook de frequentie van bezoek, de duur van het bezoek en de mogelijkheid om zinvolle contacten te onderhouden.

Definitie: 'de mate waarin gedetineerden worden aangemoedigd om de banden en de relaties met hun families te behouden' (Liebling, 2004: 327).

12. Fatsoen ('decency')

In dit model wordt het concept 'decency' door de gedetineerden op een materiële wijze ingevuld: een gevangenis is fatsoenlijk als ze proper is, ordelijk, drugsvrij, veilig voor fysieke schade en als het een plaats is waar je geen ziektes oploopt. Maar ook het personeel maakt van de gevangenis een fatsoenlijke plaats. Fatsoen heeft eveneens betrekking op de tijd die gedetineerden buiten hun cel kunnen doorbrengen en op de vraag of er voldoende mogelijkheid tot privacy is.

Definitie van fatsoen: 'de mate waarin de gedetineerden zichzelf en hun leefomgeving kunnen proper houden, tijd buiten hun cel kunnen doorbrengen en privacy kunnen hebben' (Liebling 2004, p. 331).

Conclusie regimedimensies

Ook hier hangen de subdimensies zeer sterk samen. De praktijken van het personeel zijn zo fundamenteel voor het gevangenisregime dat de dimensies regime en relaties met personeel moeilijk te scheiden zijn. Op basis van de resultaten van Liebling blijkt dat de relaties in de gevangenis een disproportionele hoge bijdrage leveren aan de kwaliteit van het leven in de gevangenis en dat *fairness* en relaties heel erg verstrengeld zijn.

C. Dimensie sociale structuur en betekenis

In deze dimensie staan twee structurele subdimensies centraal, nl. de verdeling van macht en de organisatie van het sociale leven van de gedetineerde. Wat hen onderscheidt van de vorige dimensies is dat hogere scores op deze dimensies niet noodzakelijk een indicatie zijn van een hogere levenskwaliteit.

13. Macht / autoriteit

Macht en autoriteit zijn centrale aspecten van het leven in de gevangenis. De term macht heeft een betekenis van dwang, maar dwang ('coercion') is slechts één vorm van macht. De dreiging met de uitvoering van dwang kan meer invloed hebben op het dagelijkse gevangenisleven dan het eigenlijke gebruik ervan. Andere vormen van macht, zoals overtuiging, autoriteit en manipulatie zijn evenzeer van belang. Omwille van instrumentele en culturele redenen heeft het gebruik van dwang zijn legitimiteit meer verloren ten opzichte van vroeger. Normaal gezien wordt er enkel een beroep gedaan op dwang als andere meer effectieve vormen van macht niet werken.

Andere vormen van macht die vandaag gehanteerd worden situeren zich meer in het gebruik van sociale relaties in de gevangenis en het is een sleutelverklaring voor het steeds meer centraal stellen van relaties tussen gevangenispersoneel en gedetineerden. Er wordt met andere woorden steeds meer een beroep gedaan op relationele vormen van macht in de gevangenis. Deze vorm van macht wordt ook wel eens de 'rustige macht' genoemd. Het uitbouwen van positieve contacten en constructieve relaties tussen (bewaarders)personeel en gedetineerden zijn cruciaal voor het uitbouwen van de zogenaamde 'dynamische veiligheid'. Het belang hiervan wordt onderstreept door het feit dat de dynamische veiligheid als concept verankerd is in artikel 51.2 van de *European Prison Rules*[1] en artikel 105, par. 1 van de Belgische Basiswet voor het gevangeniswezen[2]) (zie ook Tournel & Kennes 2011). Op deze wijze is macht overal in de gevangenis aanwezig en is het een onzichtbaar kenmerk van het gevangenisleven geworden.

Gedetineerden kunnen door zelfdiscipline en zelfdwang instrumenten worden van hun eigen dominantie (Mathiesen 1965; Foucault 1975).

Macht wordt in heel veel verschillende omstandigheden uitgeoefend door het personeel op gedetineerden: ze hebben de macht om niet te luisteren, om niet te antwoorden of te reageren, om niets te doen, om ineens regels heel strikt toe te passen, etcetera. Macht kan ook op een ongelijke wijze toegepast worden in de gevangenis, afhankelijk van het soort gedetineerde of van de plaats in de gevangenis. Macht kan inconsistent toegepast worden of overgebruikt. Het gebruik van macht en autoriteit zijn gelinkt aan respect.

---

1 Recommendation R(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules.

2 Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden, *BS* 1 februari 2005.

Ook gedetineerden kunnen macht hebben of de macht overnemen in een gevangenis, indien er geen consistente of strikte toepassing is van de regels. Macht heeft ook betrekking op de mate waarin gedetineerden eigen initiatieven kunnen nemen in de gevangenis, aangemoedigd worden om eigen beslissingen te nemen, of de mogelijkheid hebben om zich te verenigen in een comité.

Maar uiteindelijk is het wel het personeel dat meeste macht heeft en de controle uitoefent op het leven van de gedetineerde. Uit de bevraging van Liebling (2004: 352) blijkt alvast dat de meeste gedetineerden zich zo goed als volledig machteloos voelen in de gevangenis.

Er zijn nog andere manieren om te denken over de 'flow of power' in de gevangenis. Vandaag gaat er bijvoorbeeld heel wat aandacht naar een vorm van macht, die verwijst naar het feit dat gedetineerden zich steeds meer moeten onderwerpen aan behandelingsprogramma's, risico-analyses, detentieplanning, responsabiliseringsstrategieën, waarbij gedetineerden hun eigen detentie en reclassering in handen moet nemen als elementen van het (laat)moderne penale project. Gedetineerden moeten 'actieve partners' worden in de 'business of security and crime control' (Garland 1997, p. 207-208, in Liebling 2004, p. 351-352). Gedetineerden worden 'entrepreneurs of [their] own personal development [...] and rehabilitation' (Garland 1997, p. 191, in Liebling 2004, p. 352).

Dit is later verder uitgewerkt door Crewe (2009; 2011a; 2011b) onder het concept 'soft power in prison'. Hij wijst op de terughoudendheid bij gedetineerden, omdat ze het gevoel hebben dat het personeel alles tegen hen kan gebruiken. Dit verklaart het wantrouwen van gedetineerden tegen te familiaire omgang van het personeel.

> 'I don't like the pretend-ness about it. Like they really want to help you, or whatever. When I was in my last jail, the screw who was my personal officer, I thought he was alright. I always said hello to him. I'm polite. So I thought "yeah, it'll be alright when he's doing my report for parole". But no, not at all'. (Billy, in Crewe, 2011b: 455).

Crewe vertrekt vanuit de vaststelling dat de barrière tussen het geüniformeerde personeel en de gedetineerden vandaag minder groot is geworden en dat bewaarders door de gedetineerden niet langer worden gezien als de 'vijand'. Er is niet langer sprake van collectieve, brute macht van de bewaarders. Toch beschikt het bewakingspersoneel nog steeds over een aanzienlijke discretionaire macht, in de zin dat ze privileges kunnen ontzeggen, dat ze rapporten kunnen schrijven die een invloed kunnen hebben op de besluitvorming met betrekking tot de invrijheidstelling. De aard van het gebruik van macht op de werkvloer is veranderd. Ze opereert nl. veel meer van op afstand, bijvoorbeeld door het gebruik van drugstesting. Deze macht werkt zowel op een psychologische als een fysieke wijze en via zelfregulatie. Ze is minder coërcief en direct en in dat opzicht misschien 'lichter', maar is anderzijds erg intrusief. Deze vorm van 'soft power', beschouwt Crewe als een kernonderdeel van het moderne neopaternalisme.

> 'It comprises those aspects of treatment and regulation that are accomplished directly through staff-prisoner relationships and indirectly through the policies that officers assist or put into effect. These policies encourage prisoners to regulate their own behaviour, engage positively with the regime and accept responsibility for any failings to do so.' (Crewe; 2011b: 456).

Crewe (2009; 2011a) wijst eveneens op de groeiende psychologische macht in de gevangenis en hij stelt dat dit ondertussen door de gedetineerden ervaren worden als een nieuwe 'pain of imprisonment'. Deze pijn komt voort uit de onzekerheid van het moeten ondergaan van psychologische *assessments* en heeft ook betrekking op de dwang van 'selfgovernment'. Het gaat vooral over het belang van het krijgen van goede rapporten en het vermijden van tuchtrapporten en de discretionaire macht van het personeel hieromtrent. Hij ziet dit als een tirannie van de straf waar geen duidelijk einde op staat. Het gebrek aan voorspelbaarheid leidt tot gevoelens van onveiligheid bij de gedetineerden: 'In the face of uncertainty, everything is loaded with meaning, and can be perceived as a test or a threat' (Crewe, 2011: 514). Het gaat om een vorm van macht op afstand die uitgeoefend wordt door actoren waar de gedetineerden weinig of geen rechtstreeks contact mee hebben.

Definitie van macht/autoriteit: 'het actuele of gepercipieerde gebruik van controle, invloed of autoriteit door het gevangenispersoneel. De mate waarin de gedetineerden de capaciteit hebben om controle uit te oefenen over hun eigen tijd, behandeling ("treatment") en leven' (Liebling 2004, p. 347).

14. Sociaal leven van de gedetineerden

Sykes (1958) suggereert dat, zeker in een maximum security prison, het leven onder de gedetineerden, met zijn eigen codes, zich ontwikkelt als een reactie op de pijnen die een opsluiting met zich meebrengt. In vroegere studies wordt de 'prison community' beschreven met zijn eigen hiërarchieën, subculturen en vormen van solidariteit, die vooral gericht zijn op het verwerpen van het gevangenispersoneel (Clemmer 1940). Sykes (1958) stelt ook vast dat een gevangenisverblijf niet alleen opsluiting is, maar een opeenvolging van (gedeeltelijke) invrijheidstellingen en heropsluitingen, waardoor de relaties tussen personeel en gedetineerden steeds opnieuw heronderhandeld moeten worden.

Het feit dat de gevangenisstraf zoveel verschillende functies heeft – opsluitingen, rehabilitatie, bestraffing enz. – creëert een gemeenschap van conformiteit en verzet. Sykes stelt vast dat gedetineerden weinig moeite steken in de activiteiten of het werk dat ze doen in de gevangenis. Hij stelt dat deze vorm van verzet tegen hard werken en zelfs de sabotage ervan één van de vele subtiele vormen van rebellie in de gevangenis is. De meestal routineuze aard van het werk in de gevangenis, het gebrek aan promotiekansen en het gebrek aan andere beloningen die in de samenleving samenhangen met werk verklaren waarom gedetineerden weinig gemotiveerd zijn om zich hard in te spannen.

Sykes wijst ook op het feit dat gedetineerden gelabeld en geclassificeerd worden volgens een aantal sleutelcategorieën, zoals hun gedrag ten aanzien van het personeel, ten aanzien van hun opsluiting en ten aanzien van de heersende

'morele code' in de gevangenis. Gedetineerden worden verondersteld niet te klikken en de solidariteit van de gedetineerdensubcultuur niet te doorbreken. Loyaliteit ten aanzien van elkaar staat hoog aangeschreven en te grote identificatie met de waarden van het personeel wordt niet geapprecieerd. Gevangenisonderzoek toont aan dat de gedetineerdensubcultuur zeer bepalend is voor het sociale leven van de gedetineerde in de gevangenis. Solidariteit is niet hetzelfde als vriendschap en volgens Cohen en Taylor (1972) is het plegen van verzet belangrijk voor het psychologische overleven van de gedetineerden. Er wordt ondertussen gespeculeerd over de erosie van de gedetineerdensolidariteit, aangezien gedetineerden meer geïnteresseerd zijn geraakt in drugs en in hun eigen materiële leefomstandigheden.

Uit Lieblings onderzoek blijkt zowel solidariteit als atomisering in de vijf gevangenissen waar zij personeel en gevangenen heeft bevraagd. Er is een laag vertrouwen onder de gedetineerden en gedetineerden zijn erg terughoudend om het woord 'vriend' in de mond te nemen. Relaties worden als vergankelijk en oppervlakkig gekwalificeerd. Er zijn verschillende subdivisies in de gevangenis, o.a. tussen jonge/volatiele en oudere/mature gedetineerden, tussen druggebruikers en niet-(hard) druggebruikers, tussen lang- en kortgestraften. Gedetineerden rapporteren de volgende overtuiging: wees niet té vriendelijk met het personeel, zwijg, toon geen zwakte, wees een 'man' (en seksualiseer alle vrouwen); hou je materiële goederen in het oog, steel niet (en zorg ervoor dat je niet gepakt wordt), blijf fit, toon autonomie en moei je niet met andermans zaken. Jongeren worden gezien als heethoofden, destructief en onvoorspelbaar. Weinigen voelen zich veilig genoeg om te relaxen in de gevangenis. De meeste gedetineerden vinden van zichzelf dat ze meestal een 'masker' dragen (Liebling 2004).

'I haven't got mates, they're "prison associates". You can't express your feelings in here. Only the strong survive' (Prisoner, Holme House, in Liebling, 2004: 360). Uit het onderzoek van Liebling blijkt dat in bepaalde gevangenissen de gedetineerden de bewaarders meer vertrouwen dan hun medegedetineerden. Het is ook zo dat de relaties onder de gedetineerden lichtjes beter zijn in de gevangenissen met een hogere morele prestatie en slechter in gevangenissen met antagonistische relaties tussen gedetineerden en personeel. In navolging van Sykes wijst Liebling er op dat het leven van de gedetineerden in de gevangenis eerder een 'outcome' is dan een component van de kwaliteit van de gevangenis.

Relaties onder gedetineerden zijn dus zeer complex en zijn een 'balancing act', nl. vriendschap die geen vriendschap is (Liebling 2004, p. 361).

Definitie van sociaal leven van gedetineerden: 'sociale relaties van de gedetineerden onder elkaar, de mate van vertrouwen, kameraadschap en solidariteit en het bestaan van subdivisies onder gedetineerden' (Liebling 2004, p. 360).

De betekenis van vrijheidsberoving

Tot slot geven we nog mee dat in Lieblings onderzoek heel wat referenties opgetekend worden met betrekking tot de betekenisloosheid van de detentie en aliënatie. Deze worden veroorzaakt door de ervaren machteloosheid en objecti-

vering van de gedetineerden. Het kunnen geven van betekenis aan de detentie blijkt belangrijk te zijn voor het psychologische overleven van de gedetineerden. Positieve betekenissen die gedetineerden in Lieblings onderzoek geven aan hun detentie zijn het van de drugs of de drank blijven of het zichzelf terugvinden.

4.3 Vertaalslag van de MQPL naar dit onderzoek

Bovenstaande inzichten hebben een valide kader geboden voor het ontwikkelen van de topiclijst van voorliggend onderzoek, omdat ze gebaseerd zijn op uitgebreid empirisch onderzoek en theoretisch zijn onderbouwd. Deze dimensies hebben ons eveneens georiënteerd tijdens de analyses van het empirische materiaal.

In de eigen vragenlijst hebben de veertien dimensies een vertaling gekregen naar acht thema's, die betrekking kunnen hebben op verschillende dimensies. Dit ligt in de lijn van de bevindingen van Liebling, die er zelf op wijst dat de dimensies sterk samenhangen. De thema's van de vragenlijst leunen ook sterk aan bij de thema's die in de bevraging van Van der Broeck et al. (2011) aan bod zijn gekomen en die in hoofdstuk 5 worden besproken. De vragenlijst is dus geen letterlijke overname van de MPQL, maar is geconstrueerd mede op basis van de inzichten uit de juridische analyse, de bevindingen van Van der Broeck et al. (2011) en de specificiteit van de Tilburgse situatie.

De vragenlijst is gestructureerd volgens acht thema's. Sommige dimensies, zoals respect bijvoorbeeld, komen verschillende keren aan bod in de thema's, omdat ze diverse verschijningsvormen of aspecten hebben.

Bij *materiële leefomstandigheden* komen o.a. de netheid van de omgeving, de persoonlijke hygiëne, de kledij, de privacy en de voeding aan bod. Dit thema sluit vooral aan bij de dimensies fatsoen ('decency') (dimensie 12), respect (dimensie 1) en menselijkheid (dimensie 2).

Regime heeft betrekking op de mogelijkheden om tijd te kunnen doorbrengen buiten de cel, het avond- en dagprogramma, de mogelijkheden tot recreatieve activiteiten, wandeling, luchten, sport, toegang tot de bibliotheek etcetera. Het betreft vooral activiteiten die het persoonlijke welbevinden (dimensie 9) van de gedetineerden moeten waarborgen en de persoonlijke ontwikkeling (dimensie 10) stimuleren.

Daarnaast gaat een apart onderdeel van de vragenlijst over de activiteiten die betrekking hebben op de *voorbereiding van de reclassering*, omdat dat een belangrijk onderdeel is van het Belgische detentieregime dat op een heel andere manier georganiseerd is dan het Nederlandse regime. Het gaat hier dan vooral om de mogelijkheden tot het volgen van onderwijs/opleiding en het daadwerkelijk voorbereiden van de terugkeer. Dit onderdeel van de vragenlijst heeft dus ook betrekking op de dimensie persoonlijke ontwikkeling (dimensie 10).

Contact met de familie (dimensie 11) is een belangrijk onderdeel van onze bevraging geworden, dat we verder hebben uitgebreid tot *contact met de*

buitenwereld, in de vorm van verschillende vormen van bezoek, de omstandigheden waarin dit verloopt en de contacten met de advocaat.

Gezien uit onderzoek blijkt dat de *relaties met het personeel* (dimensie 3) de kern van het leven in de gevangenis uitmaken hebben we in de vragenlijst hiervoor een apart onderdeel voorzien. Bij de analyse zal blijken dat dit thema betrekking heeft op heel veel dimensies van de MQPL, nl. respect (dimensie 1), menselijkheid (dimensie 2), relaties tussen personeel en gedetineerden (dimensie 3), vertrouwen (dimensie 4), ondersteuning (dimensie 5), eerlijkheid (dimensie 6), orde (dimensie 7), veiligheid (dimensie 8), persoonlijk welbevinden (dimensie 9), fatsoen (dimensie 12), orde en macht/autoriteit (dimensie 13).

Relaties tussen de gedetineerden onderling is een volgend thema in de bevraging. Dit thema sluit aan bij de volgende dimensies van de MQPL: respect (dimensie 1), relaties tussen personeel en gedetineerden (dimensie 3), vertrouwen (dimensie 4) en sociaal leven van de gedetineerde (dimensie 14).

De dimensies *veiligheid* en *orde* (dimensies 7 en 8) hebben we samen als apart thema aangehouden in de vragenlijst, omdat uit de juridische analyse (zie hoofdstuk 3) blijkt dat er verschillen zijn tussen het Belgische en Nederlandse systeem. We hebben een onderscheid gemaakt tussen de veiligheid ten aanzien van het personeel en ten aanzien van de gedetineerden.

Ook de dimensie *eerlijkheid* (dimensie 6) hebben we als apart thema aangehouden in de vragenlijst. Dit thema heeft zowel betrekking op het regime als op de relaties met het personeel.

Hoofdstuk 5

Kwantitatieve gegevens over de tevredenheid van gedetineerden en medewerkers in de PI Tilburg

5.1 Inleiding

Een van de directe aanleidingen voor dit onderzoek (zie hoofdstuk 1) waren de uitkomsten van een kwantitatieve studie naar de tevredenheid van gedetineerden en medewerkers in de PI Tilburg. Van der Broek et al. (2011) brachten het welbevinden van medewerkers en gedetineerden in de PI Tilburg in kaart op basis van de Gedetineerdensurvey en het Medewerkerstevredenheidsonderzoek van de DJI. Een Belgische studie naar de classificatie van Belgische gedetineerden (Vanneste et al. 2011) verschaft eveneens een aantal interessante gegevens over de beleving van het regime in de PI Tilburg door gedetineerden. Behalve het theoretische raamwerk, zoals uiteengezet in hoofdstuk 4, zijn deze gegevens gebruikt als basismateriaal voor de opzet van de itemlijsten die dienden als leidraad voor de interviews met de gedetineerden en het personeel.

In dit hoofdstuk worden beide studies eerst kort geïntroduceerd; vervolgens wordt een aantal relevante bevindingen gepresenteerd.

In het onderzoek van Van der Broek et al. (2011) *Welbevinden van medewerkers en gedetineerden op leefafdelingen van locatie Willem II Tilburg* zijn de gegevens uit de Gedetineerdensurvey 2011 en het Medewerkerstevredenheidsonderzoek 2011 apart geanalyseerd voor de PI Tilburg. Bovendien geeft deze studie voor de hele inrichting en per leefafdeling aan hoe deze per thema scoren en of ze afwijken van het gemiddelde van de PI Tilburg enerzijds en van het gemiddelde van de leefafdelingen van het Nederlandse gevangeniswezen anderzijds. Dit geeft een eerste inzicht in de verschillen tussen de PI Tilburg en andere Nederlandse inrichtingen. De vragenlijsten voor dit onderzoek zijn afgenomen in mei 2011, iets meer dan een jaar na de aankomst van Belgische gedetineerden in Tilburg. Van de 638 gedetineerden hebben er 237 de vragenlijst ingevuld (respons van 37%). Hoewel in de publicatie van Van der Broek et al. niet wordt verwezen naar de MQPL van Liebling, geven heel wat thema's uit de vragenlijst informatie over de dimensies die we in het vorige hoofdstuk uiteenzetten. De thema's die in de publicatie van Van der Broek aan bod komen zijn: veiligheid, regels en rechten, handhaving, klachtafhandeling, re-integratie, D&R-plan, toekomstverwachtingen, contacten met buitenwereld, ouder-kind-contact, dagbesteding, activiteiten, omgang PIW'ers, omgang gedetineerden, interculturalisatie, gezondheid, gezondheidszorg, functionarissen Bureau Gedetineerdenzaken, overige functionarissen, autonomie, hygiëne, gebouw, eten,

winkel (Van der Broek et al. 2011, p. 86-89). Daarenboven kregen we van de DJI de ruwe, originele data van de gedetineerdensurvey ter beschikking, waardoor we in dit hoofdstuk de tevredenheid van de gedetineerden over bepaalde voor dit onderzoek relevante onderwerpen meer gedetailleerd in kaart kunnen brengen. Gegevens uit deze bijkomende analyses worden gerefereerd als WPI obv DJI 2012.

De publicatie van Van der Broek et al. geeft de gemiddelde scores op een vijfpuntenschaal voor de PI Tilburg weer, evenals de scores per afdeling. Alleen voor de afdelingen waarvan de respons hoog genoeg was worden de afzonderlijke scores vermeld. Voor de gedetineerdensurvey zijn dat de afdelingen B, T Oost, T West en X.[1] Voor het medewerkerstevredenheidsonderzoek is enkel de afdeling H Noord niet in de analyses meegenomen (Van der Broek et al. 2011, p. 6).[2] Omwille van de duidelijkheid worden in dit hoofdstuk vooral de algemene gegevens voor de ganse PI Tilburg gepresenteerd.

Hieronder wordt per thema weergegeven of gedetineerden en medewerkers van de PI Tilburg een positief, negatief of neutraal oordeel hebben en welke score er aan een bepaald thema wordt gegeven.[3] We zullen ook aangeven of de PI Tilburg afwijkt van het Nederlandse gemiddelde.[4] Deze afwijkingen worden enkel weergegeven wanneer ze relevant en significant zijn volgens de invulling van Van der Broek et al. (2011, p. 6).[5] De scores dienen als volgt geïnterpreteerd te worden: hoe hoger de score hoe positiever het oordeel. Dit geldt ook voor thema's met een negatieve benaming, zoals bijvoorbeeld werkstress: een hoge score op werkstress wil dus zeggen dat er weinig stress gerapporteerd wordt (Van der Broek et al. 2011, p. 6).

---

1 De afdelingen C, D, H en U zijn dus niet apart opgenomen.

2 Elf units werden wel besproken. Namelijk unit B1, B2, C1, C2, D1, D2, X, H Zuid, T West, T Oost en U. B, C en D zijn de drie groepsafdelingen met kamers waar 8 gedetineerden verblijven (op D ook 4 kamers met 6 personen) in een regulier regime. Per afdeling verblijven 120 gedetineerden (op D 126). H Noord en H Zuid hebben samen 96 cellen, 12 hiervan zijn duocellen, de rest is cellulair (totaal 108 gedetineerden) in een regulier regime. T west en T oost zijn cellulaire afdelingen, samen hebben ze 96 gedetineerden in een regulier regime. U heeft 24 cellen, waarvan 3 cellulair en 21 duocellen (totaal 45 gedetineerden) in een regulier regime. X heeft 66 monocellen, waar 3 regimes gelden: regulier, strikt en luwte.

3 Score lager dan 2.5: negatief oordeel over het thema. Score tussen 2.5 en 2.75: licht negatief oordeel. Score tussen 2.75 en 3.25: neutraal. Score tussen 3.25 en 3.50: licht positief oordeel. Score hoger dan 3.5: positief oordeel (Van der Broek et al. 2011, p. 47). Hoewel deze scores niet even breed zijn voor de positieve en de negatieve beoordeling wordt deze keuze niet verder toegelicht in de publicatie. Er kan echter opgemerkt worden dat het bereik van een negatieve score (2.75) licht groter is dan het bereik voor een positieve score (1.75).

4 Bij de gedetineerden gaat het om het gemiddelde van de Nederlandse gedetineerden binnen het gevangeniswezen (Van der Broek et al. 2011, p. 47), bij de medewerkers gaat het om het gemiddelde van alle leefafdelingen van het Nederlands gevangeniswezen (Van der Broek et al. 2011, p. 13).

5 In het rapport van Van der Broek is sprake van een *significant* verschil als het om systematische verschillen gaat. Er wordt in deze studie geen gebruik gemaakt van significantietoetsen. Behalve significant moeten verschillen ook *relevant* zijn. Dit wil zeggen dat ze groot genoeg moeten zijn om als verschil te kunnen worden aangemerkt. Bij thema's met meetschalen van 1 tot 5 moet het gaan om verschillen met het gemiddelde van minimaal 0.25. Bij losse vragen moet het verschil met het gemiddelde minimaal 0.50 bedragen.

Daarnaast wordt hieronder ook een aantal bevindingen weergegeven uit een Belgisch onderzoek (Vanneste et al. 2011), waar het leefklimaat in zeven Belgische gevangenissen, waaronder de PI Tilburg, is gemeten aan de hand van de MQPL (Liebling 2004), die is vertaald en aangepast aan de Belgische gevangeniscontext. In april 2011 werden in de PI Tilburg 72 vragenlijsten ingevuld. Deze respons van slechts 11% is opmerkelijk lager dan in het DJI-onderzoek. De Belgische onderzoekers wijten dit aan het feit dat de vragenlijst is afgenomen op een moment dat er net 150 gedetineerden waren bijgekomen en zien de lage respons als een vorm van verzet van de gedetineerden tegen deze transfers. Er wordt ook gewezen op de zeer diverse samenstelling van de Tilburgse gedetineerdenpopulatie op het vlak van taal, waardoor er onvoldoende vragenlijsten waren in de taal die de gedetineerden machtig waren (Vanneste et al. 2011, p. 205-206). In tegenstelling tot het DJI onderzoek kregen we hier geen toegang tot de ruwe data van de survey van het Belgische onderzoek. Bijgevolg worden hieronder slechts enkele algemene gegevens gepresenteerd, op basis van de gepubliceerde analyses in Vanneste et al. (2011).

5.2 De ervaringen van gedetineerden in de PI Tilburg

5.2.1 Materiële leefomstandigheden

De Belgische gedetineerden zijn gemiddeld positief over de netheid van de omgeving en de persoonlijke hygiëne in de PI Tilburg (score 3.67), wat positiever is dan de Nederlandse gedetineerden (score 3.32) (Van der Broek et al. 2011, p. 72). Over de ruimtelijke leefomstandigheden, nl. de kwaliteit, sfeer en inrichting van de gebouwen, is men neutraal (score 3.20), maar toch positiever dan het Nederlandse gemiddelde (score 2.89)[6] (Van der Broek et al. 2011, p. 74). Ook in het Belgische onderzoek geven de gedetineerden een algemeen hoge score voor materiële detentieomstandigheden in de PI Tilburg (Vanneste et al. 2011, p. 228).

Wat de voeding betreft, komt men in alle onderzoeken tot dezelfde conclusie: de gedetineerden zijn ontevreden over het eten (score 2.3) (Van der Broek et al. 2011, p. 75; Vanneste et al. 2011, p. 198). Bovendien zijn de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg minder tevreden over de voeding dan de Nederlandse gedetineerden (score 2.80) (Van der Broek et al. 2011, p. 75). Over de prijskwaliteitverhouding en het assortiment van de kantine tonen de Belgische gedetineerden zich opnieuw ontevreden (score 2.10). Toch wijkt de PI Tilburg op dit vlak niet af van de gemiddelde Nederlandse gedetineerde (score 2.20) (Van der Broek et al. 2011, p. 76).

6 Er dient echter opgemerkt te worden dat ook de gemiddelde Nederlandse score binnen de beoordelingscategorie neutraal blijft, waardoor het verschil tussen de PI Tilburg en het Nederlandse gemiddelde niet als significant kan worden beschouwd.

5.2.2 Contact met de buitenwereld

Goede contacten met de buitenwereld zijn belangrijk voor de detentiebeleving van de gedetineerden. In de PI Tilburg zijn de gedetineerden noch positief, noch negatief over hun contacten met de buitenwereld (score 2.86) (Van der Broek et al. 2011, p. 56; Vanneste et al. 2011, p. 230). In vergelijking met het Nederlandse gemiddelde (score 2.89) wijkt de PI Tilburg niet af, maar uit de vergelijking met de andere Belgische gevangenissen die in het Belgische onderzoek werden bevraagd blijkt wel dat de PI Tilburg de laagste score krijgt van de zeven Belgische onderzochte gevangenissen (Vanneste et al. 2011, p. 230). De grote geografische afstand tot de gevangenis wordt hier aangehaald als belangrijkste verklaring van deze ontevredenheid (Vanneste et al. 2011, p. 221).

Wat de ouder-kindcontacten betreft, spreken de Tilburgse gedetineerden zich neutraal uit (score 2.82). De Nederlandse gedetineerden situeren zich in dezelfde neutrale categorie (score 2.68) (Van der Broek et al. 2011, p. 57). Uit de verdere analyse van de DJI-gegevens blijkt echter dat bijna de helft van de gedetineerden het zeer oneens of oneens is met de stelling dat de kinderen vaak genoeg op bezoek kunnen komen, wat op een negatieve beoordeling van de mogelijkheden op ouder-kindcontacten wijst (WPI obv DJI 2012).

5.2.3 Relaties met het personeel

Contacten met de medewerkers van de bezoekadministratie, de rekendienst, de psychosociale dienst (PSD) en de griffie krijgen een gemiddelde score van 2.80. De relaties met de onderwijsmedewerkers, de sportleraar, de arbeidsmedewerkers, de visitatiemedewerkers, het afdelingshoofd en de geestelijke verzorger krijgen een hogere gemiddelde score van 3.20, maar beide scores blijven binnen de categorie 'niet negatief – niet positief' (neutraal). De Nederlandse gedetineerden geven deze medewerkers gelijkwaardige scores (respectievelijk scores 2.97 voor de eerste groep medewerkers en 3.41 voor de tweede groep medewerkers) (Van der Broek et al. 2011, p. 69-70). In het Belgische onderzoek geven de gedetineerden de contacten met het personeel eveneens een neutrale score (Vanneste et al. 2011, p. 225).

Uit de nadere analyse van de gedetineerdensurvey blijkt dat de PSD bij de Tilburgse gedetineerden niet bijzonder goed scoort: 48,5% is niet tevreden over het werk van de PSD, 21,4% geeft een neutrale score en slechts 20,1% is tevreden (WPI obv DJI 2012). Ook over de medische zorgverleners in de PI Tilburg zijn de Belgische gedetineerden negatiever (score 2.54) dan de gemiddelde Nederlandse gedetineerden (score 3.10) (Van der Broek et al. 2011, p. 68). Over het werk van de verpleegkundige is 50% van de gedetineerden ontevreden en slechts 24% is tevreden. Dit is negatiever dan het Nederlandse gemiddelde, waar slechts 28,4% van de gedetineerden ontevreden is over het werk van de verpleegkundige. Over de psycholoog is opnieuw 50% ontevreden en slechts 18% tevreden. Ook dit is weer een aanzienlijk verschil met het Nederlands gemiddelde waarbij 'slechts' 25,9% van de gedetineerden ontevreden is over de

psycholoog en 30,6% wel tevreden. Over de medische zorg verstrekt door de arts, tandarts of fysiotherapeut is maar liefst 60,8% van de Tilburgse gedetineerden ontevreden en 24,7% tevreden. Opnieuw een groot verschil met Nederland waar gemiddeld 34,3% van de gedetineerden ontevreden is (WPI obv DJI 2012). Over het algemeen kan dus gesteld worden dat, in vergelijking met het Nederlandse gemiddelde, de Belgische gedetineerden in Tilburg minder tevreden zijn over de medische en psychologische zorgverleners.

Dan zijn er nog de personeelsleden met wie de gedetineerden dagelijks in contact komen, de PIW'ers. Zij scoren licht positief (score 3.30). Hoewel deze score dicht bij het Nederlandse gemiddelde ligt (score 3.20), is er een verschil in beoordeling, gezien de Nederlandse score in de categorie niet negatief – niet positief valt. In het Belgische onderzoek geven de gedetineerden in de PI Tilburg de contacten met het personeel een neutrale score (Vanneste et al. 2011, p. 225).

5.2.4 Relaties tussen gedetineerden

De onderlinge contacten tussen gedetineerden in de PI Tilburg krijgen een neutrale score (score 3.07) terwijl de beoordeling door de Nederlandse gedetineerden van de onderlinge relaties positiever is (score 3,31). Op de cellulaire afdelingen T West (score 2.82) en T Oost (score 2.75) liggen de scores het laagst. De groepsafdeling B scoort het hoogst (score 3.37) (Van der Broek et al. 2011, p. 63). Daar staat echter tegenover dat uit hetzelfde onderzoek blijkt dat 47% van de gedetineerden aangeeft dat hij zijn cel niet wenst te delen met andere gedetineerden (Van der Broek et al. 2011, p. 79).

5.2.5 Persoonlijke ontwikkeling en reclasseringsmogelijkheden

Activiteiten en dagbesteding

De activiteiten[7] (score 2.88) en de dagbesteding[8] (score 2.77) in de PI Tilburg krijgen van de gedetineerden een neutrale score. De score voor activiteiten ligt voor de Belgische gedetineerden in dezelfde neutrale categorie als de gemiddelde Nederlandse score (2.92). De Nederlandse gedetineerden zijn echter gemiddeld minder tevreden over de invulling van de dag (score van 2.57 voor dagbesteding) dan de Belgische gedetineerden (Van der Broek et al. 2011, p. 58-59).

Indien we, op basis van de gegevens die de DJI ons ter beschikking stelde, de tevredenheid bij de Belgische gedetineerden over de activiteiten apart bekijken, geeft dit toch een negatiever beeld dan de gemiddelde neutrale score van 2.88 zou suggereren. Zo spreekt de helft (53%) van de gedetineerden zich negatief uit over de wandeling (het luchten), wat toch een opmerkelijk verschil

---

7 'Activiteiten' heeft betrekking op de beleving van de verschillende onderdelen van het dagprogramma, zoals arbeid, recreatie, sport, onderwijs en crea (Van der Broek et al. 2011, p. 59).

8 'Dagbesteding' gaat in op de beleving van de gedetineerden van de invulling van de dag. Vinden zij het leven eentonig? Vinden ze dat ze te lang op cel zitten en vervelen ze zich in het weekeinde? (Van der Broek et al. 2011, p. 58).

is met de Nederlandse gedetineerden, waar gemiddeld slechts 25,1% zich negatief uitspreekt over de wandeling (WPI obv DJI 2012). Over het onderwijs is 57,2% van de gedetineerden ontevreden en 18,3% tevreden (WPI obv DJI 2012). Ook hier is er een verschil met het Nederlandse percentage, waarbij 29,7% van de gedetineerden ontevreden is over het onderwijs en 34,1% tevreden. Over de arbeid laat 60,6% van de gedetineerden zich negatief uit (DJI 2012). Dit is een groot verschil met het Nederlandse gemiddelde, waar slechts 28,9% van de gedetineerden zich negatief uitspreekt over de arbeid.

Reclassering

De Belgische gedetineerden in de PI Tilburg zijn van mening dat ze onvoldoende worden voorbereid op hun terugkeer in de samenleving (licht negatieve score van 2.65) (Van der Broek et al. 2011, p. 53). Deze licht negatieve score is in lijn met het feit dat de gedetineerden in Tilburg minder mogelijkheden hebben om hun reclassering voor te bereiden dan in België, wegens de afwezigheid van de diensten van de Vlaamse Gemeenschap. Ook in het Belgische onderzoek scoort de schaal 'persoonlijke ontwikkeling' slecht en behoort Tilburg voor deze schaal, samen met Ittre en Hasselt, bij de drie slechtst scorende Belgische gevangenissen (Vanneste et al. 2011, p. 229). De Tilburgse score voor voorbereiding op de terugkeer in de samenleving ligt echter wel licht hoger dan het Nederlandse gemiddelde (licht negatieve score van 2.59).

Over de informatie, ondersteuning en het nut van hun reclasseringsplan spreken de Belgische gedetineerden in Tilburg zich neutraal uit (score 2.83). Ook hier blijken de Belgische gedetineerden tevredener te zijn dan de gemiddelde Nederlandse gedetineerde over het D&R-plan (negatieve score van 2.43) (Van der Broek et al. 2011, p. 54).

Hieruit kunnen we concluderen dat noch de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg, noch de Nederlandse gedetineerden zich positief uitlaten over de mogelijkheden tot reclassering.

5.2.6 Veiligheid

Gemiddeld spreken gedetineerden zich positief uit over de veiligheid in de PI Tilburg (score 3.61), wat in de lijn ligt van de score van de Nederlandse gedetineerden (score 3.58) (Van der Broek et al. 2011, p. 49). Ondanks deze globale gemiddelde score valt op dat bijna de helft (49,5%) van de Tilburgse gedetineerden aangeeft op te passen voor bepaalde medegedetineerden, wat licht hoger is dan wat Nederlandse gedetineerden rapporteren, maar ook hier geeft 41,6% aan op te passen voor medegedetineerden (DJI 2012).

De Tilburgse gedetineerden zijn verdeeld over de last die zij ondervinden als gevolg van drugsgebruik. 35% is het oneens of zeer oneens met de stelling 'ik heb last van het drugsgebruik door medegedetineerden', 32% geeft een neutrale score en 32% is het daar eens of zeer eens mee. Daarnaast is bijna de helft van de gedetineerden (46%) het eens of zeer eens met de stelling 'er wordt teveel op

het bezit van drugs gecontroleerd', 30% geeft een neutrale score en 24% is het hier oneens of zeer oneens mee (Van der Broek et al. 2011, p. 77).

5.2.7 Eerlijkheid

De Belgische gedetineerden in de PI Tilburg spreken zich neutraal uit over de helderheid van hun rechten en plichten in de gevangenis (score 3.12), wat in de lijn ligt van wat Nederlandse gedetineerden hierover denken (neutrale score 3.01) (Van der Broek et al. 2011, p. 50). De afhandeling van hun klachten wordt dan weer licht negatief beoordeeld (score 2.61), wat negatiever is dan de gemiddelde Nederlandse score van 2.83 (Van der Broek et al. 2011, p. 52). Opvallend hierbij is dat nadere analyses uitwijzen dat 46,7% van de bevraagde gedetineerden in de PI Tilburg niet weet bij wie ze een klacht kunnen indienen, wat hoger is dan bij de Nederlandse gedetineerden, waar gemiddeld slechts 27,8% van de gedetineerden dit niet weet. Bovendien meent 52,7% van de Tilburgse gedetineerden dat de commissie van toezicht niet goed bereikbaar is en denkt ongeveer de helft van de gedetineerden (48,5%) dat de commissie van toezicht hun klacht niet serieus neemt (WPI obv DJI 2012).

Eén derde van de gedetineerden in de PI Tilburg geeft aan gediscrimineerd te zijn geweest. Meestal gaat het om discriminatie door PIW'ers op grond van de culturele achtergrond van de gedetineerde of op basis van het gepleegde delict (Van der Broek et al. 2011, p. 65-66). Ook dit verschilt van de score in andere Nederlandse inrichtingen, waarbij ongeveer één op vier gedetineerden zegt gediscrimineerd te zijn (DJI 2012). Er werd tevens gevraagd aan gedetineerden in welke mate zij vinden dat er begrip is en rekening wordt gehouden met gewoonten en gebruiken van gedetineerden met verschillende culturele achtergronden. Dit item wordt neutraal beoordeeld in de PI Tilburg (score 3.23). Deze score is hoger dan de Nederlands gemiddelde score van 3.09 (Van der Broek et al. 2011, p. 64). Doch, beide scores vallen in de categorie 'neutraal'.

Op de vraag hoe de medewerkers in de inrichting met straffen en regels omgaan wordt opnieuw gemiddeld een neutraal antwoord gegeven (score 2.77) (Van der Broek et al. 2011, p. 51).

5.3 Resultaten van het onderzoek voor medewerkers

De informatie hieronder is afkomstig van het medewerkerstevredenheids-onderzoek (DJI 2011) en de analyses van Van der Broek (2011). De respons van de medewerkers is erg hoog, nl. 70,2%. Ook hier geldt: hoe hoger de score, hoe beter het resultaat. Wat de algemene tevredenheid betreft behaalt Tilburg ongeveer dezelfde scores als of positievere scores dan het Nederlandse gemiddelde. De PI Tilburg scoort positiever op de wijze van leidinggeving, informatievoorziening en communicatie binnen de organisatie, de fysieke werkplekomstandigheden en werkstress (DJI 2011, p. 6). Opvallend is dat de scores van de arbeidsmedewerkers negatief afwijken van de rest van de medewerkers in Tilburg.

5.3.1 Welzijn van het personeel

Gemiddeld vindt het personeel in de PI Tilburg het werk zinvol en uitdagend (score 4.05) (Van der Broek et al. 2011, p. 14). De medewerkers scoren licht positief op vragen of ze zelfstandig hun werk kunnen uitvoeren (score 3.47) (Van der Broek et al. 2011, p. 15) en of ze zich betrokken voelen bij de organisatie (score 3.36) (Van der Broek et al. 2011, p. 17). Het thema eerlijke behandeling krijgt een positieve score binnen de organisatie (score 3.64) (Van der Broek et al. 2011, p. 35).

Bovendien worden ook de hoeveelheid werk (score 3.65) (Van der Broek et al. 2011, p. 18) en de emotionele werkstress (score 3.65) positief beoordeeld (Van der Broek et al. 2011, p. 21). Voor beide aspecten liggen de scores boven het Nederlandse gemiddelde (respectievelijk neutrale score van 3.22 op hoeveelheid werk en neutrale score van 3.09 op emotionele werkstress). De mate waarin medewerkers zich uitgeput voelen door hun werk, wordt positief beantwoord (score 4.03).[9] Opnieuw scoort de PI Tilburg hier beter dan het Nederlands gemiddelde (positieve score van 3.54) (Van der Broek et al. 2011, p. 22).

Dit alles wijst op een relatief goede positie van de PI Tilburg tegenover de rest van het Nederlandse gevangeniswezen inzake werktevredenheid.

5.3.2 Relaties met gedetineerden

De mate waarin medewerkers plezier ervaren in de omgang met gedetineerden tijdens hun werk, wordt positief beoordeeld (score 4.03) en ook hier is er een licht positievere beoordeling dan het Nederlandse gemiddelde (positieve score van 3.98) (Van der Broek et al. 2011, p. 31).

Ook de volgende thema's krijgen een positieve score in de PI Tilburg: de mate waarin medewerkers zich betrokken voelen bij gedetineerden (score 3.78) (Van der Broek et al. 2011, p. 32), de mate waarin medewerkers denken dat gedetineerden hen waarderen en vertrouwen (score 3.84) (Van der Broek et al. 2011, p. 33) en de mate waarin medewerkers proberen om gedetineerden te motiveren om hen te re-integreren en deel te nemen aan activiteiten (cf. motiverende bejegening) (score 3.79) (Van der Broek et al. 2011, p. 34). Deze scores komen ongeveer overeen met het Nederlandse gemiddelde.

Verder beantwoorden medewerkers de vragen omtrent de aangeboden steun en hulp aan gedetineerden positief (score 3.66), evenals over de aangeboden structuur aan gedetineerden (score 4.13) (Van der Broek et al. 2011, p. 29-30). In vergelijking met de Nederlandse medewerkers is het gevoel dat er structuur wordt geboden aan gedetineerden hoger dan het Nederlandse gemiddelde (ook positieve score van 3.89).

Uiteindelijk is er nog informatie beschikbaar over de contacten tussen medewerkers en gedetineerden tijdens het afgelopen jaar; 60,6% van de mede-

---

9 Ter herinnering: een positieve score betekent in dit geval dat men zich gemiddeld *minder* uitgeput voelt.

werkers kreeg te maken met verbale agressie, 6,1% met seksuele intimidatie, 23,5% met bedreigingen en intimidatie, telkens gepleegd door gedetineerden. Deze percentages liggen over de ganse lijn lager dan voor Nederland (respectievelijk 68,6%, 9% en 4,7%). Opvallend is dat 35,7% van de zorgmedewerkers te maken kreeg met seksuele intimidatie. Hierin wijken zij in negatieve zin af van de andere medewerkers in de PI Tilburg (DJI 2011, p. 46). Bovendien kreeg 'slechts' 27,3% van de medewerkers te maken met fysieke agressie van gedetineerden, tegenover 41,1% van de gemiddelde Nederlandse medewerkers (Van der Broek et al. 2011, p. 37-39). Een andere groep die er negatief uitspringt zijn de arbeidsmedewerkers: van deze groep heeft maar liefst 50% ervaring met fysieke agressie, waarmee deze score negatief afwijkt van de andere medewerkers van Tilburg (DJI 2011, p. 48).

5.3.3 Relaties met medewerkers

Gemiddeld geven medewerkers aan een goede relatie te hebben met hun collega's (score 4.08). Deze score is licht hoger dan het Nederlandse positieve gemiddelde (score 3.90). De vragen omtrent de mate waarin de organisatie goed bestuurd wordt door het directieteam, worden neutraal ingevuld door de medewerkers van de PI Tilburg (score 2.96) maar deze score ligt opnieuw hoger dan het Nederlandse gemiddelde (licht negatieve score 2.67) (Van der Broek et al. 2011, p. 25).

Over de sociaal emotionele ondersteuning van hun direct leidinggevende is men gemiddeld positief (score 4.11), wat licht positiever is dan de Nederlandse positieve score van 3,67. Bovendien wordt aangegeven dat de direct leidinggevende hen goed ondersteunt om mee te denken bij de uitvoering van hun werk (score 3.98, ten opzichte van de Nederlandse gemiddelde neutrale score van 3.47) (Van der Broek et al. 2011, p. 26-28). De vragen over de mate waarin de direct leidinggevende hen controleert en reageert op slechte prestaties, krijgt een licht positieve score (score 3.49) (Van der Broek et al. 2011, p. 27).

Er worden ook gegevens verstrekt over de specifieke contacten onder collega's of met een leidinggevende: 6,1% kreeg te maken met verbale agressie van een collega en 3% van een leidinggevende. Slechts 0,8% kreeg te maken met bedreigingen en intimidatie van een collega en 3% van een leidinggevende. 2,3% van het personeel werd geconfronteerd met seksuele intimidatie van een collega. Uiteindelijk kreeg 8,3% te maken met discriminatie door een collega en 0,8% van de medewerkers rapporteerde gediscrimineerd te zijn door een leidinggevende (Van der Broek et al. 2011, p. 37-39). De PI Tilburg scoort hier over de hele lijn beter dan het Nederlandse gemiddelde, wat erop wijst dat de arbeidsomstandigheden en de sfeer onder de collega's als gemiddeld beter beoordeeld wordt door de medewerkers dan in de gemiddelde Nederlandse gevangenis.

De medewerkers in Tilburg zijn positief over de communicatie tussen hen en de verschillende onderdelen van de organisatie (score 3.69), wat positiever is

dan het Nederlandse neutrale gemiddelde (score 3.11) (Van der Broek et al. 2011, p. 16).

5.4 Conclusie

Op basis van de hierboven gepresenteerde cijfers kan algemeen gesteld worden dat de Belgische gedetineerden zich over het algemeen neutraal uitlaten over de PI Tilburg. Hun mening wijkt meestal niet af van de gemiddelde scores van de Nederlandse gedetineerden.

Op enkele thema's scoort Tilburg beter dan het Nederlands gemiddelde. Zo zijn de Belgische gedetineerden positiever over de netheid van de omgeving en de persoonlijke hygiëne, de ruimtelijke leefomstandigheden en de informatie, het nut en de ondersteuning die ze krijgen bij hun reclasseringsplan. Deze laatste vaststelling is opmerkelijk, rekening houdend met de onderbezetting van de PSD in de periode van de bevraging en de afwezigheid van de diensten van de Vlaamse Gemeenschap.

Over de voeding en de zorgverlening zijn de Belgische gedetineerden in Tilburg negatiever dan de Nederlandse gedetineerden. Ook geven in Tilburg meer gedetineerden aan te maken te krijgen met discriminatie. In de beoordeling van het contact met de buitenwereld wijken de Belgische gedetineerden niet af van de Nederlandse, maar hun mening is wel negatiever dan die van de gedetineerden in Belgische gevangenissen.

De medewerkers in de PI Tilburg zijn over het geheel genomen tevreden en ongeveer even tevreden als de gemiddelde medewerker in de Nederlandse inrichtingen. Opvallend in Tilburg is dat de arbeidsmedewerkers bijna systematisch negatief afwijken van het gemiddelde van medewerkers in Tilburg.

Inzake de beleving door het personeel zijn er belangrijke positieve afwijkingen van het Nederlandse gemiddelde. Zo is men positiever over de hoeveelheid werk, over de ondersteuning door de leidinggevende en over de communicatie binnen de organisatie. Bovendien hebben de medewerkers in Tilburg minder last van bedreiging, intimidatie en fysieke agressie van gedetineerden, dan gemiddeld in Nederlandse inrichtingen.

Tabel: vergelijking PI Tilburg met gemiddelde in Nederlandse inrichtingen op basis van Van der Broek et al. (2011) en WPI obv DJI 2012.

	Positiever dan het Nederlands gemiddelde	**Gelijk** aan het Nederlandse gemiddelde	**Negatiever** dan het Nederlandse gemiddelde
Gedetineerden	Netheid van de omgeving en persoonlijke hygiëne	Kantine	Voeding
	Ruimtelijke leefomstandigheden	Contact met buitenwereld	Zorgverlening
	Informatie, nut en ondersteuning bij het reclasseringsplan	Relaties met personeel	Discriminatie
	Contact met PIW'ers	Activiteiten	Omgang tussen gedetineerden
	Dagbesteding	Veiligheid	Wandeling
		Voorbereiding terugkeer samenleving	Onderwijs
		Helderheid rechten en plichten	Arbeid
		Discriminatie	Te veel controle op druggebruik
			Afhandeling klachten
Medewerkers	Informatie en communicatie	Relaties met gedetineerden	
	Hoeveelheid werk	Relaties met collega's	
	Stimulerend leiderschap	Sociaal-emotionele ondersteuning	
	Bedreiging, intimidatie en fysieke agressie van gedetineerden		
	Fysieke agressie van een collega of leidinggevende		
	Emotionele stress		

Hoofdstuk 6

Ervaringen van gedetineerden en personeel in de PI Tilburg en de PI Norgerhaven

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk rapporteren wij over het materiaal dat wij zelf in de PI Tilburg en de PI Norgerhaven hebben verzameld. Wij doen dat wederom aan de hand van de dimensies die Liebling heeft onderscheiden voor het gevangenisklimaat. Centraal in dit hoofdstuk staan de ervaringen van gedetineerden en personeel. Ook de oorzaken van die ervaringen en de consequenties ervan zullen aan bod komen (zie probleemstelling), maar minder systematisch dan in het slothoofdstuk, omdat dit tot te veel herhaling zou leiden. De selectie uit het rijke en omvangrijke materiaal is vooral bepaald door de onderliggende vraag van dit onderzoek: wat kan Nederland leren van het Belgische detentieregime in de PI Tilburg? Daarbij is niet bepalend geweest dat het Belgische of Tilburgse regime beter is dan het Nederlandse, voor zover dat al eenduidig te bepalen zou zijn, maar vooral dat er sprake is van een interessant verschil. Voor de structuur van het hoofdstuk volgen we opnieuw de dimensies van de MPQL. De opbouw is hetzelfde als in het vorige hoofdstuk, alleen is een aparte paragraaf toegevoegd over welzijn en gezondheid. In de eerste paragraaf worden de materiële omstandigheden en het regime behandeld. In de volgende paragraaf het contact met de buitenwereld. Vervolgens de relaties tussen personeel en gedetineerden en de relaties tussen gedetineerden. In paragraaf 5 gaat het over de voorbereiding van de invrijheidstelling c.q. reclassering, in paragraaf 6 over de veiligheid in de beide inrichtingen, paragraaf 7 gaat over welzijn en gezondheid en we eindigen met een paragraaf over eerlijkheid, *fairness*.

Nog één opmerking vooraf over het aandeel dat de ervaringen van de gedetineerden en medewerkers in de PI Norgerhaven innemen in het rapport. De vergelijking van de situatie in de PI Tilburg met een Nederlandse inrichting is vooral bedoeld om te achterhalen of de verschillen in regelgeving en regime ook leiden tot een verschillende beleving van gedetineerden en personeel. Dat veronderstelt dat de andere omstandigheden, de achtergrond van het personeel en de gedetineerden en de gebouwelijke omgeving min of meer vergelijkbaar zijn. Zoals toegelicht in het methodologische hoofdstuk, denken wij dat we aan die voorwaarden voldaan hebben. Desondanks was er een groot verschil tussen beide inrichtingen, een verschil dat vooral samenhangt met de verschillen in inrichtingscultuur. De PI Norgerhaven wordt, net als de PI Tilburg, door

gedetineerden en medewerkers als een unieke inrichting beschouwd. Waar dat in Tilburg te maken heeft met redenen die liggen in de uniekheid van het project Nova Belgica zelf, hangt dat in Norgerhaven vooral samen met de relatief grote vrijheid die gedetineerden krijgen (zie hieronder). Die vrijheid hangt samen met het bestaan van de grote centrale luchtplaats die alle afdelingen met elkaar verbindt en die gedetineerden vrij mogen betreden. Deze vrijheid is zeer bepalend voor de beleving van detentie door gedetineerden en de wijze waarop zij zich verhouden tot elkaar en het personeel en leidt tot een hele eigen dynamiek die maar zeer beperkt tot zijn recht kan komen in dit boek. In dit hoofdstuk zullen alleen die verschillen in detentiebeleving worden gerapporteerd die kunnen worden gerelateerd aan verschillen tussen het Nederlandse en Belgische c.q. Tilburgse detentieregime of met een zeer typisch aspect van het Nederlandse detentieklimaat (zoals de interactie tussen gedetineerden en personeel). Dat betekent dat ook niet iedere paragraaf afsluit met een subparagraaf over Norgerhaven. Een uitgebreidere verslaglegging van de detentiebeleving van gedetineerden en personeel in de PI Norgerhaven volgt wellicht nog elders, maar hoort niet in dit onderzoek thuis.

6.2 Materiële omstandigheden en regime

6.2.1 Ruimtelijke organisatie en regime

6.2.1.1 Algemeen

De PI Tilburg bestaat uit verscheidene aparte gebouwen,[1] die verschillend zijn van aard. De aard en indeling van de gebouwen, de beschikbare infrastructuur en de ruimtelijke organisatie bepalen mee het regime en de regimemogelijkheden en hebben dus een invloed op de detentiebeleving.

De materiële omstandigheden worden door de gedetineerden en het personeel over het algemeen als positief ingeschat. Dit bevestigt de bevindingen van het onderzoek van Van der Broek et al. (2011), waar de netheid van de omgeving, de persoonlijke hygiëne en de ruimtelijke leefomstandigheden in de PI Tilburg positiever scoren dan het Nederlandse gemiddelde.

Zeker in vergelijking met de Belgische gevangenissen worden de materiële voorzieningen door de gedetineerden vermeld als één van de meest positieve punten van hun verblijf in de PI Tilburg.

Enerzijds is er meer en betere basisinfrastructuur – vooral de magnetron en de waterkoker worden erg geapprecieerd – anderzijds wordt er ook verwezen naar het feit dat kapotte spullen snel(ler) worden vervangen of gerepareerd, wat een groot verschil is met België. Deze omstandigheden blijken een positieve invloed te hebben op de levenskwaliteit van de gedetineerden:

1 Voor een beschrijving zie ook hoofdstuk 1, paragraaf 1.6.

> I: Maakt dat ook dat het aangenamer is hier? Zoals je hebt nu een eigen tv.
> R: Ja, de tijd gaat hier veel vlugger. Het is de derde keer dat ik in de gevangenis zit en het is de enige gevangenis waar de tijd zo vlug gaat, voor mij toch. Je verdient niet zoveel maar je krijgt wel meer luxe. In België verdien je meer maar je microgolf moet je zelf kopen, koffiemachine moet je zelf kopen. [...] Ik vind het goed hier. (G34)[2]

Ook de netheid van de gebouwen en hygiëne worden over het algemeen positief ingeschat, zeker in vergelijking met de situatie in de Belgische gevangenissen. De ongelimiteerde toegang tot de douches op elk moment van de dag in de groepscellen heeft hier zeker mee te maken. Ook op de andere afdelingen is de inschatting globaal positief. Voor het personeel is hygiëne trouwens een aandachtspunt. De cellen worden dagelijks geïnspecteerd en de gedetineerden worden aangezet om zich te wassen. Een personeelslid verwijst naar het feit dat er 'hygiënecontracten' kunnen worden opgelegd, waarin de gedetineerde zich ertoe verbindt om zich minstens twee keer per week te douchen.

6.2.1.2 Groepscellen

Een belangrijk kenmerk van de PI Tilburg is dat een aanzienlijk aantal gedetineerden in groepscellen is ondergebracht. Sinds de overbrenging van de extra 150 gedetineerden in februari 2012 zijn deze volledig gevuld en delen ongeveer 360 gedetineerden een cel van acht, zes of vier gedetineerden. Dit is een bijzondere situatie die de Belgische gedetineerden niet kennen en die heel wat aanpassing vergt.

De gedetineerden die zich kunnen aanpassen wijzen op de voordelen die het leven in een groepscel met zich kan meebrengen. Het gezelschap zorgt ervoor dat de tijd sneller voorbijgaat. Naast de gezamenlijke keukens die er op de afdelingen aanwezig zijn, zijn de groepscellen voorzien van een eigen (kleinere) keuken waar de gedetineerden samen kunnen koken, wat vooral voordelig is voor de minder begoede gedetineerden. Gezien elke groepscel over een eigen douche en toilet beschikt, kan er op elk moment van de dag gedoucht worden, wat ervaren wordt als een belangrijk pluspunt. De douche en de combinatie met het toilet in dezelfde ruimte leiden echter ook tot spanningen. Het feit dat er wachtlijsten zijn van gedetineerden die een overplaatsing vragen naar een een- of meerpersoonscel[3] wijst erop dat het verblijf op de groepscellen door velen ook als onaangenaam of zeker niet als eerste keuze wordt ervaren. Daarnaast

---

2 Naar respondenten en observaties wordt als volgt verwezen:
G (nummer): gedetineerde uit PI Tilburg
M (nummer): medewerker uit PI Tilburg
D (nummer): directielid uit PI Tilburg
PSD (nummer): medewerker van de psychosociale dienst uit Tilburg
OV (nummer): observatieverslag uit PI Tilburg
Voor verwijzingen naar gedetineerden, medewerkers en observatieverslagen in de PI Norgerhaven wordt een N aan de verwijzing toegevoegd, dus: NG (nummer); NM (nummer); D (nummer); NOV (nummer).

3 In de zomer van 2012 is er een wachtlijst van ongeveer 100 gedetineerden.

wijst de directie erop dat een aantal gedetineerden na verloop van tijd hun aanvraag tot overplaatsing naar de groepscel ook annuleert.

Om het leven op de groepscellen extra aantrekkelijk te maken en gedetineerden te motiveren om daar te verblijven wordt een aantal regimematige voordelen geboden: er hoeft niet betaald te worden voor het huren van de televisie en bovenop een individueel toestel voor elke gedetineerde is er ook nog een groot gezamenlijke plasma tv-scherm aanwezig in de achtpersoonscellen. Gedetineerden in groepscellen krijgen een uitbreiding van het aantal uren ongestoord bezoek van twee uur naar vier uur en tijdens het weekeinde zijn er meer activiteiten van sport/spel, crea, muziek en filmavonden. Dit betekent dus dat de toewijzing van de gedetineerden aan een één-, twee of meerpersoonscel gevolgen heeft voor het regime waaraan de gedetineerde wordt onderworpen en dus ook consequenties voor de detentiebeleving. Gedetineerden moeten dus een zekere 'prijs' betalen om in een een- of tweepersoonscel te verblijven. Vooral de financiële implicaties zijn aanzienlijk voor de minder begoede gedetineerden, omdat ze van de € 25 die ze per week verdienen (zie verder) reeds € 3 moeten afstaan voor de tv en ze ook niet kunnen samen leggen om te koken (zie verder). Dit maakt dat illegale gedetineerden, die vaak geen of amper financiële hulp krijgen van buitenaf, zich haast genoodzaakt voelen om in een groepscel te verblijven of er in ieder geval de 'voorkeur' aan geven, puur om financiële redenen. De ongelijkheid in financiële mogelijkheden tussen de gedetineerden kan vervolgens weer tot spanningen leiden op de groepscellen.

Plaatsingsbeleid

Binnenkomende gedetineerden komen meestal eerst in een groepscel terecht, wat de schok van de transfer uit België voor velen versterkt. Uit de interviews met de gedetineerden blijkt dat de samenstelling van de groepscellen cruciaal is voor de beleving en de kwaliteit van hun verblijf in de PI. Zeker sinds de cellen voor acht gedetineerden volledig zijn opgevuld (in tegenstelling tot de beginperiode toen de achtpersoonscellen slechts bezet werden met vier gedetineerden) zit men zeer sterk op elkaars lip en is het nog belangrijker dat men de cel kan delen met personen waar niet te veel weerstand tegen bestaat. Volgens de richtlijnen bepaalt de directeur welke gedetineerden een cel moeten delen. In de praktijk beslist het afdelingshoofd hierover. De groepscellen worden samengesteld volgens verschillende 'lijnen'. Reinigers of werkers zitten graag samen omdat ze 's morgens vroeg uit de veren moeten en dus niet gesteld zijn op veel lawaai en muziek tot in de late uurtjes. Kenmerkend voor de 'fatikken- of reinigerscel' is dat hun deur de ganse dag openstaat en dat er veel mensen kunnen binnen en buiten lopen om allerlei dingen te vragen. Indien gedetineerden om de een of andere reden hun job verliezen als reiniger (als tuchtmaatregel bijvoorbeeld) betekent dat ook dat ze van de een op de andere dag van de reinigerscel worden afgehaald, wat uiteraard heel veel consequenties heeft en een dubbele straf kan betekenen. Gedetineerden afkomstig uit eenzelfde gevangenis, die dezelfde taal spreken of van eenzelfde etnische afkomst zijn

zoeken elkaar ook op. Belgen zitten graag samen, evenals Marokkanen of Arabieren, gedetineerden uit voormalige Oostbloklanden, enz. Vooral de etnische of taallijnen blijken vaak doorslaggevend in de voorkeuren van de gedetineerden.

> I: Zat u met Belgen op de kamer?
> R: Dat was een luxe
> I: Was dat toevallig?
> R: Nee daar hebben we zelf voor gekozen.
> I: Dat kan dan wel?
> R: Omdat wij hier al van in het begin zitten en de cheffen ons graag hebben omdat we Nederlandstalig waren. De enige Nederlandstalige kamer volledig Nederlandstalig. Als er ene bijkomt zeggen we, nen Belg. Nen Nederlandstalige Belg. Anders blijft hem toch niet lang.
> I: Nee dus dat ...
> R: Dat ze Marokkanen bij de Marokkanen zetten en de negers bij de negers en de Chinezen bij de Chinezen.
> I: Dus ze doen het zo of is dat verder niet zo?
> R: Er zijn cellen waar ze het wel doen, het zijn cellen waar ze gemengd zitten. Die verhuizen toch binnen de kortste keren naar een andere cel. (G 32)

Ook de directie is gevoelig voor deze argumenten.

> R: Ik denk dat dat een van de dingen is, maar je hebt inderdaad nog heel andere lijnen langs waar groepen zich groeperen, maar taal zal er zeker een zijn.
> I: Is dat iets waar jullie van zeggen: laat het maar gebeuren, zeg maar, want het geeft een bepaalde rust in de inrichting.
> R: Laten gebeuren, soms ga je dat zelfs een beetje stimuleren. Men gaat gedetineerden een beetje plaatsen volgens de taal die ze spreken. Dan bestaat er nog de stilzwijgende overeenkomst tussen personeel en gedetineerden. Zolang dat die goed functioneert en rustig functioneert, dan willen we daar een stuk aan tegemoetkomen. Maar dat is niet alleen de taal, je gaat met de ramadan ook zien dat je mensen uit de ramadan bij elkaar zet. Je gaat niet iemand die de ramadan volgt zetten bij iemand die 's middags zit te koken. Dus je probeert toch wat naar cultuur en taal een stuk tegemoet te komen aan hen. Langs de andere kant wordt soms ook het tegenovergestelde gedaan. Als wij morgen merken dat daar een Oost-Europese groep de bovenhand begint te nemen en de rest begint te onderdrukken, dan gaan wij die Oost-Europese groep uit elkaar trekken. Dat wordt ook gedaan. Het kan zijn dat je zegt: wij hebben hier nu een stuk of zes Indiërs in die inrichting zitten, het zou misschien interessant zijn die naar dezelfde unit te oriënteren, dan wordt dat wel gedaan. Hier zit een Indiër die geïsoleerd zit, kan met niemand praten maar daar hebben we een kamer met vier Indiërs, dan zal daar zeker naar gestreefd worden om dat probleem te proberen oplossen. (D1)

Ook familieleden (bijvoorbeeld vader en zoon) of vrienden vragen om samen te zitten, hetzij in een groepscel, hetzij in een duocel. Aan elke groepscel wordt een mentor toegewezen, die een extra oogje in het zeil houdt en waartoe de gedetineerden zich kunnen wenden indien ze vragen hebben. Uit de interviews kunnen we afleiden dat er, waar mogelijk, soepelheid aan de dag wordt gelegd inzake

de samenstelling van de groepscellen, dat men tracht zoveel mogelijk rekening te houden met de voorkeuren van de gedetineerden en dat wisselen van cel wordt toegestaan indien mogelijk. Sinds de gevangenis functioneert op maximumbezetting zijn de intra-groepsverplaatsingsmogelijkheden uiteraard veel beperkter. Bij incidenten tussen celgenoten wordt er meestal snel ingegrepen en worden de gedetineerden uit elkaar geplaatst, liefst naar een andere unit. Echter, indien gedetineerden melden dat het leven met een bepaalde gedetineerde moeilijk is, wordt hier niet steeds op gereageerd met een overplaatsing. Er wordt door de gedetineerden herhaaldelijk op gewezen dat het verplicht samenleven met zeer verschillende mensen die men zelf niet kiest heel wat emotionele stress met zich meebrengt.

> R: Conflicten hier, als je hier conflicten hebt op cel en het lukt echt niet onderling en ge wilt dat met de bewaarder bespreekbaar maken, dan kunde dat bespreekbaar maken, wordt dat besproken en dan kunnen ze soms eventueel iemand veranderen van cel. Maar meestal hier gaan ze pas iemand veranderen van cel als het echt niet meer gaat of dat het echt tot een knokpartij zou leiden of dat er geklopt is geweest. Terwijl in België eigenlijk zijn ze daar wat sneller in, als ge zegt tegen de chef: het gaat niet hier op cel met die persoon, dan wordt dat gelijk behandeld. Maar hier is ja ook een vrij psychologische aanpak vind ik. Dan proberen ze het probleem eerst te bespreken, wat is er aan de hand en probeer het onder elkaar op te lossen en te bespreken. Ze werken hier ook met observaties, zo een tulp systeem. Ja.
> I: En is dat beter dat ze dat eerst op die manier proberen of hebt ge zoiets van: ja als dat niet gaat dan gaat dat niet?
> R: Euhm ja. In het algemeen, de meeste gedetineerden hebben die psychologische aanpak niet graag. Het is gewoon: lukt het niet met de die op cel, dan moet ofwel hij veranderen ofwel ik veranderen. Zo, kort en bondig, wat wel in Belgische gevangenissen wordt gedaan. (G5)

Een wissel van een groepscel naar een mono- of duocel is echter veel problematischer (cf. wachtlijsten). Zelfs indien er zich incidenten voordoen in de groepscellen wordt er niet altijd een overplaatsing toegestaan. Een gedetineerde die aangevallen werd in zijn groepscel is zelfs zo ver moeten gaan dat hij overplaatsing heeft gevraagd naar de isolatiecel, omdat hij niet onmiddellijk naar een monocel kon worden overgeplaatst. Ook de directie betreurt het dat, doordat de capaciteit volledig is opgevuld, de schuifmogelijkheden zeer beperkt zijn en dat er voor de monocellen voorrang moet worden gegeven aan de meest problematische gedetineerden die niet als groepsgeschikt worden beschouwd. Hierdoor wordt problematisch gedrag als het ware beloond. Een directielid zegt:

> R: We zitten propvol. Als we met 20 man minder zitten hebben we veel meer ademruimte en dan merk ik dat de problemen zich veel sneller oplossen op de unit zelf. Terwijl we nu echt technisch moeten beginnen met knippen en plakken en mensen moeten motiveren en verschuiven om het juiste plekje voor de juiste man te krijgen. Dus je voelt dat wel. [...] En dan nog de probleemmensen, we hadden een man, zeer problematisch, zat op een duo, dat ging technisch eigenlijk vrij goed maar de duopartner ging eronder door. (D3)

Het personeel wijst er verder op dat, doordat overplaatsing van de PI Tilburg naar een Belgische gevangenis zoveel mogelijk wordt beperkt en eigenlijk zeer uitzonderlijk is, men met de problematische gedetineerden in Tilburg blijft zitten. Deze gedetineerden hebben op een bepaald moment al op alle mogelijke verschillende afdelingen gezeten en men kan er geen weg meer mee. Daarbij komt nog dat de medewerkers het gevoel uiten dat Tilburg het 'afvoerputje' is voor de moeilijke gedetineerden, waarvan ze in België ook niet weten wat ze ermee aan moeten.

Op materieel vlak worden vele negatieve commentaren opgetekend over het gebrek aan frisse lucht in de groepscellen. Dit heeft een alles overheersende invloed op de detentiebeleving van heel wat gedetineerden en sommigen wijzen op de gevolgen hiervan voor hun gezondheid. Hoewel er groepscellen zijn voor niet-rokers is het niet altijd mogelijk om rokers en niet-rokers te scheiden. In geval niet-rokers een cel moeten delen met rokers kan dit gigantische proporties aannemen voor de niet-rokers.

> R: Les conditions de vie ici. Ici ce qu'il manque c'est juste une fenêtre. Je te jure si tu es privé de ta liberté, en plus privé de l'aire.
> I: Ici tu peux pas ouvrir les fenêtres?
> R: Non pas possible. [...] Je te jure, juste ouvrir ta fenêtre et avoir un peu d'air. Tu vois ce que je veux dire? Si tu es enfermé, je te jure, tu fumes une cigarette dans ta cellule, l'odeur reste là. Tu as toujours l'odeur de cigarette dans ta cellule, toujours. Il y a juste un truc rond comme ca qui tire, tu vois?
> I: Ah oui. [Hij bedoelt een kleine 'zuiger' die ze bovenaan hun raam hebben]
> R: Mais ça marche pas tous le temps, c'est eux qui décident 'on va le faire marcher'. ça va pas tous le temps. Et je te jure en plus, quand tu vas à la toilette, l'odeur, elle reste, tu vois ce que je veux dire? Et c'est vraiment dégeulasse, bah. (G33)

> R: Dat is moeilijk, echt moeilijk. Je hebt geen lucht, een beetje adem hier, het is allemaal dicht. Dat is allemaal dicht. [...] De ramen moeten open gaan, moeten, dat is geen grap, om meer te ademen. Begrijp je om te ademen [...]. Ik voel het van binnen begrijp je? We moeten ademen. Die ramen open maken want die zijn altijd dicht. [...] Begrijp je, zweet van mensen allemaal. Ik ruik alleen maar zweet of vieze dingen. Geloof mij mevrouw, geen lucht. Als ze ons willen helpen, de ramen is belangrijk. (G22)

Ook tweepersoonscellen worden door de gedetineerden overigens vaak als benauwd ervaren, zeker als ze door twee rokers worden bezet.

Organisatie van het leven op de groepscel

Het valt op dat in de meeste groepscellen door de gedetineerden duidelijke afspraken worden gemaakt, vooral over het onderhoud van de cellen. De taken worden verdeeld en vaste poetsdagen per gedetineerde worden vastgelegd en zelfs geafficheerd. Dit is hét middel om het groepsleven te reguleren en het samen leven voor iedereen houdbaar te maken. De groepsdruk is groot om een basisniveau van netheid te installeren en te onderhouden en om zich hier vervolgens aan te houden. Desondanks zijn er nog grote verschillen in netheid

tussen de cellen. Omdat netheid blijkbaar een terugkerende twistpunt is tussen gedetineerden, verkiezen reinigers, die over het algemeen meer gesteld zijn op netheid, om deze redenen dan ook vaak om samen een cel te delen (zie ook groepsvorming).

> R: Dat heb ik bij ons al van in het begin gezegd, in de cel wordt niet gerookt, ik heb gezegd, ga op het toilet roken. Dat was geen probleem. Want als er dan zeven roken, uw kledij hangt daar, ge moet daar slapen. Als ge daar alle acht zit te roken, dat komt echt niet goed. Dan kunt ge elke dag uw kleren wassen. Wij hebben daar afspraken rond gemaakt en dat werkt nog altijd.
> O: Precies.
> R: En met vier jongens deelt ge een ijskast. En iedereen is verantwoordelijk voor zijn eigen ijskast. Dus ik moet niet zeggen wat er bij hen moet gebeuren en zij moeten niet zeggen wat er bij mij moet gebeuren. Maar ieder houdt zijn eigen ijskast proper. Iedereen kuist zijn eigen troep op, dan heb je geen troep. Iedereen is verantwoordelijk voor zijn eigen troep. Je moet elkaar verstaan hé. Er zijn wel al eens woorden hé.
> [...]
> R: Ik kan niet in een vuil kooi slapen waar de stofvlokken zo liggen. Ik zie dat soms, ik ben nu reiniger, als reiniger moogt ge op sommige cellen eens binnen gaan, eten brengen. Gewoon als die deur open gaat, als die geur die naar buiten komt. Echt wel, dat is waar. Dan moet ge poetsen. Bij ons elke dag, om de twee dagen minstens. De toilet en de badkamer die moet elke dag gedaan worden. Ge douchet u met acht elke dag, als ge allemaal elke dag 5 keer naar't toilet gaat, das 40 keer naar toilet, jong alstublieft. Ja da is zo. Ik sta daar op. Sommigen zeggen dat hé: 'ge zijt de baas niet'. Nee, wacht maar tot de deur dicht gaat, zeg ik dan. Ik lach daar niet mee. (G21)

Een gevangenis is over het algemeen al een plaats met weinig privacy voor gedetineerden. Het samenleven in groepscellen stelt de behoefte aan privacy van de gedetineerden echter nog sterker op de proef. Ook het personeel is zich hier van bewust:

> R: Je kan je ook geen moment terugtrekken op zo'n meermanscel. Nee. En daarom zag je ook vaak in de groepsunit, daar schermen ze hun bed af met een laken of zo. Ja, dat gebrek aan privacy, dat is het nadeel in een groepsunit. Ze kunnen nooit alleen zijn. Je hebt soms wel dat ze dan als iedereen naar een activiteit gaat, dan heb je sommigen die blijven in de cel om dat ene uur voor zichzelf te hebben. Nou ja, dat is een keuze... maar ja, sommigen die hebben geen keuze. (M5)

Het valt echter op dat vele gedetineerden denken dat dit nu eenmaal bij het gevangenisleven hoort en dit zelfs aanvaarden als een onderdeel van het gevangenisleven.

6.2.1.3 Luchtplaatsen

Een kenmerk van de PI Tilburg is dat de 'wandeling' gebeurt op kleinere luchtplaatsen dan in België, waar soms honderd tot tweehonderd gedetineerden samen komen, met alle voor- en nadelen van dien. Gedetineerden hebben hierover gemengde gevoelens, wat ook in de lijn ligt van de bevindingen van Van der Broek et al. (2011) (zie hoofdstuk 5). Enerzijds leidt een kleinere 'wandeling'

tot minder gevoelens van onveiligheid doordat er meer controle mogelijk is op contrabande en afrekeningen onder gedetineerden, anderzijds ervaren sommige gedetineerden een grote 'wandeling' als een gemis, als een gebrek aan een plaats met privacy, een plaats van en voor de gedetineerden in de gevangenis.

> R: Da's hier nog een systeem dat mij niet aanstaat. [...] Ge kunt nooit niet met honderd of tweehonderd mensen op een wandeling komen zoals in België. Hier zit ge soms met vijftig gedetineerden en vier bewakers op een wandeling. Ja. In België zijn er honderd gevangenen buiten en er is geen bewaker. Die komen niet op de wandeling in België, dat kan niet. Dat kan niet en dat mag niet. Dat kan niet. De wandeling is de privacy voor de gevangenen. Hier bestaat dat niet, want hier komt wel constant een chef of een andere chef [...]
> O: Maar hoe, u voelt dat wel als een inbreuk op uw privacy?
> R: Ja. (G32)

Het personeel wijst erop dat de luchtplaatsen geen toilet hebben, terwijl de wandeling twee uur duurt. Indien een gedetineerde dringend naar het toilet moet betekent dit dat een personeelslid mee moet met de gedetineerde, wat dan weer kan leiden tot gebrek aan personeel op de luchtplaats zelf. Daarom is er 'halve lucht' ingevoerd. Er wordt ook op gewezen dat er weinig gedetineerden deelnemen aan de wandeling, zeker indien deze plaats grijpen om 8 uur 's morgens. Dit kan wellicht o.a. verklaard worden door het feit dat er vele andere mogelijkheden worden geboden aan gedetineerden om de cel te verlaten.

6.2.1.4 Kleine secties en ruimtelijke scheiding

De organisatie van het dagelijkse leven in kleine groepen of secties is een element dat regelmatig terugkomt tijdens de interviews en wordt door bepaalde gedetineerden als negatief ervaren, zeker op langere termijn:

> R: Wat je wel hebt, ze werken met units en secties met 20 mensen. Dat begint soms te knagen, dat je alle dagen 24 uur diezelfde 19 mensen ziet. Ik zit op een unit met 19 vreemdelingen. (G10, Belg, Vlaams)

Door het feit dat de gevangenis bestaat uit verschillende paviljoenen die los van elkaar liggen gebeuren er ook heel wat verplaatsingen door de open lucht, wat een goede zaak is. Hierdoor zijn de gedetineerden en het personeel verplicht om buiten te komen.

Het personeel ervaart de organisatie in verschillende kleinere units als positief, omdat dat leidt tot een meer relaxte sfeer en overzichtelijkheid.

> R: Ik vind het hier wel plezierig. Het gebouw, de ruimte, de units op zich. Je hebt hier je eigen luchtplaatsje.
> I: En wat maakt dat plezierig en fijn om te werken?
> R: Persoonlijk vind ik dit leuker dan een of ander heel nieuw groot gebouw waar je 's morgens inlogt, door sluizen loopt en dan ergens in een hokje gaat zitten met kunstmatig licht. Geef mij dan dit maar. Zo'n oud gebouw dat een beetje historie heeft is veel leuker. (M7)

Door de ruimtelijke indeling is het administratieve gedeelte volledig afgescheiden van de afdelingen waar de gedetineerden gehuisvest zijn. Dit leidt ook tot een sterke functionele scheiding tussen gedetineerden en personeel, met als gevolg dat er minder wederzijds contact is en minder wederzijdse bekendheid, zowel van PSD-leden als van de directie bij de gedetineerden. De gedetineerden vermelden dat ze de directieleden niet kennen. De Belgische personeelsleden wijzen op het aanbod aan sportfaciliteiten. Het samen sport kunnen beoefenen leidt ertoe dat de personeelsleden elkaar in een andere context ontmoeten, wat de informele contacten bevordert.

6.2.1.5 Bezoekzaal: slang

In het kader van de veiligheid is in Nederland per 1 oktober 2011 de zogenaamde 'slang' ingevoerd. Deze slang deelt de bezoekzaal in in twee afgescheiden ruimtes door aaneengesloten tafels. De tafels zijn onderaan afgesloten en bovenaan voorzien van een lage scheiding. Deze slang moet voorkomen dat gedetineerden en familieleden door elkaar lopen en dat er verboden voorwerpen kunnen worden doorgegeven.

6.2.2 Een goed gevuld dagschema

Hoewel de diensten van de Vlaamse Gemeenschap en het justitieel welzijnswerk afwezig zijn in de PI Tilburg, en dus een aantal activiteiten niet aangeboden kan worden zoals dat in de Belgische gevangenissen het geval is, wordt er, conform artikel 6 SWOK een dag- en avondprogramma aangeboden (zie paragraaf 3.4.2). De invoering van het avondprogramma is niet zonder slag of stoot gebeurd, want bij de start van Nova Belgica werd er enkel een dagprogramma aangeboden, waardoor er vanaf 17 uur geen enkele activiteit meer was en de gedetineerden ingesloten werden.

Momenteel kunnen gedetineerden op weekdagen acht uur en op weekenddagen vijf uur buiten hun cel doorbrengen. Ter compensatie van het gebrek aan privacy op de groepsunits worden daar extra activiteiten aangeboden, zodat de gedetineerden meer tijd buiten de cel kunnen doorbrengen.

Het feit dat gedetineerden, zeker op de groepsunits, zo veel tijd kunnen doorbrengen buiten hun cel wordt zeer sterk gewaardeerd en draagt bij tot de tevredenheid van de gedetineerden over hun verblijf in de PI Tilburg (zie ook de bevindingen in het onderzoek van Van der Broek et al. 2011). Er dient op gewezen te worden dat er grote verschillen zijn tussen de groepsunits en de andere afdelingen. De waardering van de gedetineerden voor het dagprogramma hangt ook samen met de gevangenis van waaruit zij zijn overgeplaatst naar de PI Tilburg. In België zijn grote verschillen in regime tussen de gevangenissen en indien gedetineerden overgeplaatst zijn naar Tilburg vanuit een arresthuis[4] is

4 Door de overbevolking kunnen de classificatieregels in België vaak niet toegepast worden en blijven zelfs tot lange straffen veroordeelde gedetineerden soms een hele tijd zitten in het arresthuis waar ze hun voorhechtenis hebben doorgebracht. In arresthuizen gebeurt het jammer genoeg nog

het verschil in activiteitenaanbod en aantal uren dat men de cel kan verlaten vaak torenhoog. Ook de regelmaat in de activiteiten en het feit dat de dagschema's vooraf bekend worden gemaakt worden sterk gewaardeerd.

> R: Dit is prachtig, echt waar, schema's opgesteld, ge kunt hier koken. Ge hebt hier elke dag een programma en zo weet gij op voorhand van: die dag heb ik recreatie, die dag ga ik wandelen en dan gaan we naar de bibliotheek en dan gaan we werken. In België hebt ge dat niet, in België zeggen ze gewoon van: ah ja, ergens om twee uur gaan we wandelen. 'Ergens', dat kan dan ook half drie zijn. Hier hebt ge dat niet, ge hebt uw schema, om dat uur kunde gij bellen en dan niet. Hier is dat allemaal rechtdoor kijken. Ze kijken hier ook niet voor wat zit gij binnen en hoeveel jaar, nee dat maakt niet uit. Ge komt hier slapen, wij zorgen een beetje voor u en vanaf dat gij naar buiten gaat zwaaien wij u uit en we hopen tot nooit meer. Dat is een goed resultaat in Tilburg. (G20)

Het activiteitenschema maakt dat de tijd sneller voorbijgaat en dat de gedetineerden sociaal contact hebben. Het wordt beschouwd als positief voor de fysieke en mentale gezondheid.

> R: We hebben veel activiteiten hier, de tijd gaat sneller voorbij dan in België. Want zoals in Ieper waar ik zat bijvoorbeeld waren er dagen dat ge om 2:30 in de middag al opgesloten waart voor de rest van de dag, terwijl hier hebt ge 's avonds nog eens een luchtje, recreatie, sport, fitness, ge kunt pingpongen, ge kunt poolen. De tijd gaat sneller voorbij dan.
> I: Ja hoe verschilt dat dan in uw beleving?
> R: Euhm bijvoorbeeld ik ben hier precies gisteren binnen gekomen maar ik zit hier al maanden, dus dat vind ik wel een pluspunt. (G 9)

Het feit dat het dagschema vast ligt wordt over het algemeen positief onthaald. Sommige gedetineerden vinden het heilzaam, omdat het structuur aanbrengt in de dag en een disciplinerend effect heeft.

Ook de Belgische directie ziet de voordelen van de dagstructuur.

> R: Globaal gezien vind ik het regime beter, in de zin dat het heel veel dagstructuur heeft. Het principe halftijds werken, halftijds recreatie-sport, ik vind dat dat heel wat structuur geeft aan de mannen omdat ik in een Belgische situatie nog meer ad hoc tegenkom. In de Belgische situatie is [...] de enige structuur die je hebt werk als je geluk hebt, het tewerkstellingscijfer in Wortel was 30%, dat is marginaal.
> [...]
> R: Terwijl hier, je zit zo in het dagregime, dat 80-90% gewoon meedraait in het dagregime met een dagstructuur, dat er veel minder mensen 24u op hun bed blijven liggen. (D 3)

---

steeds dat de meeste gedetineerden 23u op 24u op hun cel doorbrengen en de cel enkel verlaten voor een uurtje 'wandeling'.

Het personeel wijst erop dat er misschien wat té veel in tijd buiten de cel wordt voorzien, omdat er vaak niet aan de wandeling wordt deelgenomen. Zeker de ochtendwandelingen hebben meestal weinig succes en ze wijzen erop dat er, ondanks het dagschema, er ook nog altijd veel geslapen wordt om de dag door te komen. Een nadeel van het drukke activiteitenschema is dat het personeel weinig tijd over heeft om andere dingen te dingen te doen, zoals rapportages maken, individuele gesprekken voeren met gedetineerden, enz. Een minder druk dagschema zou dus voor hen meer ruimte creëren om aandacht te hebben voor de individuele bejegening van de gedetineerde.

6.2.3 Het activiteitenaanbod

Er is een standaard dag- en avondprogramma, dat afwisselend bestaat uit arbeid, luchten, sport, onderwijs, recreatie, crea, bibliotheekbezoek, religieuze diensten bijwonen, muziek en bioscoop. Daarnaast voorziet het standaardregime ook nog in de mogelijkheid om bezoek te ontvangen. Het aanbod verschilt naar gelang de afdeling en in de groepscellen is het activiteitenaanbod ruimer. Vooral de grotere mogelijkheid om aan sport te doen wordt door de gedetineerden herhaaldelijk vermeld als aantrekkingspunt voor de groepsafdeling.

6.2.3.1 Arbeid

In tegenstelling tot de meeste Belgische gevangenissen, waar veel werkloosheid heerst[5] en slechts één op drie gedetineerden werkt, biedt de PI Tilburg arbeid aan aan het grootste deel van de gedetineerden. Deze arbeid wordt hoofdzakelijk gegenereerd via contracten met bedrijven die opdrachten laten uitvoeren in de PI. Het betreft over het algemeen zeer eenvoudige taken, zoals het in- en uitnemen van CD's uit CD-doosjes, het in elkaar zetten van boekjes, het monteren van fietsen, enz. Dit werk wordt door de gedetineerden als weinig uitdagend en erg routineus beleefd; zij beschouwen het vooral als een vorm van tijdverdrijf, een manier om uit de cel te komen, wat ook blijkt uit de gedetineerdensurvey.

---

5 *De Standaard* van 27 juli 2012: Uit het antwoord van minister van Justitie Annemie Turtelboom (Open VLD) op een parlementaire vraag van Open VLD-kamerlid Sabien Lahaye-Battheu blijkt dat in België 3.665 gedetineerden van de 11.100 die in de Belgische gevangenissen zitten, werken. Ze verdienen gemiddeld € 160 per maand. De meeste gevangenen doen huishoudelijk werk: poetsen, koken, wassen, onderhoud van het materiaal en de gebouwen. Hoeveel gedetineerden hiervoor krijgen, bepaalt de directie van de gevangenis. Maar uit de cijfers blijkt dat dit de minst royale vergoeding is. Deze 2.000 gedetineerden krijgen gemiddeld € 143. Enkele gevangenissen – Hoogstraten, Ruiselede, Marneffe en St-Hubert – hebben een eigen landbouwbedrijf: 60 gedetineerden verdienen er gemiddeld € 166 per maand. De gevangenissen hebben ook eigen werkplaatsen: een drukkerij, houtatelier, smidse, boekbinderij, bouwatelier en atelier snit en naad. De gedetineerden maken celdeuren, traliewerk, celmeubelen of gevangeniskleding. De 155 gedetineerden die hier werken, verdienen het meest: € 219 per maand.

R: CD'tjes ontmantelen enzo.
I: Wat vindt ge van dat werk?
R: Gehandicaptenwerk. Onlangs de lakens van Sunparks of Centerparks, al de lakens moesten we sorteren en dan moesten we plooien en sorteren en controleren of ze niet kapot waren. Zo van what the fuck voor een werk geef je ons. Maar we moeten toch iets doen.
I: Maar is dat om geld te verdienen of om bezig te zijn?
R: Om niet op cel te zitten vooral. Het geld dat je ermee krijgt is mooi meegenomen alhoewel dat het niet zoveel is hé maar 't is wel beter dan niets. Ik kan er mee kantine kopen. (R29)

De arbeid is dus niet van die aard dat het de gedetineerden specifieke competenties bijbrengt die ze later nog op de arbeidsmarkt kunnen gebruiken. Naast het werk in de werkhuizen zijn er de fatikken of de reinigers, die de gemeenschappelijke ruimtes op de units onderhouden, de was doen, mee helpen met de verdeling van de kantinewaren, etcetera. Ze moeten de hele dag beschikbaar zijn en werken zeven dagen op zeven. Dit soort baantjes is populair omdat ze meer bewegingsvrijheid geven in de gevangenis (reinigers kunnen buiten de cel zijn tussen 9:00 en 21:30 uur). Reinigers hebben toegang tot de gemeenschappelijke keukens om te koken op momenten buiten de recreatie. De zogenoemde 'sportfatikken' krijgen meer toegang tot de sportfaciliteiten, wat voor hen dan weer een bijkomend voordeel is. Reinigers delen meestal een (groeps)cel, waardoor deze groep gedetineerden vaak een eigen wereld kan uitbouwen in de gevangenis en een geprivilegieerde groep is.

Wellicht het grootste verschil met België is dat de meeste gedetineerden in de PI Tilburg slechts vier uur per dag mogen of kunnen werken. Op vijf halve dagen per week aan € 5,2 per dag kunnen ze daardoor slechts maximum € 26 per week verdienen. Uitzonderingen zijn de reinigers, die € 43 per week kunnen verdienen omdat ze zeven dagen op zeven kunnen werken en volledige dagen draaien. Voor diegenen die geen bijkomende middelen van buiten krijgen, is het mogelijk te verdienen weekbedrag onvoldoende om een aantal bijkomende kosten te dragen, die echter noodzakelijk zijn om de detentie draaglijk(er) te maken. Gedetineerden op de cellulaire afdeling betalen € 3 per week voor televisie (op de groepsunits moet hier niet voor betaald worden), rokers moeten hun rookwaren betalen aan dezelfde dure prijzen als buiten, een telefoonkaart kost € 5 of € 10. Gedetineerden moeten voorzien in hun eigen kledij (zie ook verderop) en gezien het eten veel gedetineerden niet smaakt gaat ook hier heel wat geld naartoe. Er wordt door de gedetineerden erg geklaagd over de hoge kantineprijzen, die in schril contrast staan met wat de gedetineerden met hun arbeid kunnen verdienen. Er dient echter op gewezen te worden dat de kantineprijzen op zich niet afwijken van wat er in de Belgische gevangenissen moet worden betaald. Indien gedetineerden de gevangenis verlaten in het kader van een uitgangsvergunning of penitentiair verlof, moeten ze met dit geld ook hun ticket voor het openbaar vervoer betalen, wat snel oploopt. Deze situatie maakt dat de beleving van het verblijf in de gevangenis zeer sterk verschilt naar gelang

men wel of niet bemiddeld is of naar gelang gedetineerden al dan niet geld van familieleden ontvangen.

Gedetineerden die enkel moeten leven van het geld dat ze met arbeid kunnen verdienen zijn daarom vaak afhankelijk van andere gedetineerden voor basisbehoeften; dit kan bijkomende machtsrelaties tussen gedetineerden installeren. Het gebrek aan voldoende inkomen en de onmogelijkheid om meer inkomen te verwerven via arbeid wordt door de gedetineerden dan ook zeer vaak vermeld als een van de belangrijkste minpunten van hun verblijf in de PI Tilburg en een belangrijke reden waarom ze een overplaatsing naar een Belgische gevangenis zouden willen. Dit gegeven heeft zowel gevolgen voor de beleving van de detentie tijdens het verblijf in de gevangenis, als voor de mogelijkheden van de voorbereiding van de voorwaardelijke invrijheidstelling. Het afbetalen van de burgerlijke partij (slachtoffer) en van de penale boetes zijn immers belangrijke elementen waarmee de strafuitvoeringsrechtbank rekening houdt om gedetineerden een elektronisch toezicht, beperkte detentie of voorwaardelijke invrijheidstelling toe te kennen. Veel blijft er van die € 25 per week echter niet over om aan substantiële afbetalingen te beginnen of om te sparen voor het leven na de detentie. Gedetineerden maken zich daar zorgen over. Indien de arbeid om bepaalde redenen wegvalt (bijv. tuchtsanctie) kan dat aanzienlijke gevolgen hebben. De meest kwetsbare groep op economisch vlak zijn daardoor wellicht de illegale gedetineerden, die vaak geen of weinig ondersteuning van buiten krijgen. Zij vormen hierdoor bijna een soort van 'onderklasse' in de gevangenis.

Ook de leden van de PSD zijn gevoelig voor deze precaire financiële situatie van heel wat gedetineerden en merken op dat dit invloed kan hebben op hun invrijheidstellingskansen:

> R: De illegalen zeggen ook: ik werk hier wel, 100 euro dus wij stellen voor aan het ontvangstkantoor: 10 euro. Dan krijg je een mail terug: dat wil zeggen dat hij zoveel keer moet betalen, gespreid over jaren was dat 328 jaar dat die mens moest gaan betalen. Ja sorry, ik vind 10 euro van 100 euro per maand veel geld. De SURB valt daar ook altijd over van: niet voldoende inspanningen. En nu hebben wij daar echt iets van gemaakt, we zetten dat in ons verslag van: man betaalt 10 euro, gezien zijn inkomen hier in de gevangenis en zijn mogelijkheid om niet meer te werken of zijn onmogelijkheid om niet meer te werken, maakt ook dat 10 euro veel geld is. (PSD3)

Het gebeurt dus dat gedetineerden terugvallen van een inkomen van € 300, 400 of 500[6] dat ze in een Belgische gevangenis konden verdienen via stukwerk op een maandelijks inkomen van € 125. Zoals reeds gesteld hangen de beleving van de arbeid en het inkomen dat men kan verwerven dus ook samen met de omstandigheden waarin men in België was gedetineerd.

---

6 Uit de informatie uit het antwoord van de minister van Justitie (zie hogerop) blijkt echter wel dat deze bedragen erg uitzonderlijk zijn. Dit neemt niet weg dat de verwijzingen naar de mogelijkheid om deze bedragen te verdienen in de Belgische gevangenissen zeer veelvuldig zijn en dat dit het dominante discours is.

> R: In Merksplas, de makerij, waar uitzonderlijk de gedetineerden tot 400-500 euro per maand verdienen, als je mannen van daar krijgt, die zijn gefrustreerd tot en met want die vallen hier terug op een loon van maximum 125 euro per maand. Als je gedetineerden krijgt van de gevangenis van Antwerpen waar 90 % werkloos is, die maakt het hier zoveel niet uit. Of vanuit Sint-Gillis of Vorst, die zeggen: ah, dat zit hier knap in elkaar. Maar de meeste gedetineerden willen meer uren per dag werken. Dat is een feit. (D1)

Over het algemeen wordt er door het personeel gesteld dat de Belgische gedetineerden goede en harde werkers zijn, zeker als ze arriveren in Tilburg, en dat dit een groot verschil is met de doorsnee Nederlandse gedetineerde. Deze arbeidsijver neemt echter af doordat het salaris dat ze kunnen verdienen te laag is en/of niet gerelateerd is aan de omvang van het gepresteerde werk. Het stukloon, dat een belangrijke motivatie was voor de gedetineerden om hard te werken, is dus in het Nederlandse systeem verdwenen, met demotivatie en afname van arbeidsdiscipline als gevolg.

> R: Toen kwamen die gasten en wat opviel was vooral bij de arbeid het verschil: die mensen werken enorm hard. Vanaf het begin, er was voor ons geen bijhouden aan. Wij waren de Nederlanders gewend en als ze al bezig waren was het voor ons prima. Maar die gasten waren echt aan het doorwerken en wij dachten: wat gebeurt hier? Wij zagen onze productie zo omhoog gaan, wat is hier aan de hand? Goed, die gasten zijn zo, die werken gewoon hard, maar die kwamen er op een gegeven moment ook achter van: hier worden we niet naar prestatie beloond. Daar is het zo: hoe meer je werkt, hoe meer productie je hebt en hoe meer je beloond wordt, daar worden ze per stuk betaald. Hier in Nederland werken we nog steeds met de 75 cent per uur die ze krijgen en that's it. Dus die gasten kregen ineens op het einde hun loon en denken: daar werk ik niet voor. Dus ineens ging de productie naar omlaag maar het bleef nog steeds boven het Nederlands niveau van prestaties. (M20)

Heel wat gedetineerden willen meer dan vier uur per dag werken, maar dit is niet mogelijk, in eerste instantie wegens gebrek aan ruimte in de PI. Er is dus sprake van een vorm van verborgen werkloosheid. Een medewerker verwoordt de consequenties van deze overbezetting als volgt:

> I: Heb je dan meer opdrachten nodig of is er ook gewoon gebrek aan zaalruimte?
> R: Gebrek aan zaalruimte. Je kunt er maximum zoveel plaatsen zetten, we zitten eigenlijk op sommige punten over onze maximum heen met een aantal gedetineerden op die zaal. Het is veel te druk of ze zitten schouder aan schouder te werken, dat is niet echt fijn werk, voor ons ook niet. Want het is vaak zo, hoe meer gedetineerden op zaal, hoe minder dat er eigenlijk gepresteerd wordt. (M20)

De toewijzing van de jobs aan de gedetineerden is niet erg duidelijk en sommigen moeten lang op een wachtlijst staan, terwijl anderen gemakkelijker hun zin krijgen. Zeer hard werkende gedetineerden kunnen worden uitgeselecteerd door de werkmeester om ganse dagen te werken op het fietsenproject. De druk om hier een hoge productie te draaien is blijkbaar hoog. Het moet echter worden

benadrukt dat de mogelijkheid om ganse dagen te werken slechts blijkt te zijn weggelegd voor een select groepje gedetineerden.

Niet alleen het personeel beslist over de verdeling van de jobs, ook de machtsrelaties tussen de gedetineerden onderling spelen hier mee.

> I: En waarom ben je ermee gestopt?
> R: Ik ben er zomaar mee gestopt eigenlijk... Nee dat komt eigenlijk, iemand wou mijn job nemen. Een stoere man zeg maar en die wou mijn job. En dan heeft die gezegd, ja, als jij geen ontslag gaat nemen dan... ik heb gewoon ontslag genomen want ik wil geen problemen, ik wil niet vechten. Ik had signalen ontvangen dat ze met mij wouden vechten. En dan heb ik gezegd: hier is de job, ik wil geen problemen. Marokkanen ook. Ja drie vier. Daarom ben ik gestopt.
> I: Ja dat heeft wel grote consequenties?
> R: Ja ze waren jaloers eigenlijk omdat ik reiniger was. De deuren waren open. Ze waren ouder dan mij, ze trainden altijd ook en ik was een beetje bang van hun eigenlijk. Ik wou geen problemen.
> I: Maar je bent niet naar het personeel gegaan?
> R: Nee ik heb gewoon gezegd ik wil veranderen. Ik stop met reiniger. (G13)

Net zoals op de sport- en de onderwijsactiviteiten komen op de arbeid gedetineerden van verschillende units samen, maar de arbeid is eerder de plaats waar wrijvingen tussen de gedetineerden worden uitgevochten. Dit kan in verband worden gebracht met de overbevolking, de onoverzichtelijkheid en het gebrek aan voldoende supervisie.

> I: Hoe vaak worden er rapporten geschreven?
> R: Vaak de laatste tijd. Je merkt dat de gedetineerden toch vervelender worden op één of andere manier. Eigenlijk vooral omdat het heel druk is, ze zitten met acht op een cel en dat merk je aan die jongens op de zaal ook, vaak onderling toch wrijvingen.
> I: Uit zich dat dan tijdens de arbeid?
> R: Soms uit zich dat tijdens de arbeid, ja. Als er een probleem is op de kamer tussen twee gedetineerden, dat kan escaleren op de arbeid. (M5)

De arbeidsmedewerker wijt het stijgend aantal wrijvingen aan een toenemende frustratie bij de gedetineerden, die te dicht op elkaars lip moeten zitten in de groepscellen sinds de gevangenis op volle bezetting draait. Doordat de gedetineerden elkaar op de arbeid ontmoeten en de arbeidszalen erg vol zitten en er daardoor minder controle is, is dit de plaats waar *deals* kunnen worden afgesloten en afrekeningen gedaan.

> I: Oke, dat maakt het natuurlijk gemakkelijk om dingen door te geven.
> R: Ja, de zalen zijn open. Ze kunnen ook bij elkaar, ze ontmoeten elkaar bij het toilet. Maar je bent er niet bij daar want je bent constant aan het werk en als mensen naar toilet gaan, dan moeten ze even wachten en dan zien ze elkaar en daar wordt best wel wat gedaan denk ik. Verder zie ik het niet.
> I: Nee, het is moeilijk om daar grip op te krijgen wat er gebeurt.
> R: Dat gaat niet. (M5)

De sfeer op de arbeidszalen wordt omschreven als rommelig en lawaaierig en voor de arbeidersmedewerker als weinig aangenaam. Op de arbeid worden relatief veel tuchtrapporten geschreven, zoals voor diefstal of als men drie keer niet opdaagt op het werk. Dit laatste wordt geïnterpreteerd als onwil om te werken en gezien er toch een wachtlijst is wordt die gedetineerde meestal als straf van de arbeid gehaald en vervangen door de volgende op de wachtlijst.

Door de dicht bevolkte arbeidszalen voelt het arbeidspersoneel zich niet altijd veilig. Men vreest voor een verdere verhoging van de bezettingsgraad van de arbeidszalen. Het spreken van Arabisch of een andere voor het personeelslid vreemde taal, verhoogt het onveiligheidsgevoel bij het personeel nog meer. Ook de verschillende stijlen van bejegening onder de personeelsleden hebben blijkbaar consequenties voor het onveiligheidsgevoel van de arbeidsmedewerker. Er moet wel aan worden toegevoegd dat de situatie verschilt van afdeling tot afdeling. Het fietsenproject wordt duidelijk gezien als een prestigeproject, waar ook alle goede werkers naartoe worden getrokken, met als gevolg dat de andere afdelingen meer problemen kennen. Er wordt ook geklaagd over het feit dat er vanuit de Nederlandse directie te veel aandacht gaat naar de productiviteit van de arbeid en het afwerken van orders, wat veel druk op de arbeidsmedewerkers legt en voor hen ten koste gaat van het aandacht kunnen hebben voor de orde en veiligheid. Dit leidt tot het sneller schrijven van tuchtrapporten en een weinig comfortabel gevoel bij de arbeidsmedewerker. Door PIW'ers wordt erkend dat arbeidsmedewerker één van de moeilijkste banen is. Zeker als er gewerkt moet worden in grote groepen is het moeilijk om de technieken van individuele bejegening toe te passen.

Hieruit kan geconcludeerd worden dat in de PI Tilburg de arbeid op verschillende vlakken problematisch is en dit zowel voor de gedetineerden als voor het personeel. Dit zou verbeterd kunnen worden door in meer arbeidsplaatsen te voorzien. Het Nederlandse directielid suggereert om jobs, die nu door privébedrijven in de gevangenis worden uitgevoerd, zoals het poetsen van de administratieve gebouwen, werken in de kantine voor het personeel, groendienst, schilderwerken, door gedetineerden te laten uitvoeren. Ook het laten klaarmaken van eten door de gedetineerden in een grote keuken,[7] zoals dat nu in België het geval is, zou bijkomende arbeidsplaatsen kunnen creëren. Dit zou een win-win-situatie opleveren, omdat er op die manier goedkope arbeid wordt geleverd en meer gedetineerden aan het werk kunnen worden gezet. Het invoeren van het stukloon zou de arbeidsmotivatie en productiviteit kunnen opdrijven, wat ten goede komt aan de gedetineerden en de verplichtingen ten aanzien van de privé-bedrijven.

6.2.3.2 Onderwijs

Ook onderwijs is een problematisch gegeven in de PI Tilburg, omdat volgens de Belgische regelgeving dit aspect van het regime moet worden verzorgd door de

7 De PI Tilburg is echter niet voorzien van een dergelijke industriële keuken.

Gemeenschappen en in de PI Tilburg door de Vlaamse Gemeenschap. Omdat deze laatste niet betrokken is bij het Nova Belgica-project zijn deze diensten afwezig in de inrichting. Dit heeft heel wat negatieve gevolgen voor de voorbereiding van de reclassering van de gedetineerden. Gedetineerden die hun straf moeten uitzitten in de PI Tilburg worden dus uitgesloten van diensten die in de Belgische gevangenissen wel worden aangeboden. Dit betekent echter niet dat er helemaal geen onderwijsaanbod is in de PI Tilburg. Op het moment van het onderzoek (maart-mei 2012) waren er twee leerkrachten aanwezig (theoretisch 3 fte voorzien) die betaald worden door de DJI en die een zeer grote inspanning doen om deze leemte enigszins te vullen. Er wordt door hen een aantal basiscursussen aangeboden, zoals het aanleren van computervaardigheden, theorie voor rijbewijs en taallessen. Gedetineerden kunnen tegen betaling van een kleine som[8] het VCA (Veiligheidscertificaat om te mogen werken in de bouw) behalen. Net zoals in de Belgische gevangenissen bestaat de mogelijkheid om via begeleide zelfstudie universitaire, hogeschool of middelbare schoolstudies te doen (afstandsonderwijs), zoals boekhouden, bedrijfsbeheer, bedrijfsmanagement. Het is echter een enkeling die in deze mogelijkheid verkeert.

Echte beroepsopleidingen zijn echter niet aanwezig in de PI Tilburg en hiervoor moeten de gedetineerden een overplaatsing vragen naar een Belgische gevangenis, waar dit wel wordt aangeboden. Dit is echter een omslachtige aangelegenheid.

Het aanbod aan opleidingen wordt geafficheerd op het prikbord of wordt via de PIW'er doorgegeven aan de gedetineerden. Er wordt een onderwijsrooster opgesteld en degenen die onderwijs kunnen volgen krijgen één keer in de week onderwijs tijdens het arbeidsblok, dat krijgen ze ook verloond, en alle andere keren volgen ze hun onderwijs in het activiteitenblok.

> R: ja. En je hebt 650 gedetineerden. Dat is een hele grote hap. Dat is met twee fte's leerkrachten niet op te vangen. En ja, ik bedoel, de... het gaat ook van mond op mond. Ik begon met een groep VCA van acht gedetineerden. En die waren na twaalf weken gediplomeerd. Toen hebben we een flyer rondgestuurd wat de waarde van zo'n diploma was. En vervolgens komen twee gedetineerden van de strafuitvoeringsrechtbank terug, en die zeiden ook: 'het wordt hartstikke goed beloond. En ik heb al werk gevonden met mijn certificaat.' Ja, dan wordt de animo erg groot. (M19)

Volgens de onderwijsverantwoordelijke volgen ten tijde van het onderzoek (voorjaar 2012) ongeveer 100 gedetineerden onderwijs. Voor Nederlandstaligen is er een wachtlijst van ongeveer 100 gedetineerden. Voor anderstaligen is er een instapgroepje. Een grote groep illegalen kan echter geen diploma's halen, omdat ze volgens het Nederlandse systeem niet gestimuleerd mogen worden om te integreren in een land waar ze zich toch niet mogen vestigen. Dit wordt gezien als een tekortkoming en ook de gedetineerden begrijpen dit niet. Er is wel een cursus van twaalf weken 'Nederlands binnen de muren' gecreëerd waarbij een

8 € 30, waarvan ze de helft terug krijgen bij het behalen van het certificaat.

aantal basiscommunicatievaardigheden wordt aangeleerd om te kunnen functioneren in de inrichting, maar meer mogelijkheden zijn er niet.

Gedetineerden klagen over het feit dat ze soms zeer lang (tot acht maanden) moeten wachten tot ze toegang krijgen tot een opleiding.

Desondanks zijn er de afgelopen twee jaar 197 diploma's uitgereikt en zijn er ook positieve verhalen opgetekend.

> R: Ik heb negen diploma's gehaald hier.
> I: Hier in Tilburg?
> R: (lacht) Ik ben begonnen... ik heb eerst mijn twee diploma's van VCA gehaald hé. En dan ben ik vorig jaar december begonnen aan mijn serie van informatica, pcl noemen ze dat hier en daarvan heb ik vorige maand het laatste examen gedaan. Van december tot februari.
> I: Amai proficiat.
> R: Maar dat kan hier.
> I: En is dat een goede opleiding?
> R: Ja, ja. Waarom, die examens dat ge hier moet afleggen, dat is onafhankelijk. Dus ge gaat wel de gevangenis niet buiten maar ge moet dat via internet afleggen. Dus dat wordt hier niet verbeterd, nee fout is fout dat is ergens iemand onafhankelijk dat dat nakijkt. Dus sjoemelen, nee, nee. Gebuisd is gebuisd. Maar het systeem hier is beter dan in België. Hier moet ge betalen om te mogen studeren hé.
> I: Ja en dat vindt ge beter?
> R: Prachtig hé. Want dan hebt ge alleen maar gemotiveerde mensen. In België, de helft dat daar zit, zit daar maar voor tijdverdrijf. En voor anderen te koeioneren en lawaai te maken. Hier dus niet hé. (onverstaanbaar). Iedereen is geconcentreerd bezig, die madame dat hier lesgeeft, een schat van een mens echt waar. Als er iets is. Ja dat moet ge zo niet doen, dat moet ge zo en zo doen. Zeker van, ja anders zou ik het u niet zeggen. Oké. Maar dat is ook weer op die lachende speelse manier.
> R: En is zij degene die die lessen ook geeft?
> I: Zij geeft echt les. Want zij doet ook die VCA cursus enzo. Maar altijd op die Hollandse manier. Altijd soepel en de maandag voormiddag, ik was bezig, want ik doe hier wat Engels en zo bij om bezig te blijven. En ineens komt ze bij mij: 'koffie, melk en suiker?' Ik zeg: 'ja graag'. En dan ging zij koffie halen en dat deed ze dan voor iedereen. Ze zal haar verveeld hebben zeker maar in België zou je zoiets nooit niet horen. Hier koffie? Oké. Alles draait hier rond die thermos koffie hé. (lacht) Ik denk dat heel Nederland opgevoed is met nen thermos koffie. (G27)

Onderwijs blijkt dus niet alleen belangrijk in het kader van de reclassering van de gedetineerden, maar ook voor de humanisering en normalisering van het gevangenisverblijf. Het volgen van onderwijs draagt duidelijk bij tot de tevredenheid over de detentie bij de gedetineerden. Er wordt tijdens de lessen ook expliciet geïnvesteerd in het leren hebben van respect voor elkaar. Een onderwijsmedewerker verwoordt het als volgt:

> R: Maar ze zeggen het ook hoor: 'in het leslokaal is het een stukje ontsnappen uit de gevangenis. Daar gelden ineens weer gewoon de gewone regels. Niet de gevangenisregels, niet de hiërarchie of de status. In mijn leslokaal is iedereen gelijk. Dat jij het haantje bent op de arbeid of in de zaal, dat interesseert me niks. Hier zijn we allemaal gelijk en hier beginnen we allemaal met een schone lei.' En dat geldt dus

> ook voor delicten. We hebben een eh... een paar weken geleden is uitgekomen dat één van onze leerlingen een incestueuze handeling heeft verricht met kinderen die hij onder zijn hoede had, dat is gegoogled door iemand die met verlof is gegaan, terug binnen gebracht en die informatie is doorgelekt. Die jongen, die zit bij mij acht keer anderhalf uur. En ik vind dat hij net zoveel recht heeft op onderwijs als alle anderen. Dat was een spannende week. Want de bedoeling is dat die man in elkaar geslagen wordt. En ik heb dus ook hele serieuze gesprekken met mijn klas gehad: 'echt niet afrekenen, jullie ook niet. Ik heb niet iets tegen jou he, vanwege je afkomst. Of vanwege je delict. En ook niet tegen hem. We hebben hier respect voor elkaar.' En binnen een week zag ik dat we elkaar gewoon allemaal weer een hand gaven en allemaal weer begroeten. Dan denk ik: 'Ja, we hebben wel iets bereikt'. (M19)

Net zoals tijdens de arbeid worden tijdens de opleidingen gedetineerden van verschillende afdelingen door elkaar gemixt, waardoor ook deze momenten kwetsbaar worden voor allerlei vormen van contrabande (cf. het doorgeven van drugs bijvoorbeeld). In tegenstelling tot de arbeid is er hier veel minder sprake van incidenten of tuchtrapporten.

6.2.3.3 Sport

De PI Tilburg is voorzien van twee binnenvelden en twee goed uitgeruste fitnesszalen, die zowel door personeel als door gedetineerden gebruikt worden. Daarnaast zijn er twee synthetische voetbalvelden, die erg gewaardeerd worden. Er wordt vooral gefitnest, gevoetbald en gebasketbald. Sport komt regelmatig terug bij de gedetineerden als een van de belangrijkste pluspunten van de PI Tilburg. Vooral de gedetineerden uit de groepscellen zijn tevreden over de frequentie. Zij kunnen vier tot vijf keer per week gaan sporten en hebben ook de mogelijkheid om tijdens het weekeinde aan sport te doen. De gedetineerden die in het cellulaire regime zitten hebben slechts twee keer per week de gelegenheid om aan sport doen en worden uitgesloten van deze weekeindactiviteit. Voor hen is er telkens een uur fitness en een groepssport voorzien. De gedetineerden die verblijven op de cellulaire afdeling zouden liever meer sportmogelijkheden hebben en dat kan zelfs een motivatie zijn om een overplaatsing naar de groepscellen te vragen.

In de fitnesszaal wordt aan geïndividualiseerde begeleiding gedaan door de sportinstructeur, die de gedetineerden bevraagt naar hun achtergrond en op basis daarvan een programma opstelt.

> R: Als ge hier de sportfaciliteiten bekijkt, dat is de fitness gelijk dat ge buiten naar de fitness gaat. In België is dat in een klein zaaltje met een paar toestellen.
> I: En de sportmentoren?
> R: Ja dat zijn toffe gasten en hele goeie begeleiders.
> I: Die begeleiden qua sport?
> R: Ja advies. Als die zien dat gij een oefening verkeerd doet dat ge u zou kunnen kwetsen of pijn doen dan komen ze u wel zeggen van doet dat zo, dat is makkelijker en da's veiliger, want die houden altijd toezicht want als ge dan sport hebt daar zit ene PIW'er. Als toezichter en die van sport lopen altijd rond. Die zijn daarvoor opgeleid.

I: En dat is iets dat ge in België niet hebt?
R: Nee in België is daar gewoon niemand niet bij.
I: Niemand ook geen bewaker?
R: Nee. Dat is gewoon: wilt gij gaan fitnessen, allez yo. Ah ja daar zit daar wel ergens ne bewaker in dat lokaal maar die is daar niet bij betrokken. Dat vind ik hier wel goed, hier zijn ze bij alles betrokken. (G27)

De gedetineerden zijn dus erg positief over de sportinstructeurs, die actief met de gedetineerden bezig zijn en niet te beroerd om mee te voetballen of te fitnessen. Dit wordt ervaren als een belangrijk pluspunt en verschil met België en heeft een positieve invloed op hun beleving van de sportactiviteiten en de detentie. Net als in België wordt er gesport tijdens de wandeling, en ook hier zullen de PIW'ers al eens mee voetballen met de gedetineerden.[9] Het wordt positief ervaren als sportinstructeurs meedoen en het maakt de sfeer ontspannen, wat een normaliserend effect heeft. Sportinstructeurs geven ook tips over welke oefeningen de gedetineerden op hun cel kunnen doen.

Het is bekend dat sport gezond is en een belangrijke uitlaatklep, zeker in de gevangenis, en niet alleen fysiek, maar ook mentaal. De sportactiviteiten worden ervaren als leuk en ontspannend, er wordt veel gelachen en een sportinstructeur wijst erop dat de gedetineerden gemakkelijker in een sfeer komen om te praten. De goede relaties met de sportinstructeurs, de activiteiten op zich en de sfeer tijdens de activiteiten leiden er zelfs toe dat er momenten van vertrouwen ontstaan die anders niet mogelijk zijn.

R: Wij hebben hier ook met homoseksuelen te maken, die het vooral niet uiten, want dat is het grootste taboe dat er bestaat onder gedetineerden, zeker op meerpersoonskamers. Toch zijn ze er. De sport is een afdeling waar het er uitgegooid wordt.
I: Ja? Tegenover andere gedetineerden of naar jullie toe?
R: Nee, naar ons toe. (M15)

Daarnaast is sport een heel belangrijke katalysator voor agressie en stress. Er zijn boksballen in de sporthal, maar ook in de individuele wandeling, waar door de gedetineerden dankbaar gebruik wordt van gemaakt.

Hoewel, net zoals op de arbeid, tijdens de sportactiviteiten alle soorten gedetineerden worden samengebracht, wordt er ook vastgesteld dat sport verbroedert, ook onder de personeelsleden. Gezien ook de directie en de afdelingshoofden aan sport doen in dezelfde ruimtes als het andere personeel heeft dit ook een heilzaam effect op de sfeer onder het personeel.

R: Alles komt sporten en iedereen heeft dat trainingspakje aan, of je nu de directeur bent of de kapper bent of weet ik veel, als je uit de kleedkamer op de sport komt heeft

9 We stellen echter wel vast dat dit niet altijd het geval is. In een interview gaf een medewerker bijvoorbeeld aan dat het samen voetballen verboden is. Dit wordt betreurd, omdat dit de band met de gedetineerden zou kunnen versterken.

> iedereen het trainingspakje aan. Je gaat op dezelfde fiets en we zijn fysiek allemaal hetzelfde, iedereen is even, dat is zo mooi aan de sportafdeling. Alles vervalt gewoon, dat is een universele wet, alles is daar hetzelfde. Dat is zo heerlijk om daarmee om te gaan. Dat is leuk. (M15)

De taalbarrières met de gedetineerden blijken hier ook minder groot te zijn, gezien er een basiskennis is in verschillende talen van het vakjargon bij de monitoren.

6.2.3.4 Recreatie en koken

Twee keer per dag wordt in recreatie voorzien. Dit betekent dat de gedetineerden vrij zijn om een aantal activiteiten te doen. De mogelijkheden hangen wel af van de voorzieningen die er zijn in de verschillende afdelingen, die niet overal gelijk zijn. Over het algemeen worden de momenten van recreatie gewaardeerd door de gedetineerden, omdat het hun een zekere vrijheid geeft om activiteiten te kiezen, wat het gevoel van autonomie verhoogt en omdat het ook een sociaal moment is, vooral voor de gedetineerden die in een mono- of duocel zitten.

> R: Wij hebben twee keer per dag recreatie. Dus nu om zes uur begint de recreatie. Dat gaat tot half acht. Wat kun je dan doen, je eigen eten koken in de keuken. We hebben twee vuren, een microgolf, een gewone oven, echt perfect. We hebben al het oudste kook- en bakmateriaal dat er is op unit X, [...] maar we hebben ons gerief. [...] Je kunt ook in de salon gaan zitten en naar een hele grote plasma-tv kijken. Je kunt kickeren, je kunt tafeltennissen, op iedere unit staat er een biljart. Bij ons kan het niet omdat onze recreatieruimte op een verdiep zit. Je kunt ook bellen, je kunt douchen, je kunt je cel kuisen ondertussen. Dat is wel heel goed, die recreatie. Daar kunnen ze in België heel veel van leren. (G10)

Koken is met stip de meest geliefde 'recreatieve' activiteit. Gezien het eten dat aangeboden wordt door de gevangenis door de meeste gedetineerden absoluut niet gesmaakt wordt – sommigen zeggen zelfs te weigeren hiervan te eten – is de mogelijkheid om zelf een potje te koken tijdens de recreatie zeer populair. Door de verschillende keukeninfrastructuren op de afdelingen zijn de mogelijkheden om te koken niet overal hetzelfde. Toch worden door haast alle gedetineerden de voordelen van het koken genoemd en geroemd tijdens de interviews. Het laat toe aan de sleur van de dagelijkse smakeloze gevangeniskost te ontsnappen (zie ook paragraaf 6.8.1. verderop), het is in vele gevallen (maar niet altijd) een sociale activiteit, het biedt een welkome aanvulling op het feit dat veel gedetineerden zeggen te weinig te eten te krijgen en het is vooral een manier om wat autonomie te verwerven over het eigen leven in de gevangenis.

Rond het koken vormen zich ook heel wat sociale netwerken. In de groepscellen wordt vaak samen gelegd om inkopen te doen in de kantine, wat vooral voor de minder begoede gedetineerden voordelig is. Het samen organiseren en plannen van de maaltijden is ook een goede oefening in zelforganisatie. Voor de koks onder de gedetineerden biedt het de mogelijkheid om zich uit te leven, voor degenen die nooit hebben gekookt is het een gelegenheid om wat ervaring op te

doen. Het feit dat men de gelegenheid heeft om zelf te koken wordt door een gedetineerde zelfs als een belangrijke troef van de PI Tilburg genoemd.

> R: Voor mij is dat belangrijk. Ik moet mijn eigen eten hebben. Vanaf de moment dat ik naar hier moest komen en ik hoorde dat je zelf kon koken, dan sprong ik al een gat in de lucht. Ik was ik-weet-niet-hoe content, dolblij, mijn dag kon niet meer stuk. Ik had direct kantine besteld om van alles te koken, ik dacht: ik ga dat hier eens direct doen. Ik ben dat altijd blijven doen en ik heb de eerste maand wel van dat mislukte eten hier gegeten. Vanaf dan heb ik elke dag voor mijzelf gekookt. (G19)

Uit onderstaand citaat blijkt dan weer hoe belangrijk de bijkomende financiële middelen zijn om te kunnen koken.

> R: Ik doe mij niks te kort. Ik heb vroeger voor kok gestudeerd, dus ik kan goed koken. En euhm ik maak alles klaar. Ik neem niks aan van hier, ik moet er niks van hebben.
> I: Dus de bakjes van hier dat eet je nooit?
> R: Nee de eerste keer heb ik daar eens van geproefd en ik heb nee, nee, nee, het komt zelfs niet binnen in mijn cel, zelfs het brood niet.
> I: Ja dan is die keuken wel heel tof voor u?
> R: Ja, ja. Zo kan ik brood maken, ik kan van alles maken, pannenkoeken. Natuurlijk ne mens kan niet alles maken hé, je hebt soms maar een uur en zaterdag twee uren dus ja.
> I: En iedereen moet dan koken op die tijd?
> R: Ja, maar ja als je maar 25 euro op een week hebt.
> I: Dus eigenlijk krijg jij dan steun van buitenaf?
> R: Ja mijn moeder zorgt dat ik iedere week honderd euro kan betalen. Gelukkig. (G31)

Een andere gedetineerde meldt dat hij wekelijks voor € 70 aan kantine betaalt, uiteraard met hulp van buitenaf. In de groepscellen slaagt men er daarentegen in om voor € 15 per persoon per week dagelijks te koken. Men probeert creatief om te springen met de inhoud van de 'bakjes', door er de waardevolle ingrediënten uit te halen (bijv. vlees) en daar zelf mee aan de slag te gaan in andere zelf bereide maaltijden en via het gebruik van eigen kruiden.

Naast de verhoging van het gevoel van autonomie heeft het samen koken ook een sterk normaliserend effect en brengt het voor de gedetineerden een zekere huiselijkheid en sociale ambiance met zich mee. Ook voor het personeel biedt het de mogelijkheid tot interactie. Meerdere personeelsleden vertellen dat ze gedetineerden vragen wat ze aan het bereiden zijn en er worden recepten uitgewisseld tijdens de recreatie. Dit wordt door beide partijen gewaardeerd.

Een andere belangrijke vaststelling is dat het samen koken vooral verloopt langs etnische lijnen en dat het voor de gedetineerden van vreemde origine een belangrijke mogelijkheid biedt om het 'eigen' eten klaar te maken en samen te eten. De kookactiviteit versterkt hierdoor de langs etnische lijnen lopende groepsprocessen binnen de gevangenis.

I: Want eet je de voeding van de gevangenis?
R: Ja wij zitten nu met een paar Belgen op de unit. En we zijn maar met vier, ja het zijn er maar vier en wij zijn zo van, allemaal samen leggen, een keer per week. En zaterdag kook ik dan voor die mannen. Dan zetten we ook vier borden en drank op de tafel en dan gaan we gezellig eten 's avonds. En dat doen wij een keer per week. In het begin zeiden andere gedetineerden dat, waarom doen jullie dat, waarom gaan jullie niet op uw cel eten? Als ge hier met vier man kunt zitten.
I: Wordt er veel gekookt?
R: Ja, die Marokkanen die koken altijd samen en wij koken altijd samen. Maar die Belgen, ge zag dat, die gingen dan een eitje bakken of die gingen broodjes maken, maar ik heb dan gezegd van mannekes, waarom eten wij niet samen? Een dag serieus koken, ja maar da's een probleem want wij kunnen niet koken. Ja, ik kan wel koken. En zo hebben wij dat dan gedaan. Ik ben met ene begonnen, gewoon zaterdag iets gemaakt, boem alstublieft, ja da was lekker jong. Ik zeg, zo kunnen we elke week iets maken en als ge zegt, ik heb goesting om dat te eten en ik heb het nooit gemaakt, ik pak een kookboek en ik zal rap eens kijken. Lukt het niet, awel pech ik probeer het de volgende week opnieuw. (G27)

R: Wat da wij hier ook doen, we maken eten met de hele unit. Echt en we gaan op zaterdag naar de moskee. Da zijn mensen die het toch proberen goed te doen hier in de gevangenis. En we maken couscous, echt zo in een pot. De fatik, de reinigers hier bij ons maken dat, overdag. En 's avonds komen wij op de recreatie, 'bam' iedereen zijn bord staat te wachten. Samen eten, praten, lachen, de cipiers soms begrijpen het niet. Alleen bij ons gebeurt dat hé, ik heb dat op nog geen enkele andere unit gezien hier. Unit H, nergens anders heb ik dat al gezien. Da's echt broederlijk. (G24)

Het koken kan dus ook een vorm van solidariteit onder de gedetineerden met zich meebrengen. En zoals uit onderstaand citaat blijkt is het 'laten mee-eten' zelfs een ruilmiddel tussen gedetineerden om bepaalde andere diensten te betalen of te vergoeden.

I: Wat vindt ge ervan dat ge hier ook zelf kunt koken?
R: Prachtig. Dat geeft nog eens het gevoel van thuis. Zo nog eens eten, niet de dagelijkse kost van wat ge hier krijgt, iets anders op uw eigen manier klaar gemaakt.
I: Is dat belangrijk?
R: Ik vind van wel. En op de groepsunit is dat wel meer. Op de groepsunit bijvoorbeeld, bij ons die Marokkanen, 's maandags maakten die couscous met alles wat erbij hoort en dat was gewoon hier, boenk, mee eten. Ik moest gewoon met die mannen mee eten. En hoe dikwijls heb ik dan niet gevraagd van mannen volgende week betaal ik mee hé, nee. Hoe nee? Want als wij u nodig hebben om te vertalen dan zijde gij er ook. Ik heb dat met plezier gedaan. (G27)

De kookactiviteit versterkt echter ook de ongelijkheid tussen de gedetineerden: zij die geld of andere middelen hebben kunnen hun leven sterk verbeteren of aangenamer maken in de gevangenis door zelf te koken of deel te nemen aan groepskookactiviteiten. De reinigers, die ook buiten de recreatie-uren toegang hebben tot de kookfaciliteiten, hebben nog een bijkomend voordeel en kunnen gerechten maken die een langere bereidingstijd nodig hebben, zoals bijvoorbeeld couscous of soep. Degenen die geen bijkomende middelen van thuis ontvangen

(vooral de illegale gedetineerden) worden snel beschouwd als de paria's van de afdeling. Indien deze gedetineerden op mono- of duocellen zitten zijn de mogelijkheden om samen te leggen of samen te koken nog veel beperkter en dat leidt ertoe dat het grote voordeel van zelf te kunnen koken ter compensatie van het slechte en onvoldoende eten een sterk nadeel wordt voor deze groep. Het is niet voor alle gedetineerden weggelegd om elke dag zelf te koken of deel te nemen aan de kookactiviteiten en indien er schaarste is aan infrastructuur kan dat competitie en spanningen met zich meebrengen.

6.2.3.5 Wandeling

Hierboven wezen we er reeds op dat de wandelingen in Tilburg in veel kleinere groepen gebeuren dan de gedetineerden gewend zijn in België. Dit heeft enerzijds te maken met de infrastructuur, maar ook met een beleidskeuze. Kleinere groepen zijn hanteerbaarder, en bevorderen de dynamische veiligheid (zie over het begrip dynamische veiligheid hoofdstuk 4 en 6.4.3) en het veiligheidsgevoel van het personeel. Bepaalde, maar niet alle gedetineerden zien de voordelen van een kleinere wandeling en wijzen erop dat er minder gelegenheid is voor gevechten en opstanden, wat in België wel het geval is.

> R: Hier is het wel beter in die zin dat het niet heel de gevangenis is maar per unit. Dat is aangenamer.
> I: Dat is aangenamer omdat het rustiger is?
> R: Ja inderdaad.
> I: En ook omdat er minder conflicten zijn?
> R: Ja inderdaad en hier, de cipiers die wandelen mee hé. Dus sowieso is dat iets anders dan.
> I: Dat zorgt dan voor een veiligere situatie?
> R: Inderdaad ja. (G30)

De aanspreekbaarheid en bereikbaarheid tijdens de wandeling van de PIW'ers wordt op prijs gesteld.

> R: Ja, ja zeker wel en ik vind ook, de PIW'ers zijn op die momenten ook bereikbaar. Op de groepsunit waar ik zat, speelden we soms volleybal en dan speelden de PIW'ers wel eens mee, dat is gewoon leuk. (G25)

Andere gedetineerden hebben gemengde gevoelens over de kleine wandelingen. Ze missen de grote wandelingen, waar ze een groter gevoel van privacy hebben ten aanzien van het personeel en waar ze onderling een aantal zaken kunnen 'regelen'. Ze ervaren de aanwezigheid van de PIW'ers als een ongewenste vorm van intrusiviteit. Ook het feit dat ze steeds met de dezelfde gedetineerden zijn op de wandeling en er dus onvoldoende afwisseling is in het sociale contact, speelt mee in de negatieve beoordeling.

> R: Je zit nog altijd met de acht personen waar je mee op cel zit. Bij ons in de Belgische gevangenissen, in Merksplas ga je wandelen en heel het paviljoen gaat op dezelfde wandeling. Daar wandelt honderd man als het mooi weer is, als het regent

> tien man en anders honderd. Dus dan kun je al eens praten met de ene of met de andere. Hier is dat acht. Je zit met acht op je cel, je zit met acht op de wandeling, met acht op de recreatie, altijd met die acht. (PSD3)

6.2.3.6 Kledij

Volgens de Basiswet hebben Belgische gedetineerden het recht om hun eigen kledij te dragen. Hoewel dit artikel van de Basiswet nog niet in uitvoering is in België, heeft de directie in de PI Tilburg beslist om toch de eigen kledij toe te laten. Het feit dat ze geen versleten of een slecht passend gevangenisplunje en ondergoed moeten dragen, wordt gewaardeerd door de gedetineerden. Het geeft hen een gevoel van eigenwaarde, van persoonlijke vrijheid en van mens zijn, niet louter gedetineerde. Vooral in geval van bezoek wordt het dragen van een gevangenisuniform als mensonterend en vernederend ervaren. Het geeft een totaal ander beeld indien een kind zijn vader in een uniform of in zijn eigen kledij ziet tijdens het bezoek.

> R: Ja dat is uw zelfbeeld toch een beetje. Als je zo een gevangenisplunje aan hebt dan voel je je ook echt een gevangene. Als ge uw eigen kleren aan hebt, hebt ge nog altijd uw eigen identiteit. Dan kunt ge eigen accenten leggen. De kleren maken de man he. (G 30)

In België bestaat er heel wat weerstand bij het personeel tegen de invoering van de eigen kledij voor gedetineerden omwille van mogelijke praktische problemen met betrekking tot het wassen en de veiligheid. We hebben hierover geen bemerkingen of klachten opgevangen tijdens de interviews en er is een goed draaiend systeem van was en verdeling van het linnen georganiseerd.

Het feit dat men eigen kledij mag dragen heeft echter voor- en nadelen. Voor wie middelen en/of familie heeft die kledij kan aankopen is het positief. Het dragen van eigen kledij versterkt echter wel de ongelijkheid tussen de gedetineerden. Hoewel vanuit de gevangenis een minimum aan gratis kledij verstrekt wordt, volstaat dit blijkbaar niet altijd. In de derde tussentijdse evaluatie van Nova Belgica (26 mei 2011) wordt er op gewezen dat er door de gedetineerden veel gebruik gemaakt wordt van de mogelijkheid om gratis kleding te krijgen en dat de afspraak wordt gemaakt dat er enige beperkingen gehanteerd zullen worden (een beperktere verstrekking per gedetineerde). Uit een interview blijkt dan weer dat een gedetineerde soms aan zijn familie de maten doorgeeft van andere gedetineerden die hij kent en die geen geld hebben om kledij te kopen.

Kledij is een middel om een eigen identiteit te behouden, maar ook om de sociale hiërarchie tussen de gedetineerden duidelijk te maken en machtsverhoudingen te installeren en te versterken.

> R: Ja mevrouw, wat is beter dan pronken met Ralph Lauren, Gucci, Louis Vuitton, ik pronk hier tussen alle gedetineerden. Dat geeft een status, van aah diene heeft geld. Verstade? Ik kwam eerst in die gevangenis hier, ik had niets. Ik was met mijn gevangeniskleren van België gekomen. Maar mijn zus en mijn broer... en ik heb steun

> van mensen buiten die om mij geven, verstade? Hallo, ik moet dit hebben, ik moet dat hebben, ik bel naar iedereen (lacht). Ik moet geld hebben, ik wil televisie, ik wil playstation. Een week later, 'paf', toestroom van kleding, ge moogt vijf paar schoenen hebben, zeven broeken, zeven hemden, van alles zeven stuks. En ja ze brengen dat gewoon naar het bad en die sturen alles op. En zo ieder keer, tak tak, tak tak. En dat geeft u status want ge hebt hier zo van die mensen, en dan krijgde soms medelijden. Die mensen hebben niets. Kom bij mij jong, pakt iets. Pakt iets wa je mooi vindt. De volgende dag ziet ge die jongen pronken. Ge hebt iets goed gedaan, verstade? Ge hebt hier echt mensen die aan het creperen zijn. [...] En ge blijft toch mens dus hebt ge wat medelijden. (G24)

6.2.4 Materiële omstandigheden en regime in de PI Norgerhaven

In hoofdstuk 3 hebben we de belangrijkste verschillen tussen het Nederlandse en Belgische c.q. Tilburgse regime benoemd. Bij de start van Nova Belgica in februari 2010 was een belangrijk verschil dat de PI Tilburg in tegenstelling tot de Nederlandse penitentiaire inrichtingen op dat moment een avondprogramma zou hebben. Een ander opvallend verschil is dat de Belgische regelgeving een (veel) ruimere bezoekregeling kent dan de Nederlandse, een aspect dat in paragraaf 6.3.7 zal worden behandeld. Voorzover materiële omstandigheden en regime al van invloed waren op het verschil in detentiebeleving tussen gedetineerden en personeel in de PI Tilburg ten opzichte van de PI Norgerhaven, waren deze aspecten daarvoor niet doorslaggevend. Ten tijde van ons onderzoek in de PI Norgerhaven was men daar, conform het landelijk beleid, net weer gestart met een avondprogramma voor één avond per week. Hoewel veel gedetineerden en personeel dus de ervaring hadden van een regime zonder avondprogramma, was aan dat gemis net ten dele een einde gekomen. Een deel van de gedetineerden gebruikt de extra vrije uren om (gezamenlijk) te koken en is daarover positief. 'Gezamenlijk koken, is belangrijk in de bajes', merkt een van de personeelsleden terecht op en dat stemt ook overeen met onze bevindingen in Tilburg. Toch kregen wij niet de indruk dat het avondprogramma in zijn huidige invulling veel verschil maakte voor de detentiebeleving van de meeste gedetineerden en het personeel. De avondrecreatie is bedoeld als compensatie voor de extra uren die gedetineerden overdag aan re-integratie-activiteiten besteden. De gedetineerden zijn vrij in de invulling van die uren en dat maakt de meerwaarde ervan volgens onze respondenten gering. Het lijkt ook wel of er een soort gewenning is opgetreden aan een dagprogramma zonder avondinvulling.

> I: Hoe is het regime? Je hebt nu sinds januari een avondprogramma één dag in de week, hoe wordt daarop gereageerd door gedetineerden.
> R: Dat moet denk ik nog een invulling krijgen wat ze daar mee willen, er zijn ook heel veel jongens die willen om 5 uur al de deur dicht. En heel veel gebruiken het om te koken. Koken is heel belangrijk in de bajes. (NM3)

Sommige gedetineerden geven aan na 17:00 uur te verlangen naar de rust van hun eigen cel.

I: Ja en wat vind je van het programma, overdag en avond
R: Avondprogramma hoeft voor mij niet
I: U zit liever achter de deur
R: Nee ik heb mezelf ingesteld, na kwart voor 5 ben ik bezig met mn eigen rust, dat had ik in de andere gevangenis, soms wilden mensen praten, klopten ze. Dan kan je bij mij kloppen wat je wil, ik reageer toch niet. (NG5)

Allesbepalend voor de beleving van de materiële omstandigheden en het regime in de PI Norgerhaven is de grote luchtplaats en de ongekend grote vrijheid die gedetineerden hebben om zich (via de luchtplaats) door de inrichting te bewegen. Sommige gedetineerden laten zich hier lyrisch over uit. Zij beschouwen het regime in Norgerhaven als een ongekend voordeel ten opzichte van andere inrichtingen. Veel gedetineerden kennen de inrichting van een eerdere detentie of hebben om overplaatsing naar deze inrichting gevraagd op basis van de positieve verhalen die ze er van andere gedetineerden over hebben gehoord. Dit blijkt al tijdens de observaties.

O: Zo vertelt één van de mannen dat hij eerst in Arnhem zat. Daar zat hij veel achter de deur en had hij nauwelijks activiteiten. Hij kwam er ook nauwelijks buiten. Dat maakte dat hij gek werd. Hij vertelt dat hij de neiging kreeg om mensen wat aan te doen omdat hij daar gek gemaakt werd. Zijn advocaat heeft hem toen geadviseerd om overplaatsing naar Norgerhaven aan te vragen. Dit heeft hij gedaan en sindsdien verblijft hij in deze inrichting. Hij geeft aan het hier veel beter te hebben en zich veel beter te voelen. Hij heeft weer kleur op zijn gezicht. Dat heeft onder meer met de grote binnenplaats te maken en de vrijheden die ze hier hebben. Ze kunnen nu veel naar buiten en lopen ook via buiten naar de arbeid, naar de bibliotheek en naar andere plekken waar ze moeten zijn. Dat maakt een wereld van verschil volgens hem. Dit maakt dat hij zich veel beter voelt, ook al is en blijft het een gevangenis. Een andere man gaat in op de bibliotheek: hij geeft aan dat ze zelf naar de bibliotheek kunnen lopen en is hier erg over te spreken. Ook hij waardeert het dat ze veel vrijheid hebben en met name dat ze veel buiten kunnen zijn omdat ze zelf in en uit kunnen lopen als de hekken los zijn. Daarbij hebben ze dan ook veel contact met anderen. (NOV1)

Enkele gedetineerden met zeer lange straffen proberen uit te drukken wat het regime voor hen betekent. Zij zullen ook alles doen om te voorkomen dat zij naar een andere inrichting worden overgeplaatst en gedragen zich volgens henzelf dan ook als ‘modelgedetineerden’.

R: Maar je moet hier alles zelf doen. Dus wil ik naar de bibliotheek, dan ga ik naar de bibliotheek. Wil ik onderwijs volgen, dan kan ik me daarvoor opgeven. Ik kan elke dag het onderwijslokaal inlopen. In andere inrichtingen, normaal gesproken, vul je een briefje in en dan word je opgeroepen en dan zit je in een hok. Maar hier ben je zelfstandig. Ja dat is waanzinnig. Ook het luchten buiten. Je kan hier gewoon naar buiten. In principe staan de deuren hier de hele dag open. Om een gek voorbeeld te noemen. Je kan hier barbecueën. Je kan gewoon een zak kolen kopen en je kan gaan barbecueën. En hier is het personeel niet zo van: (naam) gaat naar buiten. Okee, we houden (naam) in de gaten. Dat is in alle andere inrichtingen... Daar ben je gewoon een... en vooral als je een hele lange straf hebt... En nogmaals: ik zit voor een grote

zaak, dus je wordt normaal altijd in de gaten gehouden van: ok wat is er met hem aan de hand. Wat gaat íe doen, met wie gaat 'ie om. En hier ben je gewoon vrij. Hier moet je de bewakers bij wijze van spreken gaan zoeken van: 'hallo, hier ben ik.'. En als je dan wat vraagt zeggen ze: ik heb liever dat je het zelf doet. Je kan wel vragen. Maar je moet zelf afspraken maken, met de mensen waarmee je wil praten. Dat moet je buiten ook zelfstandig doen. En hier ook. Dat is toch een stukje wat je weer terug krijgt van wat je buiten gewend bent. (NG1)

R: Daar moest je die glimlach soms wel eens forceren zeg maar. Daar moest je met minder genoegen nemen, laat ik het zo zeggen. En hier is het toch fantastisch man. De deur gaat open en je gaat lekker naar buiten, lekker eten. In Leeuwarden, kon je maar één uur per dag naar buiten. Dat naar buiten gaan, dat heeft voor mij zoveel betekenis. Dat is toch prachtig. Dat je die vogels zo hoort fluiten zo, ow dat vind ik heerlijk. Als ik hier ren, ik doe altijd veel hardlopen ook. Als ik aan het hardlopen ben, dan doe ik mijn ogen zo klein want ik heb mijn zonnebril op. En terwijl ik loop, ik loop met een maatje van mij, dan zeg ik: 'Het lijkt net of we in een bos lopen'. Weet je? Je moet het jezelf ook aangenaam maken. En je moet die dingen ook kunnen zien. (G7)

6.3 Contact met de buitenwereld

6.3.1 Algemeen

Om contacten te onderhouden met de buitenwereld kunnen gedetineerden bezoek ontvangen, brieven schrijven en telefoneren. Deze aspecten zijn geregeld volgens de Belgische Basiswet, die gedetineerden meer frequente mogelijkheden geeft voor bezoek dan de Nederlandse.

Gedetineerden kunnen drie maal gewoon bezoek ontvangen in de gemeenschappelijke bezoekzaal en minstens één keer per maand ongestoord bezoek en ouder-kindbezoek. Gedetineerden die op een groepscel zitten kunnen vier uur ongestoord bezoek ontvangen in plaats van twee uur, als 'beloning' voor het feit dat ze in een groepscel verblijven. Een gedetineerde wijst er echter op dat het gros van de gedetineerden die op de groepscel verblijven nooit ongestoord bezoek krijgt, waardoor deze gunst slechts voor enkelen voordeel oplevert.

Om aan deze bezoekvereisten te kunnen voldoen is bij de komst van de gedetineerden zelfs de kerk in gereedheid gebracht om bezoek te kunnen ontvangen, maar dan is gebleken dat er veel minder bezoek kwam dan verwacht. Sinds de ophoging van het aantal gedetineerden met 150 wordt echter vastgesteld dat het bezoekersaantal meer dan evenredig gestegen is. De focus ligt voornamelijk op woensdag en het weekend.

Het is algemeen erkend dat het onderhouden van contacten met de buitenwereld cruciaal is voor het welbevinden van de gedetineerden en voor de voorbereiding van de reclassering. Gedetineerden die vrouw en kinderen of andere familieleden hebben, noemen het bezoek of het gebrek eraan vaak hét allerbelangrijkste element dat hun verblijf in de PI Tilburg kleurt. Zelfs indien ze tevreden zijn over alle andere aspecten van de detentie, blijft het gebrek aan bezoek of de repercussies op de bezoekfrequentie doordat men verder verwij-

derd is van de familie doorslaggevend en is dit een belangrijke reden waarom men liever terug wil naar België.

6.3.2 Organisatie van het bezoek

Een groot verschil met België is dat het bezoek vooraf moet worden ingepland door de gedetineerde, terwijl er in België bezoekuren zijn waar mensen zich vrij kunnen aanbieden. Dit verplichte planningssysteem vergt heel wat aanpassing van de gedetineerden en brengt bijkomende stress mee, omdat de gedetineerde vaak het uurrooster van de bezoekers niet kent, wat bijkomende telefoontjes vraagt, enz. Ook de bezoekers zijn hier niet aan gewend en de overschakeling vindt men moeilijk te maken, te meer omdat de bezoekers blijkbaar ook niet steeds van dit systeem op de hoogte zijn en daardoor voor onaangename verrassingen komen te staan. Een lid van de PSD merkt de problemen hieromtrent ook op en wijst op de rigide omgang met het bezoekerssysteem:

> R: Dat kan hier ook stresserend zijn, het feit dat je op voorhand je bezoek moet aanvragen, dat je dan naar hier wordt gebracht, je zit hier te wachten totdat je bezoek zich aanmeldt en heel vaak is je bezoek er niet en dan wordt jij teruggestuurd. Dan mogen ze op de unit niet altijd onmiddellijk bellen, maar hier op de units hebben ze dan wel iets van: oké, je mag één keer eens naar je partner bellen, die neemt dan niet op. Ik denk dat dat het meest stresserende is.
> Het is ook wel vaak, ze zijn daar vrij streng in, als je hier een half uur te laat aankomt dan ga je [de bezoeker] niet meer binnen.
> I: Terwijl ze ook weten dat de mensen van ver komen.
> R: Dat zijn geen PIW'ers van voor. Je moet ergens je grens trekken en als je dat toelaat, maar in het begin was dat echt wel schrijnend. Dan heeft de directie er voor kunnen zorgen dat we daar de eerste maanden vrij flexibel in gingen zijn, maar dan komen er meer gevangenen bij en dan moet het... Je ziet ze vaak hier voor het raam en na een half uur wachten zijn die dat beu in dat hok, dus dan zeggen ze: ga je terug, maar als ze hier straks staan dan brengen we je niet meer terug. Dan moet je een keuze maken. (PSD 2)

6.3.3 Veiligheid en bezoek

In vergelijking met België zijn er meer veiligheidsmaatregelen: door de bezoekslang kunnen gedetineerden elkaar niet langer of veel moeilijker omhelzen, gedetineerden moeten een fluohesje dragen om herkenbaar te zijn, en tijdens het bezoek zijn er minder mogelijkheden tot fysiek contact, wat de intimiteit vermindert. De gedetineerden ervaren de bezoekzaal als weinig aangenaam omdat ze zo dicht bij elkaar zitten en de glazen tussenschotten bieden weinig privacy. De camera's laten toe dat alle bewegingen precies kunnen worden gevolgd. De gedetineerden zijn hiervan op de hoogte. De gedetineerden krijgen ook met een (doorschijnende) stift een teken op hun hand dat slechts zichtbaar is onder speciaal licht. Onderaan de tafels staat een plank waardoor er niets langs onder kan doorgegeven worden. Een bewaker staat links vooraan in de zaal, een andere rechts vanachter.

Een Belgisch directielid vertelt dat het in het begin niet mogelijk was om drankjes of versnaperingen te verkrijgen, en dit omwille van de veiligheid (cf. samen eten uit één zakje chips kan ertoe leiden dat er dingen worden doorgegeven). Aangezien er een regime moest worden uitgebouwd op Belgische leest, is er beslist om toch een automaat te plaatsen in de bezoekzaal en de bezoeksituatie op die manier wat aangenamer te maken.

> R: Dat is altijd het moeilijke: hoe ver ga je daar in mee? Die grens, bijvoorbeeld, hoe ver wil je je bezoekersfaciliteiten op een heel menselijke manier organiseren zodat mensen op een warme manier op bezoek kunnen gaan en hoe ver houden we het veilig? En dan ook nog weten dat het eigenlijk een heel klein percentage is dat er misbruik van maakt. Maar het heeft wel een serieuze invloed op je regime binnen natuurlijk. (D1)

De gedetineerden betreuren het verschil met de Belgische situatie, vooral inzake het bezoek van kinderen tijdens het gewone bezoek. Ze voelen zich ook veel meer begluurd en afgeluisterd, wat een negatief effect heeft op de mogelijkheid tot intimiteit tijdens het bezoek.

> R: Het spijtige is, ge kunt uw vriendin niet vastpakken of zo, uw kindje moogt ge wel over de bank pakken maar.
> I: En dat mocht in Antwerpen wel?
> R: Ja dat was gewoon een tafel zoals hier. Ge kunt daar gewoon naast gaan staan maar dat kan hier niet. Ge moogt geen lichamelijk contact hebben met uw bezoek. (G26)

> R: Anders dan in België, je hebt zo het gevoel dat je constant in de gaten gehouden wordt hier. En in België zit ge in een grote zaal, zit ge gewoon zo privé en hier hebt ge de indruk dat de mensen aan het meeluisteren en meekijken zijn. (G29)

De veiligheidsprocedures houden ook in dat de gedetineerden én de bezoekers worden gecontroleerd. Net zoals iedereen die de gevangenis betreedt moeten ook de bezoekers de metaaldetector passeren. De gedetineerden kunnen echter ook onderworpen worden aan een fouille. Deze fouilles worden ad random bepaald, via het drukken op een knop, die rood of groen licht geeft.

> R: Nee wat ik wel vervelend vind is achter het bezoek, die naaktfouille. Dat vind ik pfff, dat vind ik vervelend. Maar het hoort erbij zeker.
> I: En dat moet elke keer?
> R: Ge moet op een knopke drukken, is het rood, dan moet ge al uw kleren uitdoen, is't groen dan moet ge uw schoenen en kousen en riem uitdoen. Maar ik heb veel rood. (G28)

Er wordt gemeld dat de bezoekers vinden dat het personeel over het algemeen respectvol en vriendelijk is. Bezoekers kunnen echter ook gecontroleerd worden door honden, die drugs en medicatie kunnen detecteren. Voor moslims heeft dit bijzondere consequenties:

> I: En wat vindt uw bezoek daarvan dat zij zo gecontroleerd worden?
> R: Ik vind dat wel slecht als dat bijvoorbeeld mijn moeder is, als mijn moeder komt en bij ons in het geloof als een hond u raakt dan moet ge u helemaal terug gaan reinigen dus euhm en dan kunde gij moeilijk met die kleren gaan bidden enzo. Dat vind ik toch voor mijn moeder slecht. (G16)

Bij bezoek zonder toezicht worden zowel de gedetineerden als de bezoekers aan bijzondere controlemaatregelen onderworpen, die ook zwaarder zijn dan in de Belgische gevangenissen.

> R: Nou, in Nederland fouilleren ze die vrouwen ook die op visite komen. En in België is dat weer vrij. Maar dan komen ze wel... Tegenwoordig hebben we dan een hond en dan komen ze wel met die hond langs. Dus die Belgen weer helemaal stuiteren: Ja, die hond hoort er niet bij. Ja, maar die hoort er in onze ogen weer wel bij. (M9)

6.3.4 Afstand

De afstand tot de gevangenis is één van de meest genoemde nadelen van het verblijf in de PI Tilburg. Heel veel gedetineerden melden dat ze sinds ze in de PI verblijven veel minder of zelfs geen bezoek meer krijgen. Relaties springen af omdat de afstand en vooral de weg die afgelegd moet worden met het openbaar vervoer te lang of te duur is. Partners die vroeger te voet met de buggy naar de gevangenis konden komen (bijv. van een gedetineerde die in de gevangenis van Vorst verbleef) zijn nu haast een ganse dag onderweg met hun kind om hun partner te bezoeken in de PI Tilburg. Dit heeft niet alleen een negatieve impact op de veplaatsingstijd voor de bezoekers, maar ook op de financiële kosten van het bezoek. Dit heeft voor sommige gedetineerden consequenties op de bezoekfrequentie, die snel daalt of helemaal stopt na verloop van tijd. Gezien de beperkte mogelijkheden om bezoek te ontvangen tijdens het weekeinde is het voor bepaalde partners die werken vrijwel onmogelijk om nog regelmatig op bezoek te komen. Verschillende gedetineerden melden dan ook dat ze hun partner of kinderen nog amper hebben gezien sinds hun verblijf in Tilburg.

De directie nuanceert dit en wijst erop dat gedetineerden soms een verkeerde voorstelling van de feiten geven en dat ze voor hun verblijf in Tilburg ook al weinig of geen bezoek ontvingen of dat ze wel degelijk bezoek ontvangen, terwijl ze stellen van niet.

Het is het beleid van DDB (Directie Detentiebeheer) om geen definitieve transfers toe te staan omwille van bezoek, omdat men vreest dat dit een waterval van aanvragen met zich mee zou brengen. Het personeel van de PI moet deze problemen dus zelf oplossen. Een lid van de PSD geeft het volgende voorbeeld:

> R: Ja. Ik heb iemand geweten die zelf geen 200 meter woonde van de gevangenis van Vorst. Elke keer dat die op penitentiair verlof ging verloor hij eigenlijk al een halve dag voor op verlof te gaan. Dan moest hij naar Turnhout en daarna naar Brussel, hij zegt: als ze mij gewoon in Vorst hadden gelaten kon ik te voet naar mijn eigen

> woning. Dat was geen reden. Zijn vriendin moest dan naar hier komen, die woonde ook in Brussel, die had het traject van daar afgelegd.
> I: Met de auto gaat dat wel maar als je met de trein moet.
> R: [...] Met kinderen er nog eens bij, begin maar met de buggy enzo.
> I: Dus dat is toch een belangrijk probleem, die afstand.
> R: Hier zit ook iemand van Gent en die heeft 2 kinderen. Die vraagt ook zijn transfer aan natuurlijk.
> I: Maar die krijgt dat niet?
> R: Die krijgt dat niet.
> I: Hoe gaat die daar dan mee om? Wat gevolg heeft dat voor hem?
> R: Ik zeg tegen hem: kijk jongen, ik kan daar niks aan doen, we kunnen binnen X aantal maanden het verzoek nog eens richten naar DDB, ik geef hem dat adres van DDB en schrijf maar, een maand later komt er een beslissing: wij kunnen niet op uw verzoek ingaan. Dan berust je daar in, wat kan ik nu doen?
> I: Ja, maar ze worden daar niet agressiever van?
> R: Er zijn er die zeggen: moet ik het hier dan eerst beginnen uithangen voordat ik hier een transfer krijg? Dat kan misschien, maar voor hetzelfde geld sturen ze hem naar een Franstalige gevangenis en dan ben je verder naar huis. Dan heb je een Franstalige PSD, die moet een dossier opmaken, dat gaat allemaal wel wat trager gezien de taalbarrière. (PSD5)

Er is wel de tussenoplossing van 'bezoektransfer', waar de gedetineerde voor twee weken kan worden overgeplaatst naar een gevangenis dicht bij de familie om daar het bezoek te kunnen laten plaatsgrijpen. Doch, dit heeft dan weer veel negatieve gevolgen voor de gedetineerde, die helemaal uit zijn activiteitenritme wordt gehaald in Tilburg (arbeid, onderwijs, enz.), zijn cel of zijn plaats in de groepscel dreigt te verliezen en via de gevangenis van Wortel naar een andere gevangenis moet worden overgebracht. In Wortel zit hij telkens in tijdelijke cellen, zonder veel regime-elementen. Het kunnen onderhouden van de familiebanden, die broodnodig zijn om de reclassering voor te bereiden, wordt op deze wijze dan wel zwaar op de proef gesteld. Tegelijkertijd mag men gedurende minimaal drie maanden geen bezoek in de PI Tilburg hebben ontvangen om in aanmerking te kunnen komen voor een bezoektransfer. Vervolgens duurt het nog eens drie à vier weken vooraleer men antwoord heeft van de DDB, waardoor gedetineerden verschillende maanden moeten wachten vooraleer ze tijdelijk terug naar België kunnen worden overgeplaatst.

Een van de redenen waarom er veel illegalen naar de PI Tilburg zijn overgebracht is dat zij vaak ook in de Belgische gevangenissen geen bezoek ontvangen, wat o.a. de redelijk lage bezoekaantallen in de PI verklaart. Doch, zij hebben bovenop de afstand, die voor hen vaak nog groter is dan voor de andere gedetineerden omdat zij vaak overgeplaatst zijn vanuit een Waalse gevangenis, nog een bijkomend probleem. Zij krijgen in Tilburg vaak helemaal geen bezoek meer omdat hun familieleden een oranje kaart hebben, die hen niet toelaat het Belgische grondgebied te verlaten. Indien bezoekers effectief door hun precaire verblijfsstatuut niet tot in Tilburg kunnen komen wordt een definitieve overplaatsing gevraagd.

6.3.5 Kinderbezoek

Kinderen kunnen mee komen op het gewone bezoek, maar in de bezoekzaal zijn er geen specifieke kindvriendelijke voorzieningen getroffen, waardoor het soms moeilijk is om ze lang stil te houden en ze ook de andere bezoekers storen. Er is wel de mogelijkheid om speciaal kinderbezoek aan te vragen.

> R: Kinderbezoek stelt niet veel voor hé. Ja dat is zo een klein zaaltje. Euhm mijn kinderen zijn 14, 15 jaar. In Hasselt mocht ge ook buiten, daar was een terraske, wat toch wel aangenamer is.
> I: En hier komen ze dan in de gewone bezoekzaal?
> R: Nee da's een andere plaats. Wel ongeveer hetzelfde eigenlijk hé. Maar wat mij ook stoorde, dat is voor drugscontrole, als ge dat kinderbezoek hebt, dan is dat ook wel een grondigere fouille. Bukken en dit en dat. En dan voor dat ge terug naar uw cel wordt gebracht, wordt ge dan in allemaal van die kleine cellekes gestoken. Frustrerend hé. (G34)

In de Belgische gevangenissen wordt er gewerkt rond kinderbezoek door de Vlaamse Gemeenschap, wat in de PI Tilburg dus niet mogelijk is. Gedetineerden wijzen erop dat er daar meer materiaal aanwezig is, dat er activiteiten worden georganiseerd, dat er iets wordt gedaan met Sinterklaas enz. Door de Belgische directie wordt erop gewezen dat de mogelijkheden om te experimenteren met bezoekmogelijkheden of -faciliteiten erg beperkt zijn en afhankelijk van de medewerking van de Nederlandse medewerkers, die eerder gericht zijn op het uitvoeren van de bestaande regels en procedures. De Belgische directie ervaart hier dus een zekere rigiditeit of traagheid in het invoeren van vernieuwingen (cf. verbeteren van kinderbezoek, organiseren van speciale events voor bezoekers, enz.).

6.3.6 Telefoneren

Er zijn weinig of geen klachten over het telefoneren. Er kan gebeld worden tijdens de recreatie en het luchten, wat blijkbaar voldoende mogelijkheden biedt voor de gedetineerden om de telefoongesprekken te doen die ze wensen te doen. Er is een regeling getroffen zodat de prijzen om naar België te bellen niet hoger liggen dan in België, waardoor hun verblijf in het buitenland voor de gedetineerden geen invloed heeft op financieel vlak. Er wordt ook vermeld dat er voldoende (illegale) gsm's aanwezig zouden zijn in de gevangenis om de contacten met de buitenwereld te onderhouden.

> I: En telefoneren van hieruit.
> R: Ja dat is een redelijk handig systeem vind ik. Die kaarten dat vind ik een goed systeem. Je kan voldoende bellen op de wandeling of recreatie en als je echt persé moet bellen: 'chef ik wil graag bellen', dan laten ze u toch bellen. Ook al is er geen wandeling of recreatie, dan doen ze de deur open, doe maar. Heel flexibel hier. (G29)

6.3.7 Contact met de buitenwereld in de PI Norgerhaven

Contact met de buitenwereld is voor veel gedetineerden een van de belangrijkste aspecten van het leven in de gevangenis (Moerings, Boone & Franken 2008). De Belgische Basiswet kent wat dit betreft een ruimere voorziening dan de Nederlandse Penitentiaire beginselenwet (zie hoofdstuk 3). Ook in dit opzicht kunnen de verschillen tussen de PI Tilburg en de PI Norgerhaven worden gerelativeerd of zijn ze anders dan het op het eerste gezicht lijkt. Weliswaar mogen de Belgische gedetineerden op grond van de Belgische Basiswet meer bezoek hebben dan de Nederlandse gedetineerden, maar de bezoekregeling in de PI Norgerhaven is ruimer dan wettelijk is voorgeschreven, zodat dit verschil in de praktijk wegvalt. Bovendien kunnen gedetineerden in de PI Tilburg hun ruime bezoekregeling in verband met de afstand maar heel beperkt consumeren, terwijl gedetineerden in de PI Norgerhaven er soms bewust voor gekozen hebben voorrang te geven aan het ruimhartige regime, ondanks dat dit vaak leidde tot een langere reisafstand voor hun bezoek. Gedetineerden in de PI Norgerhaven laten zich daarom positiever uit over het bezoek dan de gedetineerden uit de PI Tilburg. Ook de 'slang' wordt door de gedetineerden in de PI Norgerhaven meer geaccepteerd dan door de gedetineerden in de PI Tilburg, ondanks de mate waarin het ten koste gaat van de intimiteit met hun bezoek, een consequentie waarvan zij sprekende voorbeelden geven. Ook op dit punt lijkt er echter sprake te zijn van een zekere gewenning en ook wel van begrip. Uitgesproken negatief zijn de gedetineerden in de PI Norgerhaven over de wijze waarop het ouder-kindbezoek is geregeld.

Over het telefoneren zijn in de PI Norgerhaven relatief meer klachten dan in de PI Tilburg. Telefoneren is duur en men moet soms erg lang wachten tot men aan de beurt is. Wellicht hangt dit samen met het beperkte avondprogramma Ook in de PI Norgerhaven zijn illegale gsm's aanwezig, wij kregen er zelfs een prijsopgave van, maar blijkbaar zijn ze maar voor een beperkt deel van de gedetineerden beschikbaar.

6.4 Relaties tussen personeel en gedetineerden

6.4.1 Bejegening

Uit hoofdstuk 4 kwam al naar voren dat de gepercipieerde kwaliteit van de relatie met het personeel zeer bepalend is voor de detentiebeleving van gedetineerden (paragraaf 4.2). Dat Nederlands gevangenispersoneel op deze dimensie goed scoort ten opzichte van Engels gevangenispersoneel blijkt uit recent onderzoek van Kruttschnitt en Dirkzwager (2011). De responsievere houding van de staf bleek een belangrijke verklarende factor voor de positievere beoordeling van het Nederlandse gevangenisregime ten opzichte van het Engelse. Ook in dit onderzoek benoemen de respondenten de bejegening door het personeel vrijwel unaniem als een van de belangrijkste verschilpunten tussen het Nederlandse en het Belgische penitentiaire regime. De meeste gedetineerden zijn

hierover uitgesproken positief. Er is echter een kleine minderheid van gedetineerden die deze wijze van bejegening met enige scepsis en wantrouwen tegemoet treedt. We laten eerst de eerste groep gedetineerden aan het woord.

In vergelijking met Belgisch gevangenispersoneel beoordelen de meeste gedetineerden de Nederlandse PIW'ers als toegankelijk, vriendelijk, behulpzaam, familiair en minder autoritair dan het Belgische bewakingspersoneel. Het verschil komt het meest kernachtig tot uitdrukking in de wijze waarop gedetineerden personeel aanspreken. Waren zij in België gewend penitentiaire beambten met 'chef' aan te spreken, in de PI Tilburg worden ze verondersteld personeel bij de voornaam te noemen, een gewoonte die nog niet iedereen gemakkelijk afgaat.

> R: Ja maar die spreekt u ook aan als N en ik mag die ook N noemen, daar moeten wij niet chef tegen zeggen want als we dat... in het begin als ik hier kwam, ik zei dat, chef, die bekeek mij, chef, nee ik noem zo hé, ah ja oké. In België is dat gewoon, ik ben chef, gij zijt gedetineerde, nummer zoveel en uwe naam wordt daar niet gebruikt. Ze gebruiken daar alleen (zijn achternaam) ze komen nooit met (voornaam), hier komen ze allemaal met (voornaam). Ik had dat in jaren niet meer gehoord. Dan is dat wel verschieten. (G20)

De positieve grondhouding van het personeel komt onder andere tot uitdrukking in de bereidheid gezamenlijk een kopje koffie te drinken of een sigaretje te roken, in het gezamenlijk sporten of het zich mengen met de gedetineerden op de luchtplaats. In het algemeen beoordelen gedetineerden de interactie met personeel als positief, zoals naar voren komt in de volgende citaten.

> R: Ja, die komen mij uit de cel halen om buiten een sigaret te gaan roken. Da's toch mooi. Die drinken koffie. (G21)

> R: Ja, als ik hier toekwam de eerste dag, ik was gestresseerd. Ja, ge wordt daar uit uw cel geplukt en ge komt hier toe, ge weet van niks. Ik ben op die groepsunit opgekomen en die mens die mij verwelkomd heeft hier, twee minuten en ik was kalm, gewoon hun manier van doen. Hé welkom, kopje koffie drinken? En wij dachten van wat gebeurt hier. Zo simpel was dat hé, goedemiddag, kom binnen, kopje koffie. Ik ben X en jij bent. Nooit meegemaakt. In België is dat gewoon op die gang zitten, dat is uw cel, boem deur dicht. En de rest ja zoek het maar uit. (G27)

Ook uit de observatieverslagen rijst het beeld op van een gemoedelijke sfeer tussen gedetineerden en PIW'ers:

> O: Een van de mannen die rondjes stapt wisselt regelmatig wat woordjes met de PIW'ers. Zo roept hij bijvoorbeeld op een moment 'haaaa kaaskoppen'. Er wordt luid gelachen, een PIW'er antwoordt 'Ge weet toch dat ge daarvoor in België een maand in het cachot vliegt'. Hierna wordt er nog luider gelachen. Het is deze gemoedelijke sfeer die ik eigenlijk de hele dag opmerk wanneer er contacten zijn tussen gedetineerden en PIW'ers. (O2)

De goede sfeer tussen gedetineerden en PIW'ers, heeft ook zijn weerslag op de relatie tussen de Belgische gedetineerden en het Belgische personeel. Directieleden en medewerkers van de PSD vertellen dat de relaties met gedetineerden veel losser en gemoedelijker zijn dan dat ze dat in België gewend zijn.

> I: Kun je daar een paar voorbeelden van geven, want dat is wel interessant.
> R: Als ze binnenkomen en je geeft een hand, in België proberen wij altijd iets vast te hebben zodat we geen hand moeten geven aan de gedetineerden. Dat is zo'n beeld in België: wie weet wat daar allemaal mee is. Hier hebben ze hun eigen kleren, hier wordt heel veel op hygiëne gehamerd in Nederland. Dus ze steken hun hand uit en je geeft die. In België doe je dat ook wel als ze hun hand uitsteken maar ik deed dat niet automatisch. (PSD3)

> R: Ik vind dat. Ik had daarstraks een gesprek en dan kwam die ineens een pluisje van mijn schouder kloppen. Maar wij zijn dat niet gewend, in de Belgische gevangenissen is er geen fysiek contact tussen de gedetineerden en het personeel en hier wel. Dan zeggen die: gaat het maat of heb je problemen? Of bij een overlijden nemen die de man eens vast en dat zijn wij niet gewend. Je merkt dat die dat naar ons toe ook beginnen te doen, de gedetineerden. Ze stellen ons meer gelijk met het Nederlands personeel terwijl ze goed weten dat we Belgisch personeel zijn, maar ze zijn wel zo wat losser. Er is geen enkele die in Merksplas mijn schouder zou aanraken. Dat was raar en hier wordt dat wel gedaan. (PSD3)

Toch is er ook een substantiële minderheid van de gedetineerden die de PIW'ers té amicaal vinden. Ze zijn wantrouwend, vragen zich af wat PIW'ers met deze opstelling beogen. Zij beschouwen de opstelling van het personeel soms als indiscreet, als een ongewenste inmenging in hun privéleven dat in de detentiesituatie toch al beperkt is. Zij hebben behoefte aan een duidelijkere opdeling tussen gedetineerden en personeel, wat een belangrijk kenmerk is van de gevangeniscultuur.

> R: Hier willen ze altijd sociaal zijn met u. Ze hebben hier kleine groepjes en daar zitten altijd ambtenaren bij die praten over ditte en datte. Maar waarvoor dient dat, dient dat uit vriendelijkheid of dient dat om iets te weten te komen? Waarom dient het systeem hier? Om u af te luisteren, of gewoon om u echt... uit vriendelijkheid (G)
> I: Vindt u dat dan beter in België?
> R: Op dat vlak wel ja. Gij zijt de gedetineerde, ge kunt er wel ne keer meer zeveren maar ge kent uw plek en hier is dat zo dat mensen vaak de lijn overschrijden tussen privé en persoonlijk. Dat vind ik toch hé, dat is mijn ervaring. (G29)

Nederlands personeel in de PI Tilburg is zich zeer bewust van de verwondering die hun wijze van bejegenen oproept bij het Belgische personeel en de gedetineerden en ontleent daar een zekere trots aan. Ook zij stellen de communicatie en interactie met gedetineerden vaak in het begin van het gesprek aan de orde als een van de belangrijkste aspecten van het werken in de gevangenis.

> R: ik denk gewoon het normaal behandelen. Dat dat ook wel hoog in het vaandel staat. En niet dat ze als hond worden behandeld of de grond in worden gestampt. Wat ik van die gasten begrijp dan. (M6)

Een medewerker zet ook uiteen hoe hij een gedetineerde die boos is over zijn komst naar Tilburg of de wijze waarop hij behandeld is bij het bad, probeert gerust te stellen:

> R: Dat is iets, dat merk je gelijk. Dan is iemand heel bozig zullen we maar zeggen, een beetje mopperend. Dan zeg je: 'ga eerst maar eens naar je celletje en doe eerst maar je spulletjes, dan kom ik dadelijk wel terug. Ga eerst maar eens lekker een sigaretje roken.' En als je dan toevallig weet of ziet dat hij met sigaretten staat, dan weet je dat. En dan zeg ik tegen de reiniger, ik zeg eh: 'heb jij toevallig nog een beetje koffie voor hem of zo?' En dan haalt ie dat. Ik bedoel: 'je moet het even aansturen. Even het ijs breken.' En als je dan terug komt, dan eh, zeg ik: 'heb je even tijd voor me?' Ja, je moet het... Het ijs moet gebroken worden. Je moet het even luchtig maken. En dat is maar net hoe die persoon is. Enneh, meestal zijn ze dan al binnen 20 minuten al ehm...
> I: is er dan acceptatie?
> R: ja, over het algemeen wel ja. Van: 'je hebt best wel lang zitten wachten daar. Dat is heel vervelend. Zullen we dan dit maar gauw doen, dan heb je dat ook weer gehad.' Even afleiden. En dan eh, dan ja. Ja, dat soort dingen, daar wordt in België wat lomper mee omgegaan naar ons idee. Maar dat is dat stukje bejegening. (M8)

6.4.2 Taal

Ten tijde van ons onderzoek had meer dan de helft van de gedetineerden geen rechtmatig verblijf in België, bovendien was maar 35% van de gedetineerden in België geboren. Het valt dus te raden dat een groot deel van de gedetineerden niet de Nederlandse taal machtig is. Frans is de tweede of zelfs meest gesproken taal van de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg, maar is onder het personeel slecht vertegenwoordigd. Door nogal wat personeelsleden wordt het taalprobleem gerelativeerd. Met handen en voeten, behulp van andere gedetineerden of, in het uiterste geval, de tolkentelefoon, menen zij de taalbarrière voldoende te kunnen overbruggen.

In de gesprekken of tijdens de observaties wordt ook wel duidelijk dat veel gedetineerden deze inspanningen waarderen. Toch zijn zowel Nederlandstalige als Franstalige gedetineerden van mening dat gedetineerden die alleen Frans spreken of een andere taal die niet of nauwelijks door personeelsleden wordt beheerst, benadeeld worden. Tweetalige gedetineerden worden veelvuldig als tolk ingeschakeld, maar doen dat niet altijd met plezier. Ze hebben genoeg aan hun eigen problemen. Omdat de illegale gedetineerden ondervertegenwoordigd zijn in ons onderzoek[10] hebben wij in totaal slechts zeven gedetineerden gesproken die zich uitsluitend in het Frans konden uitdrukken. Zes daarvan

10 Zie voor een toelichting hoofdstuk 2.

ervoeren de communicatie als een (groot) probleem. Zij laten zich dan ook veel negatiever uit over de interactie met het personeel dan de Nederlandstalige gedetineerden. Ze weten vaak niet waar gesprekken over gaan. Ze wantrouwen juist de amicale houding van het personeel of de interactie tussen gedetineerden en personeel, omdat ze denken dat er grapjes over hen gemaakt worden. Ook schriftelijke informatie is meestal alleen in het Nederlands beschikbaar.

> I: Ah il y a des chefs qui parlent le français?
> R: On voit pas souvent mais ici par exemple, il y a des différents chefs. Par exemple dans tous les sections il y a un chef Turque. C'est un Turque. Si il y a vraiment un problème et quelqu'un sait pas s'expliquer, le chef il vient et il fait l' interprète. ça c'est déjà bien et il y a des chefs qui sont Arabe, Marocain. Quand tu parles pas le néerlandais, ni le français, c'est quelque chose de bien. C'est quelque chose bien. Mais le problème, tout ce qu'on voit, comme document, comme un papier c'est toujours le néerlandais. Peut-être, allez pas peut-être, il y a beaucoup de gens qui parlent le néerlandais, pour eux, pas de problème. Mais beaucoup de gens parlent pas le néerlandais mais ils sont ici. Moi je devais signer un document. Le greffier l' a apporté, 'vous devez signer'. J'ai demandé,'c'est quoi?' 'Non, je suis pas la pour lire, je suis ici juste pour vous le donner'. J'ai dit, 'mais monsieur, je vais pas signer quelque chose que je comprends pas'. 'Ok pas de problème, merci, merci beaucoup'. Quelques jours après, monsieur (naam) respecte pas la loi Belgeparce que j'ai pas signé ces documents. J'ai appelé et j'ai dit,'madame je suis pas obligé de signer ces papiers'. Quand je signe, vous allez dire: 'Aaah félicitations vous respectez la loi Belge'. Non, qu'est ce que je vais signer, je veux savoir ça. (G35)

> R: Quand il parle pas le français, on demande quelqu'un pour traduire. C'est ça le problème ici. Il y a pas de communication entre les chefs et les détenus. Parce que la plupart des détenus qui sont là, ils parlent le français. C'est ca le problème. Il y a pas de communication, c'est difficile hein. (G2)

> R: C'est trop difficile de parler avec les chefs. Combien de fois j'ai eu des rapports pour parleravec les chefs. Moi je parle pas leur langue. J'ai demandé d'aller à l'ecole pour l'apprendre. Il y a l'école juste pour apprendre, pour savoir parler aux chefs. Ils s'entendent entre eux. Il y a rien à dire, pour les chefs, ils sont pas méchants ou quoi mais voila je les comprends pas. Il y a pas beaucoup de chefs qui parlent ... il y a quelques chefs qui parlent un peu le francais mais voila le reste, ils peuvent pas. J'ai mal ou quoi j'ai besoin de quelque chose, je sonne, il me répond en néerlandais, qu'est ce que je vais lui dire. J'arrive rien a dire. Voilà. (G33)

Het valt op dat vooral de Franstalige gedetineerden nog steeds spreken over 'les chefs', zoals de penitentiaire beambten worden genoemd in België, wat kan worden geïnterpreteerd als een teken van hun moeizame integratie in de Nederlandse bejegeningscultuur.

En een Nederlandstalige gedetineerde die vaak als tolk wordt opgeroepen, zegt:

> R: Wat maakt het verschil. Ja als je Franstalig bent, welke Hollander praat Frans (lacht). Begin maar te zoeken hé. Zelfs den dokter niet. Den dokter die kan nog geen Frans. Ik zie het met mijn eigen ogen dagelijks in de ISO. Als ik daar aan't poetsen

> ben komt de dokter op bezoek bij de mensen die in het cachot zitten, in de isolatiecel en als dat Franstalige jongens zijn, die dokter kan daar nog niet mee praten. (G32)

Ook de medewerkers van de PSD hebben de ondervertegenwoordiging van Franstalige collega's in het begin als een groot probleem ervaren. Pas in januari 2012 kwam er een collega naar Tilburg die ook het Frans goed beheerste. Tot die tijd gaf de mondelinge communicatie nog niet zoveel problemen, maar ervoeren zij vooral in grote complexe zaken wel grote problemen bij het doorgronden van gerechtelijke stukken, die allemaal in het Frans waren opgesteld. Het verzoek om bepaalde stukken te laten vertalen werd afgewezen vanwege de hoge kosten. Om dezelfde reden worden medewerkers gemaand om zuinig om te gaan met het gebruik van de tolkentelefoon, ook in situaties waarin een precieze weergave van de informatie die de gedetineerde geeft van fundamenteel belang lijkt, bijvoorbeeld bij het maken van een gespreksverslag, wat van belang is voor de besluitvorming van de SURB.

6.4.3 Dynamische veiligheid

In hoofdstuk 4 is het begrip 'dynamische' of 'relationele' veiligheid besproken: het handhaven van de veiligheid en rust in de inrichting door goede relaties met gedetineerden te onderhouden. Ook in de PI Tilburg worden de goede relaties met gedetineerden ingezet om geïnformeerd te raken over eventuele spanningen die zich voordoen bij en tussen gedetineerden. Dat medewerkers mede daarom zoveel waarde hechten aan een goed contact met gedetineerden, is evident. Dit speelt des te meer, omdat zij, anders dan zij van Nederlandse gedetineerden gewend zijn, nauwelijks achtergrondinformatie van gedetineerden hebben (zie ook hoofdstuk 3 en paragraaf 6.7, hieronder). De inspanningen die zij verrichten om op goede voet met gedetineerden te raken, dienen dan ook mede om een goede informatiepositie te verwerven en op die manier incidenten te voorkomen. Hoe zeer het vergroten van de arbeidssatisfactie en het bevorderen van de veiligheid in de inrichting als doelstellingen van een goede relatie met elkaar verweven zijn, blijkt uit het onderstaande citaat:

> I: Ja want wat is voor jou het belangrijkste in je werk. Wat heb jij nodig om je werk zo goed mogelijk te kunnen doen?
> R: Wat ik heel belangrijk vind is mensen tevreden te stellen. Maar ja, ik kan natuurlijk niet iedereen tevreden stellen. Maar dat als je naar huis gaat, dat je dan toch het gevoel hebt: ik heb vandaag toch wel iets goeds gedaan. Ik heb toch iemand kunnen helpen. Ik heb wat voor iemand kunnen doen. Dat vind ik altijd belangrijk. [...] En je voelt je ook een stuk veiliger he. Meer op je gemak, in plaats van binnen de politieagent te gaan spelen. Want dan ben je continu op je hoede en gaat de tijd een stuk minder snel. Dan duurt een dag heel lang. (M11)

Ook uit de observatieverslagen komt naar voren dat het leidinggevende personeel PIW'ers aanmoedigt interacties met gedetineerden te gebruiken om

incidenten te voorkomen, al wordt de beleidsterm die hier wordt gehanteerd (Motiverend Bejegenen) ons inziens niet in de juiste betekenis gebruikt.

> O: Een gedetineerde die in afzondering is geplaatst wegens een vechtpartij wordt besproken. Er wordt overlegd of hij moet worden overgeplaatst. Het afdelingshoofd wil hiervoor weten wat hij kan verwachten als deze man weer op de afdeling komt. De PIW'ers weten dit niet. Het afdelingshoofd geeft vervolgens streng aan dat zij dit behoren te weten: het is hun taak om te weten hoe het met gedetineerden gaat, wat er in hen omgaat (zeker bij dit soort gebeurtenissen) en hoe hierop geanticipeerd gaat worden. Zij moeten de gedetineerden motiverend bejegenen, zodat zij dit soort informatie krijgen. De PIW'ers geven vervolgens aan met beide gedetineerden te zullen gaan praten. (OV4)

Enkele personeelsleden merken op dat zij vinden dat Belgische gedetineerden elkaar eerder verklikken dan Nederlandse gedetineerden, wat voor hen in zekere zin een voordeel is. Anderzijds vinden zij het contact met Belgische gedetineerden soms juist moeizaam, omdat ze niet gewend zijn te communiceren met personeel. Met name is het voor hun van het grootste belang op de hoogte te blijven van het reilen en zeilen op de groepscellen, de eventuele spanningen die daar leven of de eventuele conflicten die daar kunnen uitbreken. Omdat niet alle gedetineerden gediend zijn van de attitude van het personeel, kan de toenadering van personeel ook fricties geven tussen gedetineerden en op die manier juist het omgekeerde effect bereiken, namelijk minder veiligheid of meer wantrouwen. Medegedetineerden kunnen teveel loslippigheid van een groepsgenoot niet altijd waarderen. Dit kan dan leiden tot groepsvorming of conflicten op de groepscellen.

> I: Ken je mensen die echt heel veel gaan zeggen tegen de PIW'ers?
> R: Ja dat zijn dan zoals wij ze noemen de klikspanen.
> I: Zijn er hier zulke personen?
> R: Ja die zitten hier, die zitten overal. Hier of in België, in de gevangenis, in de buitenwereld.
> I: En hoe gaan jullie daarmee om, zorgt dat voor spanning?
> R: Dat zorgt voor spanningen maar ge kunt daar niks tegen doen. Ge staat daar totaal machteloos tegenover. Die mensen worden beschermd. (G9)

6.4.4 Respect en vertrouwen

Respect bepaalt voor een belangrijk deel de kwaliteit van de relaties tussen PIW'ers en gedetineerden, blijkt uit de gevangenisliteratuur. Het is ook een term die gedetineerden veelvuldig gebruiken als we hen vragen wat ze belangrijk vinden in hun relatie met het personeel. Respect kan menselijkheid betekenen, nabijheid, je niet beter voelen dan de ander. Respect kan echter ook heel goed een zekere distantie inhouden, een professionele afstand. Gedetineerden vinden het belangrijk dat personeel niet de plaats van de rechter of het Openbaar Ministerie inneemt, waarmee zij bedoelen geen morele oordelen over hen vellen. Ook als het gaat om respect steekt de bejegening door het Nederlandse personeel

in het algemeen positief af tegen dat van hun Belgische collega's. Veel gedetineerden schrijven dat toe aan de betere opleiding die het Nederlandse personeel krijgt. Wezenlijk anders ligt het voor de gedetineerden die zich slecht verstaanbaar kunnen maken in de inrichting. Enkelen zijn nog redelijk mild in hun oordeel, maar vooral in die groep vinden we gedetineerden die uitgesproken negatief zijn over de mate van respect die zij ervaren van het personeel.

Ook medewerkers willen met respect behandeld worden. Daarmee bedoelen ze dat gedetineerden geen onnodige conflicten met hen aangaan, hen niet de schuld geven van dingen waaraan zij niets kunnen doen en hen fatsoenlijk aanspreken. Typisch voor de Tilburgse context is dat het personeel vaak aangeeft meer respect van Belgische gedetineerden te ervaren dan dat ze van Nederlandse gedetineerden gewend waren. Het personeel is daar positief over. Het stimuleert hen ook gedetineerden met respect te bejegenen. Een voorbeeld:

> R: Ehhm wat ik een verschil vind tussen Nederlandse en Belgische gedetineerden, is dat de Belgen, en dan moet ik zeggen de groep waar wij mee te maken hebben als christelijke geestelijke verzorging, dat die gemiddeld minder agressief en wat rustiger en gedisciplineerder zijn dan ik van Nederlandse gedetineerden merk. Een simpel voorbeeld, er was hier al vele jaren een gedetineerdenkoor, maar het Belgische koor zingt heel veel beter, stomweg omdat er meer discipline en rust is. (M23)

> O: Ze vertelt vervolgens nogmaals dat de Belgische gedetineerden heel rustig zijn. Ze luisteren erg goed en zijn een stuk rustiger dan Nederlandse gedetineerden of vreemdelingen. Ze vindt dat prettig werken. De Belgen verklikken elkaar ook veel makkelijker. Nederlanders vertellen niet wat er is gebeurd als er iets aan de hand is, maar Belgen vertellen gewoon wat er aan de hand is en wie iets heeft gedaan. Ze vindt dat wel grappig. De Belgen luisteren ook heel goed en zijn erg gezagsgetrouw. Je hoeft nu niet te zeggen dat ze naar hun cel moeten aan het eind van de recreatie of aan het eind van het luchten: de Belgen lopen dan zelf al naar hun cel. Nederlandse gedetineerden willen dan altijd nog van alles en komen juist dan van alles vragen, maar de Belgen zijn hierin erg makkelijk. (OV4)

Verschillende personeelsleden geven aan inmiddels een omslag te bemerken in het gedrag van gedetineerden. Zij zien dat met lede ogen aan en wijten die gedragsverandering aan de gewenning van de gedetineerden aan de minder strenge en meer open opstelling van het Nederlands personeel. Men kan zich afvragen of de toegenomen mondigheid van gedetineerden, waarnaar in het onderstaande citaat wordt verwezen, niet ook als een positieve gedragsverandering kan worden beschouwd.

> R: Het grappige is toen ze net kwamen, toen hadden we allemaal van ze waren veel beleefder, minder snel boos, nog mensen met U aanspreken en dankjewel. En ik merk nou dat we weer een tijd verder gaan dat een heel stuk beleefdheid van gedetineerden er allemaal af is. En ehm... dat vind ik eigenlijk wel jammer. Want dat was wel zo... ja, dat was makkelijker om mee te werken. Dat je een keer nee verkocht om... en dan met tekst en uitleg van: 'je kunt voor mij part dit tabletje niet meer krijgen, want...' Nou, en dan werd het geaccepteerd. En nou zijn we een jaar of anderhalf, twee verder

> en nou wordt het niet meer geaccepteerd door de Belgen. Dat is wel heel typisch om die omslag te maken sinds ze hier een tijd in Tilburg zijn, merk je dat... ze worden anders bejegend dan in België, maar hun gedrag verandert er ook door. En niet altijd ten positieve voor ons. (M18)

Vertrouwen

Ook al is de band met het gevangenispersoneel in zijn algemeenheid goed, dat wil nog niet zeggen dat er sprake is van vertrouwen. Vertrouwen is dun gezaaid in de context van de penitentiaire inrichting, blijkt uit het werk van Liebling en andere gevangenisauteurs. Onder vertrouwen verstaan gedetineerden meestal dat ze ook persoonlijke informatie durven delen zonder dat ze bang zijn dat dat tegen hen gebruikt wordt. De eerste reactie op de vraag of ze vertrouwen hebben in personeelsleden is dan ook meestal dat dat niet zo is.

> I: Euhm heeft u wel vertrouwen in het personeel hier?
> R: Vertrouwen? Mevrouw, ik vertrouw mijzelf nog niet. Wat zou ik het personeel vertrouwen, die werken toch voor't justitie. Personeel werkt hier toch voor justitie, hallo. Ja. (G32)

> I: Vous avez déjà parlé... des relations avec le personnel, leur comportement. Est-ce qu'il y a des gens ici dont vous avez confiance?
> R: Non. J'ai confiance à moi et j'ai confiance à dieu, c'est tout. (G1)

Een factor die specifiek van belang is voor de vertrouwensrelatie tussen personeel en gedetineerden in de PI Tilburg betreft de veronderstellingen die leven rondom het rapporteren over gedrag van gedetineerden en de eventuele invloed van die rapportages op de reclassering en de invrijheidstelling van de gedetineerden. In Nederland maken inrichtingsrapportages door de PIW'ers deel uit van het penitentiaire dossier van de gedetineerde en behoren zij tot de informatiebronnen die betrokken worden bij de advisering over bijvoorbeeld de overplaatsing van gedetineerden, het toekennen van verlof, de beslissing tot toelating in een penitentiair programma of de toepassing van de voorwaardelijke invrijheidstelling (zie paragraaf 6.3). In België is het gedrag van gedetineerden in de inrichting sinds 2006 officieel geen tegenaanwijzing meer voor een invrijheidstelling (zie hierover uitgebreider hoofdstuk 3 en paragraaf 6.7, hieronder). Het Nederlandse personeel in Tilburg rapporteert over gedetineerden, zoals ze dat gewend zijn, wat bij Belgische gedetineerden veel argwaan oproept. Zij vrezen dat dat de informatie over hun gedrag toch meeweegt bij beslissingen omtrent hun externe rechtspositie, hoewel dit volgens medewerkers van de PSD en de Belgische directie (meestal) niet het geval is. Een gedetineerde zegt hierover:

> R: Ik voel, ik weet omdat ze het zelf zeggen soms. Als ik hier soms met die cheffen praat, ja hij zegt tegen mij, ja morgen misschien ik heb verlof of uitgangspermissie, dan hij gaat direct op die computer kijken, begrijp je. Ja morgen gaat hij op verlof, dan komt hij naar me toe: 'wat ga je doen buiten'. Waarom moet ik dat zeggen tegen hem wat ik ga doen. Als ik ga zeggen wat ik ga doen, ik weet zeker, hij gaat het

> schrijven. Hij gaat schrijven en dan gaat hij morgen zeggen tegen mij: 'ja als je doet goed, ik ga voor jou iets goed schrijven', begrijp je wat ik bedoel. (G22)

Een medewerker verwoordt de spanning in de taakopvatting van het Nederlandse personeel bijzonder helder.

> R: Ja poe, dat is lastig. Kijk vanuit het principe dat zij het vanuit een machtsverhouding ervaren is dat natuurlijk zo, maar ik krijg wel de indruk dat de verhoudingen in België tussen cheffen en gedetineerden in zekere zin wat objectiever zijn. Omdat hier dat element in zit van bejegening, wordt het ook persoonlijker en daarmee natuurlijk gekleurder. Want PIW'ers rapporteren over de gedetineerden en dat is een essentieel verschil met België en het heeft toch zijn effecten. En als je dus een botsing hebt met een PIW'er hier kan dat in je dossier terecht komen. Dat is natuurlijk bureaucratie, de dossiervorming is natuurlijk zo basaal en belangrijk want dat sleept iemand zijn hele leven mee. Want dat is zo, iedereen schrijft bijna over vanuit het voorgaande dossier. Zo werkt het wel, mensen komen binnen met een dossier. (M23)

Doorvragen leert dat er soms toch wel een zekere mate van vertrouwen tussen personeel en gedetineerden bestaat, meer eigenlijk dan we op basis van de gevangenisliteratuur zouden verwachten. Niet in zijn algemeenheid of in iedereen, maar wel in sommige personen. De mentor zou in dit verband vaak een positieve functie vervullen.

> R: Goh voor mij is dat eigenlijk eerder persoonsgebonden. Ik ga mensen kiezen die ik vertrouw, nu ja met die mensen van beveiliging heb je normaal wel minder contact. Nu als reiniger op de groepsunit had ik er wel meer contact mee, omdat er telkens iemand in dat hok zit, daar zitten altijd mensen van beveiliging en als reiniger gaat ge daar af en toe wel eens mee praten. Ge kunt er al eens aan vragen om een deur te openen. Ik kende de meeste wel bij naam. Maar wat wou ik zeggen, dat ik vooral persoonsgebonden kies. Voor mij iemand van beveiliging die ik goed ken, waar ik al vaker mee gepraat heb, daar zal ik eerder iets tegen gaan zeggen dan tegen een PIW'er die ik niet ken. Of iemand van bij onderwijs waar ik veel contact mee heb. (G25)

Verschillende gedetineerden doen ook verslag van goede ervaringen die zij hebben met personeelsleden aan wie zij, soms in een onbewaakt ogenblik, persoonlijke dingen hebben verteld die vervolgens niet zijn doorverteld of tegen hen gebruikt. Die ervaring wekt bij gedetineerden ontzettend veel vertrouwen.

> R: Nee en ik heb vier mentoren gehad op twee jaar tijd. Er is er ene weggegaan en ik ben eens van kamer veranderd. Maar ik ben altijd op dezelfde afdeling gebleven en ik heb met alle vier heel goed kunnen opschieten en dingen tegen verteld die ik normaal tegen niemand zou vertellen en daar werd naar geluisterd. Dat is onder hun gebleven. (G27)

6.4.5 Macht/autoriteit

Een van de meest in het oog springende kenmerken van de gevangeniscultuur is de uitoefening van macht en de op het eerste oog grote machtsongelijkheid tussen personeel en gedetineerden. Toch zijn machtsrelaties ook in de gevangenis niet per se eenduidig en eendimensionaal (zie hierover hoofdstuk 4). Wanneer we gedetineerden vragen naar hun ervaring met macht of machtsmisbruik in de PI Tilburg zijn de reacties meestal mild. Er worden enkele incidenten vermeld, maar die hebben zich meestal afgespeeld in België. Machtsmisbruik wordt opvallend vaak geassocieerd met de wijze waarop de deur dicht wordt gedaan of het gebruik van sleutels. Gedetineerden lijken het te waarderen dat zij in Tilburg op de groepsunits op welbepaalde momenten de deur zelf kunnen dicht en open doen, nadat die door personeel van het slot is gehaald. Verschillende gedetineerden verhalen wel vrij emotioneel over het interne bijstandsteam, een interventie die ze in België niet kennen (zie hoofdstuk 3) en die veel impact heeft. Eén respondent vertelt uit eigen ervaring.

> R: Ineens tien minuten later die deur open 'paf', met helmen, met schild, met stok dus ik dacht nee hè, 't is niet waar, die zijn hier voor mij, verstade't? En mijn celdeur gaat open, 'Op uw knieën en handen omhoog!' Ik pak nen stoel en ik ga er in, verstade? Ze gaan mij sowieso aanvallen dus ik ga er ook in mevrouw, verstade. 't Is niet omda'k hier opgesloten zit, da'k mij ga laten doen door hen. Ik val aan, ik ga er in zo. Ik heb vier dagen op de ISO gezeten, gewoon omda'k het opgenomen heb tegen jongens die... 'k had het beter zo gelaten, omda ze't nie begrepen hadden. Ma 'k vond da nie fair tegenover hen dan. En da's 't probleem hier constant. Discriminatie is hier echt veel hoor. (G24)

Van Belgische gedetineerden kregen wij soms de indruk dat zij het maar een slappe boel vonden in de PI Tilburg. Zij vinden dat gedetineerden verbaal te veel ruimte krijgen.

> R: Ja als ge kritiek op hun hebt, dat is heel normaal hier. Hier hebde een recht van meningsuiting, dat kennen ze in België niet, hier wel. Er is ooit eens een chef die tegen mij gezegd heeft, als gij zegt: ik vind dat gij ne lul zijt dan hebt gij het recht om dat te zeggen maar ge moet wel altijd zeggen: ik vind dat gij ne lul zijt. Want als ge mij zegt, gij zijt ne lul, da's iets anders. Als gij dat vindt, is dat uw mening. Ge hebt vrijheid van denken. (G27)

> R: Ik vind dat ge hier veel moogt. Maar ja, een persoonlijke mening hé. Ik vind dat ge hier heel veel moogt tegenover de chefs qua spreken en zo. (G28)

6.4.6 Relatie met Belgische directie

De relatie tussen de Belgische directie en gedetineerden is, in ieder geval op papier, intensiever dan dat we in Nederland gewend zijn. De dossiers van de gedetineerden worden proportioneel over de Belgische directeuren verdeeld. De directeur is persoonlijk verantwoordelijk voor hun reclasseringstraject. Hij

adviseert de minister over de uitgaansvergunningen en penitentiaire verloven (artikel 10 van de (Belgische) wet op de externe rechtspositie) en adviseert de SURB over de voorwaardelijke invrijheidstelling, de beperkte detentie en het elektronisch toezicht. Iedere gedetineerde die in de PI Tilburg binnenkomt, krijgt daarom een intakegesprek met een van de directeuren. Een Nederlandse directeur spreekt daarover vol bewondering.

> R: Die doen ook de intakes he. Elke gedetineerde wordt ingetaket door een directeur. Even de huisregels uitleggen. En dat vind ik wel weer goed, die Belgen kennen alle boeven. Die weten alle namen en die weten alle bijzonderheden. Zelfs (voornaam) he, die toch wel wat op afstand staat: 'ow ja, dat is die en die.' Zooo. In (naam gevangenis) kende ik alleen maar de vijf boeven die heel vluchtgevaarlijk waren en dan was ik heel blij dat ik ze kon onthouden. Dus weet je... Daar was ik ook helemaal niet mee bezig. Dat waren de plaatsvervangers en het hoofd BSD en de afdelingshoofden. Ik hoefde alleen maar de andere kant te organiseren. (D5)

Toch blijkt uit de gesprekken met gedetineerden dat zij weinig andere contacten hebben met directieleden en dat de contacten die zij hebben meestal ten behoeve zijn van de adviserende functie van de directie. Ze noemen meestal wel een of meer directieleden bij naam, maar kennen directieleden alleen van het intakegesprek of naar aanleiding van een rapport. Slecht een enkeling heeft zelf het initiatief genomen om contact te leggen met de directeur en ook op de afdeling zien ze hen zelden. Volgens een van de directieleden moet de verklaring voor het weinige contact tussen gedetineerden en directie in de andere regeling van bevoegdheden gezocht worden. Met name zijn de directeuren zeer te spreken over het werk dat hen door de afdelingshoofden uit handen wordt genomen, waardoor ze meer tijd over houden voor hun kerntaken.

> I: Heb je als directielid veel contact met de gedetineerden?
> R: Hier krijg ik veel minder rapportkaartjes voor aanvragen voor onderhoud met de directeur, want zij moeten zelf het initiatief nemen of wij.
> I: De gedetineerden moeten zelf het initiatief nemen?
> R: Ja, in hoofdzaak moeten zij het initiatief nemen, een briefje schrijven voor het onderhoud met de directeur, liefst met de reden erbij.
> I: Is dat in België niet zo?
> R: Jawel, maar in België krijg je geen selectie van rapportkaartjes. Hier merk ik dat het middenkader veel meer opneemt, ik bedoel de afdelingshoofden van elke unit. Die krijgen de rapportbriefjes voor de directeur en die kijken: wat kan ik allemaal zelf oplossen? Bijvoorbeeld: directeur, ik wil verhuizen van cel. Dat kan het afdelingshoofd zelf regelen dus dat komt niet tot bij u. Je hebt al een selectie tot wat bij u komt en in Merksplas komt het te onpas tot bij mij, zit ik daar elke dag met een pak briefjes en zie ik meer mannen als gevolg daarvan. Dus hier neemt dat middenkader duidelijk veel meer op, wat bij ons kwartierchef of penitentiair ploegchef is. De ploegcheffen zouden daarin een belangrijkere rol kunnen spelen, en dat is iets wat ik ga meenemen naar Merksplas. [...] uiteindelijk ben je zelf ook een leidinggevende over penitentiaire beambten.
> I: Dus dat gebeurt hier wel?
> R: Dat gebeurt hier wel ja.

I: Welke invloed heeft dat dan op jouw werk?
R: Werkverminderend, zeker. In Merksplas kreeg ik aanvragen ongestoord bezoek, die datum, ik ga naar dat excel-bestand en ik zet het erin. Eigenlijk is dat geen werk voor een directeur.
I: Dus hier doen andere mensen dat? (D5)

6.4.7 Relaties tussen personeel en gedetineerden in de PI Norgerhaven

Hierboven is naar voren gekomen dat de Belgische gedetineerden de interactie met en bejegening door het personeel beschouwen als een van de grootste verschillen tussen het Belgische en het Nederlandse detentieklimaat. Nederlands personeel in de PI Tilburg beschouwt gelijkwaardige communicatie en het samen tijd doorbrengen, behalve als uitingen van oprechte belangstelling en medemenselijkheid, ook als een manier om hun eigen veiligheid en die van de gedetineerden te waarborgen. Opvallend is daarom dat we dit typische aspect van de Nederlandse gevangeniscultuur in eerste instantie minder lijken aan te treffen in de PI Norgerhaven. Het valt de onderzoekers al op tijdens de observaties dat er minder personeel op 'het vlak'[11] rondloopt dan ze in Tilburg gewend waren en dat er minder communicatie lijkt te zijn tussen gedetineerden en personeel.

O: Het personeel, 4 PIW'ers, zit in een ruimte op de tweede/derde verdieping. Het valt op dat ze daar met vier personen aanwezig zijn en dat er niemand op de vloer rond loopt. Gedetineerden komen naar deze ruimte toe als ze iets nodig hebben of als er iets is (NO1).

O: Ik heb het idee dat het contact tussen beide groepen goed is als ik kijk naar de wijze waarop ze met elkaar omgaan in de personeelsruimte. Het contact daarbuiten is volgens mij echter beperkt omdat ik de hele dag nauwelijks mensen op de vloer of op het vlak heb gezien. Ze lopen hier dus niet rond om toezicht te houden, maar ook niet om het gesprek aan te gaan. (NO2)

Door het personeel wordt beaamd dat zij de gedetineerden in Norgerhaven relatief vrij laten. Waar in Tilburg 'bejegening' het sleutelwoord is, is dat in Norgerhaven 'vrijheid.' Enerzijds dwingt de ruimtelijke situatie er toe gedetineerden relatief vrij te laten, anderzijds is het personeel van mening dat zij met een gedetineerdenpopulatie te maken heeft die met deze mate van vrijheid kan omgaan. Blijkt dat toch niet het geval en wordt de vrijheid misbruikt, dan dreigt overplaatsing, iets wat de meeste gedetineerden nu juist absoluut niet willen. Deze 'cultuur van vrijheid' uit zich ook in een zekere terughoudendheid van het personeel naar de gedetineerden toe. Het initiatief voor contact wordt in principe bij de gedetineerde gelaten, tenzij er een bijzondere aanleiding is om contact te maken, een houding die door de meeste gedetineerden wordt gewaardeerd.

11 De verblijfsruimten van gedetineerden.

I: Waarom is dat, dat jullie niet zoveel op de vloer zijn?
R: Gezien de categorie, het gebouw en de ervaring daarmee. Als je heel dicht op ze gaat zitten, wordt het een sfeer van controle. Nu is er niet constant toezicht. En het zijn gemeenschapsgeschikte mensen, en het werkt goed. (M5)

R: Ja sowieso met de bewaarders, ik ben gewoon gewend dat je veel contact met ze hebt en hier kan je zeggen van als je ervoor kiest, heb je geen contact met ze [...]
I: Dus als je zelf geen initiatief neemt naar een bewaarder toe dan laten ze je helemaal met rust.
R: Ja als jij rustig bent en je aan de regels houdt, laten ze je meestal met rust, jij moet er op afstappen. (NG5)

O: Contact met de bewaarders, hoe is dat?
R: Ja wel goed. Ja ik ga er alleen heen als ik ze nodig heb.
O: Wanneer?
R: Ja dan spreek ik ze wel een keer, buiten spreek ik hen aan of zij mij
O: Je zei dat je ze aanspreekt als je ze nodig hebt, op wat voor momenten is dat?
R: Ja gewoon bezoek en zo of dat geregeld is. (G2)

Door de meeste gedetineerden wordt de vrijheid die ze krijgen zeer gewaardeerd. Meestal zijn het 'recidivisten' die juist vanwege dit aspect graag terug wilden naar Norgerhaven of gedetineerden die vanwege de reputatie die Norgerhaven heeft op dit punt hun best hebben gedaan overgeplaatst te worden naar deze inrichting. Het zijn wel vooral de meer mondige gedetineerden die dit aspect van de gevangeniscultuur waarderen. Kwetsbare gedetineerden komen duidelijk minder aan hun trekken. Zij geven ook aan meer behoefte te hebben aan initiatief van het personeel.

I: We hadden het over de bewaarders waar je wat aan hebt en de bewaarders waar je niets aan hebt. U zei dat een goede mentor een mentor is die geregeld een praatje bij u op cel komt maken. Zo'n goede mentor, kunt u daar ook een beroep op doen op het moment dat u ergens mee zit?
R: Ja, dat kan ook. Je kan vertrouwelijk met zo'n mentor praten. Ik heb zelf eerst een hele goeie mentor gehad. Die heeft toen een hartaanval gehad, die is nu weer terug. En die kwam iedere week, iedere dag dat hij dienst had, kwam hij even langs: 'he jongen, is alles goed nou?' gewoon even een praatje. De mentor die ik nu heb, die laat niks van zich horen. (NG11)

In het algemeen zijn gedetineerden van de PI Norgerhaven positief over de bejegening door het personeel, alhoewel er meer gedetineerden met een negatief oordeel zijn dan in Tilburg en men ook veel meer dan in Tilburg 'goede' en 'slechte' PIW'ers van elkaar onderscheidt. Dat het personeel hen menselijk en gelijkwaardig benadert wordt, anders dan in Tilburg, als vanzelfsprekend beschouwd. Personeelsleden die zich arrogant opstellen of uitstralen dat ze neerkijken op gedetineerden, worden de mantel uitgeveegd. Vooral sommige 'jonkies' moeten het ontgelden.

> R: Dat zei ik net ook. Dat is juist het hele... PIW'ers die veel ervaring hebben, die doen dat veel beter. Die maken een praatje met die of met die of met die. Die doen hun ding gewoon. Als je ziet die mensen die net van school afkomen, die lopen met hun neus omhoog. (G7)

In het algemeen zijn de contacten juist los en joviaal in de PI Norgerhaven. Soms té joviaal, vinden sommige personeelsleden, waaronder de directeur. Dat zou vooral te maken hebben met het grote aantal dienstjaren van veel personeelsleden in combinatie met de lange strafduur van veel gedetineerden. Onder die condities is het lastig afstand te bewaren. Structurele roulatie van personeel stuit op dit moment echter op groot verzet van de ondernemingsraad. De nauwe banden tussen personeel en gedetineerden en de relatieve vrijheid van gedetineerden, resulteren erin dat gedetineerden in de PI Norgerhaven op een aantal terreinen onderling de gang van zaken bepalen, zoals later in dit hoofdstuk aan de orde zal komen. Dat wordt door de medewerkers tot op zekere hoogte geaccepteerd.

De relatieve vrijheid van gedetineerden en het ongedwongen contact tussen gedetineerden en personeel, betekenen echter niet dat communicatie niet, net als in de PI Tilburg, als een belangrijk middel wordt beschouwd om de veiligheid in de inrichting te waarborgen. Ook de directeur van de PI Norgerhaven beschouwt deze dynamische veiligheid als een typisch aspect van de Nederlandse gevangeniscultuur. Gezien het zware kaliber gedetineerden en het relatief beperkt aantal incidenten is men daarin ook redelijk succesvol, vindt de directeur:

> 'Wij hebben als visie, veiligheid dat creëer je zelf voor een groot gedeelte. En of je nou honderd PIW'ers hebt lopen of je hebt er tien, als men echt kwaad wil, dan verliezen we het denk ik te allen tijde. Het wapen in Nederland is onze mond. En ik heb voor mijn werk in verschillende landen inrichtingen mogen bezoeken, met name in Hongarije en in Tsjechië ben ik veel geweest. En daar is nog steeds een militaristische instelling. Ze lopen daar met honden in de inrichting, dus allemaal veel machtsvertoon. En natuurlijk daar onderdruk je heel veel mee, totdat het een keer fout gaat. Nou en als je dan die mensen naar je eigen land laat komen, en dat hebben we regelmatig gedaan, dan staan ze dus met grote ogen te kijken dat wij ongewapend op een afdeling rondlopen. En als je dan probeert uit te leggen dat onze bewapening de psyche is, namelijk de communicatie met gedetineerden, nou dan staan ze echt met hun ogen te knipperen. En ik ben er ook van overtuigd dat het hem daarin zit. Want veiligheid, dat is ook een stuk schijnveiligheid, want je kan je veilig voelen door met een wapen te lopen, maar op het moment dat ze je wapen afnemen, ben je eigenlijk juist onveilig. Dus ja, dat zit heel erg in het hoofd. (D1)

Met de introductie van het 'persoonsgericht dagprogramma' als onderdeel van het project 'Modernisering Gevangeniswezen' wordt echter van het personeel verwacht dat zij verder gaan dan via communicatie de veiligheid waarborgen. Personeel moet gedetineerden motiveren tot gedragsverandering ('motiverend bejegenen') en waar nodig gebruik maken van het promoveren en degraderen van gedetineerden naar aanleiding van hun gedrag (*Kamerstukken II* 2010/11,

29 270, nr. 52 (Brief van 4 juni 2011); *Kamerstukken II* 2010/11, 29 270, nr. 61 (Brief van 8 november 2011) en *Kamerstukken II* 2011/12, 24 587, nr. 464 (Brief van 16 april 2012)). Volgens de directeur kan het echter een lastige klus worden personeel tot een nieuwe werkwijze te bewegen, waarover hij zelf overigens enthousiast is.

> R: Nou anders denk ik. Kijk tuurlijk gaan PIW'ers in gesprek met gedetineerden als zij gedrag constateren wat niet toelaatbaar is, dan worden ze heus wel aangesproken. Maar dat is vooral over het incident dat zich dan voordoet. En ik denk dat we een slag kunnen maken, een stap daarvoor, dat is de motiverende bejegening, waarvoor ze allemaal een training hebben gehad. Dat is het gereedschap, waarmee ze het gesprek moeten aangaan. [...]. En daar zou de PIW'er door moeten gaan, die zou eens moeten kijken van: god, een maand of zo geleden ben je zo binnen gekomen, hoe is het er nu mee? Er zijn zat aanknopingspunten maar je moet ze wel willen zien of kunnen zien. En ja sommige mensen hebben zoiets van als het rustig is en hij niet lastig is, dan is het toch prima zo. En die tijd die moet achter ons liggen. (D1)

Op het moment van ons onderzoek, leefde het 'persoonsgericht dagprogramma' als nieuw onderdeel van de bejegening nog onvoldoende bij het personeel van de PI Norgerhaven om ze daar systematisch op te bevragen. Slechts één PIW'er liet zich er spontaan over uit, vooral in positieve zin. Desondanks geeft ons onderzoek aanleiding de vraag te stellen of de twee vormen van communicatie zich wel met elkaar verdragen en of met een ombuiging naar 'motiverende bejegening' en 'promoveren-degraderen' als onderdelen van de dagelijkse communicatie niet het gevaar dreigt dat de Nederlandse bejegeningscultuur, die alom als zeer succesvol wordt beschouwd, onder druk komt te staan.

6.5 Relaties tussen gedetineerden

Er is heel wat te zeggen over relaties tussen gedetineerden vanuit het perspectief van gedetineerdensubculturen. Al deze mechanismen spelen uiteraard ook sterk in de PI Tilburg. Hier zullen we echter vooral focussen op de specifieke aspecten van de PI Tilburg, nl. de samenstelling van de gedetineerdenpopulatie en de ruimtelijke organisatie van de PI Tilburg, nl. het feit dat heel wat gedetineerden moeten samenleven in groepscellen, dat er een grote groep illegale gedetineerden in de PI Tilburg verblijft, wiens onzekere verblijfsstatuut en gebrek aan reclasseringsvooruitzichten een specifieke ingesteldheid en gedrag teweegbrengen, dat er een zeer diverse etnische mix van gedetineerden samen opgesloten is, dat er een grote groep gedetineerden is die de taal van het personeel niet spreekt of begrijpt, dat er een grote mix van verschillende hechtenistitels samen worden geplaatst (van korter tot zeer langgestraften) en dat gedetineerden samen worden gebracht uit alle delen en gevangenissen van België.

6.5.1 Groepscellen en groepsvorming

Het samenleven in een groep geeft veel druk en vergt veel discipline en onderhandeling van de gedetineerden, zeker indien men een cel met acht moet delen. De groepsdruk kan soms zeer vergaand zijn. Een gedetineerde vertelt dat het niet werd aanvaard dat hij niet wilde deelnemen aan het groepsleven en zich wilde terugtrekken in zijn hoekje. Hij is aangevallen door een aantal celgenoten en heeft uiteindelijk overplaatsing moeten vragen naar de isolatiecel om uit de groepscel te geraken.

Rond de groepscellen ontstaat heel wat groepsvorming, men wil liefst de cel delen met gelijkgezinden. Omdat netheid blijkbaar een terugkerende twistpunt is tussen gedetineerden, verkiezen reinigers, die over het algemeen meer gesteld zijn op netheid, om deze redenen dan ook vaak om samen een cel te delen. Daarnaast valt de etnische groepsvorming op: Belgen, Arabieren, Oostblokkers, Marokkanen, Afrikanen, Franstaligen, Nederlandstaligen zoeken elkaar zo veel mogelijk op, omdat gelijkaardige culturele achtergronden of taal het samenleven toch sterk vergemakkelijkt. Wat de Arabische gedetineerden betreft wordt erop gewezen dat zij op regelmatige tijdstippen willen bidden in de cel en dat ze ook gebonden zijn aan de regels van de ramadan. Voor het personeel kan het voordelen bieden om etnisch samengestelde groepscellen te creëren.

> R: Die acht mannen die bij elkaar zitten, die luisteren naar elkaar. Als je gedetineerden van dezelfde komaf bij elkaar zet, dan is het meestal makkelijker. Die luisteren makkelijker naar elkaar. En dat gaat allemaal wat prettiger. Wij houden er zelf ook af en toe wel rekening mee. [...] Ik heb laatst zelf meegemaakt dat wij verschillende gedetineerden uit Georgië allemaal op een kamer hebben gezet. Dus met z'n allen op een kamer, acht Georgiërs. Een aantal van die Georgiërs waren niet te handelen op andere kamers. Maar die heb ik toen allemaal bij elkaar gezet. Ik dacht, kijken hoe dat gaat werken. Ook daar heb je dan twee leidersfiguren. En dat gaat nu gewoon perfect. Qua schoonmaken, nou eigenlijk qua alles. Deze gedetineerden zijn helemaal veranderd. Ook in een keer respectvol tegenover het personeel. Ze zijn ook heel erg gelovig. Je hebt twee – drie gasten die heel erg gelovig zijn. En dan zie je op een gegeven moment dat ze die anderen ook die kant meetrekken. Ja, in een keer zie je ze allemaal veranderen. Want ja, je had een aantal die in het begin best wel een grote mond hadden. En nu zitten ze bij elkaar op de kamer, en dan zie je dat dat verandert. Als een van hen naar buiten komt, en die zegt wat tegen een personeelslid, dan hoor je op de achtergrond: he, doe even normaal man. Niet zo tegen hem praten. Dus dat is wel prettig. (M11)

Verschillende culturen, verschillende gewoonten

Het samenleven van de verschillende etnische groepen is niet altijd even gemakkelijk. Arabische gedetineerden hebben andere opvattingen over genderverdelingen inzake huishoudelijke taken en dat kan wel eens botsingen geven. Degenen die in de minderheid zijn, en in de PI Tilburg zijn dat vaak de Nederlandstalige Belgen, passen zich daar noodgedwongen aan aan.

R: Daarom is het ook goed dat je met acht goeden op een cel zit. Je zit hier misschien met tien of vijftien procent Belgen. Nu zit ik op een redelijk goede cel maar als je als enige Belg bij zeven Marokkanen zit, dat is een hele dag bidden.
I: Heb je ooit met mensen van een andere cultuur op cel gezeten?
R: Ja, nu ook, nu zitten we met een Tunesiër, twee Afrikanen, twee Roemenen en twee Belgen. Die ene Afrikaan is nog altijd Afrikaan, die andere is geboren in België, die Tunesiër spreekt alleen Frans en die Roemenen, daar heb je meestal geen last mee. Het voordeel is dat we maar één moslim op cel hebben. Het is gelijk van welke cultuur dat ze zijn maar als ze moslim zijn is het moeilijk.
I: Is dat dan door dat bidden en...?
R: Door dat bidden en hun mentaliteit. Bijvoorbeeld, spek bak je in de microgolf, dat heeft een geur maar ze eten geen varken, dus zeggen ze: dat stinkt en dit en dat. De toiletten ook, die gaan op een hele andere manier naar het toilet, met water, die badkamer. Als je met vier anderen op cel zit die het altijd maar proper houden en die gaat dat iedere keer natmaken... Het is alletwee een beetje aanpassen. (G34)

Oost-Europese gedetineerden geven aan dat ze graag meer open deuren zouden hebben, zodat ze bij elkaar kunnen langs gaan en wat praten. Vooral de niet-illegalen zoeken elkaar op en verwijten de illegalen een onhygiënische houding.

Ook positieve ervaringen
We hebben tijdens de interviews ook positieve multiculturele verhalen opgetekend van gedetineerden die er in slagen om een goed samenleven te organiseren in groepscellen met uiteenlopende nationaliteiten, een samenleven dat gebaseerd is op verdraagzaamheid.

I: U zit alleen op cel?
R: Acht, met allemaal Oekraïners. Zeven Oekraïners en ik nen Belg, nee we zitten echt goed hier.
I: En wat is dan de voertaal?
R: Nederlands, Frans, Engels.
I: Met die Oekraïners?
R: Ik ken geen Oekraïens.
I: En zij spreken onder elkaar?
R: Oekraïens hé. Daar versta ik geen letter van.
I: Maar stoort u dat?
R: Nee ik heb respect voor hen en zij hebben respect voor mij. Als ze tegen mij aan het vertellen zijn is het in het Nederlands of het Frans. Maar die gaan niet in het Oekraïens bezig zijn tegen mij, want dat versta ik toch niet. Maar als die onder elkaar bezig zijn, dat maakt mij niet uit. Ik zit voor TV, ik laat hun gerust, zij laten mij gerust. Plus wij koken allemaal samen. Wij doen echt alles samen. Ik heb zelf eens een probleem gehad, die stonden direct allemaal achter mij. Die is van ons, da's onze jongen. Dat was van ah ja oké. Ge moet het zelf niet gaan uitlokken maar als ge gelijk hebt dan komen ze u ook helpen.
I: Dat was vanaf de eerste dag?
R: Van de eerste dag dat ik binnen kwam, de eerste vijf minuten. Eerst kwamen die wel zo kijken van hmmm wie is dat. Maar ik maakte mee spaghetti en die hielpen mij met mijn spullen op mijn bed te zetten. Ik dacht van wow waar zijn wij hier in beland. In het begin was dat wel moeilijk want ik dacht in mijn eigen, amai met al die

> Oekraïners, maar ik zit er al zes maand mee samen. Ik heb het al gezegd voor mij mogen ze nog een paar jaar wachten om er uit te gaan. (G20)

> R: Ik heb de eerste keer als ik hier toekwam, ik als Belg, dan had ik een Albanees bij mij, ne Pool en dan hebben we nog ne Roemeen gehad. En dat was dan altijd wel zo wat blijven draaien en dan ben ik van kamer verwisseld. Omdat dat een kamer was waar drie Belgen zaten en dan ben ik maar naar die ander naartoe gegaan. En daar is dan ook iedereen beginnen vrij gaan, dan zat ik daar op het einde met acht man. Zat ik met vijf Roemenen, nen Italiaan, ne Portugees en ik. En dat was een fantastische kamer. (G27)

Nederlandstaligen helpen anderstaligen bij het tolken of het schrijven van rapportbriefjes.

6.5.2 Kwetsbare gedetineerden en het belang van de moederfiche

Het is algemeen bekend dat seksuele delinquenten, zeker als ze feiten hebben gepleegd ten aanzien van minderjarigen, onderaan de sociale ladder staan in de gevangenis en vaak slachtoffer worden van agressie. Alle gedetineerden hebben een fiche op hun cel, waar ook de misdrijven op staan waarvoor ze veroordeeld zijn. Het is een onuitgesproken onderlinge code dat men deze fiche laat zien. Wie dat niet doet heeft iets te verbergen. Zeker op de groepscellen is het moeilijk, zo niet onmogelijk om deze fiche geheim te houden of te verdoezelen. Seksuele delinquenten zitten daarom meestal op de luwte-afdeling en de meeste gedetineerden vermijden deze gedetineerden. Het leven is ook zo georganiseerd dat er gescheiden programma's zijn om problemen te vermijden.

> R: Want daar halen ze namelijk de kinderverkrachters uit. Als ze dus niet hun fiche laten zien, dan zeggen ze; dan zit je voor dat. En er zijn sommige jongens die zeggen, daar heb je niks mee te maken, dat is voor mij, ik zit daar niet voor, maar daar heb je niks mee te maken. Alleen sommigen laten het wel zien, onderling dat ze het elkaar wel laten zien, vooral als ze met twee man op een cel zitten, dan laten ze zeker aan elkaar een fiche zien. Zodat ze zien, ik zit niet met een kinderverkrachter of een verkrachter.
> O: Omdat het toch wel het laagst staat in de rangorde in het gevangeniswezen?
> I: Maar bij jullie op de groepscel, heb je zo al eens iemand gehad?
> R: Nee, dat niet. Ik zou het niet toelaten. Je krijgt een moederfiche, ik kom op de cel en ik zie die moederfiche.
> I: Wat staat er eigenlijk op de moederfiche?
> R: Al je feiten die je gedaan hebt en voor hoe lang je hier moet zitten en wanneer is je verlof enzo.
> I: Maar die feiten staan er op?
> R: Al je feiten die je ooit gedaan hebt.
> I: Dus wie er binnenkomt op de groepscel toont zijn moederfiche?
> R: Ja, bij ons is dat de gewoonte in de cel, je toont gewoon je moederfiche en het is opgelost. We moeten niet weten wat er juist instaat maar we moeten gewoon weten welke feiten het zijn. Als ze toekomen op cel en we vragen de moederfiche en het is een pedofiel, dan vragen we om hem te verzetten aan de chef. (G34)

R: Ik heb altijd mijn moederfiche bij, altijd.
I: Om die te tonen?
R: Om die te tonen, die ligt altijd in mijn kast. In elke cel dat ge binnenkomt, is dat alleen of met tien of met twee, want dat willen ze altijd zien. Spreekt niet over uw feiten maar laat gewoon uw moederfiche zien. Die gaan dat niet nakijken of zo die zien gewoon oké dat is in orde. Dan laten die u gerust.
[...] En dat weten ze ook, pedofielen zijn niet welkom. Dat is een kind waar ge zijt aangeweest, daar blijft ge af. Dat is, wij hebben één akkoord onder alle gedetineerden, over heel België, allez over de hele wereld, van oudere mensen blijfde af en van kinderen blijfde af, kunde daar niet afblijven, dan gade problemen krijgen. [...]
R: Ja die zijn heel afzonderlijk. Die zwijgen heel veel, die zullen heel weinig sociaal contact leggen, ge voelt dat direct wel aan bij wie niet en bij wie wel.
I: En maar die leven ook op een achtpersoonscel?
R: Ja dat gebeurt maar niet voor lang. Dat is ook zo, als ge naar T-West gaat, daar zitten ze allemaal, die worden beschermd, daar zitten ze allemaal.
I: En dat is in de luwte?
R: Ja zet die maar apart.
I: Die kom je ook nooit tegen tijdens de wandeling?
R: Nee, nee, nee zeker hier niet. In België komt ge die wel eens tegen op de wandeling, dat gebeurt wel eens maar dat zal ook niet voor lang zijn. De eerste keer dat ze buiten komen weten ze dat. Goed jong. Die vraagt gewoon de leeuwenkooi. (G20)

6.5.3 Informeel leiderschap, macht en respect

Respect en macht worden, net als in de bredere samenleving, opgebouwd rond bezit en toegang tot goederen, zoals tabak, eten, telefoonkaarten, drugs, maar ook fysieke macht en conditie. Daarom zijn sportactiviteiten zo populair in de gevangenis. Illegalen worden het minst gerespecteerd in de PI Tilburg omwille van hun gebrekkige toegang tot goederen die macht met zich meebrengen.

R: Zie je er fit uit, lach je, zorg je voor jezelf, je bent proper, sport, je hebt respect voor uw lichaam, je zorgt ervoor dat je fit blijft. En dat je gezond eet. Niet teveel rookt, en zo verder en zo verder. Als ze dat zien, dat straal je ook uit. En dwingen, dat is niet het woord dat ik wil gebruiken. Maar zo krijg je wel respect terug van andere mensen. Want mensen respecteren dat ook, omdat jij jezelf respecteert. (G18)

Het personeel maakt gebruik van de voordelen van leiderschap tussen de gedetineerden, zeker op de groepscellen. Een directielid verwoordt het als volgt:

R: Ik denk, door het feit dat ze die kunnen groeperen en dat informeel leiderschap meer toelaten, dat dat zichzelf gewoon regulariseert. Die zware gast is nu sportfatik, die zou ik in een Belgische situatie nooit sportfatik maken. De professionele manier van omgaan met [door het personeel, nvdr], maakt dat je een aantal dingen sterker gereguleerd krijgt op dat niveau.
[...]
R: De insteek is anders. Hier heb je insteek bejegening en in een Belgische situatie heb je insteek 'onder controle houden'. Het is anders kijken naar de dingen. Ik weet nog als die man hier toekwam, ik kwam juist van [...], ik heb direct verwijdering gevraagd omdat ik dacht: dat is echt, die is ontvlucht daar. Hier zien ze de voordelen

van het feit dat hij informeel leiding geeft aan een aantal mensen en een aantal mensen in het lijntje laat gaan.
I: De grootste criminelen zijn ook de slimste. (D3)

Conflicten gaan ook vaak over leiders, zeker als er twee zijn op dezelfde kamer. Men probeert er dan één weg te halen en meestal lost dat de gespannen situatie wel op.

6.5.4 Visie op de andere gedetineerden

Het hebben van respect voor elkaar betekent echter nog niet dat men elkaar vertrouwt. De meeste gedetineerden blijven zich ervan bewust dat ze samen zitten met andere 'gedetineerden' en dat na de gevangenis ieder zijn eigen weg gaat. In de gevangenis maak je geen vrienden voor het leven.

R: Nee. Onder de gedetineerden is er een gezegde dat zegt, ik ben alleen binnen gekomen en ik ga alleen terug naar buiten. Dus. (G9)

Gedetineerden hebben weinig onderling vertrouwen en vaak stellen ze zichzelf boven de anderen of zetten ze zich af tegen hun medegedetineerden:

R: Maar met gedetineerden. Ge moet die op zich niet vertrouwen want dat zijn allemaal, junkies niet, maar de meesten gebruiken wel en da's niet het volk waar ik mee om ga. Ik zever met die mensen, ik lach daarmee maar da's ook alles. (G26)

Racisme en discriminatie
Nederlandse medewerkers vinden dat er onder de Belgische gedetineerden erg gediscrimineerd wordt, vooral tegen de Marokkanen. Men stelt dat dit totaal anders is dan in Nederland. Een medewerker wijst erop dat dit racisme te weinig wordt aangepakt en dat het personeel teveel gericht is op het bewaren van de lieve vrede. Ook illegalen worden beschouwd als minderwaardig, zelfs door hun legale landgenoten. Hierop duidt het onderstaande citaat.

R: Ne Marokkaan met papieren mag ne Marokkaan zonder papieren niet hé. Dat werkt dus niet samen.
I: En hoe komt dat?
R: Dat is onder hun, in hun ogen zijn dat mensen zonder waarde. Ik vond dat heel raar wow. Want de eerste keer dat ik dat meemaakte was boven in de keuken en die jongens waarmee dat ik altijd mee kook en er komen twee ander om te koken, owowow, maar da's nen illegaal die moeten wachten. Die moeten wachten, gij gaat koken zei hem. Ik zeg, meende gij dat nu. Ik zeg, dat zijn Marokkanen? Ja en die komen van de woestijn. Dus wachten.
I: Dat verbaast mij wel.
R: Ja zo heb ik ook gereageerd. Van dit kan toch niet.
I: En dat is enkel tegenover de illegalen?
R: Ja daar maken zij een enorm onderscheid in. En dat ziet ge heel goed.
I: Maar betekent dat dan ook dat ge bijvoorbeeld bij het eten Marokkanen zonder papieren hebt die samen eten en Marokkanen met papieren?

R: Ja. Op de kamers ook, ge hebt kamers zonder papieren, want die met papieren moeten hen niet hebben. Dus om dan die confrontaties niet aan te gaan, gij aan die kant en gij aan die kant en ge komt elkaar nooit niet meer tegen.
I: En hebben ze u gezegd waarom zij dat zo vinden?
R: Ja voor hun is dat minderwaardig dat gij hier als illegaal naar toe komt. Terwijl zij legaal hier zijn. (G27)

Moslims zijn niet geliefd bij niet-moslims:

R: Weet gij voor mij geen werk buiten? Dat ik zeg: jongen, alstublieft, neem uw bazaar en trek terug naar je land.
I: Ze komen je dat vragen?
R: Jaja, voor iedereen die dat komt vragen heb ik werk buiten, maar het zal zeker niet één van hun zijn. De dag dat ik hier vertrek, ken ik hier niemand meer. Moslim is een afkorting, dat weet je toch? Dat is de afkorting van: Met ons samenleven is moeilijk. Niet mooi. (G10)

Seksuele relaties

Seksuele relaties tussen gedetineerden zijn traditioneel een gevoelig onderwerp en in dit onderzoek is er niet de gelegenheid geweest om dat op een gepaste wijze te onderzoeken. Toch komt dit onderwerp ook zijdelings aan bod tijdens de interviews. Een medewerker stelt dat deze dingen meestal 'geregeld' worden tijdens de douches, en dat het personeel zich daar zo veel mogelijk buiten houdt. Maar men is er zich wel van bewust dat er zich op de groepscellen tussen 22:00 en 7:00 uur 's morgens allerlei zaken kunnen afspelen, waarvoor er een oogje wordt toegeknepen. Er worden enkel maatregelen genomen wanneer seksueel misbruik wordt gemeld door medegedetineerden.

R: We hebben hier twee sportafdelingen en op één afdeling zitten er wel douches bij, dus na de sport wordt er ook gedoucht. We houden daar bewust afstand, dat is een stuk privacy en het enige wat we daar hebben is de tijdslimiet van een kwartier. En prima, als ze het daar oplossen op een rustige en vredige manier, ben ik er ook tevreden mee. Zolang ik de reiniger niet hoor klagen over viezigheid is het prima. We geven dat wel altijd aan aan de reiniger. Je bent hier reiniger, maar je bent hier geen slaaf en het moet wel zo zijn dat ze hier de orde handhaven. Ik heb daar nog nooit iets over gehoord.
I: Maar is het de regel dat het niet mag?
R: Ja, ik weet dat de regel bestond en ik weet ook dat er bij de medische dienst condooms verstrekt werden. Dat is hetzelfde als in Nederland het gedoogbeleid qua drugs. Eigenlijk is dat prima als je erover nadenkt. Als je er kort over nadenkt is het krom en als je er te lang over nadenkt wordt het nog krommer. Maar als je er precies lang genoeg over nadenkt is het prima.
I: Het voorkomt natuurlijk ook veel meer problemen, er wordt ook wel gewaarschuwd voor veilig vrijen.
R: Precies, dat is het ook en je ontkomt er niet aan. Wij kiezen hier voor groepsunits en we kiezen er ook voor om na 10 uur minimale bezetting op het complex te hebben, waarbij we eigenlijk gewoon letterlijk de gedetineerden alleen achter de deur laten. Je hebt duocellen, groepscellen en je hebt mensen met behoeftes.

I: Er zou een beetje een grens moeten zijn van zolang het niet onder dwang gebeurt, dan is het oke.
R: Maar hoe dat gebeurt... (M15)

6.5.5 Roddel

De gevangenis is een kleine wereld, waar iedereen elkaar kent. Er wordt veel geroddeld en incidenten achtervolgen gedetineerden ook naar andere gevangenissen. Hoewel de units schijnbaar afzonderlijk functioneren is er ook informatiedoorstroom tussen de verschillende units.

R: Hier wordt van elk moment gebruik gemaakt, als je elkaar ergens kruist of zo. Bijvoorbeeld als wij fitness hebben zitten de anderen te werken. Dan staan de vensters open en dan wordt er zo informatie aan elkaar doorgegeven. 'nenenene' gelijk op de vismarkt, dan is er plots enorm veel kabaal. Er wordt hier veel gescheiden, maar daar vinden ze wel een oplossing voor. Samen naar de crea bijvoorbeeld. Hier als er een crea moment is, ge hebt acht mensen, twee van die sectie, twee van die sectie... en dan kan je zitten keuvelen of als je naar de mis gaat waar ze allemaal samen zitten.
Dus eigenlijk hun systeem om iedereen gescheiden te houden dat is dan ook iets dat eigenlijk niet werkt in die zin dat de dingen wel worden doorgezegd.
Ja er zijn altijd wel manieren. Gelijk ik was nu op u aan het wachten, ik zat nu alleen, maar meestal zit ge met twintig man te wachten voor directie, PSD what ever hier allemaal. Dan hoort ge van alles zeggen. Gevangenen zijn heel creatief ze hebben tijd genoeg. (G29)

6.5.6 Steun, kameraderie en ver-/wantrouwen

Ondanks de verhalen van frustratie, discriminatie en stress stellen we ook vast dat er solidariteit is tussen de gedetineerden en ook positieve contacten. Heel wat gedetineerden voelen zich goed in de groepsunit, er wordt samen gekookt en gedetineerden helpen elkaar onderling, bijvoorbeeld om hun papieren in orde te maken in het kader van de reclassering. Maar echte vrienden maakt men niet in de gevangenis.

R: Ik weet eigenlijk niet hoe ik ze moet noemen. Ik heb hier sociale contacten, anders zou ik gek worden, maar het zijn geen vrienden. Het zijn ook geen kameraden. Het zijn mensen die ik hier heb leren kennen in de gevangenis. Ik weet dat ik daar heel voorzichtig in moet zijn, in deze soort relaties. En dat ik mijn grenzen ook trek. En dat je tegelijkertijd ook heel sociaal bent. Toch wel positief, dat je een positieve relatie met iemand kan opbouwen. En dat we onderling ook met elkaar kunnen leven. En zo verder en zo verder. Maar in mijn achterhoofd weet ik altijd nog: dit zijn mijn vrienden niet. Dit zijn mensen die ik heb leren kennen in de gevangenis.
I: gelegenheidsvrienden
R: Ja, zoals op vakantie.
I: Lotgenoten is dat een beter woord?
R: Ja, dat is het. Dat is het juiste woord. (G18)

Specifiek voor de PI Tilburg is dat er heel wat klachten zijn over de kleine groepen en steeds dezelfde gezichten waar men tegenaan moet kijken, zeker als men lang op dezelfde afdeling en op dezelfde groepscel verblijft. Anderzijds is de situatie in de PI Tilburg specifiek omdat hier gedetineerden samengebracht worden van over het ganse land, nl. vanuit Wallonië, Brussel en Vlaanderen én dat alle mogelijke nationaliteiten samengebracht worden. Dat geeft een ongekende mix voor de gedetineerden en leidt tot meer onderling wantrouwen. Uit de interviews blijkt dat de gedetineerden zich meer op hun gemak voelen als ze samen kunnen zitten met gedetineerden die afkomstig zijn uit dezelfde regio en dat men dat vertrouwde vanuit de Belgische gevangenissen mist.

> R: Ja. Er zitten er twee bij mij en die komen alletwee uit dezelfde buurt van bij mij. We spreken allemaal hetzelfde dialect, we zijn met drie Aalstenaars. Aalstenaars bijeen is altijd goed. Bij ons is het in principe van: een Aalstenaar moet goed overeenkomen met een ander. We zullen een ander niet uitschelden, we gaan hem niet afslagen, bij ons geldt er maar één ding en dat is vriendschap.
> Er zit een Marokkaan bij, dat is iets minder maar daar trek ik mij niks van aan. Hij spreekt Vlaams dus dat is al een voordeel. (G19)

Vertrouwen is een moeilijk concept in de gevangenis, nog meer dan in de buitenwereld. Gedetineerden blijven steeds een zeker afstand behouden. Heel wat gedetineerden zeggen dat ze niemand vertrouwen in de gevangenis.

> I: Maar is er iemand waarop je kan terugvallen? Iemand waarop je vertrouwt of zo?
> R: Vertrouwen, alleen mijn familie, maar ik kan u zeggen een gedetineerde of zo, morgen is die weg, dus wij hebben ook geen echt contact of zo. Wij proberen ook niet te familiair te zijn of zo. Het is gewoon oké wij respecteren elkaar voor euhm euhm gewoon voor wie dat ge zijt. Geefde gij mij respect, ik geef u respect terug maar het is niet dat ik mij ga verdiepen in uw dossier of in iemand anders zijn dossier. Of iemand anders in mijn dossier. (G16)

Het wantrouwen onder de gedetineerden toont zich duidelijk als het op de eigen bezittingen aankomt, die gemarkeerd worden, zodat duidelijk is wat van wie is.

> R: Iedereen heeft zijn eigen bak. Onze vorken die zijn genummerd allemaal hé, ik heb 35, een kort lepelke, een mes, vork, ik was mijn eigen dingen af. Als een ander zijn bestek in de vaatbak ligt, 33, 34. Dan zeg ik: 'Hé ulle boel ligt daar nog, was het maar eens af hé'. Die moet uit zijn bed komen, die moet dat opruimen. Zo een dingen zeggen ze ook tegen mij. Maar ik laat niets liggen. De meesten die laten niets meer liggen, die zijn het afgeleerd. (G21)

6.5.7 Afpersing

Gedetineerden die met verlof gaan worden onder druk gezet om drugs of andere zaken binnen te brengen, tot zelfs het afgeven van hun reinigersjob. Het samenleven in groepscellen verhoogt het risico op afpersing. Er geldt de macht van de sterkste, zeker op het vlak van etniciteit of religie. De machtsrelaties

strekken zich ook uit tot buiten de gevangenis en degenen die geld van buiten krijgen toegestopt kunnen deze macht aanwenden binnen de gevangenis. Anderzijds, gedetineerden waarvan men weet dat ze veel geld op hun rekening hebben staan moeten soms ook beschermd worden, omdat ze daardoor afgeperst worden. De rijkdom van gedetineerden kan afgemeten worden aan hun bestellingen in de kantine.

6.5.8 Overleven

Welke middelen hebben de gedetineerden om stand te houden in de gevangenis? Afstand houden, op je hoede zijn, proberen vriendelijk te zijn tegen iedereen, zijn veel voorkomende overlevingsstrategieën. In de gevangenis is het verstandig om niet te veel vrienden te maken, tegelijk heb je de andere gedetineerden wel nodig om te overleven. Hieronder nog een aantal raadgevingen van een 'oude rot in het vak':

> R: Het zit zo: ik ben zelf gedetineerd. Ik sta al jaren in het systeem. En wij hebben ook onze eigen regels, die nergens opgeschreven staan. Dus ongeschreven regels. Dus eerst en vooral zal ik die persoon dan toch wel aanraden: horen, zien en zwijgen. Dat is een algemene basisregel hier als u uw detentie hier op een aangename manier wil doorbrengen. En zeker voor degenen die mentaal en fysiek niet al te sterk zijn. Dus horen, zien en zwijgen, dat is de eerste regel.
> De tweede regel is: wees u zelf. Lieg niet. Niemand houdt van leugenaars. Het zijn eigenlijk dezelfde regels als buiten in de samenleving. Gedraag u. wees hygiënisch. En neem verantwoordelijkheid.
> Heel praktische, onnozele dingen. U komt het toilet binnen en het is proper. U maakt er een boeltje van. Maak het dan weer proper. En uhh, geen commentaar. Wilt u iets niet doen, u komt het toilet binnen en het is vies... Ja, geen commentaar. Wilt u het proper maken, maak het proper. Dat is verantwoordelijkheid nemen. Wilt u het niet proper maken, dat is dan uw eigen wil. U hebt het niet gedaan, en u weet van u zelf dat u dat niet hebt gedaan. U laat dat zo achter, maar: geen commentaar. Dus doen en zwijg, of niet doen en zwijg. Trek u terug. Zo voorkom je veel problemen, ook voor jezelf. U kunt het ook in de groep ter sprake brengen. Maar u moet wel weten op welke manier.
> Ik voel ook aan wanneer ik iemand op iets kan aanspreken. Ik kies ook mijn discussies. Dus ik ga ook niet over elk klein puntje beginnen. Dus ik laat ook wel dinges passeren die gebeuren. Ik doe dan even mijn ogen dicht. Okee, maakt niet uit. Een keer, twee keer, drie keer, maakt niet uit. Ik kies echt wel mijn punten waarop ik zeg: ja, deze keer ga ik deze persoon daar wel op aanspreken. Dit kan niet meer verder zo. En dan doe ik dat op het juiste moment met zo weinig mogelijk mensen erbij te betrekken. Zodat hij zich ook niet gekleineerd gaat voelen. Ik hou wel rekening met al die dinges. Ik denk dat ik best wel een vrij duidelijk beeld heb geschept voor u, hoe ik zoiets zou aanpakken. En voor de rest zou ik u aanraden: wees uzelf. Hygiënisch, proper, beleefd, dat is heel belangrijk. (G18)

6.6 Persoonlijke ontwikkeling, resocialisatie, voorbereiding invrijheidstelling

In paragraaf 3.4.8 is beschreven hoe de rechtspositie van de Belgische gedetineerden in Tilburg is vormgegeven met betrekking tot hun reclassering en voorbereiding van de invrijheidstelling. Er zijn grote verschillen met de Nederlandse situatie. Het belangrijkste verschil is dat Belgische gedetineerden al na een derde van hun straf in aanmerking kunnen komen voor voorwaardelijke invrijheidstelling (VI) (voor recidivisten is dit na twee derde), maar daarvoor moeten zij voldoen aan een groot aantal voorwaarden, zoals het hebben van huisvesting en werk en het betalen van schadevergoeding aan het slachtoffer. Voor de vervulling van die voorwaarden zijn zij grotendeels zelf verantwoordelijk, al krijgen zij daarvoor ondersteuning van de psychosociale dienst (PSD). Om aan die voorwaarden te kunnen voldoen, is het van groot belang dat zij regelmatig contact hebben met de buitenwereld, kunnen telefoneren naar de juiste instanties, op verlof (uitgaansvergunning, penitentiair verlof) kunnen om bijvoorbeeld te solliciteren of een intakegesprek te doen in een instelling, in de inrichting gesprekken kunnen voeren met medewerkers van de Gemeenschappen (trajectbegeleiders) die verantwoordelijk zijn voor de hulp en dienstverlening aan de gedetineerden en de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling (VDAB). De Directie Detentiebeheer (DDB) beslist over de toekenning van de uitgaansvergunningen en het penitentiair verlof. Uiteindelijk beslist de strafuitvoeringsrechtbank (SURB) of voldaan is aan de voorwaarden om voorwaardelijk in vrijheid te kunnen worden gesteld en over het moment van de VI. De Belgische situatie verschilt met de Nederlandse situatie in met name een viertal opzichten: 1. het belang van de VI is veel groter in verband met de gemiddeld langere straffen die er in België worden opgelegd en het feit dat de VI al na een derde van de straf kan ingaan; 2. het gedrag in de inrichting is in de wetgeving niet opgenomen als 'contra-indicatie' voor een VI. Daarom mogen rapportages over het gedrag in de inrichting in principe niet meegenomen worden bij de adviesverlening omtrent de strafuitvoeringsmodaliteiten. In Nederland echter kan VI worden uitgesteld of achterwege gelaten wanneer het gedrag van de gedetineerden in de inrichting heeft geleid tot het toepassen van een disciplinaire straf (artikel 15d Sr) en is het penitentiair dossier ook verder van doorslaggevend belang voor beslissingen omtrent overplaatsing of verlof; 3. de gedetineerde is zelf in een veel grotere mate verantwoordelijk voor zijn reclassering; 4. of en wanneer VI wordt toegekend is veel onzekerder dan in het Nederlandse systeem.

6.6.1 Penitentiair dossier

Het Nederlandse gevangenispersoneel is gewend informatie over gedetineerden te registreren in het Tulpsysteem. Die registraties vormen de basis voor het penitentiair dossier van de gedetineerde dat een grote rol speelt bij beslissingen over plaatsing en overplaatsing, verlof en voorwaardelijke invrijheidstelling (zie hierover meer in detail paragraaf 3.4.8).

Dat het gedrag van gedetineerden in de inrichting van invloed is op hun externe rechtspositie, is ook in Nederland niet vanzelfsprekend. Met name Kelk heeft altijd op het onderscheid tussen externe en interne rechtspositie gehamerd. Het onderscheid is volgens hem belangrijk, omdat 'bij een onvoldoende scheiding punitieve reacties[12] (ongemerkt) er toe neigen de interne (rechts)positie van de gedetineerde nadelig te beïnvloeden of (omgekeerd) dat het gedrag van de gedetineerden tijdens de detentie ongunstige gevolgen heeft voor zijn externe (rechts)positie' (Kelk 1978, p. 32). Kelk meent dat dit indruist tegen de opvatting dat de gevangenisstraf uit louter vrijheidsbeneming dient te bestaan en alle additioneel leed moet worden afgewezen en dat uit het onschuldbeginsel de noodzaak voortvloeit om de onveroordeelden niet aan grotere beperkingen te onderwerpen dan strikt noodzakelijk is. Dat de interne rechtspositie in de Nederlandse penitentiaire praktijk van grote invloed is op de externe rechtspositie en vice versa, moge afdoende blijken uit wat in hoofdstuk 3 is gezegd over de informatie die in het penitentiair dossier is opgenomen, de beslissingen waarvoor die informatie een rol kan spelen en de personen die inzage (kunnen) hebben in het dossier.

Bij de totstandkoming van de Belgische wet op de externe rechtspositie is beslist het gedrag in de inrichting niet langer meer op te nemen als contra-indicatie voor het toekennen van de VI; in die zin kent België dus een striktere scheiding tussen de interne en de externe rechtspositie dan Nederland. Penitentiaire inrichtingswerkers in de PI Tilburg hebben geen inzage in het strafdossier van de gedetineerden noch in zijn penitentiaire dossier. Medewerkers van de psychosociale dienst hebben wel inzage in de justitiële gegevens, maar gegevens over het gedrag in de inrichting worden in Belgische inrichtingen in principe niet geregistreerd zoals dat in Nederland het geval is en spelen formeel geen rol bij beslissingen over de externe rechtspositie. De confrontatie met deze twee verschillende systemen leidt in de PI Tilburg tot veel verwarring en ook tot uitgesproken meningen over de voordelen van het ene boven het andere systeem bij zowel gedetineerden, medewerkers als medewerkers van de PSD en de directie.

Ook in Tilburg registreren PIW'ers en andere medewerkers gegevens in Tulp. Of zij dat meer of minder doen dan in andere inrichtingen is ons niet duidelijk geworden. Gedetineerden zien of weten dat personeel gegevens over hen registreert en denken (soms) dat die informatie dan ook wel gebruikt zal worden voor beslissingen over hun externe rechtspositie. Uit onze gesprekken met medewerkers van de psychosociale dienst bleek ook dat zij soms kennis nemen van die gegevens. Of en in hoeverre die informatie dan ook meeweegt in hun besluitvorming is ons niet precies duidelijk geworden. De informatie lijkt incidenteel een rol te spelen, afhankelijk van het geval. Zoals uit de paragraaf hier boven al bleek, staan veel gedetineerden zeer wantrouwend ten opzichte van de registraties van het personeel, misschien mede omdat ze het niet gewend zijn.

12 Waarmee hij strafrechtelijke sancties bedoelt.

Er is echter ook veel onvrede over het Belgische systeem en de rol van de PSD, zoals hieronder zal blijken. Dat maakt dat een enkele gedetineerde de voorkeur geeft aan het Nederlandse systeem, voorzover zij van de ins en outs daarvan op de hoogte zijn natuurlijk.

> I: Is het daarom dat u einde straf doet?
> R: Nee, dat is gewoon door de voorwaarden, die wil ik niet. In België dat is gewoon een hel. Ik heb dat al honderd, duizend keer gezegd en tegen heel veel mensen, SURB gewoon afschaffen, laat de directeur beslissen over u, dat gaat veel rapper en dat gaat veel makkelijker, dat kost ook nog eens minder geld. (G20)

> R: Goh, ja, beter, mja, als je rustig bent hier is het beter voor de SURB. In België kom je voor de SURB, maar zoals hier: ze rapporteren: (N) is goed, (N) is braaf, ze gaan daarmee naar de SURB, de SURB ziet dat er geen problemen waren in die tien maanden dat ik hier ben, dat is voor mij goed. Dan is dat wel beter, waarom niet? (G34)

Onder Nederlandse PIW'ers is veel frustratie over de beperkte invloed die zij hebben op het detentieverloop van gedetineerden. Uit de gesprekken wordt duidelijk dat zij een groot deel van hun werkplezier ontlenen aan de bijdrage die zij denken te kunnen hebben aan de persoonlijke ontwikkeling van gedetineerden. Over medewerkers van de PSD laten zij zich in het algemeen niet erg positief uit. Ze vinden het onverantwoord dat de PSD zeer vergaande beslissingen neemt over gedetineerden op basis van enkele gesprekken. Bovendien vinden zij de kloof tussen de PSD, die overwegend uit jonge hoog opgeleide vrouwen bestaat en gedetineerden te groot. Zo werd de volgende observatie gedaan tijdens het bijwonen van het multidisciplinair overleg.

> O: Opvallend was dat wanneer ik op het einde van de vergadering vroeg waarom de PSD hier niet aanwezig was, iedereen luid begon te lachen. Het wordt meteen duidelijk dat de PSD hier eigenlijk niet echt geliefd is (al zeggen ze het niet met zoveel woorden). Ze geven aan dat de PSD hen zei hiervoor geen tijd te hebben. Het verslag van de vergadering gaat men hen wel doormailen. (O2)

> R: Waar ze tegen aan lopen, dat is eh... Dat is eh... de werking van de PSD. Dat is zo'n ramp. Met ons ook hoor. Want wij hebben ook helemaal geen terugkoppeling. We zitten nou dat MDO[13] overleg te doen, waarvoor we het doen weet ik niet. Misschien om bezig te blijven heb ik zo het idee. Om maar een beetje in het Nederlandse systeem bezig te blijven. Want ze doen er dus helemaal niks mee. Dat vind ik wel jammer. (M9)

Medewerkers van de PSD waarderen de betrokkenheid van de PIW'ers bij de gedetineerden zeer, maar vinden het tegelijkertijd amateuristisch hun opvattingen te betrekken bij beslissingen over het toekennen van vrijheden. Ze karakte-

13 Multidisciplinair overleg.

riseren de PIW'ers opvallend vaak als naïef en goedgelovig. Hieronder een observatie en een aantal citaten uit interviewverslagen.

> R: Dat vinden zij echt wel erg en ook dat wij hun een beetje gedegradeerd hebben. Dat vinden zij heel lastig. [...] In het vroegere systeem beslisten zij mee samen met MMD [...].Dus zij hadden wel een grote invloed op het detentietraject van een man, zij bepaalden eigenlijk mee of hij op uitgang mocht. Terwijl wij in ons heel verslag één stukje detentieverloop beschrijven, voor ons is dat niet onbelangrijk, maar dat is niet het belangrijkste punt. Ze hadden graag gewild dat wij op die wekelijkse overlegjes altijd aanwezig waren, maar dat is gewoon niet haalbaar. (PSD3)

> R: Ja, bij ons is het echt geprofessionaliseerd. Dat zijn allemaal mensen die een diploma hebben in sociaal werk of psychologen. (Naam) bijvoorbeeld is een Nederlandse, die werkte hier voordat wij hier kwamen. Al die mensen hadden vroeger contact met gedetineerden en die mogen nu onder ons systeem nog de tuchtrapportage doen dus dat zijn eigenlijk secretaresjes geworden van onze directie. (Naam) is een opleiding aan het volgen die je kunt vergelijken met maatschappelijke assistent maar men noemt het hier anders en daarom mocht die stage bij ons doen. Dan hebben wij gesprekken gevoerd en dan bleek zij met haar collega's, dat zijn mensen die gewoon middelbaar onderwijs gedaan hebben en toevallig in de gevangenis zijn terechtgekomen op de dienst BSD. Zij gaven advies om die man naar een open inrichting te sturen, maar ook verlof. Die kan dat werk gaan doen, maar die hadden daar geen achtergrond in. Dan denk ik dat het misschien toch wel beter is dat mensen opgeleid worden voordat ze met zo'n dingen omgaan. (PSD3)

6.6.2 Responsabilisering: feitelijke belemmeringen in de PI Tilburg

Meer dan in het Nederlandse systeem worden Belgische gedetineerden zelf verantwoordelijk gehouden voor de realisatie van de voorwaarden die de SURB stelt aan hun voorwaardelijke invrijheidstelling. Willen zij voor voorwaardelijke invrijheidstelling in aanmerking komen, dan moeten zij bijvoorbeeld huisvesting en inkomen hebben, schadevergoeding aan het slachtoffer hebben betaald of aan het afbetalen zijn of toegang hebben tot een ontwenningsprogramma. Dit is een mate van responsabilisering van gedetineerden die het Nederlandse gevangeniswezen niet kent en het is een van de eerste dingen die een buitenstaander opvalt aan het Belgische systeem, aldus ook een van de Nederlandse directeuren van de PI Tilburg.

> R: Ja, Terugdringen Recidive, maar dat is veel complexer weggezet dan in België. Het feit dat een gedetineerde werkt voor een slachtofferfonds. Nou, dat draagt ook bij aan een soort beeldvorming wat de Belgische maatschappij heeft over het gevangeniswezen. Of het nou goed of slecht is, maar ik vind wel het systeem goed waardoor je die Belgische gedetineerden behoorlijk kan structureren. Want die moet namelijk een aantal dingen gedaan hebben. En doet hij dat niet, dan moet hij nog veel langer binnen blijven dan hij in feite zou willen. Wij hebben de VI in feite gewoon weggegeven. Met de VI, dan kom je gewoon vrij na tweederde van je straf. In principe kom je vrij, laat ik het zo formuleren. En zij hebben daar veel meer voorwaarden aan, dus dat merk ik ook he. (D5)

Waar het in Belgische inrichtingen al niet makkelijk is aan de voorwaarden van de SURB te voldoen, wordt het gedetineerden in de PI Tilburg om verschillende redenen extra moeilijk gemaakt. In de eerste plaats is de PSD lange tijd onderbezet geweest. In het eerste jaar werkten er maar vier PSD-medewerkers op zo'n 500-600 gedetineerden, terwijl ze in België gewend waren 50-60 dossiers per persoon op te nemen. Ook volgens de PSD-medewerkers zelf was dat onverantwoord en leidde dit tot een vertraging in het dossier en dus een verlenging van het verblijf in de gevangenis:

> 'In Belgische gevangenissen werken we nergens met vier man voor 500 gedetineerden. En dat zijn dan allemaal VI's of mannen die in de tijdsvoorwaarden zitten, want er werden er veel naar hier gestuurd die in tijdsvoorwaarden zitten, wat eigenlijk niet de afspraak was. Maar wij hadden het gevoel dat wij heel veel lijken uit de kast in onze nek geduwd gekregen. Je merkt dat heel fel, mannen die voor roofmoord zitten en die al tien jaar in de gevangenis zitten, die nu in de tijdsvoorwaarden zitten en dan moeten wij er ineens een verslag voor schrijven. Dat was wel erg, want dan moest ik die man zeggen: ik ga dat opstarten en dat is dringend, maar dan kon je niet de frequentie van gesprekken doen dat je in België kon doen, en dat is erg want dat is eigenlijk een vertraging geweest op zijn dossier.' (PSD3)

In België zijn de Gemeenschappen primair verantwoordelijk voor de zogenoemde 'persoonsgebonden materies', waaronder de dienst- en hulpverlening aan gedetineerden, wat belangrijk is voor de voorbereiding van de reclassering (zie hoofdstuk 3). Echter, omdat de Gemeenschappen niet betrokken zijn geweest bij de totstandkoming van Nova Belgica, zijn zij ook niet aanwezig in de PI Tilburg. Omdat de Belgische gedetineerden re-integreren in de Belgische samenleving, zijn de Nederlandse medewerkers maatschappelijke dienstverlening uit de PI Tilburg teruggetrokken. Zoals ook al uit eerdere publicaties naar voren is gekomen, bleek het werk van de VDAB inzake arbeidsbemiddeling op allerlei juridische en praktische problemen te stuiten (Liga voor de mensenrechten 2011). Tegelijkertijd bleek van het voornemen geen gedetineerden naar Tilburg te sturen die in een intensief reclasseringstraject zaten, weinig terecht te komen. Voor de gedetineerden in Tilburg die willen werken aan hun re-integratie leidt dit tot enorme problemen. Opleidingen en re-integratietrajecten die in de inrichting van herkomst al waren ingezet, werden stopgezet. Zo stelt een gedetineerde:

> I: Dus eigenlijk wat de reclassering betreft is dat hier een groot probleem?
> R: Een heel groot probleem, dat gaat iedereen beamen, iedereen. Dus dat hoort ge echt teveel, eigenlijk teveel.
> I: En wat heeft dat dan voor gevolgen, bijvoorbeeld voor het zoeken naar werk?
> R: Dat gaat hier dus niet.
> I: En de PSD kan die kan ermee helpen of gaat dat niet?
> R: Ge kunt niet teveel vragen van dat meiske hè? Dat meiske is zo oud als u, uwe leeftijd en die heeft dat dossierke en die moet dat ook allemaal zelf uittypen enzo. (G30)

En ook een medewerker maakt duidelijk dat hij de voorwaarden die de SURB stelt soms onrealistisch vindt.

> R: ja, zonder dat ze de middelen hebben om er iets aan te doen. Want ik heb bijvoorbeeld een gast zitten die moest van de SURB een inrichting zien te vinden om zijn verslaving onder controle te krijgen. Maar die inrichting moet buiten justitie zijn. Die zijn al niet zo dik bezaaid in België, dat kennen ze eigenlijk niet zo goed. Dus... die jongen die vroeg dus een uitgangsverlof aan om die zaken te gaan regelen. Ja. En dat krijgt hij dan vervolgens niet. Of dan zeggen ze: 'ja, dat kan, onder begeleiding.' Maar niemand van de PSD gaat dan mee. (M9)

Ook de medewerkers van de PSD beamen dat de diensten die in Belgische inrichtingen gedetineerden helpen hun re-integratie voor te bereiden, in Tilburg grotendeels afwezig zijn. Zij vragen daarom uitgaansvergunningen aan voor de gedetineerden, waarmee de gedetineerden zich naar België kunnen verplaatsen om sollicitatie- of intakegesprekken te doen (zie hoofdstuk 3). Ook hier doen zich allerlei problemen voor die samenhangen met de specifieke detentiesituatie. Volgens het Verdrag mag het (tijdelijk) verlaten van de inrichting niet op Nederlands grondgebied plaatsvinden. Dat betekent dat gedetineerden eerst moeten worden overgebracht naar de inrichting in Wortel, om vanaf daar naar een afspraak voor bijvoorbeeld een sollicitatiegesprek of een woning te gaan. Voor de gedetineerden is dat extra belastend. Ze worden uit hun eigen omgeving en hun routine in de PI Tilburg gehaald en vinden in het algemeen dat ze slecht worden behandeld in Wortel. Er zijn speciale cellen ingericht voor gedetineerden die tijdelijk in de inrichting verblijven, waar de omstandigheden volgens de gedetineerden miserabel zijn en waar ze ook niet de mogelijkheid hebben om te douchen. Ook is er een probleem met de transferbussen die soms vol zitten en niet onbeperkt kunnen worden ingezet omdat ze veel geld kosten. Dat heeft soms tot gevolg dat afspraken op het laatste moment moeten worden afgezegd, wat uiteraard zeer in het nadeel van de reclassering van gedetineerden werkt en ook het invrijheidstellingsproces vertraagt. Tenslotte zijn ook de medewerkers van de PSD afhankelijk van de DDB voor de termijn waarvoor zij een uitgaansvergunning kunnen verstrekken en vinden zij dat de DDB soms te krap plant, waardoor gedetineerden alsnog in de problemen komen. Eén PSD-medewerker vindt het een voordeel dat gedetineerden in Tilburg op verlof mogen om maatregelen te treffen voor hun re-integratie. Bovendien past het in de filosofie van de weg der geleidelijkheid dat de SURB grote waarde hecht aan een geslaagd verlof. Wanneer iemand, liefst meerdere keren, naar de inrichting is terug gekeerd zonder een strafbaar feit te plegen, is dat volgens haar een positieve indicatie voor VI.

Positie illegalen

De positie van gedetineerden zonder recht op verblijf is in de Belgische penitentiaire inrichtingen anders dan die van de gedetineerden met recht op verblijf, net als dat sinds kort in Nederland het geval is (Boone & Kox 2012). Zij kunnen, net zoals de Belgische gedetineerden, na een derde of twee derden van hun straf in

aanmerking komen voor voorwaardelijke invrijheidstelling. Bijkomend probleem is dat de verblijfssituatie van de illegale gedetineerden in heel wat gevallen onduidelijk is, omdat de Dienst Vreemdelingenzaken moet beslissen of ze uitgezet worden uit het land of niet. Deze beslissing valt soms zelfs pas na het einde van de straf (De Ridder, Beyens en Snacken 2012). Indien de illegale gedetineerden in vrijheid worden gesteld 'met het oog op verwijdering van het grondgebied' moet hun invrijheidstelling aldaar voorbereid worden. Zij moeten daarvoor ook voldoen aan een aantal voorwaarden: hun identiteit moet vaststaan, ze hebben een attest nodig voor onderdak en ze moeten aantonen dat ze begonnen zijn met de afbetaling van het slachtoffer. De voorwaarde dat ze moeten aantonen dat ze beschikken over huisvesting is volgens medewerkers van de PSD een wassen neus: niemand gaat controleren of die verklaring wel echt is. Een attest kan afgeleverd worden door een familielid. Indien de gedetineerde een dergelijk attest te pakken krijgt vanuit de gevangenis, volgt ook meestal een positief advies voor VI met het oog op verwijdering, wat de gedetineerden met familie dus zeer bevoordeelt ten opzichte van gedetineerden zonder familie. Anders dan bij de gedetineerden mét recht op verblijf bestempelen medewerkers van de PSD de reclassering van illegale gedetineerden daarom als een formaliteit. Of ze gaan terug naar het land van herkomst en kunnen de inrichting zonder al te veel plichtplegingen verlaten. Of ze kunnen of willen niet terug, en dat betekent dat zij hun straf per definitie tot het einde moeten uitzitten, ook al gaat de vonnisrechter er in vele gevallen bij het bepalen van de strafmaat van uit dat veroordeelden na een derde vrijkomen (Beyens & Scheirs 2009). Noch het een noch het ander wordt door gedetineerden en medewerkers als rechtvaardig beschouwd. Een gedetineerde gaf ons het volgende voorbeeld.

> R: Zoals die Afrikaan die bij mij op cel zit ook, die heeft vier jaar gekregen dus zijn VI was op 17 of 16 maanden maar die zit nog altijd hier binnen. Die krijgt geen verlof, die krijgt zijn uitgang niet, die krijgt niks. Normaal in december volgend jaar is hij einde straf. Voor die laatste zeven of acht maanden die nog over zijn, verlof krijgen. Maar ze zijn bang dat hij naar Afrika zou gaan. Wat voor gezever is dat nu? Er is plaats tekort in de gevangenissen in België en mensen die terug willen naar hun land mogen niet teruggaan.[...] Je kunt er niet aan uit. (G34)

6.6.3 Stress/einde straf

De voorwaarden waaraan ze moeten tegemoetkomen, de belemmeringen die er in de PI Tilburg zijn om aan die voorwaarden te voldoen, de onzekerheid over de beslissingen over het detentietraject van de DDB en de SURB en over de datum waarop zij in vrijheid zullen worden gesteld, veroorzaken veel emotionele stress bij gedetineerden. Dit is een algemeen probleem in de Belgische gevangenissen, maar wordt nog versterkt door het verblijf in de PI Tilburg. Daarenboven noemen gedetineerden de PI Tilburg een 'vergeetput', waar de 'hopeloze' gevallen worden geplaatst.

> R: Dat is het verschil met Nederland, in Nederland heb je je strafduur, en die dag ga je naar buiten. Bij ons weet je dat niet, zoals nu mijn VI-datum is 2014 in mei. De SURB zegt: maak alles in orde tegen die datum. Je maakt alles in orde, je zorgt voor een huis, voor werk, je gaat naar de SURB en die zegt: nee, toch niet. Wat moet je dan gaan zeggen tegen je huisbaas en je baas van je werk? Nee, het systeem in België...maar je kunt er niks aan veranderen. (G34)

> R: Ja ik slaap niet de voorbije dagen. Ik ben donderdag voor de SURB geweest en euhm ja voor mij is het positief want ik heb alles in orde gebracht als de rechter zegt ... volgende week krijg ik antwoord. (G12)

Daar komt nog bij dat door de PSD een 'psychologiserende' aanpak wordt gehanteerd die door de gedetineerden soms nogal als intrusief wordt ervaren. Waar het resocialisatiestreven zich in de Nederlandse gevangenis, in ieder geval buiten de specifieke interventies om, hoofdzakelijk beperkt tot het veranderen van het gedrag of de omstandigheden, lijkt er in het Belgische systeem meer aan het innerlijk van gedetineerden te worden gesleuteld. Niet alle gedetineerden zijn daar tegen bestand.

> R: Hij zei: we gaan daar toch eens moeten over praten. Ik zei: er valt daar niks over te praten, het verleden is het verleden. Hij zei: maar het is toch voor je eigen bestwil. Ik zal dat toch beter weten wat er voor mij goed is en wat niet? Het is al jaren dat ik er zo aan werk dus zij moeten mijn systeem niet veranderen. Daarom geven ze een bepaald negatief, omdat ik geen opname wil. Ze willen dat ik een opname doe voor problematische jeugd dat ik achter de rug heb gehad, agressie, drugsverslaving, alcoholverslaving. Maar ik ben van het principe: ik heb dat niet nodig. (G19)

Vanwege de voorwaarden, de onzekerheid en ervaren willekeur geven sommige gedetineerden er de voorkeur aan hun detentie tot 'einde straf' uit te zitten, ook al betekent dat dat ze soms jaren langer van hun vrijheid beroofd zijn.

> R: Nee dat is in 2014, dan kan ik vervroegd vrijkomen en 2018 is mijn einde straf. Dat scheelt maar drie jaar en een half. Als ge dan vijf jaar voorwaarden krijgt, is het misschien twee jaar later, ge hebt alles terug opgebouwd, ge doet een kleine stommiteit, ge moet niet veel doen, ge komt eens op café, ge zit een pintje te drinken, er is ruzie, ge geeft er eens ne klap op. En een klacht is genoeg en ge zit direct terug binnen. Ze moeten zelfs geen waarheid weten, gewoon terug binnen. Dat is uitschot, zo bekijken ze ons. (G20)

De tweedeling tussen gedetineerden die 'einde straf' doen en gedetineerden die proberen in aanmerking te komen voor voorwaardelijke invrijheidstelling, is zeer bepalend voor de sfeer in de inrichting. Gedetineerden die 'einde straf' doen, kunnen zich een zekere machtspositie veroorloven ten opzichte van gedetineerden die dat niet doen en dus veel te verliezen hebben. Veel van de negatieve opmerkingen over illegale gedetineerden zijn volgens ons naar dit verschil te herleiden, omdat ook veel illegale gedetineerden hun straf (noodgedwongen) tot het einde uitzitten. Om maar niet in een ruzie te raken die tot een negatief rapport van de PSD of advies van de directie of tot een ongewenste

beslissing van de DDB of de SURB kan leiden, zijn gedetineerden tot veel bereid: medegedetineerden worden naar de mond gepraat, reinigersbaantjes worden afgegeven of er wordt voor medegedetineerden gekookt.

> R: Dat komt door die illegalen hier. Die doen allemaal einde straf. Ze hebben niks te verliezen. Ik probeer mij te gedragen bijvoorbeeld. De illegalen als er iets misgaat, die willen altijd vechten. Ik doe iets verkeerd, dan zeg ik altijd sorry. Dan ga ik gewoon weg, ik wil niet vechten. Ik zeg sorry, sorry tegen de mensen, om niet in de problemen te komen. Zij kunnen doen wat ze willen eigenlijk want ze doen toch einde straf, dat is het verschil eigenlijk. Ze weten ze doen toch einde straf daarom... Dat is het verschil eigenlijk. (G13)

6.6.4 Resocialisatie en voorbereiding invrijheidstelling in de PI Norgerhaven

Resocialisatie verloopt in de Nederlandse detentiesituatie primair via het geleidelijk toekennen van steeds grotere vrijheden. Zie voor de precieze regeling hoofdstuk 3. Een geleidelijke terugkeer naar de samenleving kan in principe worden beschouwd als een recht van gedetineerden. Alleen als er sprake is van contra-indicaties, kan dat recht (tijdelijk) worden gefrustreerd. Die contra-indicaties verschillen per vrijheidsgraad, maar in het algemeen wordt het risico dat de samenleving loopt bij de (tijdelijke) invrijheidstelling van de gedetineerde afgewogen tegen het belang van een goed voorbereide terugkeer.

Betrekkelijk nieuw is dat ook het weigeren van deelname aan het programma Terugdringen Recidive als contra-indicatie voor een beperkt beveiligde of zeer beperkt beveiligde inrichting in de Regeling selectie, plaatsing en overplaatsing gedetineerden is opgenomen (artikel 2 lid 2 sub c en artikel 3 lid 4 Regeling selectie, plaatsing en overplaatsing gedetineerden). Op basis van dit programma worden gedetineerden gescreend voor interventies die een positieve invloed zouden kunnen hebben op hun resocialisatie, bijvoorbeeld een COVA-training of opname in een afkickkliniek. Voor verlof geldt het weigeren van deelname aan Terugdringen Recidive niet als directe contra-indicatie, wel kan verlof worden geweigerd als er sprake is van recidivegevaar (artikel 4 sub b Regeling tijdelijk verlaten van de inrichting) en kan het weigeren om deel te nemen aan gedragsinterventies als een indicatie voor het (voort)bestaan van recidivegevaar worden beschouwd.[14] Deelname aan een gedragsinterventie kan ook als voorwaarde worden opgelegd bij een voorwaardelijke invrijheidstelling. Weigering van die voorwaarde is dan uiteraard reden de voorwaardelijke invrijheidstelling niet op te leggen (artikel 15d lid 1 sub d Wetboek van Strafrecht). Met de introductie van deze aspecten van Modernisering Gevangeniswezen en Terugdringen Recidive, groeit het Nederlandse systeem van de voorbereiding van de invrijheidstelling op een belangrijk punt toe naar het Belgische: het niet deelnemen aan Terugdringen Recidive of aan terugkeeractiviteiten kan consequenties hebben voor het verlof en de voorwaardelijke invrijheidstelling op een gelijk-

14 Beroepscommissie, 6 maart 2012, 11/ 4102/GV; beroepscommissie, 8 november 2011, 11/3301/GV.

aardige manier als het niet realiseren van de voorwaarden van een reclasseringsplan voor de SURB aanleiding kan zijn de voorwaardelijke invrijheidstelling te belemmeren.

Toch zijn de verschillen nog steeds (meer) evident. De Belgische gedetineerde krijgt een grote verantwoordelijkheid in het voorbereiden van de reclassering, al dan niet met de hulp van de PSD en de diensten van de gemeenschappen in de gevangenis. De Nederlandse gedetineerde krijgt bij het realiseren van zijn nazorgplan hulp van de in de inrichting werkzame medewerkers maatschappelijke dienstverlening. Wanneer een 'naadloze aansluiting' op een of meer van deze deelgebieden (zorg, huisvesting, inkomen, legitimatie) niet wordt gerealiseerd, is dat op zichzelf geen reden de gedetineerde niet in vrijheid te stellen, dat zou hoogstens het geval kunnen zijn als de slechte voorbereiding de gedetineerde direct te verwijten is en ook tot een toename van het recidivegevaar leidt. Voor de Belgische gedetineerde geldt dus een resultaatsverplichting, terwijl voor de Nederlandse gedetineerde meestal genoegen wordt genomen met een inspanningsverplichting.

De genoemde verschillen hebben ook consequenties voor het klimaat in de inrichting. In het algemeen was de sfeer in Norgerhaven met betrekking tot resocialisatie een stuk relaxter, men kan ook zeggen vrijblijvender dan in de PI Tilburg. De stress die we bij gedetineerden in Tilburg aantroffen, kwamen we in Norgerhaven niet tegen, zeker niet bij de gedetineerden die nog niet in de laatste achttien maanden van hun straf waren beland. Wel was er ontevredenheid. Over het verplichtende karakter van de terugkeeractiviteiten die nog maar sinds kort in het kader van Modernisering Gevangeniswezen werden georganiseerd, lieten de gedetineerden zich in het algemeen erg negatief uit:

> R: Dus ik ben verplicht eigenlijk vanaf volgend jaar om daar aan mee te doen. Maar waarom? Ik heb mijn vrouw nog, ik heb mijn kinderen, ik heb mijn huis, ik heb alles. Wat moet ik meedoen aan budget-coaching en dat soort onzin. Ik zit voor drugs en niet voor andere flauwe, dus eh. (NG7)

Ook over de inhoud van de terugkeeractiviteiten en de interventies die in het kader van Terugdringen Recidive werden georganiseerd, hebben we niet veel positieve geluiden gehoord. De gedetineerden vinden vaak dat ze de vaardigheden die daar getraind worden al hebben of niet nodig hebben. Personeel vindt de activiteiten soms nuttig, maar niet als ze verplicht worden gesteld en is het in het algemeen met de gedetineerden eens dat de activiteiten die georganiseerd worden in het kader van de nazorg veel belangrijker zijn. Om terugkeer succesvol te kunnen laten zijn, moeten eerst de basisvoorzieningen geregeld zijn: een huis, werk, zorg.

> O: Dus die basisvoorzieningen van inderdaad huis.. dat is heel belangrijk
> R: Ja is heel belangrijk
> O: Voor u en zou eigenlijk moeten gebeuren voor mensen

R: Ja voor einddatum alles moet geregeld zijn via mmd[15]
O: Maar hoe is dat nu, u ziet het van dichtbij, u ziet mensen ook vertrekken, is het ook geregeld?
R: Nee. Helemaal niks. Ik heb een paar jongens gezien, ze zijn bij mmd geweest, voor 6 maanden einddatum, ze hebben hulp gevraagd ik heb geen huis. Ja wij wachten tot einddatum, niks. Niet alleen voor hem geldt dat, voor iedereen. (NG10)

R: Hier heeft het totaal geen nut. Zij moeten gewoon ergens heen kunnen als ze buiten zijn. Ik bedoel het nog korter, het wordt hier vrij moeilijk gemaakt allemaal. Het moet zo zijn, die man die gaat de deur uit en die heeft een adres gekregen, van jij gaat daar naar die woonplaats en dan ga je naar die instantie toe en die helpt jou. Afgelopen, niet moeilijker en niet makkelijker. Jij gaat daarheen en dan ga je je melden en die kan jou zeggen van, dat loket heb je nodig voor je uitkering en dat loket heb je nodig voor je huisvesting. (NM8)

Dat gedetineerden zich negatief uitlaten over TRA (terugkeeractiviteiten) of Terugdringen Recidive, wil niet zeggen dat zij niet gemotiveerd zijn om aan de voorbereiding van hun terugkeer te werken. Er worden, buiten deze programma's om, in de PI Norgerhaven relatief veel mogelijkheden geboden om beroepsopleidingen te volgen, dat vinden gedetineerden vaak wel nuttig. Sommigen vinden daarom dat de groep langgestraften die nu vooral de inrichting bevolkt daar eigenlijk niet thuishoort: het heeft voor die groep immers niet zoveel zin al aan de voorbereiding van hun invrijheidstelling te beginnen. We spraken echter verschillende gedetineerden die de geboden mogelijkheden gretig aangrepen om een zinvolle invulling te geven aan hun detentie. Het enthousiasme van deze gedetineerden contrasteert met de uitspraken van de gedetineerden die louter om 'externe redenen' deelnamen aan terugkeeractiviteiten. Zo vertelde een gedetineerde die nog jarenlang moet zitten:

R: Om mezelf in leven te houden deed ik ook hobbymatig tatoeëren. En als ik nu dadelijk buiten ben, wil ik dat voortzetten maar dan als een legaal bedrijf. En ehm, ik ben hierbinnen begonnen met een cursus zelfstandig ondernemen. En ehm boekhouden heb ik volgende maand examen over, tenminste het theoriegedeelte. Ik heb me aangemeld voor een traject. Dat is voor gedetineerden, ex-gedetineerden die het ondernemingsbloed in zich hebben. Die worden dan begeleid. Dat is een samenwerkingsverband van ehm instituut voor midden- en klein bedrijf, de gemeente waar je je gaat vestigen en justitie. Die helpen jou dan zeg maar om dat plan zeg maar te realiseren. Nou, daar heb ik me voor aangemeld. Want eh, ik wil me echt eh voor 100% daarvoor inzetten. (NG12)

Ook in Norgerhaven mijden gedetineerden soms bepaalde situaties om niet het risico te lopen dat hun VI of verlof in gevaar komt. Zij doen niet mee met voetbal of willen niet meer naar de arbeid, omdat ze bang zijn in incidenten betrokken te raken. Maar we troffen in Norgerhaven niet de tweedeling aan tussen gedetineerden die wel en die niet aan hun resocialisatie willen werken,

15 Medewerkers maatschappelijke dienstverlening.

zoals dat in Tilburg het geval is. Voorzover men al voor verlof of VI in aanmerking kwam, ging men in het algemeen mopperend akkoord met de voorwaarden, ook als men daar het nut niet van inzag. Blijkbaar leverde deelname toch nog meer voordelen dan nadelen op. Hoewel er een enkele gedetineerde in Norgerhaven verbleef zonder verblijfsstatus, is er niet een grote groep gedetineerden die per definitie niet voor VI in Nederland in aanmerking komt, zoals dat in Tilburg geldt voor een groot deel van de gedetineerden zonder rechtmatig verblijf. Twee gedetineerden waren door (de gevolgen van) hun straf in een zodanig hopeloze situatie terecht gekomen dat resocialisatie voor hen eigenlijk een loos begrip was geworden. Bij hen troffen we dezelfde cynische moedeloosheid aan die we bij de gedetineerden in Tilburg aantroffen die vrijwillig of onvrijwillig voor 'einde straf' gingen.

> R: Maar toen werd ik gearresteerd, dus alles is afgepakt van mij. Ik kan niet meer betalen. Maar zo bekrompen zijn die mensen bij justitie, die doen dat. Die gaan hun eigen zin doordrammen, dus nu heb ik dat verhaal. Dus nu kom ik straks buiten met 46.000 euro schuld, of 56.000. Hoe moet ik als ik straks buiten kom 1.200 euro in de maand gaan betalen aan justitie? Plus ik heb een gezin. Ik ben... Ik word genoodzaakt om criminele dingen te gaan doen om justitie te betalen. Zo zie ik het. Maar justitie zegt: 'nee, maar jij luistert niet. Jij bent zo hardleers, je moet straks nog meer straf.' Want daar komt het straks op neer natuurlijk. Door dat hele verhaal van die boete van het witwassen, kan ik straks waarschijnlijk niet naar een open kamp en een enkelband. Dus waarschijnlijk moet ik mijn hele straf hier uitzitten en dan sta ik met mijn blauwe zakkie op straat straks. Dan ben ik straks drie maanden buiten en dan halen ze mij opnieuw op omdat ik die boete niet ga betalen. (NG7)

> R: ik heb geen zin meer, jij maakt één fout, één fout, jij krijgt honderd problemen.
> I: hoe bedoelt u dat?
> R: bijvoorbeeld ik ben opgepakt in 2009 of 2008 en ik zit nog steeds in gevangenis. Een, straf gekregen, twee, ben mijn huis kwijt geraakt, met mijn vrouw uit elkaar gegaan, mijn verblijfsvergunning ingetrokken. Plus gekomen, gijzelingszaak, gaat alles lijkt automatisch, domino. (NG10)

6.7 Veiligheid en orde

We vroegen zowel gedetineerden als medewerkers of ze zich veilig voelden in de inrichting, waar dat gevoel op was gebaseerd en wat de consequenties waren van het zich wel of niet veilig voelen. Het onderwerp orde hebben we in de eerste gesprekken geprobeerd afzonderlijk aan de orde te stellen, maar dat zorgde vooral voor verwarring. Men zag wel dat er verschil was tussen orde en veiligheid, maar zag orde vooral als basisvoorwaarde voor veiligheid. Wat relevant was voor de orde, was dus meestal al onder veiligheid ter sprake geweest.

Zoals in hoofdstuk 3 al is uiteengezet, verschillen het Belgische en het Tilburgse regime van het Nederlandse in een aantal aspecten die direct samenhangen met de veiligheid. We herhalen ze hier nog kort. Urinecontroles zijn in Nederland een legaal en wijdverbreid middel om te controleren of gedetineerden

drugs hebben gebruikt (artikel 30 Pbw). De Belgische wetgeving kent deze mogelijkheid niet. Urinecontroles zijn daarom alleen op vrijwillige basis mogelijk. Hetzelfde geldt voor visitaties ofwel onderzoek in het lichaam. Alleen een fouille op het lichaam (naaktfouille) is mogelijk, waarbij de holten van het lichaam van buitenaf mogen worden geschouwd (artikel 108 Belgische Basiswet). Een ander verschil is dat Belgische en in dit geval dus ook Tilburgse, penitentiaire beambten, anders dan Nederlandse, geen toegang hebben tot het penitentiair dossier van de gedetineerde. Ze zijn dus niet op de hoogte van het delict waarvoor hij is veroordeeld en ook niet van zijn penitentiaire geschiedenis. Een ander verschil betreft de samenstelling van de gedetineerdenpopulatie. Het personeel ervaart dat als veel diverser dan dat ze in Nederlandse inrichtingen gewend zijn. Met name in de opstartfase vinden zij dat ze veel geconfronteerd zijn met gedetineerden met dusdanige psychische problemen dat deze in Nederland voor een Penitentiair Psychiatrisch Centrum (voorheen Individuele Begeleidings Afdeling) zouden zijn geselecteerd. Ook verblijven in Tilburg gedetineerden met en zonder rechtmatig verblijf door elkaar, een situatie die zich in Nederland bijna niet meer voordoet sinds de opening van speciale inrichtingen voor strafrechtelijk gedetineerde vreemdelingen. Tenslotte is er veel variatie in strafduur en straffase. De straffen variëren van drie jaar tot levenslang en, tegen de bedoeling van het verdrag in (hoofdstuk 3), bevinden zich in de PI Tilburg zowel gedetineerden die aan het begin van hun straf zitten als gedetineerden voor wie de invrijheidstelling al in zicht komt. Ook deze grote variatie wordt door het personeel als een potentiële bedreiging van de veiligheid in de inrichting ervaren. Tenslotte is er nog één bijzonderheid waarin het Tilburgse regime niet afwijkt van de Nederlandse inrichtingen, maar wel van de Belgische: het veiligheidsteam. Dit team wordt ad hoc geformeerd door personeel in de inrichting wanneer zich een incident voordoet en moet in ME-outfit en bewapend met schilden en wapenstokken binnen drie minuten ter plaatse zijn. In België is een dergelijk team onbekend, bij ernstige incidenten moet de politie van buiten komen.

6.7.1 Beleving van veiligheid door gedetineerden

Een deel van de gedetineerden voelt zich nooit onveilig, noch in Tilburg noch in de Belgische inrichtingen waar zij ervaring mee hebben. Het zijn de leiders, de vechtersbazen die zelf hun mannetje staan. De gedetineerden die zich wel eens onveilig voelen, voelen zich in Tilburg veiliger dan in de Belgische gevangenissen waar ze vandaan komen. Daarvoor wijzen zij twee belangrijke oorzaken aan: de kleinere groepen, waarin zij zich door de inrichting bewegen en de voortdurende aanwezigheid van personeel. Met name ‘de wandeling’ (het luchten) is in Belgische inrichtingen soms aanleiding voor vechtpartijen. Honderd(en) gedetineerden worden tegelijkertijd op de wandeling gestuurd zonder dat er direct toezicht is van personeel. Nogal wat gedetineerden beklagen zich over het ‘piepkleine’ Tilburgse wandelingetje waar niets te beleven valt. Dat zijn dan de gedetineerden die zelf niet veel te vrezen hebben of die het

vechten gewoon missen. Andere gedetineerden ontlenen aan de overzichtelijke wandeling en de beperkte groepen waarin andere gemeenschappelijke activiteiten worden georganiseerd juist een groter gevoel van veiligheid.

> R: Hier is opstand, opstand, opstand maar die opstand gaat zo snel weg, omdat wij geïsoleerd zijn. Wij zitten maar met 40 man of zo op een sectie. Verstade, dus ze hebben da hier ook zo gedaan, verstade? In België daar zitten we met 100 of 150 man op de wandeling, houdt dan ma ne keer een opstand tegen. Ma hier nie. Ik heb gehoord dat er hier 300 cipiers zijn. Dus vanaf dat er een probleem is, die drukt op een knopke 'paf'. (G24)

Dat wil niet zeggen dat zich geen incidenten voordoen in Tilburg. Wanneer zich een vechtpartij voordoet in het zicht van het personeel, wordt het veiligheidsteam opgepiept om in te grijpen. Daar gaat maximaal drie minuten overheen, een tijdspanne die door de ene gedetineerde wordt gekarakteriseerd als 'precies genoeg om iemand helemaal lam te slaan' en door de ander als te kort om een 'fatsoenlijke vechtpartij te houden'. Wij kregen de indruk dat het veiligheidsteam in het algemeen behoorlijk intimideert en dus preventief werkt. Vechtpartijen doen zich echter meestal voor buiten het zicht van het personeel, vooral de douche en de meerpersoonscellen werden genoemd als plekken waar regelmatig gevochten wordt en afrekeningen gebeuren.

Er worden diverse oorzaken genoemd voor agressie en vechtpartijen. Drugshandel tiert ook welig in Tilburg, alhoewel minder dan in Belgische gevangenissen. Vooral harddrugs zouden minder makkelijk verkrijgbaar (en dus duurder) zijn volgens de gedetineerden die zich daar tegen ons over uitlieten. Dat laatste wijt men vooral aan het feit dat men in de PI Tilburg actief probeert de aanwezigheid van drugs tegen te gaan door regelmatige celinspecties, drugshonden en drugstoiletten. Ook het feit dat er minder bezoek naar Tilburg komt, gedetineerden zelf minder naar buiten gaan en het personeel minder corrupt zou zijn, worden als oorzaken genoemd voor de relatief geringe hoeveelheid drugs. De handel in drugs blijft, ook in de PI Tilburg, echter een belangrijke bron voor conflicten.

> R: Altijd voor hetzelfde. Dat is net als in Belgische gevangenissen, ze vechten maar voor een ding. Diegene heeft drugs van diegene gekocht en die kan zijn drugs niet betalen en maar anders wordt er niet gevochten. Want drugs is in iedere gevangenis, ge kunt het niet buiten krijgen. (G27)

Zedendelinquenten kunnen, net als in de meeste inrichtingen, ook in de PI Tilburg agressie oproepen, maar omdat ze op de luwte-afdeling op afdeling X verblijven, blijft het aantal incidenten relatief beperkt. Een van de belangrijkste oorzaken voor ruzie en agressie in de PI Tilburg lijkt de multiculturele samenstelling van de gedetineerdenpopulatie te zijn. Dat 19 van de 21 gedetineerden die op het moment dat wij hen spraken in een groepscel verblijven zich in het algemeen veilig voelen, wijten zij voor een belangrijk deel aan de etnisch uniforme samenstelling van de groepscellen. Met name een aantal blanke

Vlaamse gedetineerden waren zeer stellig in hun opvatting dat zij het nooit zouden accepteren als er bijvoorbeeld iemand van Marokkaanse of Algerijnse afkomst bij hen op de cel geplaatst zou worden. Maar ook gedetineerden met een andere etnische achtergrond dan de Belgische gaven aan dat het zeer belangrijk voor hen was dat ze uiting konden geven aan hun eigen cultuur en dat ze de voorkeur gaven aan etnisch homogeen samengestelde cellen.

Ook andere vormen van groepsvorming zijn een bron van agressie en geweld. Zoals al eerder vermeld, worden gedetineerden zonder verblijfsrecht in België vaak zeer negatief beoordeeld door hun medegedetineerden. Zij worden gemakkelijk gelijk gesteld met de 'einde straffers' (hoewel die groep diverser is samengesteld) en zouden vaak vechtpartijen uitlokken, omdat ze, anders dan de Belgische gedetineerden, niets te verliezen hebben. De zes illegale gedetineerden die wij spraken, voelen zichzelf echter vaak erg onbegrepen.

> R: Als ik zie stress. Bijvoorbeeld op de arbeid ben ik langs een Belg gelopen en ik heb goedendag gezegd aan Marokkanen naast hem en ik heb hem een hand gegeven en met de anderen heb ik Marokkaans gesproken. Ik zei hoe gaat het in het Marokkaans ja goed goed. En ik zeg tegen die Belg en hoe gaat het met jou? Alles in orde. Waarom moet u dat weten: goed of niet goed. Owowowosorry. Ik zeg ja sorry dat is niet mijn bedoeling maar ik wou gewoon weten hoe gaat het met jou, alles in orde? Ja maar en hij doet zo terug. Dat doet voor mij echt pijn. Ik voel dat echt, ik ben de hele tijd triest. Toen ben ik naar de cel gegaan, een beetje rustig, ademen. Rustig een beetje eten en dan ik terug. Als iemand tegen mij iets slecht zegt doet dat voor mij echt pijn. Ik ga die niets zeggen of ik ga die niet antwoorden op slechte woorden of neen maar maar in mijn hart doet het echt pijn. (G12)

6.7.2 Beleving van veiligheid door medewerkers

Wanneer we medewerkers vragen wat voor hen van belang is om zich veilig te voelen, komen drie aspecten steeds terug. In de eerste plaats moeten ze vertrouwen kunnen hebben in hun collega's en ook een beetje op dezelfde manier in het werk staan. In de tweede plaats moet er een helder beleid zijn ten aanzien van veiligheid en dragen veiligheidsmaatregelen, zoals camera's, bij aan hun gevoel van veiligheid. In de derde plaats ontlenen veel medewerkers een gevoel van veiligheid aan het contact dat ze hebben met medegedetineerden. 'Ik sta er liever tussen dan dat ik er van een afstand naar sta te kijken', is een veelgehoorde uitspraak.

Medewerkers voelen zich veilig in de inrichting als aan deze basisvoorwaarden is voldaan. Voor wat betreft de onderlinge samenwerking is dat meestal het geval. Medewerkers laten zich meestal positief uit over de samenwerking. Daarop zijn uitzonderingen. Een PIW'ster voelt zich niet op haar gemak bij een jongere collega die het werk niet erg serieus lijkt te nemen en zelfs met de medegedetineerden flirt. Een andere vrouwelijke medewerker maakt zich zorgen als ze straks met een andere vrouwelijke collega op de strafafdeling dienst heeft, 'ze mist de extra spierballen (M9)'. En een mannelijke PIW'er is bang dat de

agressie die de houding van een collega oproept bij gedetineerden, straks ook op hemzelf terugslaat.

Met betrekking tot het veiligheidsbeleid en de veiligheidsmaatregelen worden veel verschillende zaken aan de orde gesteld. Medewerkers zijn tevreden over de afspraken die er zijn gemaakt rond de inzet van het veiligheidsteam en over de grote hoeveelheid camera's die in de inrichting hangen. Zeer ontevreden zijn zij echter over het drugsbeleid. Er worden relatief veel opmerkingen gemaakt over het ontbreken van de mogelijkheid urinecontroles toe te passen. In combinatie met de strengere regelgeving rond fouillering en visitatie zou dit er toe leiden dat er veel meer drugs de PI Tilburg worden binnengesmokkeld dan in Nederlandse inrichtingen het geval zou zijn. Zeker weten kan men dat natuurlijk niet. Sommige personeelsleden vinden ook dat de directie te laks omgaat met de mogelijke aanwezigheid van drugs in de inrichting. Op signalen van personeelsleden zou te laat worden gereageerd met een celinspectie of de inzet van drugshonden en zelfs als drugs worden aangetroffen, wordt daar tamelijk laconiek op gereageerd. In verband met het drugsbeleid in de inrichting wordt door een van onze onderzoekers nog een pikante observatie gedaan op de arbeidsafdeling.

> O: Na de middag gaan Raymond en ik een kijkje nemen op de arbeid. Daar krijg ik een rondleiding van een arbeidsmedewerker. In de eerst ruimte worden lampen gemaakt. Officieel zouden deze lampen dienen voor de tomatenplantage maar het is hier algemeen geweten dat dit eigenlijk voor de wietteelt is. De arbeidsmedewerker vertelt me dat hier van de gedetineerden regelmatig commentaar op komt omdat ze vrezen dat hun vingerafdrukken op de producten terug te vinden zijn. Hierdoor zouden zij dan in de problemen kunnen geraken. Om deze reden hebben de gedetineerden dit werk lange tijd met handschoenen gedaan. (O3)

De derde voorwaarde voor personeelsleden om zich veilig te voelen, is het contact met gedetineerden. Dat mechanisme is hierboven al aan de orde geweest onder het kopje dynamische veiligheid (6.4.3). Het lijkt juist in Tilburg van groot belang te zijn omdat men weinig voorkennis van gedetineerden heeft. Overigens kregen wij niet de indruk dat personeel deze mogelijkheid structureel mist, maar wel bij gedetineerden waarvan zij intuïtief aanvoelen dat het om gedetineerden met een bijzonder verleden gaat: grote drugsbaronnen of zedendelinquenten waarvoor misschien extra veiligheidsmaatregelen getroffen moeten worden. Sommige personeelsleden gaan daarom over tot het vinden van informatie over gedetineerden op het internet via google, de meesten proberen door middel van gesprekken met gedetineerden te weten te komen wat voor vlees ze in de kuip hebben of wat er speelt op de afdeling. Zo antwoordt een PIW'er op de vraag wat het meest van belang is voor de veiligheidsbeleving:

> R: Dat is het constante contact met ons. Als er iets dreigt verkeerd te lopen, dan geven ze dat echt op tijd aan. Van er speelt dit of dat, ze voorkomen eigenlijk ook

> preventief een hoop vechtpartijen, conflicten en zo. Dat is wel ehm, vandaar hebben ze dat veilig gevoel. Omdat het contact met ons goed is. (M7)

Het realiseren van dynamische veiligheid wordt echter door verschillende factoren bemoeilijkt. Ten eerste het taalprobleem, dat weliswaar door personeel wordt gerelativeerd, maar door de anderstalige gedetineerden die wij spraken toch als een grote belemmering wordt ervaren voor het contact en het welbevinden (zie hierboven). Een ander aspect betreft de grote variatie aan gedetineerden. Dat er in de PI Tilburg ook gedetineerden rondlopen met een dusdanige psychische problematiek dat ze in een Nederlandse inrichting in een bijzondere voorziening zouden zijn gedetineerd, geeft personeelsleden een onveilig gevoel, zoals blijkt uit onderstaand citaat.

> R: Ze vechten te snel. Maar ik denk dat het ook meer ligt bij eh... Kijk, in het Nederlands systeem daar zit differentiatie. BZA[16]-klanten zitten apart, zeden, drugsvrije afdeling, afdeling voor bijvoorbeeld mensen die niet groepsgeschikt zijn. En dan mensen die een normale bejegening hebben, zij zitten op een groepsunit. Maar hier zit het door elkaar. En dan is het heel moeilijk om er iets van te maken. Dat is vaak eh, wij peilen gewoon een paar man, die kan niet met die overweg en hoe kunnen wij het het beste doen? Die naar een andere kamer doen? Wij doen zo eigenlijk zelf die differentiatie. Maar eigenlijk officieel bestaat die differentiatie niet in België. Ik denk dat dat één van de dingen is die werkt. (M7)

Ook geven verschillende personeelsleden aan dat zij erg moesten wennen aan de aanwezigheid van zeer langgestraften in de inrichting:

> I: Hier?
> R: ja. Dus de eerste week liep ik hier rond van: wat moet ik hiermee. Gaat dit goed. Toen had ik eigenlijk een beetje het gevoel van: dit kan niet goed gaan. Vooral omdat die langgestraften d'r zitten. Ik dacht: als ik 30 jaar, zou ik ook... om d'r tussenuit te gaan. En vooral met 8 personen op een kamer. We moeten toch erg aan elkaar aanpassen he. Dus ik dacht: als dat straks allemaal gesetteld is, en de nieuwigheid is eraf, dan gaan we heel veel conflicten krijgen. (M4)

Al met al kregen wij toch de indruk dat medewerkers, inclusief het Belgische personeel, in het algemeen vinden dat zij relatief veilig zijn. Over de veiligheid van (sommige) gedetineerden lieten zij zich minder positief uit. Ook het personeel verhaalt van afrekeningen in de groepscellen en onder de douche waar zij weinig zicht op hebben. Of het om relatief vaak voorkomende incidenten gaat of om een structurele problematiek, kunnen wij niet afdoende beoordelen en dat hangt ook af van wat men onder het een of het ander verstaat. De verhalen zijn soms vrij gruwelijk. Bloed dat onder de douche doorsijpelt, verkrachtingen in de groepscellen. Ook personeelsleden leggen de oorzaken van het geweld vooral bij drugshandel, groepsvorming en ook bij de agressie die het oproept om

16 Bijzondere zorgafdeling.

langdurig met veel (dezelfde) personen op een groepscel te verblijven. Wat dat betreft is de sfeer in de inrichting verslechterd sinds er in februari 2011 150 gedetineerden werden bijgeplaatst en de groepscellen vol kwamen te zitten met minder mogelijkheden tot interne overplaatsingen. Het valt op dat sommige personeelsleden aangeven dat zij geweld niet alleen niet kunnen, maar soms ook niet willen voorkomen. Het is alsof de veiligheid soms meer gebaat is bij het geven van een uitlaatklep aan agressie dan bij het geforceerd tegengaan ervan. Daarbij speelt ook een rol dat er volgens personeelsleden pas kan worden ingegrepen in bijvoorbeeld de samenstelling van de groepscel als er daadwerkelijk iets is gebeurd.

> R: Nou ja, goed. Kijk, als er... Als er echt eh vreselijke spanningen zijn, dan leg je dat voor aan het afdelingshoofd en die gaat dan kijken of dat iemand overgeplaatst kan worden. Maar soms moet je het ook gewoon dat ze het zelf oplossen. Daar moet je gewoon wel eens een keer voor kiezen. En dan hoef je niet iemand helemaal total loss te laten slaan, dat hoeft niet. Maar als iemand uitgehaald heeft en hij heeft hem geraakt, dan heb je al genoeg. (NM9)

6.7.3 Veiligheidsbeleving in de PI Norgerhaven

Over de veiligheid en veiligheidsbeleving van gedetineerden en medewerkers in de PI Norgerhaven valt zeker zoveel te vertellen als over die van de PI Tilburg, maar wij concentreren ons hier op de invloed van de typische verschillen tussen het Nederlandse en Belgische c.q. Tilburgse systeem. De belangrijkste vraag is dan of de voorkennis over gedetineerden, de andere samenstelling van de gedetineerdenpopulatie, de grotere toegankelijkheid van urinecontroles en visitaties bijdragen aan de veiligheid en het gevoel van veiligheid en hoe deze middelen worden ingezet. Van de twaalf gedetineerden die wij spraken in de PI Norgerhaven, geven vier gedetineerden aan zich wel eens onveilig te voelen. De gedetineerden die zich veilig voelen, wijten dat vooral aan hun eigen positie in de inrichting en de contacten die zij hebben met andere gedetineerden. Anders dan in Tilburg horen wij niet dat de nabijheid van het personeel bijdraagt aan gevoelens van veiligheid. Gedetineerden die blijk geven van gevoelens van onveiligheid, wijzen op incidenten die zich hebben voorgedaan, het onberekenbare gedrag van Antillianen in de inrichting en de drugshandel. ‘Ik heb betaald, dus ik ben veilig, toch?’, stelt een gedetineerde. Een vraag waar de interviewster ook maar moeilijk antwoord op kan geven. Er wordt door de gedetineerden melding gemaakt van een aantal ernstige incidenten: een van televisie bekende delictpleger die met veel poeha de inrichting binnenkwam, maar zichzelf in de nesten werkte door ruzie te maken met vrienden van de gedetineerden die hem beschermden. Volgens een medegedetineerde is hij maandenlang zijn cel niet uit geweest;[17] een man van 66 die vanwege zijn leeftijd als pedofiel werd aangezien en vreselijk in elkaar is geslagen; een Nederlandse jongen die het aan

17 Navraag bij de inrichting leert dat dit een onwaarschijnlijk lange periode is.

de stok kreeg met een groep Antillianen en nadat hij ernstig gewond is geraakt toch weer terug op de afdeling is geplaatst en heel veel afrekeningen in het drugscircuit.

De PIW'ers in de PI Norgerhaven voelen zich veilig in de inrichting. Ook zij noemen het vertrouwen in collega's en het goede contact met gedetineerden als belangrijke voorwaarden voor hun veiligheidsgevoel. De veiligheidsmaatregelen worden minder vaak dan in Tilburg spontaan genoemd als factor die bijdraagt aan het veiligheidsgevoel, maar wanneer we ze systematisch langslopen, blijken ze toch essentieel voor de veiligheidsbeleving. Van de acht geïnterviewde personeelsleden, zegt er maar één expliciet dat hij urinecontroles en visitaties ook zou kunnen missen. Dat ze niet wezenlijk bijdragen aan zijn veiligheidsbeleving. De andere personeelsleden beschouwen urinecontroles als een belangrijk tot onmisbaar instrument om belangrijke informatie te achterhalen en op basis daarvan maatregelen te kunnen nemen. Hoe het middel wordt ingezet, is ons niet helemaal duidelijk geworden. Sommige personeelsleden vertellen dat een aantal gedetineerden wekelijks willekeurig wordt geselecteerd voor een urinecontrole en dat deze daarnaast kunnen worden afgenomen als er een vermoeden is van gebruik. Anderen vertellen dat dit systeem inmiddels weer is afgeschaft, omdat het te duur was en er louter op basis van vermoeden wordt gecontroleerd. In ieder geval kan het ook voorkomen dat iemand twee jaar lang geen urinecontrole heeft gehad omdat hij zich rustig gedraagt, stellen zowel enkele personeelsleden als de directie. Weigeren van een test of het niet kunnen plassen heeft wel consequenties. Visiteren lijkt in tegenstelling tot fouilleren vrij weinig te gebeuren. Sommige gedetineerden zeggen alleen bij binnenkomst ooit gevisiteerd te zijn, personeelsleden zeggen dat het 'op verdenking' gebeurt. Celinspecties zijn aan de orde van de dag, veel meer dan in Tilburg waar voor iedere celinspectie toestemming nodig is van de directeur. Een medewerker heeft het over vier cellen per dag die grondig onderzocht worden. Medewerkers en ook sommige gedetineerden zeggen tegen ons dat celinspecties hun gevoel van veiligheid vergroten. Maar het kan ook als zeer ingrijpend door gedetineerden ervaren worden, vooral als de troep na afloop niet wordt opgeruimd:

> Ik kwam terug van mijn werk en ze hadden een celinspectie gedaan. En het is één grote... Ze hebben niks gevonden, maar het is gewoon één grote puinhoop. En op zo'n moment flip je uit je pan. Dat is: die man sluit jou altijd op. Ik zeg: 'wat maak je me nou? Waarom ruim jij die troep niet op?' en die man zegt: 'ja, maar wie ben jij? Jij bent gevangene.' En daar begint de ellende mee. En puntje bij paaltje trek je als gedetineerde toch aan het kortste eind want jij gaat de isolatiecel in en hun gaan naar huis en zitten met hun vrouw op de bank. Wij niet. Dus daarom trekken wij toch aan het kortste eind. Maar voor die mensen lijkt het me ook niet leuk om zo naar het werk te gaan. Elke dag weer. (NG7)

Een ander verschil tussen de Belgische en de Nederlandse regelgeving, is dat Belgische personeelsleden geen kennis mogen nemen van het penitentiair dossier van de gedetineerde. Hoewel medewerkers van de PI Tilburg een relatie

leggen tussen het gebrek aan voorkennis over gedetineerden en gevoelens van onveiligheid, lijken de medewerkers in de PI Norgerhaven niet erg intensief kennis te nemen van het penitentiair dossier. Twee ervaren medewerkers vertellen dat ze daar juist mee zijn opgehouden om gedetineerden meer open tegemoet te kunnen treden. Het kan zijn dat het beperkte aantal medewerkers dat wij hier gesproken hebben, hier tot een vertekening leidt of dat de vanzelfsprekendheid waarmee Nederlands personeel kennis kan nemen van achtergrondinformatie van gedetineerden maakt dat ze zich er niet meer echt van bewust zijn. In ieder geval leken de medewerkers in de PI Tilburg deze mogelijkheid ook vooral te missen bij 'bijzondere gevallen'.

Ten slotte worden de diverse samenstelling van de gedetineerdenpopulatie in de PI Tilburg en groepsvorming veelvuldig genoemd als oorzaken voor onlusten en onveiligheid. Dat is in de PI Norgerhaven eigenlijk niet anders. Ook hier vindt groepsvorming vooral plaats langs etnische lijnen. Waar in de PI Tilburg de illegalen als vechtersbazen en probleemmakers worden gekarakteriseerd, worden in de PI Norgerhaven vooral de Antillianen als zodanig aangewezen. Dat bleek al uit de observaties tijdens de 'soos', een maandelijkse bijeenkomst tussen gedetineerden en studenten van de Universiteit Groningen.

> O: De man geeft wel aan dat hij voorzichtig moet zijn met wat hij zegt. Hij noemt als voorbeeld dat hij niet kan zeggen dat hij weer bijna naar zijn meisje mag en met haar naar bed kan, omdat dit voor de overige gedetineerden niet geldt. Hij vreest dan voor de reacties. Dit geldt voor meer dingen, dus hij probeert hier rekening mee te houden om problemen te voorkomen. (ON1)

De meeste personeelsleden denken ook dat de gedetineerden zich veilig of in ieder geval meestal veilig voelen in de inrichting. Wanneer dat niet het geval zou zijn zouden zij wel vaker naar hen toe komen of op cel blijven. Dat laatste gebeurt wel, maar niet op grote schaal. Het valt op dat personeelseden de verantwoordelijkheid voor hun veiligheid meer bij de gedetineerden leggen dan bij henzelf. Zij weten dat er veel handel is in de inrichting, vooral in drugs en telefoons. Als gedetineerden zich daarmee inlaten, is dat hun eigen risico, al geven ze wel goedbedoeld advies, zoals blijkt uit de volgende uitspraken van medewerkers.

> R: We hebben een verbod voor andere gedetineerden om op andere afdelingen te komen. Dus als je je om wat voor reden niet veilig voelt (*buiten*, red) kun jij je terugtrekken op je afdeling en zelfs op je cel.
> I: Komt dat veel voor?
> R: Ja komt wel voor.
> I: En kun je daar als PIW'er iets in betekenen?
> R: Weinig. Ten eerste krijgen wij niet het hele verhaal, want dan klikt de man. Vaak gaat het om schulden. En geld is er niet. Dan houdt het een beetje op. (NM6)

> R: Stay low, steek je kop niet boven het maaiveld uit. Geen dom geschreeuw. Als je dingen koopt, of verhandelt kom je afspraken na. Dus maak geen schulden, dat is levensgevaarlijk, daar wordt hier binnen heel heftig op gereageerd.

I: Waar moet ik dan aan denken?
R: Stel dat je voor 5 euro wiet koopt, maar je hebt geen 5 euro dan is de rente een pak slaag. Dus blijf daar ver van, en geef nooit de indruk dat je lult bij het personeel. (NM5)

Een interessant gegeven is dat een specifiek kenmerk van het Belgische gevangeniswezen dat volgens de gedetineerden uit Tilburg aanleiding geeft tot veel incidenten, in deze specifieke Nederlandse inrichting wel aanwezig is: de grote wandeling. Gedetineerden kunnen alleen naar de verschillende activiteiten toe door de luchtplaats over te steken. De ligging daarvan is zo dat gedetineerden daar niet van kunnen ontvluchten. Steeds personeel meesturen bij iedere verplaatsing zou veel te veel personeelsinzet vragen. Vandaar dat gedetineerden tijdens de activiteiten vrij over de luchtplaats kunnen bewegen. Luchten vindt meestal plaats met de helft van alle gedetineerden, maar in het weekend ook wel met alle gedetineerden tegelijkertijd. Een medewerker geeft een indruk hoe dat er ongeveer uitziet.

R: Nou als je ziet wat hier mogelijk is he. In alle andere inrichtingen waar ik gewerkt heb, daar zie je dat mensen erg voorzichtig zijn als het gaat om luchten. In aantallen, men denkt heel erg in getallen. Twee op 24, dat is zeg maar de norm die ervoor staat, twee PIW'ers op 24 gedetineerden, dat tellen ze door ook naar een luchtplaats. Nou als ik je vertel dat we hier in een weekend 272 gedetineerden op de luchtplaats tegelijk kunnen laten lopen, dat is in geen een inrichting denkbaar. (NM1)

Waar de grote wandeling in België aanleiding geeft tot vechtpartijen is dat in Norgerhaven niet het geval. Wel is het volgens enkele gedetineerden en personeelsleden een plek waar veel handel plaatsvindt.

R: Als je hier, er zitten hier 240 mensen. Ik denk dat meer dan 100 mensen drugs gebruiken. Zowel blowen als harddrugs. En iedere dag wordt dat ook gebruikt. Iedere dag wordt dat afgenomen. Als ik gewoon buiten zit, en ik zit lekker op de picknicktafel te kijken. Dan zie ik al die mensen op en neer lopen, die mieren. Daar een kaartje halen, daar een kaartje brengen. Die komt weer van boven met een bolletje gauw overgeven. Dat gaat die kant op, want dat moet daar weer betaald worden. Dat gaat de hele middag of morgen, wanneer de mensen buiten zijn, is die handel gaande (NG11).

6.8 Welzijn en gezondheid

6.8.1 Voeding

De kwaliteit en de kwantiteit van de voeding is vanaf de opening van de PI Tilburg een belangrijk mikpunt van klachten van gedetineerden. De negatieve beoordeling van de voeding en de schok van het verschil met wat ze in de Belgische gevangenissen gewoon zijn heeft het discours over en het imago van de detentie in Tilburg heel sterk overheerst, zeker in de beginperiode.

De vele negatieve commentaren, en die zijn bij de gedetineerden massaal en haast unisono, hebben vooral betrekking op het feit dat de voeding voorgeprepareerde microgolfmaaltijden betreft, die bijzonder smaakloos worden bevonden. Dit soort maaltijden wordt, zeker voor gedetineerden die langere tijd in de gevangenis verblijven, niet geschikt bevonden om hun honger te stillen. De 'bakjes', zoals ze worden genoemd, zouden niet berekend zijn op de behoeften van de gemiddelde gedetineerde. Er wordt ook geklaagd over een gebrek aan verse voedingswaren. Een Franstalige gedetineerde van Arabische afkomst, die er op wijst dat het eten niet is aangepast aan de mediterrane eetcultuur, vertelt ons dat hij reeds acht kilo is vermagerd sinds zijn detentie. Het gebrek aan suiker is voor hem een belangrijk pijnpunt. Een ander aspect is het gebrek aan afwisseling in de menu's. Hoewel men kan kiezen uit verschillende mogelijkheden (vlees, vis, vegetarisch, rijst, aardappelen, halal, enz.) blijkt het niet zo gemakkelijk te zijn om te wisselen van regime als men eenmaal gekozen heeft, waardoor men steeds dezelfde combinaties krijgt voorgeschoteld, wat de eentonigheid van het eten nog versterkt. Kortom, het slechte eten is één van de redenen waarom gedetineerden terug willen naar de Belgische gevangenissen.

R: Ik eet dat eten hier niet. Dat komt en dat gaat terug.
I: En dat is dan, je zegt, wij koken met de kamer, gooit iedereen dat weg?
R: Ja wij eten dat totaal niet. Dat is geen eten eigenlijk, dat is meer hondenvoer bij wijze van spreken.
I: Maar je hebt ook bepaalde diëten zoals hallal en vegetarisch maar dat maakt dan allemaal niet uit?
R: Nee dat eten trekt hier op niks. Moest ge hier leven van het eten dat ge hier krijgt, ik zou er niet van verschieten moesten hier mensen verhongeren.
I: Omdat er dan te weinig is om of omdat het niet eetbaar is?
R: Nummer een het is niet eetbaar en nummer twee het is te weinig. Diepvriesmaaltijden en wat voor diepvriesmaaltijden. Omelet pfff en dat is dan nog geen echt omelet, dat is van dat poederei. Dat trekt op niks dat eten. Totaal niet. (G9)

R: Het eten is een totale ramp, dat is niet te doen. We krijgen zes sneetjes brood per dag, heb je mij al bekeken, zes sneetjes brood per dag? Zes bruine dan nog. Je kunt er altijd bijvragen, tussen haakjes.
I: Per persoon of...?
R: Iedereen krijgt zes sneetjes brood, je krijgt een bakje om te eten, zo'n maaltijd van... je weet wel van waar, dat is niet de helft gaar, af en toe zit daar beweging in, dat klopt niet en je kunt al je eten op je ene handpalm leggen. Je krijgt daar een yoghurtje bij, twee schelletjes kaas, zo groot, vijftig gram en één gekookt eitje voor 24 uur. Ik heb goddank heel veel geluk dat mijn werkgever mij van buitenuit elke maand geld toestuurt nog altijd en dat ik dus zelf mijn eten kan kopen, mijn aardappelen, mijn vlees, mijn groenten. Ik woog 106 kilo toen ik binnenkwam, nu weeg ik er nog 100, ik voel mij goed maar met hun eten zal ik nog 50 kilo wegen.
I: Je vindt het wel erg dat eten?
R: Dat is gewoon erg, als je ziet dat dat allemaal in de vuilnisbak gaat, dat is nog een groter schandaal. Al die bakjes van 20 mensen gaan gewoon in de vuilnisbak. We verdienen € 25 of € 26 per week in het werkhuis, waarvan er € 3 afgaat voor de televisie. Dus wat doen die mensen met die € 23? Een beetje eten kopen. Al die

> vreemdelingen kopen zo wat samen [...], ik zit daar ook mee als je dat zo ziet: mensen die maar € 23 hebben en roken, ik vraag mij dan af wat die eigenlijk eten. Je ziet de mensen zo vermageren. (G 10)

Er is de mogelijkheid om voedingswaren aan te kopen in de kantine voor de prijzen die in de buitenwereld worden gehanteerd, waarmee zelf kan gekookt worden (zie boven). Indien men lekker en vers eten wil eten dan moet men het dus zelf betalen. Gedetineerden die moeten leven van € 25 per week hebben het uiteraard zeer moeilijk om daar mee rond te komen.

> R: Het eten, dat is hier bucht, gewoon bucht. Dus als ge hier geen eigen fondsen hebt dan is het hier heel zielig, heel zielig. Hé want als ge wel eigen middelen hebt dan is het hier eigenlijk beter dan in België want ik kan hier euhm 's morgens, 's middags, 's avonds koken, zoveel als da'k wil. Biefstuk, lamskotletjes, noem maar op uit de kantine. (G30)

Er worden echter ook enkele positieve aspecten gezien aan het Nederlandse voedingssysteem. Een belangrijk pluspunt is dat, in tegenstelling tot in België waar men het (warme) eten moet eten als het wordt bedeeld – en dat is steeds op hetzelfde tijdstip –, de gedetineerde zelf kan beslissen wanneer hij eet, wat een bepaald gevoel van autonomie geeft.

Het wordt ook op prijs gesteld dat men een eigen koffiezetapparaat heeft op cel, waardoor men verse koffie kan maken. Daarnaast wordt ook het gezonde aspect van het eten in de verf gezet.

> R: Gezond, ik vind het gezond. Het is eentonig maar gezond. Als je zo met sport bezig bent is dat goede voeding. Ik koop nog wel dingen omdat je niet genoeg eiwitten binnen krijgt om eigenlijk resultaat te halen in uw sport maar dan koop je gewoon melk en proteïne poeder en dat compenseert.
> I: Ja dus jij eet ook het eten dat je hier krijgt?
> R: Ja, ik heb daar niet voldoende mee hé. Ik eet brood, ik koop tonijn, dat koop ik op de kantine bijvoorbeeld. Want met zo een bakje dat is als ge voor iemand die niets doet is dat genoeg maar iemand die twee of drie uur sport op een dag is dat niet genoeg. Maar het is wel heel gezond. Er zit niets van vet in, niets. Het is allemaal gestoomd klaargemaakt denk ik. Da's echt euhm heel gezond.
> En lekker ook of niet?
> R: Er bestaan kruiden hé. Peper, zout, curry, paprikapoeder, je kan alles kopen op de kantine. Er zijn veel mensen die erover klagen over het eten hé? (G29)

Ook de directie wijst op het feit dat het eten dat aangeboden wordt in de Tilburgse gevangenis minder vet is en meer beantwoordt aan de eisen van de voedselveiligheid dan in de Belgische gevangenissen.

> R: In België: ze komen uw deur opendoen en ze leggen er een grote pot naast, ze leggen er een kotelet op en een bak patattenstoemp erop en je vraagt nog wat meer saus en je krijgt een goede lepel saus erbij. Dat is de realiteit, je moet de eetgewoonten van onze mensen eens bekijken, dat is niet de meest gezonde manier van eten. En dat krijgen zij hier niet. Zij krijgen hier een uitgebalanceerde voeding. (D1)

Hieruit kan worden opgemaakt dat de voeding die wordt aangeboden in de gevangenis niet voldoet aan de persoonlijke behoeften van de gedetineerden, op het vlak van smaak, consistentie en behoefte aan variatie volgens culturele achtergrond. Vooral dat laatste is een belangrijk pijnpunt, rekening houdend met de grote diversiteit aan culturen die er in de PI wordt gehuisvest. Deze behoeften worden in de mate van het mogelijke aangevuld via aankopen in de kantine, iets wat niet voor alle gedetineerden op regelmatige basis is weggelegd, wegens financiële redenen. De consequentie hiervan is dat de ongelijkheid tussen de gedetineerden versterkt wordt. Voeding is dus een belangrijk negatief punt inzake het persoonlijk welbevinden van de gedetineerden in de PI Tilburg.

6.8.2 Medische verzorging en medicatiegebruik

De medische zorg wordt verstrekt door Nederlands personeel en verloopt volgens de Nederlandse regelgeving. Er is een verpleegkundige, een arts, een psychiater en een psycholoog aanwezig in de PI Tilburg. Bij binnenkomst krijgen alle gedetineerden een medische intake. Bij iedereen wordt de bloeddruk en het gewicht opgenomen, er wordt gevraagd naar het psychiatrische verleden, of men wel geslachtsziekten of zelfmoordneigingen heeft gehad en of men medicatie of drugs gebruikt, enz. Afhankelijk van deze standaardintake wordt beslist of er na twee weken een gesprek nodig is of dat er iets anders moet gebeuren.

Het systeem om een arts te kunnen zien en om aan medicatie te geraken is echter verschillend van België en dat leidt tot heel wat verwarring en ontevredenheid bij de gedetineerden. In vergelijking met België is de toegang tot de arts veel meer afgesloten. Indien gedetineerden de dokter willen spreken moeten ze eerst langs de verpleegkundige zien te komen, die bepaalt of het noodzakelijk is dat men een dokter ziet of niet. De verpleegster kan wel paracetamol voorschrijven en daar wordt blijkbaar veel gebruik van gemaakt. De gedetineerden zijn het echter niet gewend dat er een buffer tussen hen en de dokter zit en dat gaf in het begin wel problemen, ook omdat ze het systeem niet begrepen. Daarbij zijn er ook klachten over de lange wachttijden om bij de dokter of de tandarts te geraken, ook vanwege het gebrek aan personeel.

De gedetineerden begrijpen niet dat voor de meeste regime-elementen de Belgische regels gelden, terwijl dat niet het geval is voor de medische zorg. Indien er zware medische problemen zijn worden de gedetineerden op transport geplaatst naar een Belgische gevangenis met een medische afdeling, vanwaar ze eventueel kunnen worden overgebracht naar een Belgisch hospitaal.

Er wordt op gewezen dat gedetineerden vaak arriveren in de PI Tilburg met hoge doses medicatie of combinaties van medicatie, dat er een hoog gebruik is van benzodisciplines, kalmeringsmiddelen, dyasepam, tranceen enz. Er wordt vastgesteld dat in België zeer gemakkelijk medicatie wordt voorgeschreven en dat dit wordt ingezet als middel om gedetineerden rustig te houden. Vaak worden deze psychofarmaca gebruikt zonder duidelijke indicatie. Het Nederlandse beleid is veel meer gebaseerd op afbouw van medicatie en vervanging

hiervan door meer sport, gesprekken met zorgverstrekkers om inzicht in de problematiek te verkrijgen, enz. Ook de arts en de psychiater worden indien nodig bij dit afbouwtraject betrokken. Deze manier van werken is standaard voor Nederland en dus niet typisch voor de PI Tilburg.

> I: En naar medicatiegebruik, medicatieverstrekking?
> R: Minder, veel minder dan in België. Dat zijn verhalen en klaagzangen die je krijgt van alle mannen: die heeft de medicatie die ik in België kreeg in die gevangenis afgebouwd, dat gaat dan meestal over benzodiazepines en verslavende middelen, dat ze dat hier niet krijgen omdat de Nederlanders zoiets hebben: dat is verslavend en we willen dat afbouwen.

De Belgische gedetineerden, die soms al jaren verslaafd zijn aan de medicatie kunnen deze aanpak echter niet steeds appreciëren en klagen veel over het gebrek aan medicatie of over lange wachttijden om bij de tandarts of de dokter te komen. Klagen hierover bij de commissie van toezicht behoort echter niet tot de mogelijkheden, gezien de medische zorgverstrekking ressorteert onder de Nederlandse bevoegdheid. Er zouden ook verschillen in voorschrijfgedrag zijn tussen de Nederlandse verpleegkundigen, waardoor gedetineerden zich gaan aanbieden op spreekuren van mensen die meer of gemakkelijker voorschrijven. Het niet verkrijgen van de medicatie die men wel in België kreeg en waar ze nood aan hebben wordt door de gedetineerden geïnterpreteerd als een vorm van gebrek aan zorg of aandacht.

> R: Ook als iemand hier iets vragen, krijgt niet. Medicatie krijgt niet. Als je gaat naar verpleging, je wil naar dokter gaan om te zeggen ik ben ziek, ik kan niet slapen of ik weet niet ik voel iets niet goed, wat hij zegt: gewoon opschijten. Begrijp je wat ik bedoel. Opschijten. Hier is geen hulp eigenlijk. Begrijp je? (G 22)

> Er komt ook een Marokkaanse oudere man op het spreekuur. Hij heeft twee zorgvragen. De eerste vraag betreft zijn bril. De man heeft tijdens zijn detentie een bril gekregen omdat hij onvoldoende zag. Inmiddels ziet hij weer/nog steeds niet genoeg. Hij wil daarom een nieuwe afspraak met de opticien. N maakt de afspraak voor hem. Daarnaast heeft meneer verkoudheidsklachten en moeite met zijn ademhaling. N bekijkt zijn keel, voelt zijn amandelen en bekijkt zijn oren. Ze concludeert dat hij inderdaad verkouden is, maar dat het niet ernstig is. Ze stelt hem verschillende vragen, bijvoorbeeld over zijn eten en zijn roken. Het blijkt dat de man vrij veel rookt. Ze adviseert hem om minder te roken en veel vers fruit te eten. Hij wil echter ook een hoestdrankje, zij wil dat niet geven. Ze krijgen een discussie, waarin hij steeds nadrukkelijker vraagt om het hoestdrankje en zij blijft herhalen dat ze het niet wil geven omdat het niet tegen zijn verkoudheid helpt. Ze adviseert hem om dan een snoepje of iets dergelijks te nemen omdat dat ook helpt. Dat wil de man niet omdat dat slecht is voor zijn tanden. Zij geeft aan dat een hoestdrankje ook slecht is voor zijn tanden. Ze houdt voet bij stuk en geeft hem geen hoestdrankje. De man is vrij geïrriteerd, maar accepteert het dat hij niets krijgt. (OV5)

Gedetineerden melden ook positieve ervaringen, of kunnen zich eerder in de Nederlandse aanpak terug vinden en appreciëren de drugsaanpak.

R: Ja ik heb natuurlijk last van mijn druggebruik. Maar ze hebben mij heel goed opgevangen. Ik ging naar de dokter in Ieper en zei, ik kan bijna niet ademen en veel fluimen en doen en die hadden zo een astma-apparaat. Maar ik zei ik heb geen astma ah ja en daarmee moest ik het doen. En toen ik hier toekwam hebben ze testen gedaan OCPD dat ik heb, hebben ze serieus die medicatie gegeven. Maar ginder moest ik medicatie van astma nemen. Hier slaapmedicatie, kalmeringsmiddelen, je ziet dat hier niet veel. In België wel want dan zijn ze rustig. Hier niet. Hier wordt er niet veel medicatie gegeven.
I: Vind je dat beter?
R: Ja in België lopen er met hun ogen half toe. Dat is... Ja hier is dat wel.
I: En dat onderzoek is dat hier gebeurd of in Brugge?
R: Dat is hier gebeurd.
I: Ah ja en ge gaat eerst dan bij de verpleegster en dan naar de dokter?
R: Ja ze heeft mij onmiddellijk doorgestuurd naar de dokter. Dan hebben ze bij mij testen genomen ook verschillende soorten medicatie gegeven tot het de juist was. Want het eerste zakje dat ik kreeg dacht ik, moet ik dat betalen, want dat was wel heel veel geld. Dat wordt allemaal goed opgevolgd hier.
I: En je hebt die medicatie dan ook niet zelf moeten betalen?
R: Nee, nee. Ja dat is wel goed. In alle Belgische gevangenissen krijg je slaapmedicatie om rustig te zijn.
I: Ja maar de mensen hier zijn die dan rustig. Want in België krijg je medicatie om rustig te zijn, maar hier krijg je die niet?
R: Jawel. Ze maken een mens rustig met recreatie, sport en ze mogen gaan werken en... Door alle activiteiten eigenlijk, een ruimer aanbod. (G31)

Problematisch is, dat indien de gedetineerden op transport gaan naar een Belgische gevangenis voor één of twee weken, ze vaak terug komen met dezelfde medicatie en dat heel het afbouwtraject opnieuw moet worden opgebouwd. Er is op dit vlak dus geen enkele uitwisseling of coördinatie tussen België en Nederland.

Zware psychiatrische problematiek

Er wordt op gewezen dat er heel wat gedetineerden in de PI Tilburg verblijven die een psychologische en zelfs een zware psychiatrische problematiek hebben. De inrichting is hier echter niet voor uitgerust om dit op te vangen. Als het personeel dan ook nog de taal van de gedetineerde niet machtig is, wordt de situatie helemaal problematisch. Men moet dan terugvallen op anderstalige gedetineerden om in communicatie te kunnen gaan met deze problematische gedetineerde. De aandacht voor deze problematische gedetineerden gaat echter wel ten koste van de 'gewone' gedetineerden.

Er is dus geen specifieke zorgafdeling. Dergelijke gevallen kunnen terecht op de luwteafdeling X, waar ze wel iets meer aandacht krijgen, maar een echt regime is er niet. Er is wel een psycholoog aanwezig, maar deze heeft dan weer geen toegang tot het medische dossier van de Belgische gedetineerden. Toch heeft deze psycholoog een meerwaarde ten opzichte van de Belgische gevangenissen.

6.8.3 Gebrek aan frisse lucht

Zoals al behandeld in paragraaf 6.2 is het gebrek aan frisse lucht in de groepscellen, maar ook in de duo- en monocellen een veel voorkomende klacht. De gedetineerden vertellen dat ze nauwelijks frisse lucht krijgen in hun cel omdat het raampje niet of slechts een heel klein stukje open kan. Ze hebben alleen een klein ventilatieroostertje. Het wordt bovendien erg heet in de zomer op de afdelingen en in de cellen omdat het zo'n oud gebouw is. Dit is een belangrijk pijnpunt van de PI Tilburg.

6.8.4 Emotionele stress

Een gevangenis is een plaats met veel stress. Specifiek voor de Belgische, en dus ook de Tilburgse situatie is de stress over het detentieverloop en de onzekerheid over de reclassering. Voorzover die stress de voorbereiding van hun reclassering betreft, hebben we daarover al in paragraaf 6.6 geschreven. Ook het geheel van de leefomstandigheden in PI Tilburg kan veel stress leveren.

> R: Op toilet er is geen lucht, er is geen adem, soms ik word ziek daarvan. Daarom word je agressief, niets eten, je hebt geen bezoek, er is geen beweging, als je werkt krijg je geen geld. Begrijp je door die... mensen worden agressief. Als hij wordt agressief. Begrijp je, door dat. (G 22)

We wezen er reeds op dat het wachten op de reactie van de PSD (zie ook hogerop) en de directie op vragen die men heeft over het reclasseringstraject ook heel wat stress met zich meebrengt (zie paragraaf 6.6.3).

Wat het groepsleven betreft zijn er gemengde gevoelens. Sommige gedetineerden vinden het ontspannen om in een groep te verblijven vanwege het sociale contact, waardoor de tijd sneller voorbijgaat.

> R: Ik vond de groep veel beter eigenlijk. Als ge sociaal zijt kunt ge met elkaar spelen, domino, dan gaat de tijd veel sneller voorbij. Maar ik wil eigenlijk terug naar de groep. Twintig maanden heb ik op de groep gezeten en nu twee maand zit ik hier ongeveer. Alleen, ik ben tot de conclusie gekomen dat het beter op de groep is dan alleen.
> I: En je hebt dat zelf gevraagd?
> R: Ja ik had dat zelf gevraagd alleen. Maar nu wil ik zeker terug op de groep, ik sta op de lijst eigenlijk.
> I: En de groep dat verkiest u vooral door die sociale contacten?
> R: Ja dat ge niet veel nadenkt eigenlijk. Dat de tijd snel voorbijgaat. Dat ge niet veel verdriet hebt eigenlijk. Kaarten, domino. Veel meer sport ook want in de groep moogt gij vier keer sporten per week en hier is dat twee keer.
> I: Dus het is sociaal contact maar ook voor de activiteiten?
> R: Ja om de tijd te doden zeg maar. (G13)

Anderen wijzen op de grote en constante druk om zich te moeten conformeren aan de groep, wat een bijzondere stress met zich meebrengt. Uit een getuigenis blijkt de schrijnende druk die het verplichte samenleven met zeer verschillende mensen die men zelf niet kiest in groepscellen op gedetineerden kan hebben. Er wordt ook gewezen op de grote drukte die er vaak heerst op de groepsafdelingen, veel geloop en lawaai. Bepaalde kwetsbare gedetineerden moeten in isolement geplaatst worden om hen te beschermen.

> I: Wordt er vaak besloten om mensen in de iso te plaatsen vanuit een beschermingsgedachte?
> R: Jawel.
> I: En waar moet ik dan aan denken?
> R: Vaak dan met psychische problematiek of dat mensen het zelf al aangeven he. Zo van: 'ik vind het hier zo druk op mijn kamer. Ik ben bang dat ik dadelijk uit mijn slof schiet en dingen doe die ik niet wil. Mag ik alsjeblieft naar de iso voor een nachtje?' Dat wordt ook gevraagd. Dat mensen gewoon uit zichzelf die bescherming willen. En dan zijn ze één of twee nachtjes in de isoleer, en dan komen ze overdag weer terug. Probleem opgelost. Dus daar is schijnbaar toch iets op de kamer gebeurd, waardoor die prikkel of die drempel zo hoog wordt dat ze daar om vragen. Of ehm... dat ze zelf een niet pluis gevoel hebben en dat we op een gegeven moment adviseren om iemand op de isoleer te zetten. Dan komt de psycholoog er bij en dan eh... dan lossen op een gegeven moment de problemen ook op zichzelf op. Ik bedoel, je probeert de periode in de isoleercel zo kort mogelijk te houden. (M18)

Gedetineerden moeten heel veel conflicten en frustraties onderdrukken, bezittingen worden gestolen, gedetineerden worden onder druk gezet om te zwijgen als er dingen gebeuren die niet door de beugel kunnen, men wordt onder druk gezet om medicatie of drugs mee te brengen als men tijdelijk de gevangenis heeft mogen verlaten, enz.

De plaatsing op een monocel betekent voor een bepaalde gedetineerde een hele opluchting:

> R: Je kunt uw eigen zijn. U hoeft niet zoals in een groepsunit constant op scherp te staan. Dat is niet nodig. U kunt dat wel doen, maar dat is echt niet nodig. Ik heb de tijd gevonden om eindelijk weer wat boeken te lezen. Dat is een deugd.
> Want dat had ik in de groepsunit niet. En ik heb ook de tijd gehad om aan zelfreflectie te doen. Om mezelf op een andere manier te bekijken. Om mezelf te leren kennen. En te zien wie ik eigenlijk ben. Want op de groepsunit ben je zodanig bezig met iedereen zijn deel te geven.... Als je een beetje ...hebt met de een, zijn er nog zes anderen. Je kan niet alleen maar lachen met één persoon. Der zijn nog zes anderen die je ook hun deel moet geven, zodat ze zich niet benadeeld voelen. Dus je moet je vriendschap zo opdelen, en dat is zo tijdrovend..en ook het vergt veel energie.. er zullen altijd mensen zijn in een groepsunit... met de een ga je beter om dan met de ander. En uw hart heeft ook een beter gevoel bij de een dan bij de ander. Op die manier moet ge toch wel een evenwicht vinden.
> Ja op de groepsunit moet je scherper staan. Dat is één onderdeel daarvan, dat je toch wel scherp moet staan op het gebied van mensenkennis. En weten dat je iedereen z'n deel moet geven. En langs de andere kant, moet je ook scherp staan op het gebied van

> ... je moet oppassen met wie je omgaat. En een van de mensen voor wie je eventueel moet oppassen, zijn degenen die proberen te manipuleren. En daarvoor moet je toch wel een neus hebben. En toch wel tellen op je passen. Want uiteindelijk loop je op eieren. En je probeert om die niet te breken. (G18)

Er wordt op gewezen dat het verschillende dag- en nachtritme van de gedetineerden ook heel wat problemen kan teweegbrengen. Gedetineerden van vreemde afkomst of jongere gedetineerden blijven 's nachts langer op en blijven dan ook 's morgens langer slapen. Vooral met de ramadan blijven ze soms een hele nacht op, omdat dat het enige moment is dat ze mogen eten en bij elkaar kunnen zijn (zie ook paragraaf 6.5.1).

Manieren om met de emotionele stress om te gaan die vernoemd worden zijn sport, tekenen en lezen. Ook de manier waarop de gedetineerden behandeld worden door de PIW'ers wordt gezien als een stressreducerende factor, zeker in vergelijking met de Belgische gevangenissen.

> R: Ik heb nog nooit, in dat jaar dat ik hier werk, een beetje haat naar het bewakend personeel geweten, terwijl je dat in Merksplas wel constant had, echt met naam noemen: die chef ga ik pakken, ik zal hem vinden en ik zal hem zoeken. Oke, dat zijn dreigingen, daarna vergeten die dat. Dat heb ik nog niet gehoord, absoluut niet en dat is toch iets wat regelmatig terugkwam in Merksplas. [...]
> Ik denk dat dat hier een grote invloed heeft op hun gedrag, op hun gemoedsrust ergens, dat zij een PIW'er kunnen aanspreken van: kun je eens even bellen naar de PSD? Soms wordt er wel misbruik van gemaakt maar zoals hier juist, die man heeft een probleem, moet morgen voor de SURB verschijnen, een Belgische chef zou dat praktisch nooit doen. Maar voor hetzelfde geld, die heeft een heel belangrijk document, dat moet morgen voorkomen, hij moet dat morgen misschien meenemen, die staat gestresseerd. Dat heeft misschien een effect op de unit, op zijn gedrag terwijl die nu misschien gerustgesteld is. Ik zeg gewoon: je kunt dat morgen meenemen, je legt dat voor de rechtbank en er is geen probleem. Ah ja, oef. Anders loopt die geïrriteerd rond, misschien met een incident tot gevolg, iemand duwt die per ongeluk, wat is er en het is vertrokken. (PSD5)

6.9 Eerlijkheid

Eerlijkheid of *fairness* heeft betrekking op het regime, op de omgang van het personeel met de gedetineerden en op de kennis, naleving en toepassing van de procedures. Deze twee laatste factoren hangen sterk samen en worden daarom samen behandeld.

Een belangrijk punt in de PI Tilburg is dat de gedetineerden vaak ontevreden zijn over hun overplaatsing naar Nederland en dat ze zich daardoor oneerlijk behandeld voelen. Dit is echter een beslissing van de Belgische administratie (de DDB) waar de PI Tilburg zelf weinig aan kan veranderen. Doch, dit gevoel van oneerlijke behandeling speelt zeker zeer sterk mee bij de aankomst van de gedetineerden in hun algemene gevoel van (on)eerlijke behandeling.

Volgens een Belgisch directielid wordt de algemene sfeer in de PI Tilburg gekenmerkt door een cultuur van directheid en openheid. Dit geeft veel meer duidelijkheid en zou bijdragen tot een gevoel van *fairness*. Doordat alles beter vooraf ingepland wordt dan in België kan er ook sneller op de bal gespeeld worden. Deze 'planningscultuur' heeft volgens een lid van de PSD dan weer nadelen, omdat men in bepaalde onverwachte gevallen bijvoorbeeld te weinig flexibel kan optreden.

6.9.1 Regime

Er zijn verschillende beleidskeuzes die een vorm van ongelijkheid installeren in de PI Tilburg en die vooral te maken hebben met het toekennen van privileges aan de groepsunits, waardoor de gedetineerden die hier van niet kunnen genieten dit als oneerlijk ervaren. Ook de onmogelijkheid om meer dan vier uur per dag te werken en dus meer dan € 25 per week te verdienen wordt als een oneerlijke situatie gezien, zeker indien men geen steun kan krijgen van buitenaf.

6.9.2 Personeel, regels en procedures

Over het algemeen kan gesteld worden dat de procedures en regels duidelijk worden meegedeeld. Elke binnenkomende gedetineerde krijgt een gesprek. Specifiek voor de PI Tilburg is echter dat de gedetineerden niet begrijpen waarom in de meeste gevallen wel de Belgische regelgeving wordt toegepast, maar niet op het vlak van medische zorg.

> R: Ja, ja, ja. 't Is daarmee dat ik het feitelijk niet goed snap. We zitten in Nederland, dat weet ik. We hebben dat gehuurd, maar ik snap niet wat de regels zijn. De ene zegt 't is België, den andere zegt 't is Nederland. (G28)

Het is echter niet omdat de regels kenbaar worden gemaakt dat de gedetineerden ze altijd begrijpen of aanvaarden. Het wordt positief bevonden dat het activiteitenprogramma vooraf wordt bekend gemaakt. Maar er blijven wel heel wat onduidelijkheden over de mate waarin de gedetineerden op de hoogte zijn of worden gebracht van hun rechten.

Heel wat gedetineerden geven aan dat ze de indruk hebben dat ze eerlijk behandeld worden door het personeel (van alle geledingen). Zeker de behandeling door de PIW'ers scoort veel positiever dan de behandeling door de Belgische penitentiaire beambten.

> R: Iedereen wordt gelijk behandeld. Zij bruin, zij wit, zij grijs. Iedereen krijgt respect van het personeel. Vraagt gij iets, awel, ze zullen al het mogelijke doen om u te kunnen helpen. (G11)

Fairness, een menswaardige behandeling en respect worden met elkaar geassocieerd. Er wordt echter wel melding gemaakt van verschillen in behandeling en opstelling van het personeel tussen de verschillende afdelingen.

De over het algemeen rechtlijnige opstelling van het personeel wordt gewaardeerd door de gedetineerden, wat niet wil zeggen dat er geen flexibiliteit of een grijs gebied zou zijn. Een positief voorbeeld dat in dit geval vaak wordt gegeven is de ruime toepassing van de regels omtrent het telefoneren, bijvoorbeeld als er een speciale situatie is in de buitenwereld of met de familie die een dringend telefoontje vraagt. Tegelijkertijd is men er beducht voor dat het personeel tegen elkaar wordt uitgespeeld als er te veel afgeweken wordt van de regels. Daarvan zijn ook de gedetineerden zich bewust, zoals blijkt uit onderstaand citaat.

> R: Ja. Hier weet ge ook heel duidelijk van dat kan en dat kan niet. Terwijl in België bij iedere cipier gaat ge hun grenzen aftasten van wat kan ik niet en wat kan ik wel. Wat kan ik bij die. Terwijl hier, het is geen perfect systeem, dat bestaat niet. Maar ge hebt wel die lijn en ge kunt er een beetje links en een beetje rechts van gaan maar over het algemeen wordt die lijn aangehouden en dat vind ik hier wel goed. Het is niet als ge naar de ene PIW'er gaat en vraagt, kunnen we dat regelen, dat die nee zegt en dat ge twee minuten later naar een andere gaat en die zegt ja. Want die zegt u gewoon rechtuit, wat heeft mijn collega gezegd, nee, dan ga ik mijn collega er niet onderuit halen hé. Als mijn collega nee zegt is het bij mij ook nee. (G27)

Er wordt op gewezen dat een sociale benadering (cf. bejegening) van gedetineerden ook de nodige flexibiliteit veronderstelt bij het personeel, omdat een rigide houding contraproductief is. Daarbij is het echter niet altijd evident om problemen of manipulatief gedrag van elkaar te onderscheiden.

> R: Nee. Als je volledig volgens regels werkt, dat is altijd geweest bij justitie, dan is het niet werkbaar. Zo simpel is het. Je hebt een lijn, de regellijn, en daartussen in heb je nog een klein grijs gebied. Die soepelheid moet je een beetje hebben. En als ze buiten die buitenlijnen komen dan moet ze het teruggeven. Als een gedetineerde bijvoorbeeld op de werkzaal begint te schelden, en mij in één keer uitscheldt, maar doet wel altijd z'n best, werkt altijd en begint in één keer te schelden, omdat hem iets dwars zat. Dan vraag je; wat is de reden? Voor hetzelfde geld heeft hij net slecht nieuws gekregen van thuis, en dan ga je niet zeggen je hebt me uitgescholden en nu krijg je een rapport. Hij kan ook met familieproblemen zitten, of het tegenvallen dat hij niet op verlof mag, of in het kader van zijn rechtszaak. Daar moet je dan wel weer sociaal in zijn. [...] De gedetineerden moeten dat ook weten, ze moeten dat aangeven, als ze niet duidelijk in hun vel zitten. Ik heb slecht nieuws gehad, laat me gewoon alleen zitten. Als je precies volgens de regels gaat werken, maar dan 100% volgens de regels dan is dat niet meer werkbaar. (M17)

Daarentegen worden er ook heel wat voorbeelden gegeven waar de regels blind worden toegepast, zonder veel creativiteit.

> I: Et les règles ici, ils sont appliqués correctement? Par exemple les chefs... ils respectent les règles?
> R: Oui. Très sévèrement et très droit. Parce que vous avez droit à ça, vous avez droit à ça. On est très ... trop droit parce que parfois ça m'est arrivé, j'étais en train de laver une casserole là, et un moment il m'a insulté un peu 'godverdomme' parce que j'étais

> pas rentré dans la cellule. Tous ça parce que deux minutes... J'avais oublié de nettoyer la casserole, je voulais vite le faire, voilà. Crier et tous ça et moi j'essaie de maintenir... (G15)

Er wordt ook op gewezen dat er verschillen zijn tussen personen, wat een menselijk gegeven is dat je ook in de buitenwereld tegen komt. Er is sprake van verschillende types personeel, naargelang de striktheid. De gedetineerden weten dat en zullen daar in hun gedrag ook rekening mee houden.

> R: Zeker hé, ge hebt altijd chefs waarmee ge beter overeen kunt komen dan met anderen. Dat hebt ge buiten ook hé.
> I: Waar kan dat verschil dan uit bestaan?
> R: Ja ge hebt hier chefs die meer losser zijn en ge hebt chefs die strenger zijn, die moeten alle foutjes kunnen zien of als ze ja u met iets kunnen pakken, doen ze het ook. Ge hebt hier ook chefs die soms een oogske dicht doen dus ja. Ik zeg het, sommige chefs, ge hebt hier echt goeie mensen werken dus ja.
> I: Maar dat betekent dat je er wel rekening mee moet houden met wie er in dienst is.
> R: Zeker dat hangt er ook van af met wat ge bezig zijt hé. Als ge met iets bezig geweest zijt dat ge eigenlijk niet moogt doen dan moest ge soms wel oppassen wie er op het werk is want met die chef hebt ge meer kans om gepakt te worden of onder uw voeten te krijgen. (G13)

Het personeel meldt overleg te plegen over de gedetineerden en gegevens bij te houden over de privileges die worden toegekend aan bepaalde gedetineerden, om een gelijke houding te kunnen ontwikkelen en mogelijk misbruik tegen te gaan. Gezien de inrichting nog niet zo lang open is moet er gewerkt worden aan een gelijk beleid, wat niet zo gemakkelijk is omdat men personeel heeft dat uit verschillende inrichtingen komt. Het ontwikkelen van een beleid van gelijke behandeling blijkt een belangrijke prioriteit te zijn, waaraan wordt gewerkt via teamoverleg, waar de omgang met gedetineerden wordt besproken.

> I: Waarom is dat hier zo moeilijk om al die neuzen dezelfde kant op te krijgen, want zo groot is het team toch niet
> R: Nee precies. Maar goed, voor ons was het ook een helemaal totaal nieuw team. En ik kom vanuit een detentiecentrum, en die komt vanuit Ter Apel, en die komt uit verschillende inrichtingen. En een komt uit Vught, dat is allemaal wat strakker. En een aantal collega's die komen vanuit jeugd. Die hebben een hele andere doelgroep meegemaakt. En dat komt allemaal bij elkaar samen, die heeft dit meegemaakt, die dat. En we zijn nu een jaar bezig, het gaat steeds beter, want we zien wel dat er een lijn is. (M11)

Individualisering

Hoewel een gelijke behandeling als belangrijk wordt vooropgesteld, wordt het maken van uitzonderingen in bepaalde gevallen als de juiste werkwijze gezien. Het spanningsveld tussen individualisering en gelijke behandeling is dus zeker aanwezig in de PI Tilburg. Het kunnen individualiseren en flexibel zijn wordt gezien als een vorm van professionele ervaring in het bejegenen van gedetineer-

den, die kan worden ingezet om gedetineerden kansen te geven die ze anders niet zouden krijgen. Een PIW'er meldt het volgende:

> R: Kijk, ik heb heel veel ervaring. Dat is bij mij, dat weet ik voor 100%, het alleen met regels werken dat is, dan komt het doel in het geding. Die uitzondering die wij maken, die uitzondering op de regels, dat is eigenlijk specifiek aan individuele gevallen. Dat is niet voor iedereen, niet voor iedereen worden uitzonderingen gemaakt, maar wel voor degenen die het echt nodig hebben. Dat is om onze aanpak uit te breiden om onze doelen te bereiken.
> I: En waar moet ik dan aan denken? Wat voor uitzonderingen?
> R: Ja, ik heb iemand, die had bijna zelfmoord gepleegd, bijna. Maar dat is puur aandacht vragen enzovoort. Normaal gesproken kan die nooit in aanmerking komen om een soort reiniger op de unit te worden. Dat is eigenlijk, die voldoet niet aan de voorwaarden. Hij heeft rapport, hij heeft op de ISO gezeten. Toch heb ik wel de uitzondering gemaakt, om te kijken of hij echt iets aan zijn gedrag kan veranderen. En dat werkt. Maar als ik had gezegd, kijk, hij voldoet niet aan die voorwaarde en hij voldoet niet aan dit, dan weet ik nooit, dan zou ik er nooit achter zijn gekomen of hij daadwerkelijk zijn gedrag kan veranderen. Dus door hem die kans te bieden, geef je hem ook ruimte om dingen over zichzelf te leren. Dat is door zijn gedrag positief te veranderen. En dat lukt ook wel. Dat zijn van die specifiek uitzonderingen. Dat is ook individu gericht. En dat lukt.
> [...]
> I: En hoe wordt dat opgepakt? Hoe gaan zij [de gedetineerden] daar mee om?
> I: Ja, dan zeggen ze ook van: waarom krijgen sommigen meer voor elkaar als de anderen. En eh, dan vaak leg ik het uit en dan zeg ik: van ja, die heeft naar onze adviezen geluisterd en dan bereikt hij meer dan jij. Als jij blijft stuiteren en blijft vloeken, dan kun je niks bereiken. (M7)

Door het toestaan van uitzonderingen of privileges enerzijds of een strikte toepassing van de regels anderzijds kunnen de PIW'ers duidelijk hun voorkeuren voor gedetineerden laten blijken of gedetineerden die zich volgens hen niet goed hebben gedragen afstraffen. Dit geeft uiteraard ook ruimte voor arbitrariteit.

Er worden ook negatieve ervaringen vermeld en verwezen naar vriendjespolitiek, vooral op het vlak van het toewijzen van jobs (zie ook paragraaf 6.2.3.1, arbeid). Vooral de toewijzing van de reinigersjobs wordt ervaren als voorwerp van favoritisme, wat enigszins te begrijpen valt, omdat het om vertrouwensposities gaat en PIW'ers die niet (kunnen) toewijzen aan om het even wie. Tegelijkertijd brengt het hebben van een reinigersjob heel wat bijkomende privileges voor de gedetineerden met zich mee (o.a. het kunnen bakken van frieten omdat alleen zij toegang hebben tot frituurketels, wat 'gewone' gedetineerden niet hebben). Tegelijkertijd moeten reinigers ook heel voorzichtig zijn in wat ze al dan niet doen, omdat ze hun job en de bijbehorende privileges ook gemakkelijk kunnen verliezen. Daarenboven is het ook belangrijk dat de reinigers legitimiteit genieten bij de gedetineerden, want zij kunnen ook voorstellen doen aan de PIW'ers om iemand reiniger te maken.

Taal en het niet begrijpen van de taal van de gedetineerde creëert oneerlijke situaties in het dagelijkse leven. Illegale gedetineerden zijn hier dus weer de eerste slachtoffers.

> R: Kijk, bijv. er zijn heel veel jongens hier die eigenlijk illegaal in het land verblijven. En dan heb je jongens als ons die hier geboren en getogen zijn. Wij kunnen zeer goed communiceren met de mensen hier. Wij verstaan de taal. Wij zijn hier geschoold. Dus wij kennen de manier van leven van de mensen hier. Alles. En ik denk dat wij dan een beetje meer... Makkelijker hebben. Laat ik het zo zeggen, dan die andere jongens. En je hebt natuurlijk altijd wel mensen die andere mensen liever hebben. En anderen weer minder liever. Dat is toch een normale reactie. Ik denk dat de mensen die hier hun leven leiden, of hier geboren en getogen zijn, dat die het op een andere manier wel makkelijker hebben dan de mensen die hier illegaal verblijven.
> I: En waar denkt u dan aan?
> R: Over alles eigenlijk. Je spreekt de taal. Nou hebben ze pas ingevoerd... vroeger werd er teveel brood gegeven. Wat hebben ze toen gezegd: wij geven jullie nog de helft van hetgeen jullie kregen. Maar als je meer nodig hebt kan je dat vragen. Dan wordt er brood uit de diepvries gehaald en we hebben allemaal een microgolfoven op de cel. Alleen al dat vragen om brood. Zou ik alsjeblieft brood mogen krijgen. Ja die jongen, die kan dat niet. Die spreekt geen Nederlands. Of de dokter is geweest. Die heeft medicatie voorgeschreven en dat probeert de bewaker uit te leggen. En dan moet'ie altijd een tolk hebben die hem dat gaat uitleggen.
> I: Wordt daar dan speciaal een tolk van buiten voor aan...
> R: Neeeeee. Wij tolken dan. Ik ben meertalig. Ik spreek zowel Marokkaans als Nederlands vloeiend.
> I: En zijn er zo ook PIW'ers van andere nationaliteiten
> R: Jajajajaja.
> I: Maakt dat ook verschil?
> R: Natuurlijk. Voor die jongens is dat gemakkelijk he. Als je dan net toevallig een Marokkaans sprekende tolk hebt en die persoon spreekt Arabisch, dan kan hij nog net tolken. Maar je hebt ook anderstalige PIW'ers die bijv een ander dialect hebben dan bij ons in Marokko, dan kan'ie dat niet tolken. Dat is ook weer een heel andere cultuur he. Wij hebben drie verschillende talen.
> I: Maar ik denk dat je hier over het algemeen wel op een faire manier wordt behandeld. Als jij je normaal gedraagt... normaal, dat je dan goed kan communiceren met de mensen. Maar sommigen wel beter dan de andere (G 17)

6.9.3 Incidenten en tuchtrapporten

Of het leven in een inrichting als fair wordt ervaren, hangt ook af van de wijze waarop wordt omgegaan met conflicten en incidenten. Wanneer onnodig hard, te soft of ongelijk wordt gereageerd op incidenten, zal dit ten koste gaan van het gevoel van *fairness* van gedetineerden. Uit de incidentenregistraties over 2010, 2011 en 2012 blijkt dat het maandelijkse aantal incidenten vanaf 2011 toeneemt, tot aan gemiddeld een verdubbeling van het aantal maandelijkse incidenten in vergelijking met het eerste jaar na de opening. Dit lijkt een enorme toename, maar men moet zich wel realiseren dat de inrichting geleidelijk is volgestroomd. De laatste 150 gedetineerden zijn pas in februari 2011 binnengestroomd. Zij

hebben de druk op het samenleven in de inrichting wel behoorlijk opgevoerd, zo blijkt uit ons onderzoek, wat ongetwijfeld ook een deel van de toename van het aantal incidenten kan verklaren.

Deze cijfers zeggen op zichzelf echter weinig, omdat we ze nergens tegen kunnen afzetten. We kijken daarom liever naar de beleving van incidenten en de wijze waarop deze worden afgehandeld door medewerkers en personeel. De gedetineerden zijn vrij unaniem van mening dat er in Tilburg weinig wordt gerapporteerd, veel minder dan ze in België gewend zijn.

> I: En worden er veel rapporten geschreven?
> R: Nee ik vind, nee.
> I: U moet erom lachen? Omdat het wat weinig is?
> R: Ik persoonlijk, ik vind dat van wel. Maar da' s mijn mening hé.
> I: Maar zijn er situaties waar u zegt, ik kan mij voorstellen dat men hier wel een rapport had gegeven.
> R: Ja luistert. Ik denk dat veel gedetineerden hier zo moesten praten tegen België ne chef, dat ze de (onverstaanbaar)Daar ben ik zeker van. Ik vind dat ge hier veel moogt. Maar ja, een persoonlijke mening hé. Ik vind dat ge hier heel veel moogt tegenover de chefs qua spreken enzo.
> I: Wat, kan u daar voorbeelden van geven wat er zoal...
> R: Ja ik ga niet in details treden, ik vind dat ge hier veel moogt antwoorden.
> I: Ja
> R: Dat de cheffen hier veel slikken, vind ik. (G28)

> I: En die tuchtrapporten wordt dat hier ook gegeven?
> R: Hier wordt dat ook gegeven maar, veel minder. Ze gaan u eerst twee, drie kansen geven om die fout zelf recht te zetten. Tenzij dat echt niet kan, als het met drugs of zo te maken heeft dan is het ook wel direct tuchtrapport. Maar gelijk een woordwisseling gaan ze zeggen, praat dat ne keer uit of dit of dat. Het personeel zegt dat zelf: we schrijven dat niet graag, als het zo kan opgelost worden, waarom tucht schrijven?
> I: Dus hier proberen ze het op een andere manier op te lossen?
> R: Ja.
> I: En die manier bevalt u meer?
> R: Ja. Hier zeggen ze ook waar het op staat dus.
> I: Hebt u wel al eens een tuchtrapport gehad?
> R: Ik heb al tuchtrapporten gehad ja.
> I: En mogen wij ook weten waarvoor?
> R: Dat waren tabletjes voor maagzuur. Dus hier als ze uw medicatie komen brengen moet ge dat direct innemen. Maar ik als ik gene last heb, neem ik dat niet in. En bij celcontrole hebben ze er zo drie gevonden en dan hebben ze rapport moeten schrijven en ben ik bij de directie moeten komen. Twee weken voorwaardelijk gekregen. (G11)

Ook hier horen we vooral bij de anderstaligen weer een afwijkende mening. Verschillende anderstaligen vinden dat zij ten onrechte een rapport of een disciplinaire straf hebben gekregen of dat personeelsleden te snel van het middel gebruik maken. Of dat alleen perceptie is, bijvoorbeeld omdat de achtergrond van een rapport minder goed kan worden uitgelegd of dat anderstaligen inderdaad vaker een rapport krijgen, is in ons onderzoek in het midden gebleven.

I: Parfois quand il y a des problemès les chefs... ils donnent des rapports. Vous avez déjà eu une?
R: Oui.
I: Et pourquoi?
R: Ici pour rien.
I: Pour rien, vous pouvez m'expliquer un peu?
R: Oui, moi j'etais au travail. Des CD et des bonbons.
I: Des bonbons, à manger?
R: Oui des bonbons. (niet echt verstaanbaar maar ik herinner mij dat hij vertelde dat ze op de arbeid die snoepjes moesten inpakken en dat hij er enkelen had op gegeten en daarvoor rapport kreeg.)
I: Ah pour manger un bonbon?
R: Oui, pour rien. Directement rapport, pour rien. Et une fois pour un CD, avec musique.
I: Ah oui tu as pris un CD?
R: Oui pour écouter. C'est interdit. La musique... rapport, c'est tous.
I: Et ils ont juste donné un rapport et c'est tous?
R: Oui c'est tous et plus aller au travail, une semaine comme ça.
I: Ah oui. Donc pas travailler pendant une semaine, c'est quand même grave. Parce que vous avez pas beaucoup d'argent?
R: Oui c'est grave mais les gens dans la cellule ça va. Ils donnent moi. (G8)

Uit de gesprekken met de medewerkers kregen wij het beeld dat zich vooral in de beginperiode van Nova Belgica een aantal ernstige incidenten heeft voorgedaan. Er waren gedetineerden die per se terug naar België wilden en dat probeerden uit te lokken door in de inrichting onrust te veroorzaken. Men heeft ook het idee dat er in die periode veel rapporten zijn geschreven, maar dat zien we niet terug in de cijfers. Met de komst van de laatste 150 gedetineerden in februari 2011 is de onrust volgens veel medewerkers erg toegenomen en zijn er meer incidenten. Inderdaad zien we het aantal rapporten in maart-april 2011 enorm toenemen met een hoogtepunt in de zomer van 2011, wanneer het aantal rapporten aan de directeur twee à drie keer zo hoog is als in het begin van dat jaar. Aan het eind van het jaar 2011 neemt het aantal rapporten weer wat af, maar uit het overzicht dat wij kregen tot en met juli 2012 blijkt dat het aantal rapportages aan de directeur veel hoger blijft dan in het eerste jaar van Nova Belgica.

Ook bij de medewerkers merken wij in het algemeen een grote terughoudendheid in het uitschrijven van rapporten. Een personeelslid heeft in twintig jaar tijd misschien vijf à zes rapporten geschreven, een ander in veertien jaar twee, maar dat lijken uitzonderingen. Andere personeelsleden hebben het over 'maximaal enkele rapporten per jaar'. Noch van de gedetineerden noch van de medewerkers krijgen wij de indruk dat er veel personeelsleden zijn die erg van die norm afwijken, wel dat men er eer in legt problemen op andere wijze op te lossen. Wel zijn er verschillen in het soort gedrag waarvoor een rapport wordt opgelegd, maar dat hangt ook af van het soort afdeling waar men werkt en het soort functie dat men heeft. De limiet is geweld tegen medewerkers of medegedetineerden, daar wordt altijd een rapport voor opgemaakt. Tegen andere

gedragingen wordt soms verschillend aangekeken. Op de arbeidsafdelingen en op de afdelingen met groepscellen is meer onrust en worden de regels strikter gehanteerd.

6.9.4 Tuchtsancties

Het Belgische systeem is anders dan het Nederlandse systeem van disciplinaire straffen en maatregelen. Het Belgische sanctie-arsenaal is diverser en de maximumduur van de vrijheidsbenemende sancties is anders (zie hoofdstuk 3). Belgische gedetineerden kunnen voor maximaal dertig dagen in de eigen cel worden opgesloten, maar voor maximaal negen dagen in de strafcel en dan nog alleen voor de ernstiger categorie delicten (artikelen 132 en 133 Belgische Basiswet). In Nederland kunnen gedetineerden voor maximaal veertien dagen in de strafcel dan wel in de eigen cel worden opgesloten (artikel 51 Pbw). Volgens de hierboven genoemde incidentenregistraties hebben de incidenten in 2010 geleid tot 234 voorlopige maatregelen, in 2011 waren dat er 415. Voorlopige maatregelen zijn maatregelen die onmiddellijk kunnen worden ten uitvoer gelegd zonder dat eerst de (tijdrovende) tuchtprocedure moet worden afgewacht (artikel 145 Basiswet). Naar aanleiding van de incidenten in 2010 zijn in totaal 2972 dagen afzondering op eigen cel, 384 dagen strafcel en 366 dagen veiligheidscel opgelegd. Naar aanleiding van de incidenten zijn in 2011 3583 dagen afzondering op eigen cel, 557 dagen op de strafcel en 318 dagen op de veiligheidscel opgelegd. Voor wat betreft de ernst en de ingrijpendheid van de tuchtsancties die worden opgelegd staan de opvattingen van het personeel en de gedetineerden diametraal tegenover elkaar. De gedetineerden vinden dat er laag wordt gestraft in vergelijking met Belgische inrichtingen, het personeel vindt de straffen vrij fors. We geven van alletwee de opvattingen een voorbeeld.

> I: En hier, als ze het weten wordt er dan ook strenger op gereageerd?
> R: Hmm nee. In België heb je een maand strikt en hier, de vorige keer dat er iemand gepakt werd op onze unit was het 5 dagen strikt. Dat valt mee, in België krijg je een maand strikt. Voor drugs heb je er een nieuwe strafzaak bij, hier niet. Als het heel veel hasj is, gewoon naar de X en het is gedaan. (G34)

> R: Wat de Nederlanders echt kunnen leren is de mate van straffen.
> I: Strenger straffen?
> R: Ja. Wij waren zeer verbaasd toen er voor de eerste keer straffen werden opgelegd op de sport. Die werden met een rapport weggestuurd en de straf die wij uiteindelijk te horen kregen van de directie, daar waren we echt verbaasd over. Maar het leidt er wel toe dat de herhaling in ieder geval op zich laat wachten voor een lange periode. Waar wij hen uitsluiten van 2, 3 dagen activiteiten gaat dat hier gelijk in weken en op een gegeven moment is het zelfs in maanden gebeurd. Echt gewoon 3 maanden uitsluiting van sportactiviteiten.
> I: Waarvoor was dat?
> R: Dat was voor een vechtpartij.
> I: Onderling of met het personeel?

R: Onderling, een vechtpartij onderling en dat was toen gelijk 3 maanden. Dat was heel de zomer, vorig jaar juli en eind september mochten ze volgens mij weer sporten. Toen dacht ik van: wow, dat is wel heftig.
I: Dat is fors, ja.
R: Maar dat was ook gelijk heel helder, het is ook nooit meer voorgekomen en dat gaat echt bij iedereen de ronde van: oke, laten we dat gewoon niet doen. Laten we dat op een andere manier doen. (M15)

6.9.5 Klachten en commissie van toezicht

Zoals in hoofdstuk 3 is uiteengezet, is het deel van de Basiswet waarin voorzien is in een klachtrecht voor gedetineerden nog niet in werking. Wel gaat het opleggen van tuchtsancties vooraf of achteraf (in het geval van de voorlopige maatregelen) door een tuchtprocedure, waarin de gedetineerde wordt gehoord en zich kan laten bijstaan door een vertrouwenspersoon of door een advocaat (artikel 144 Belgische Basiswet). Er is wel een commissie van toezicht aangesteld bij de inrichting of beter, de commissie van toezicht van de PI Wortel heeft zijn werkveld uitgebreid naar de PI Tilburg, omdat het onmogelijk bleek voldoende kandidaten te vinden voor een afzonderlijke commissie van toezicht. Het huishoudelijk reglement van de PI Tilburg schrijft voor dat de gedetineerde bij binnenkomst wordt geïnformeerd door de directeur over het bestaan van de commissie van toezicht en over de wijze waarop met de maandcommissaris contact kan worden opgenomen. Op iedere afdeling is een brievenbus voor uitsluitend brieven naar de commissie van toezicht. De commissie van toezicht geniet onder gedetineerden echter geen grote bekendheid. Een groot deel van de gedetineerden die wij spreken heeft nog nooit van deze commissie gehoord of kent haar naam, maar weet niet wat het inhoudt. Slechts een enkele gedetineerde maakt er melding van wel eens contact te hebben gehad met de commissie van toezicht.

I: Oké en dan misschien nog de commissie van toezicht?
R: Daar weet ik echt niks van, daar kan ik u geen informatie over geven want daar ken ik niets van. Ik denk dat dat een beetje een mooie naam is, het kind moet een naam. 'k Heb daarover gehoord dat dat niet veel soeps is.
I: Ja dus wordt daar naar geschreven als ge een probleem hebt?
R: Nee.
I: Maar wat doet ge dan als ge een probleem hebt, gaat ge dan eerder naar een PIW'er?
R: Naar uw mentor meestal en als die niet kan helpen het afdelingshoofd. Da's zo een beetje het equivalent van de adjudant in België. En als de adjudant het niet weet dan moet je naar de directie gaan. (G29)

I: Kent u de commissie van toezicht?
R: Nee ik heb die nog nooit niet gezien.
I: U kent het wel, u weet wat het is?
R: Dat is als ge problemen hebt ofzo iets. Ik heb daar nog nooit geen contact mee gehad, in aanraking geweest of nog nooit niet...

I: Maar als het goed is zou er elke maand een commissaris van de commissie van toezicht rondlopen.
R: Ah, ik weet dat niet.
I: Briefjes, klachten indienen bij de commissie...
R: Ja dat gaat wel, er hangt een brievenbus maar ik weet niet of daar echt veel gebruik van gemaakt wordt. Of dat die mensen, ik weet er niks van.
I: Maar u heeft er in ieder geval nooit...
R: Nee. (G28)

Het formeel klachtrecht is wel voorzien in de Basiswet, maar is nog niet in uitvoering. De commissie van toezicht bezoekt de inrichting maandelijks, terwijl de Basiswet voorschrijft dat een maandcommissaris wekelijks de inrichting bezoekt (artikel 29 Basiswet). Uit het interview dat wij met vier commissieleden hielden, blijkt dat zij vooral een bemiddelende, misschien zelfs expliciterende taakopvatting hebben:

I: Kunt u beschrijven hoe dat dan gaat? Vanochtend heeft u zittingen gehad, dan zit hier iemand en die vertelt u het verhaal en wat doet u dan vervolgens?
R: Dan maken wij een verslag op, dat maken wij over aan de directie met de vraag en dan antwoordt de directie ons terug en dan delen we dat mee aan de gevangene. Dan repliceert die nog of die legt zich daar bij neer. Maar echt zo tussenkomsten doen van wij bepalen, nee. Daar zijn wij te leek voor, wij kunnen moeilijk gaan...
I2: U krijgt een signaal vanuit de gedetineerde, u koppelt dat terug naar de directie en de directie geeft u een antwoord en u geeft dat door?
R4: Ja. Bij het volgende bezoek geven wij dat door aan de gedetineerde.
I2: En als de gedetineerde het daar wel of niet mee eens is?
R: Dan koppelen we terug naar de directie: die beweert wat jij hier antwoordt, hij heeft daar een andere visie op.
R2: Dan gaan we eens met de directie praten van man tot man of van man tot commissie en dan horen we hun standpunt eens en dan is het soms iets gemakkelijker om aan de gedetineerde te verduidelijken wat de reden is.
I2: U zegt: we bepalen eigenlijk niet. Dus u neemt geen beslissingen, u zegt niet van: wij delen het standpunt van de directie of wij wijken daarvan af?

Helaas was de commissie van toezicht niet bereid ons een overzicht van het aantal en soort klachten te verstrekken. In het interview geven de commissieleden echter aan dat het aantal klachten relatief beperkt is, rekening houdend met het grote aantal gedetineerden in Tilburg:

I2: Heeft u het idee dat u uw werk hier goed kunt doen, omdat het toch een enorme extra belasting is voor de commissie?
R1: Nee, ik beschouw dat niet als een extra belasting.
R2: Nee, dat valt eigenlijk best mee. Als je nu vandaag ziet hoe weinig, als je het procentueel ziet, die 600 hier tegenover in Wortel en Hoogstraten, dan is dat procentueel veel minder de klachten hier.
I: Ja, er zijn procentueel minder klachten?
R2: Ik weet het niet, onze commissaris heeft daar waarschijnlijk allemaal een beter zicht over.

F: Ik heb in 2011 een aantal klachten, in Wortel 74, in Hoogstraten 61, in Tilburg 125, het dubbele.
R2: Ja, maar 2011.
F: Tot hiertoe in 2012 zijn er in Tilburg 31 tegenover vorig jaar op een heel jaar 125, dat komt eigenlijk overeen, hetzelfde als vorig jaar. We zitten 1/3 op het jaar.
R2: Ja, maar procentueel is het hier alleszins minder dan in Wortel en Hoogstraten. Gezien de populatie in Hoogstraten 150, in Wortel 180.

Ook de inhoud van de klachten komt in het gesprek even kort aan de orde:

R: Ik ga het even in één woord zeggen: tandarts, kamerbezoek voor toezicht, advocaat pro deo, PSD, inzage PSD- verslagen, schadevergoeding, verloren voorwerpen, PSD, medische behandeling, keuken en Arabische tv-zenders. PSD, PSD, tandarts, verlof, bezoek, transfer, PSD-verslagen, tandarts, kamer zonder toezicht, transfer, behandeling maar dat was in Wortel, bezoektransfer, overplaatsing naar België, bezoek kinderen, transfer, transfer, bezoek en bezoek.

Hoofdstuk 7

Conclusies en beantwoording onderzoeksvragen

7.1 Inleiding

De probleemstelling, zoals deze is geformuleerd in hoofdstuk 1 van deze studie luidt als volgt: wat zijn de (positieve, negatieve of andere) ervaringen met de uitvoering van het Belgische detentieregime in een Nederlandse inrichting, wat zijn de consequenties van die ervaringen en welke mogelijke oorzaken zijn er aan te geven voor het optreden van deze ervaringen?

Om de probleemstelling te kunnen beantwoorden, zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

Inventarisatie

1. Wat zijn de ervaringen van gedetineerden en personeel (directie, beveiligingsbeambten, penitentiaire inrichtingswerkers, leden van de psychosociale dienst, geestelijk verzorgers) met het uitvoeren van het Belgische detentieregime in een Nederlandse inrichting?
2. Wat zijn de consequenties van het Belgische detentieregime in een Nederlandse inrichting voor gedetineerden en medewerkers?
3. In hoeverre verschillen de ervaringen van een vergelijkbare groep Nederlandse gedetineerden in Nederlandse inrichtingen met die van Belgische gedetineerden in de PI Tilburg?
4. Hoe is de beoordeling (positief, negatief, anderszins) van deze ervaringen en consequenties door direct en indirect betrokkenen?

Interpretatie

5. Wat zien de gedetineerden en het personeel als de oorzaken voor het optreden van deze (positieve, negatieve, andere) ervaringen en consequenties? Onder andere zal worden bezien in hoeverre respondenten:
   a. zich (expliciet of impliciet) baseren op ervaringen met of beelden over andere situaties/regimes en, zo ja, welke?
   b. ervaringen en consequenties toeschrijven aan verschillen in wet- en regelgeving en haar toepassing, de invulling van het regime, bejegening door het personeel, de gedetineerdengroep en hun kenmerken, de aanwezige voorzieningen, cultuurverschillen en/of andere factoren.

Beoordeling

6. In welke mate zijn de door de respondenten gelegde verbanden tussen ervaringen/consequenties enerzijds en oorzaken anderzijds volgens de onderzoekers aannemelijk?

De ervaringen van gedetineerden en personeel in de PI Tilburg zijn uitgebreid aan bod geweest in het vorige hoofdstuk. We zullen ze hier niet nog eens allemaal herhalen, maar vooral aandacht besteden aan die ervaringen die een bijdrage kunnen leveren aan de beantwoording van de vraag die de aanleiding vormde voor het onderhavige onderzoek: wat kan Nederland leren van het detentieregime in de PI Tilburg. We hebben daarom die ervaringen er uitgelicht die (mede) veroorzaakt worden door opvallende verschillen tussen het Belgische en Nederlandse detentieregime dan wel door de specifieke situatie die zich voordoet in de PI Tilburg. Het zijn wat ons betreft: de relaties tussen gedetineerden en personeel; de materiële omstandigheden en het detineren in groepscellen; het gebrek aan bezoek; de samenstelling van de detentiepopulatie; het gebrek aan achtergrondkennis van het personeel over gedetineerden; de wijze waarop de arbeid is georganiseerd; voeding en koken; de voorbereiding van de invrijheidstelling.

Van iedere ervaring zullen zowel de consequenties als de oorzaken worden besproken, zoals die in de gesprekken en observaties naar voren zijn gekomen. In 7.3 worden de ervaringen van gedetineerden en personeel in de PI Norgerhaven besproken, voor zover die samenhangen met specifieke kenmerken van het Nederlandse detentieregime die afwijken van het regime in de PI Tilburg. In paragraaf 7.4 zullen de bevindingen worden teruggekoppeld naar de kwantitatieve gegevens uit hoofstuk 5 en de theorie over detentiebeleving en zal een oordeel gegeven worden over de aannemelijkheid van de relaties die gedetineerden en personeel leggen tussen ervaringen, consequenties en oorzaken. Tenslotte zullen in paragraaf 7.5 nog eens enkele bevindingen worden herhaald waaruit Nederland specifiek lering zou kunnen trekken.

7.2 Ervaringen, consequenties, oorzaken

7.2.1 Bejegening, interactie tussen gedetineerden en personeel

Ervaringen

Zeer bepalend voor de detentiebeleving van gedetineerden is de bejegening door het personeel (Moerings, Boone & Franken 2008). Gedetineerden ervaren het personeel meestal als open en toegankelijk, communicatief, humaan en respectvol. Tot op zekere hoogte is er sprake van vertrouwen, wat bijzonder is in de context van de detentiesituatie. Het Nederlandse personeel is zich bewust van de verwondering die hun werkwijze oproept bij de Belgische gedetineerden en het personeel en ontleent daar een zekere trots aan. Bovendien beschouwen Nederlandse personeelsleden de Belgische gedetineerden als beleefder en volgzamer dan Nederlandse gedetineerden (zeker bij aankomst in de PI Tilburg),

wat het werk makkelijker maakt. Hun manier van werken is echter niet alleen ingegeven door humane motieven. Het is heel duidelijk geworden in het onderzoek dat zij door goede relaties met gedetineerden te onderhouden ook de orde en veiligheid in de inrichting proberen te vergroten en op die manier inhoud geven aan het concept 'dynamische veiligheid'. Niet alle gedetineerden zijn in gelijke mate gediend van de mate van interactie die daarvoor nodig is. Een minderheid beschouwt de wijze van bejegening van de PIW'ers soms als opdringerig en als een inbreuk op hun privacy. Anderstalige gedetineerden hebben weinig profijt van de bijzondere wijze van bejegening door het Nederlandse personeel en voelen zich juist vaak buitengesloten. Weliswaar spreken sommige personeelsleden in de inrichting meerdere talen, maar kennis van de Franse taal is onder het Nederlandse personeel dun gezaaid. Het personeel denkt het communicatieprobleem op te lossen door handen en voetenwerk en door het inschakelen van meertalige gedetineerden die wel Frans spreken, maar door de Franstalige gedetineerden die wij spraken, werd dat niet als een oplossing gezien. Zij laten zich negatief uit over bijna alle aspecten van het detentieregime.

Consequenties
Een belangrijke consequentie van de bejegening door het personeel en de goede verstandhouding tussen personeel en gedetineerden, is dat er een positieve sfeer is in de inrichting. Uit de observaties en de wederzijdse uitlatingen van personeel en gedetineerden bleek steeds weer dat zij elkaar over en weer waarderen en respect voor elkaar hebben, wat de tevredenheid over het verblijf in de inrichting bij de gedetineerden positief beïnvloedt. Een tweede belangrijke consequentie van de werkwijze door het personeel is dat zowel personeel als gedetineerden zeggen zich veilig te voelen en dat er zich, voor zo'n grote inrichting, relatief weinig incidenten voordoen. Ook in termen van veiligheid lijkt de bejegening door het personeel in het algemeen effectief. De werkwijze van het personeel leidt echter ook tot groepsvorming. Er wordt onderscheid gemaakt tussen gedetineerden die wel en gedetineerden die niet met het personeel praten en over de eerste groep tekenen wij veel negatieve, soms agressieve uitlatingen op. Er zijn ook gedetineerden die de toenadering van het personeel als ongewenst, want als een aantasting van hun privacy beschouwen. Tenslotte voelen sommige gedetineerden zich gefrustreerd in hun behoefte aan het kunnen uiten van agressie of het kunnen afrekenen met andere gedetineerden. Door de voortdurende aanwezigheid en inmenging van personeel is er weinig ruimte voor een lekkere Belgische vechtpartij.

Oorzaken
Een verklaring voor de positieve wijze waarop veel Belgische gedetineerden het contact met het Nederlandse personeel beleeft, kan worden gevonden bij de (veelal negatieve) ervaring tijdens de Belgische detentiesituatie. Belgisch gevangenispersoneel wordt beschreven als afstandelijk, hiërarchisch, ontoegankelijk. Soms zelfs als vernederend en inhumaan. Er wordt wel onderscheid gemaakt tussen de verschillende Belgische inrichtingen, vooral Leuven Centraal

springt er positief uit, maar alle gedetineerden hebben in ieder geval ook ervaring met de gevangenis in Wortel, en deze is meestal niet positief. Gedetineerden laten zich ook uitgesproken positief uit over de professionaliteit, de sociale instelling en de opleiding van het Nederlandse personeel. Ook deze kenmerken zouden een verklaring vormen voor de positieve wijze waarop de interactie met en de bejegening door het personeel beleefd wordt. Ten slotte was de beeldvorming rondom de PI Tilburg onder de meeste Belgische gedetineerden bij aankomst ontzettend negatief. Iedere positieve ervaring zou dus kunnen verklaard worden door de opluchting 'dat het meevalt'. Het wantrouwen van een minderheid van de gedetineerden ten opzichte van de open en toegankelijke attitude van het personeel wordt deels verklaard door de onbekendheid met een dergelijke opstelling. Dat wantrouwen wordt gevoed door de Nederlandse gewoonte om gedragingen en uitlatingen van gedetineerden te registreren en het idee dat die registraties negatieve gevolgen zouden kunnen hebben voor het verkrijgen van uitgaansmodaliteiten en de voorbereiding van de reclassering.

7.2.2 Materiële omstandigheden en groepscellen

Ervaringen
In de lijn met de gedetineerdensurvey blijkt ook uit dit onderzoek dat de materiële omstandigheden en de netheid in de PI Tilburg in het algemeen positief gewaardeerd worden. Men waardeert de televisie, de beschikbaarheid van waterkoker en microgolf en de kwalitatief goede kookfaciliteiten. Ook over de netheid en hygiëne van de inrichting laten veel gedetineerden zich positief uit. Een uniek aspect van het leven in de Tilburgse gevangenis betreft het verblijf in groepscellen van acht of zes personen. Het leven met zoveel mensen op een klein oppervlak vergt veel van gedetineerden, vooral op het vlak van privacy en agressiebeheersing. De kookfaciliteiten en de aanwezigheid van een douche in iedere groepscel worden gewaardeerd. De meest gehoorde klacht is het gebrek aan frisse lucht. Dat geldt zeker als niet-rokers bij rokers op een cel worden geplaatst, een situatie die zeer ongewenst is, maar door de capaciteitsdruk niet altijd te voorkomen is. Een positief aspect van het leven op een groepscel is dat men samen kan koken, wat zeker voor de minder begoede gedetineerden een belangrijk voordeel is. Anderzijds ervaren veel gedetineerden de situatie in de groepscellen als een aantasting van hun privacy en, wat het gebrek aan frisse lucht betreft, van hun gezondheid.

Consequenties
Een consequentie van de goede materiële omstandigheden en hygiëne in de inrichting is dat gedetineerden zich menselijk, fatsoenlijk en met respect behandeld voelen. Dit leidt tot een gevoel van tevredenheid. De omstandigheden waaronder men moet samenleven en het gebrek aan toezicht als de deur eenmaal gesloten is, brengt heel wat emotionele stress met zich mee en dus een gevoel van onwelzijn. Het leidt ook tot verhoogde risico's op onveilige situaties en op sommige momenten tot geweld en fysiek letsel.

Oorzaken
Ook hier kan de verklaring voor de positieve beoordeling van de materiële omstandigheden in de PI Tilburg gezocht worden bij de slechte ervaringen die men heeft op dit punt in Belgische inrichtingen en het verschil met de Tilburgse inrichting daarna. Voor een deel zijn de voorzieningen ook voor Nederlandse begrippen van een hoog niveau. Een dergelijke kwaliteit van kookfaciliteiten bijvoorbeeld treft men maar in weinig Nederlandse inrichtingen aan. Ook de voorzieningen in de groepscellen zijn in principe van hoog niveau. De druk op het leven in de groepscellen is echter enorm toegenomen sinds in februari 2011 de laatste 150 gedetineerden zijn bijgeplaatst in de inrichting. Sinds die tijd zijn de groepscellen vrijwel permanent vol en is er ook veel minder ruimte voor snelle overplaatsingen als de spanningen te hoog oplopen.

7.2.3 Bezoek en contact met de buitenwereld

Ervaringen
Zeer bepalend voor de beleving van de detentie in de Tilburgse inrichting is de afstand tot familie en andere relaties. Dat heeft de reistijd en de reiskosten voor eventueel bezoek enorm doen toenemen en leidt tot een afname van het bezoek bij een aantal gedetineerden sinds ze in de PI Tilburg verblijven. Sommige gedetineerden vertelden ons dat ze ondertussen zelfs helemaal geen bezoek meer kregen. Niet iedere gedetineerde heeft hier last van. Sommige gedetineerden kregen al geen bezoek en dat geldt zeker voor een deel van de gedetineerden die in de PI Tilburg verblijven en geen rechtmatig verblijf hebben. Gedetineerden klagen ook over de striktere bezoekregeling in Tilburg dan in de Belgische gevangenissen en, ondanks de bijsturingen vanwege de Belgische directie, ook over de hogere veiligheidsmaatregelen in de PI Tilburg in vergelijking met België.

Consequenties
Het contact met de buitenwereld en met hun geliefden is voor veel gedetineerden hun belangrijkste houvast. Als dat verloren gaat als gevolg van de overplaatsing naar de PI Tilburg leidt dat tot boosheid en frustratie. Het leidt ook tot gevoelens van eenzaamheid en wanhoop. Ook als het bezoek wel blijft komen, leidt de wetenschap dat dit gepaard gaat met de nodige offers vanwege de bezoekers tot stress en schuldgevoelens. Het uitblijven van bezoek kan als consequentie hebben dat gedetineerden moeilijkheden ondervinden om een onderkomen te vinden na hun detentie. Huisvesting is immers een belangrijke voorwaarde die de SURB stelt aan gedetineerden in het kader van de invrijheidstelling.

Oorzaken
De belangrijkste oorzaak voor dit probleem ligt uiteraard in de afstand tot de PI. De onvrijwilligheid van de overplaatsing is daarbij een katalyserende factor. Voor gedetineerden zonder recht op verblijf doet zich de bijzondere situatie voor

dat de detentie buiten België ertoe kan leiden dat zij geen bezoek meer kunnen ontvangen van familieleden of partners die het Belgische grondgebied niet mogen verlaten. Ook gedetineerden uit de PI Norgerhaven hebben door de ligging van de PI soms minder bezoek, maar zij hebben er veelal bewust voor gekozen de voorkeur te geven aan de regimaire voorzieningen boven het bezoek. De toezegging die bij de totstandkoming van het verdrag tussen België en Nederland is gedaan dat overplaatsing naar de PI Tilburg vooral op vrijwillige basis zou gebeuren en dat gedetineerden afkomstig uit Franstalige penitentiaire inrichtingen niet verplicht zouden kunnen worden tot overplaatsing naar Tilburg, is echter geen gestand gedaan.

7.2.4 Samenstelling van de gedetineerdenpopulatie

Ervaringen
Zeer bepalend voor de detentiebeleving in de PI Tilburg is de diverse samenstelling van de gedetineerdenpopulatie. Groepen gedetineerden die in Nederland afzonderlijk zijn gedetineerd, zijn hier in één inrichting samengebracht. De PI Tilburg wordt bevolkt door een mengelmoes van (zeer) lang en korter gestrafte gedetineerden, gedetineerden mét en zonder rechtmatig verblijf, gedetineerden afkomstig van alle gevangenissen uit België (Vlaanderen, Brussel, Wallonië). Ook verblijven er gedetineerden met ernstige psychische en psychiatrische problemen. Net als in Nederlandse inrichtingen, bestaat de inrichting ook verder uit een smeltkroes van verschillende culturen.

Consequenties
De samenstelling van de detentiepopulatie leidt tot spanning, conflicten en gevoelens van onveiligheid bij gedetineerden en personeel. Spanning en conflicten doen zich voor tussen groepen met een verschillende etnische of culturele achtergrond en gedetineerden die wél en niet réchtmatig verblijf hebben in België. Om die problemen het hoofd te bieden, worden etnische lijnen in de PI Tilburg geaccepteerd en zelfs positief aangewend. Waar mogelijk worden de groepscellen etnisch homogeen samengesteld op uitdrukkelijk verzoek van gedetineerden. Ook de aanwezigheid van gedetineerden met ernstige psychiatrische problematiek leidt tot calamiteiten, vooral als er daarnaast sprake is van een communicatieprobleem.

Oorzaken
Nederlands personeel is gewend met meer homogeen samengestelde groepen gedetineerden te werken. Gedetineerden met hele lange straffen zijn in Nederlandse penitentiaire inrichtingen nog steeds uitzonderlijk en deze groep is bovendien geconcentreerd. De confrontatie met deze categorie gedetineerden leidt bij sommige personeelsleden in eerste instantie tot gevoelens van onzekerheid vooral in verband met een eventueel risico van ontsnapping. Gedetineerden zonder recht op verblijf kunnen zich ook vaker niet of slecht verstaanbaar maken, wat op zichzelf een oorzaak is voor problemen. Ook gaan gedetineerden

zonder rechtmatig verblijf vaker voor 'einde straf', wat betekent dat ze niet in aanmerking kunnen of willen komen voor voorwaardelijke invrijheidstelling. Die groep wordt door de andere gedetineerden in de inrichting gevreesd, omdat ze weinig te verliezen hebben en andere gedetineerden kunnen betrekken bij incidenten die hun voorwaardelijke invrijheidstelling in gevaar zouden kunnen brengen. Voor gedetineerden met ernstige psychiatrische problemen zijn geen goede voorzieningen in de inrichting. Er is wel een luwteafdeling, maar ook daar kan onvoldoende adequate hulp worden geboden.

7.2.5 Gebrek aan achtergrondkennis over gedetineerden

Ervaringen
Het Nederlandse personeel in de PI Tilburg heeft geen achtergrondkennis van gedetineerden. Ze missen die informatie met name in gevallen dat hun eigen intuïtie of het gedrag van medegedetineerden aanleiding geeft te denken dat het hier gaat om een gedetineerde met een bijzondere achtergrond. Dat kan gevoelens van onzekerheid aanwakkeren bij het Nederlandse personeel, met name in combinatie met de diverse samenstelling van de detentiepopulatie en de wetenschap dat er een substantiële groep gedetineerden aanwezig is in de inrichting die zeer ernstige strafbare feiten heeft begaan.

Consequenties
De gevoelens van onzekerheid die medewerkers ervaren, kan hen ertoe aanzetten op andere wijze informatie over gedetineerden te achterhalen, bijvoorbeeld via internet. Het gebrek aan achtergrondkennis van gedetineerden stimuleert medewerkers wel inhoud te geven aan het concept dynamische veiligheid. Zij hebben er belang bij snel met gedetineerden in contact te treden om zo te achterhalen wat voor vlees ze in de kuip hebben.

Oorzaken
Nederlands personeel is gewend inzage te hebben in het penitentiair dossier van gedetineerden. Dat betekent dat zij goed op de hoogte zijn van het justitieel verleden van gedetineerden en van hun penitentiaire geschiedenis. In België bestaat een ongeschreven regel dat personeel geen toegang heeft tot informatie uit het strafdossier. Dat geldt derhalve ook voor de PI Tilburg.

7.2.6 De organisatie van de arbeid

Ervaringen
Kenmerkend voor de PI Tilburg is dat het grootste deel van de gedetineerden (ongeveer 90%) aan het werk is. Er wordt, net zoals in de meeste gevangenissen, geklaagd over de veelal afstompende aard van het werk. Om zoveel mogelijk mensen aan het werk te krijgen, kunnen de meeste gedetineerden slechts vier uur per dag werken, waardoor haast alle gedetineerden een minimum inkomen hebben van € 25 per week. Meer dan in de Belgische gevangenissen hebben

gedetineerden nood aan dit inkomen, om tv te betalen (mono- en duocellen) en vooral om de kantine en bijkomende voeding te betalen. In tegenstelling tot in België is er geen mogelijkheid om aan stukloon te werken, waardoor die € 25 per week voor heel wat gedetineerden meteen ook het maximum inkomen is dat ze kunnen verdienen.

Op de arbeid doen zich de meeste incidenten voor en daar worden ook meer dan gemiddeld tuchtrapporten geschreven. De arbeidsmedewerker suggereert ook een lagere arbeidstevredenheid en gevoelens van onveiligheid, wat in de lijn ligt van de bevindingen uit de medewerkerssurvey.

Consequenties
De hoge tewerkstellingsgraad leidt ertoe dat de gedetineerden minstens vier uur per dag van hun cel en actief zijn, wat positief is en leidt tot enige afwisseling. Het gebrek aan mogelijkheid om aan stukloon te werken maakt dat er geen link is tussen prestatie en loon, wat leidt tot demotivatie bij de gedetineerden.

De hoge bezettingsgraad van de arbeidsruimten, samen met de mix van gedetineerden, leidt tot meer chaos, lawaai, onrust en minder gelegenheid voor de arbeidsmedewerkers om de principes van bejegening in de praktijk te brengen. Dit leidt tot meer incidenten en tuchtrapporten tijdens de arbeid in vergelijking met de rest van de inrichting.

Gezien het gebrek aan financiële middelen om een eigen potje te koken, vergroten de lage lonen de ongelijkheid tussen gedetineerden die wel of niet geld toegestopt krijgen door familieleden. Dit heeft eveneens consequenties voor het kunnen (starten met de) afbetaling van het slachtoffer, wat een belangrijk element is in het kader van het verkrijgen van een VI.

Oorzaken
De chaotische arbeidsomstandigheden zijn vooral te wijten aan de overbevolking van de arbeidsruimten en het samen brengen van gedetineerden van verschillende units op één plaats. Dit laatste leidt er ook toe dat de arbeid voor de gedetineerden de gelegenheid biedt om allerlei zaakjes te regelen of afrekeningen te doen. Deze overbevolking, mix en demotivatie van de gedetineerden leidt tot meer spanningen dan elders in de inrichting en dus ook tot meer incidenten. De overbezetting op de arbeid wordt veroorzaakt door de druk die er op de inrichting wordt gelegd vanuit de overeenkomst met België om een hoge tewerkstellingsgraad te realiseren.

7.2.7 Voeding en koken

Ervaringen
De kritiek van de Belgische gedetineerden op de kwaliteit van de voeding is alomtegenwoordig en unaniem, ondanks het feit dat erop gewezen wordt dat de voorgeprepareerde voedingspaketten (de zogenaamde 'bakjes') gezonder zouden zijn dan de kost die er in de gaarkeukens in de Belgische gevangenissen wordt bereid. Deze kritiek blijkt ook uit de gedetineerdensurvey. De gedetineerden

missen de porties en de smaak van het eten in de Belgische gevangenissen. Daar staat echter tegenover dat er, door de aanwezigheid van kookfaciliteiten op de groepscellen en op de afdelingen, een bijzondere situatie ontstaat. Veel meer dan in andere inrichtingen hebben de gedetineerden in de PI Tilburg de gelegenheid om zelf te koken. Dit geeft de gelegenheid om het gemis aan lekker, meer en 'eigen' (etnisch) eten enigszins te compenseren.

Consequenties
Het gebrek aan lekker of smaakvol eten leidt ertoe dat sommige gedetineerden zeggen gewicht te hebben verloren sinds hun verblijf in de PI Tilburg. Het leidt ook tot een gevoel van onwelzijn.

De kookactiviteiten hebben een tweeledig effect. Koken kost geld en leidt dus tot een versterking van de ongelijkheid tussen 'zij die hebben en zij die niet hebben', of tussen degenen die middelen toegeschoven krijgen van buiten en degenen die moeten overleven van het karige loon dat ze in de PI Tilburg kunnen verdienen. Deze situatie leidt ook tot het ontstaan van of de versterking van machtsposities van gedetineerden.

Het samen koken heeft echter ook positieve consequenties, nl. een verhoging van de autonomie, normalisering, zelfredzaamheid en solidariteit tussen de gedetineerden. Voor hen die samen koken en eten worden dit momenten van sociabiliteit en samen zijn.

Oorzaken
De kwaliteit van het eten in de PI Tilburg is niet uitzonderlijk voor Nederland, daar deze voeding in alle gevangenissen wordt verstrekt. Het protest van de Belgische gedetineerden heeft vooral te maken met de ervaringen in de Belgische gevangenissen, waar het eten wordt bereid in grote gaarkeukens en waar de porties die geserveerd worden blijkbaar groter zijn en meer tegemoet komen aan de eetgewoonten van de gedetineerden.

7.2.8 Voorbereiding invrijheidstelling/reclassering

Ervaringen
Het Belgische systeem van de voorbereiding van de invrijheidstelling verschilt substantieel van de wijze waarop in Nederland inhoud wordt gegeven aan resocialisatie en detentiefasering. Een verschil dat van grote invloed is op de wijze waarop de Belgische gedetineerden de voorbereiding van de invrijheidstelling beleven, is dat de VI minder vanzelfsprekendheid is en verbonden wordt aan contra-indicaties. Gedetineerden worden zelf voor een groot deel verantwoordelijk gesteld voor de voorbereiding en de realisering van de voorwaarden die worden gesteld aan de voorwaardelijke invrijheidstelling. Hun daadwerkelijke invrijheidstelling hangt hier ook van af. Omdat in België doorgaans hogere straffen worden opgelegd dan in Nederland en de invrijheidstelling bij first offenders al na een derde van de straf kan ingaan, is het belang van een succesvolle voorbereiding van de invrijheidstelling groter dan voor Nederlandse

gedetineerden. Voor het Nederlandse personeel is van belang dat het gedrag van de gedetineerden in de inrichting op grond van de Belgische wetgeving geen formele contra-indicatie is voor voorwaardelijke invrijheidstelling. De Belgische PSD die de gedetineerden ondersteunt bij de voorbereiding van de invrijheidstelling en de adviezen formuleert voor de SURB, neemt daarom in principe geen kennis van de informatie die het personeel registreert in het Tulp-systeem en neemt ook geen deel aan het multidisciplinair overleg. De dossiers van de gedetineerden zijn verdeeld over de Belgische directeuren die persoonlijk moeten toezien op hun resocialisatietraject en de uiteindelijke adviezen voor de SURB formuleert (op basis van de verslagen van de PSD). Gedetineerden zeggen echter weinig contact te hebben met directieleden. Specifiek voor de PI Tilburg geldt dat de voorbereiding van de invrijheidstelling wordt gefrustreerd door de onderbezetting van de PSD en de afwezigheid van diensten in de inrichting die de gedetineerden moeten helpen bij de voorbereiding van de invrijheidstelling, zoals de VDAB (Vlaamse Dienst Arbeidsbemiddeling) en de trajectbegeleiders van de Vlaamse Gemeenschap. Ter compensatie worden gedetineerden uitgaansvergunningen verstrekt die ze kunnen gebruiken om sollicitatiegesprekken te voeren of een intakegesprek te doen. Ook dat brengt allerlei specifieke problemen met zich mee, omdat zij daarvoor eerst moeten worden overgebracht naar de gevangenis van Wortel, wat zij als zeer belastend ervaren en er soms onvoldoende plaats is in de transferbus, waardoor afspraken op het laatste moment niet door kunnen gaan. Gedetineerden zonder rechtmatig verblijf kunnen alleen in aanmerking komen voor voorwaardelijke invrijheidstelling als hun invrijheidstelling in het land van herkomst kan worden voorbereid. Als ze dat niet willen of dat feitelijk onmogelijk is, is hun positie uitzichtloos tot het moment dat de straf ten einde loopt.

Consequenties

De onderbezetting van de PSD en de afwezigheid van de VDAB en de medewerkers van de Vlaamse Gemeenschap in de PI Tilburg leiden ertoe dat de voorbereiding van de invrijheidstelling vertraging kan oplopen en gedetineerden hierdoor langer in detentie verblijven. Gedetineerden hebben het gevoel dat de tijd verloopt zonder dat er iets gebeurt (‘doing time’) en dat zij door de buitenwacht vergeten worden. De voorbereiding van de invrijheidstelling, de onzekerheid hierover en de vertraging die hun dossier oploopt, leiden tot enorme emotionele stress onder gedetineerden. Dat neemt soms dusdanige proporties aan dat zij van de voorwaardelijke invrijheidstelling afzien en ‘kiezen’ voor ‘strafeinde’. Hoewel dat kan betekenen dat zij maanden of zelfs jaren langer vast blijven zitten, kunnen zij dan wel op hun eigen wijze hun detentietijd doorbrengen, zonder druk van deze kant. Het onderscheid tussen gedetineerden die wel en niet hun invrijheidstelling voorbereiden, leidt weer tot onderlinge spanningen en machtsmisbruik tussen gedetineerden. Gedetineerden die er voor gekozen hebben of door de vertraging in hun dossier hun straf tot het einde toe uitzitten, hebben immers weinig meer te verliezen en zetten medegedetineerden onder druk hen gunsten te verlenen om te voorkomen dat ze in situaties terecht komen

die hun invrijheidstelling kunnen bemoeilijken. De illegalen worden vaak, niet altijd terecht, gelijkgesteld met de 'einde straffers' en alleen al om die reden ontweken en verguisd.

Dat hun rapportages niet meewegen in het resocialisatietraject van gedetineerden, wordt door veel PIW'ers als frustrerend ervaren. Zij zijn van mening dat zij door hun dagelijkse omgang met gedetineerden meer kennis hebben over gedetineerden dan de medewerkers van de PSD, die maar enkele gesprekken met hen voeren. Medewerkers van de PSD, en zeker de psychologen onder hen, beschouwen de hulp bij de voorbereiding van de invrijheidstelling als een professie die je alleen op de juiste wijze kan vervullen als je ervoor bent opgeleid. Hoewel medewerkers van de PSD zeggen veel waardering te hebben voor de werkwijze en betrokkenheid van het Nederlandse personeel, wordt dat door de PIW'ers niet zo gevoeld.

Oorzaken

Oorzaken voor de ervaringen en consequenties, zoals hierboven beschreven, liggen in de eerste plaats in de andere regeling van de voorbereiding van de invrijheidstelling in de twee landen. Daarnaast was onvoldoende voorzien in personeel en diensten die gedetineerden konden ondersteunen bij de voorbereiding van hun invrijheidstelling. Dit heeft o.a. te maken met het feit dat de Gemeenschappen niet betrokken zijn geweest bij de totstandkoming van de SWOK. Bovendien kwamen veel meer gedetineerden naar Tilburg die in de fase van de voorbereiding van hun invrijheidstelling zaten dan was bedoeld en voorzien.

7.3 Afwijkende ervaringen van gedetineerden en personeel in de PI Norgerhaven

Op een aantal interessante punten wijken de Belgische regelgeving en het regime in de PI Tilburg af van de regelgeving en het regime in Nederlandse gevangenissen, waaronder de PI Norgerhaven. In afwijking van de Nederlandse inrichtingen op het moment van de start van ons onderzoek, kent de PI Tilburg een avondprogramma en ook in het algemeen een zeer ruim activiteitenprogramma. Het Belgische recht kent een ruimere bezoekregeling, gedetineerden mogen drie keer in de week bezoek ontvangen, waaronder één keer in het weekend en op zondag, terwijl de Pbw een minimum van een keer bezoek in de week voorschrijft. Ook in de wijze waarop wordt vormgegeven aan resocialisatie en voorbereiding invrijheidstelling verschillen de twee systemen zeer (zie boven). Ook kent het Nederlandse systeem een aantal mogelijkheden die het Belgische systeem niet kent die (mede) tot doel hebben de orde en veiligheid in de inrichting te waarborgen. Ten slotte verschillen de twee gevangenissystemen in het type en de zwaarte van de disciplinaire sancties die kunnen worden toegepast en kan in het Nederlandse systeem formeel worden geklaagd bij de klachtencommissie van de commissie van toezicht, een voorziening uit de Belgische Basiswet die nog niet in werking is getreden. De bedoeling van het onderzoek

in de PI Norgerhaven was te bezien in hoeverre deze verschillen onder een vergelijkbare groep gedetineerden en personeel in vergelijkbare ruimtelijke omstandigheden tot een andere detentiebeleving leidde. Hoewel de inrichtingen en de door ons geïnterviewde groep respondenten aan die laatste voorwaarden voldeden, bleek toch al snel dat de eigen sfeer en cultuur van beide inrichtingen veel bepalender waren voor de ervaringen van gedetineerden en personeel dan de gemeenschappelijke kenmerken. Bovendien hebben we in de PI Norgerhaven een veel kleiner aantal respondenten gesproken dan in de PI Tilburg (twintig). Deze beperkingen geven reden voorzichtig te zijn met het trekken van al te vergaande conclusies op basis van de vergelijking. Toch heeft het onderzoeksmateriaal een aantal interessante inzichten opgeleverd.

Voor wat betreft de avondrecreatie was men in de PI Norgerhaven, conform het landelijk beleid, net weer gestart met een avondprogramma voor één avond per week. Hoewel veel gedetineerden en personeel dus de ervaring hadden van een regime zonder avondprogramma, was aan dat gemis net ten dele een einde gekomen. De extra uren werden vooral gebruikt om gezamenlijk te koken, een activiteit waaraan sommige gedetineerden in de PI Norgerhaven veel plezier beleven. Toch kregen wij niet de indruk dat het avondprogramma in zijn huidige invulling veel verschil maakte voor de detentiebeleving van de meeste gedetineerden en het personeel. Gedetineerden gaven aan gewend te zijn geraakt aan de rust die intrad in de inrichting na 17:00 uur. Personeel vond dat de avondrecreatie weinig toegevoegde waarde had, zolang er geen programma werd aangeboden.

Contact met de buitenwereld is voor alle gedetineerden heel erg belangrijk. Dat de Belgische regeling meer ruimte laat voor bezoek dan de Nederlandse maakt voor de vergelijking tussen de twee inrichtingen die centraal stonden in dit onderzoek niet zoveel verschil. In verband met de afstand kunnen de Belgische gedetineerden hun ruime bezoekregeling maar beperkt consumeren, terwijl in de PI Norgerhaven een ruimere bezoekregeling wordt gehanteerd dan wettelijk is voorgeschreven en gedetineerden de langere afstand die hun bezoek moet afleggen soms bewust minder zwaar hebben laten wegen dan de gunstige condities waaronder zij in de PI Norgerhaven zijn gedetineerd. Wat duidelijk naar voren komt, is dat het een groot verschil maakt of gedetineerden zelf een afweging hebben kunnen maken tussen deze twee belangen of dat deze hen is opgedrongen, zoals voor de gedetineerden in de PI Tilburg het geval is.

Een zeer wezenlijk verschil betreft de andere invulling van de resocialisatie en de voorbereiding van de invrijheidstelling tussen de twee inrichtingen. De grote belangen die hiermee gepaard gaan en de mate waarin de Belgische gedetineerden hiervoor zelf verantwoordelijk worden gemaakt, leggen een grote emotionele druk op de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg en leiden tot spanningen, frustraties, groepsvorming en soms tot totale ontmoediging, gevolgen die ten dele te maken hebben met de specifieke Tilburgse context (zie boven). Het leidt echter ook tot een besef van eigen verantwoordelijkheid dat we in de PI Norgerhaven niet of in veel mindere mate aantreffen. Gedetineerden en de meeste personeelsleden laten zich negatief uit over de verplichte (terug-

keer)activiteiten die zij moeten ondernemen in het kader van Terugdringen Recidive en Modernisering Gevangeniswezen, voor zover ze die niet zinvol vinden. Ze ervaren ze echter ook niet als erg belastend en nemen deel om hun verlof of voorwaardelijke invrijheidstelling niet in gevaar te brengen. Deze onverschillige houding staat in schril contrast met het enthousiasme waarmee sommige gedetineerden vertellen over de activiteiten of cursussen die ze wel als zinvol beschouwen, omdat ze aansluiten bij het toekomstperspectief dat ze zelf zien. Het personeel is zeer uitgesproken in zijn opvatting dat de voorbereiding van de invrijheidstelling zich in zijn geheel zou moeten richten op het realiseren van een aantal basisvoorwaarden: werk, inkomen, huisvesting. Daarmee vertonen zij een opvallende eensgezindheid met de voorwaarden die de SURB stelt aan de voorwaardelijke invrijheidstelling.

In vergelijking met de Belgische regelgeving voorziet de Nederlandse in een aantal maatregelen die beogen de veiligheid in de inrichting te vergroten, maar die tegelijkertijd een behoorlijke inbreuk maken op de lichamelijke integriteit van gedetineerden dan wel hun privacy. Het betreft de grotere toegankelijkheid van het penitentiair dossier, de mogelijkheid van afname van urinecontroles en de ruimere mogelijkheden om visitaties af te nemen en celinspecties te doen. Aan de mogelijkheid tot inzage in het penitentiair dossier ligt de gedachte ten grondslag dat de veiligheid toeneemt wanneer personeel op de hoogte is van de delictgeschiedenis van gedetineerden en de wijze waarop zij zich tot nu toe gedragen hebben in het penitentiaire systeem. Uit de gesprekken met de medewerkers van de PSD maken wij op dat men in België fel gekant is tegen deze opvatting, althans deze niet op vindt wegen tegen de gedachte dat gedetineerden onbevangen tegemoet moeten worden getreden en de kans moeten hebben op een nieuwe start. Personeel in de PI Tilburg zegt de mogelijkheid tot kennisneming van de achtergrond van gedetineerden te missen, maar alleen in heel specifieke gevallen. Wij kregen wel de stellige indruk dat het gebrek aan achtergrondkennis het personeel in de PI Tilburg verder aanmoedigde tot het realiseren van dynamische veiligheid door intensieve banden met gedetineerden te onderhouden. Men was hier duidelijk meer bedreven in dan het personeel in de PI Norgerhaven (of vond dit belangrijker) en ook succesvol gezien het hoge niveau van veiligheid dat gerealiseerd wordt in deze moeilijke inrichting. De andere drie genoemde maatregelen beogen vooral de hoeveelheid drugs en andere contrabande in de inrichting te beperken. Medewerkers in de PI Tilburg klagen steen en been dat zij gedetineerden geen urinecontrole kunnen afnemen en vinden de directie weinig toeschietelijk in het toestaan van celinspecties. In de PI Norgerhaven wordt veel gebruik gemaakt van urinecontroles en celinspecties, het is een zeer dominant onderdeel van de dagelijkse gang van zaken in de inrichting. Visitaties daarentegen lijken vrij uitzonderlijk, er wordt minder over geklaagd dan in de PI Tilburg over de 'naaktfouilles' die op basis van de Belgische regelgeving mogelijk zijn. Urinecontroles worden vrij lijdzaam ondergaan, maar hebben vergaande consequenties als het niet lukt om (in aanwezigheid van derden) urine te produceren. Celinspecties worden als ingrijpend ervaren, zeker als de rommel nadien niet wordt opgeruimd. Onderha-

vig onderzoek geeft aanleiding de twee verschillende systemen en de overwegingen die er aan ten grondslag liggen, nog eens naast elkaar te leggen. Een constatering die daarbij een rol zou kunnen spelen, is dat wij niet de indruk hebben gekregen dat er in de PI Norgerhaven minder contrabande in de inrichting aanwezig is dan in de PI Tilburg. Dat wijten wij veel meer aan het regime en de lossere banden tussen gedetineerden en personeel dan aan de andere veiligheidsmaatregelen, maar men kan ook redeneren dat het niet beschikbaar hebben van de genoemde veiligheidsmaatregelen in de PI Tilburg op het oog niet direct tot heel andere resultaten leidt.

Ten slotte nog een enkel woord over de in Tilburg zo geroemde bejegening door het Nederlandse personeel. Typisch en waarschijnlijk afwijkend van het merendeel van de Nederlandse penitentiaire instellingen is dat het in Norgerhaven juist deel uitmaakt van de inrichtingscultuur om gedetineerden heel erg vrij te laten. Personeel blijft veel meer op afstand en waar contact niet noodzakelijk of vanzelfsprekend is, wordt het initiatief veel meer aan gedetineerden gelaten. In combinatie met de voordelen van de ruimtelijke omgeving, ervaren gedetineerden in de PI Norgerhaven een voor de penitentiaire context ongekende vrijheid. Dit heeft voor sommige gedetineerden uitgesproken positieve effecten. Zij hebben hun instelling en gedrag in zeer positieve zin gewijzigd en ervaren weer levensvreugde en perspectief. Dit betreft in het bijzonder de gedetineerden met (zeer) lange straffen. Andere gedetineerden kunnen echter minder goed met die vrijheid omgaan of ondervinden er nadeel van, omdat zij – buiten het zicht van het personeel – door andere gedetineerden gemanipuleerd of gebruikt worden. Ondanks de grotere vrijheid die gedetineerden gegund wordt, bevestigt het onderzoek in de PI Norgerhaven dat Nederlands personeel grote waarde hecht aan dynamische veiligheid: het waarborgen van de veiligheid door goede relaties met gedetineerden te onderhouden. Dit aspect van de Nederlandse gevangeniscultuur zou op gespannen voet kunnen komen te staan met het systematisch gebruiken van het promoveren en degraderen van gedetineerden als instrument van bejegening, zoals in de plannen omtrent Modernisering Gevangeniswezen wordt aangekondigd.

7.4 Terugkoppeling naar de literatuur

De laatste deelvraag die het onderzoek moest beantwoorden, was in hoeverre de door de respondenten gelegde verbanden tussen ervaringen, oorzaken en consequenties aannemelijk zijn. Hierover kunnen wij slechts opmerken dat veel van onze resultaten in overeenstemming zijn met de bevindingen uit de gevangenisliteratuur, zoals in hoofdstuk 4 beschreven. Ook zijn er geen grote afwijkingen vastgesteld met de eerdere kwantitatieve analyses, waarover in hoofdstuk 5 verslag is gedaan. Ook in dit onderzoek blijkt dat de gedetineerden positief zijn over de netheid van de omgeving en de ruimtelijke omstandigheden. De PI Tilburg scoort niet alleen beter dan de gemiddelde Nederlandse gevangenis, maar ook beter dan de Belgische gevangenissen op dit vlak. Ook het contact met de PIW'ers en de dagbesteding worden in beide onderzoeken positief beoor-

deeld door de gedetineerden. In hoofdstuk 5 blijkt dat het Tilburgse personeel over het algemeen positiever of even positief is in vergelijking met het Nederlandse gemiddelde. Onze gegevens geven eveneens een algemeen positief beeld, zowel bij het Belgische als het Nederlandse personeel. Enkel de arbeidsmedewerkers schieten er in beide onderzoeken in negatieve zin uit. Dit toont aan dat over het algemeen de resultaten van beide onderzoeken met elkaar in overeenstemming zijn. Onze kwalitatieve gegevens leveren echter heel wat nuances, interessante verklaringen en bijkomende gegevens op.

Het enige aspect waarin onze bevindingen afwijken van de resultaten van de kwantitatieve bevraging van Van der Broek et al. (2011) is met betrekking tot de voorbereiding van de reclassering. Uit de surveygegevens blijkt dat de Tilburgse gedetineerden positiever zijn over de informatie, het nut en de ondersteuning bij het reclasseringsplan dan de gemiddelde Nederlandse gedetineerde. Gezien alle ontevreden geluiden die wij gehoord hebben over de mogelijkheden om de reclassering voor te bereiden, verbaast ons dit. Aan de andere kant hebben ook Nederlandse gedetineerden veel kritiek op de wijze waarop invulling wordt gegeven aan hun resocialisatie en sluit deze vaak niet aan bij de wijze waarop zij zelf vorm willen geven aan hun toekomst.

Tenslotte vertoont onze analyse geen grote discrepanties met het rapport dat de Committee for the Prevention of Torture (CPT) onlangs heeft uitgebracht over de PI Tilburg, al is hun insteek meer gericht op de waarborging van fundamentele rechten en de onze meer op het weergeven en analyseren van ervaringen.

7.5 Toetsing aan MPQL-dimensies

Zoals reeds aangegeven, is de MPQL eerder gebruikt als toonaangevende inspiratiebron om de thema's in de vragenlijst te bepalen. We laten alle dimensies uit de MPQL nog eens kort de revue passeren vanuit de bevindingen in dit onderzoek.

Relationele dimensies

We durven te stellen dat de PI Tilburg redelijk goed scoort op de dimensie *respect* (dimensie 1). Er heerst een cultuur van respectvolle benadering van de gedetineerde door de PIW'ers. Zeker in vergelijking met de ervaringen in de Belgische instellingen kunnen we uit de interviews met de Belgische gedetineerden afleiden dat de PIW'ers en ander personeel een openheid aan de dag leggen om te luisteren naar de gedetineerden. Men probeert zo direct mogelijk te communiceren en gevolg te geven aan de vragen van de gedetineerden, wat een belangrijk aspect is van organisationeel respect. Daarnaast worden inspanningen geleverd om een individuele benadering van de gedetineerden te realiseren, door bijvoorbeeld alert te zijn op stresssituaties van gedetineerden met betrekking tot hun reclassering.

Deze benadering hangt sterk samen met de tweede MPQL-dimensie, *menselijkheid*, die gerealiseerd wordt in de interpersoonlijke relaties en de

aandacht voor de materiële condities. We stellen vast dat er grote inspanningen worden gedaan om, rekening houdend met de materiële en personele beperkingen, deze beide facetten van de dimensie menselijkheid zo goed mogelijk te realiseren.

De *relaties tussen personeel en gedetineerden* (dimensie 3) zijn reeds uitgebreid aan bod gekomen. We voegen hier nog aan toe dat er zich in de PI Tilburg een nieuwe en eigen dynamiek heeft kunnen ontwikkelen doordat de situatie zowel voor de gedetineerden als voor het personeel nieuw was. De bejegening door de PIW'ers leidde tot verrassingen bij de gedetineerden en heeft over het algemeen een positief effect, zowel op de orde en veiligheid in de inrichting als op het psychologische welbevinden (dimensie 9). We treffen ook heel wat gelijkenissen aan met de vaststellingen van Liebling, zoals bijvoorbeeld de terughoudendheid bij bepaalde gedetineerden voor een té familiair optreden en het feit dat de gedetineerden ook wijzen op individuele verschillen in behandeling vanwege het personeel.

Ook in de PI Tilburg heerst er *wantrouwen* (dimensie 4), vooral tussen de gedetineerden onderling. Toch stellen we vast dat de positieve benadering van de gedetineerden door het personeel een basisvertrouwen installeert, vooral bij de gedetineerden die de Nederlandse taal machtig zijn. Voor de niet-Nederlandstaligen gaat dit minder op. Dit vertrouwen hangt ook sterk samen met de respectvolle en menselijke benadering door het personeel.

PIW'ers hebben ook een belangrijke *ondersteunende* rol te spelen in de gevangenis (dimensie 5). Ook hier stellen we weer vast dat de wijze van bejegening een positieve rol speelt en dat de zogenaamde praatcultuur een positief effect heeft op mogelijke spanningen in de PI Tilburg. Daarnaast moeten we vaststellen dat er weinig gedaan kan worden om kwetsbare groepen, zoals gedetineerden met een psychiatrische problematiek te helpen of individueel te bejegenen. Ook de zeer verschillende benadering op het vlak van medicatieverstrekking wordt door bepaalde gedetineerden ervaren als gebrek aan ondersteuning.

Wat de relationele dimensies betreft, durven we te stellen dat er grote inspanningen worden geleverd in de PI Tilburg, en dat deze een compensatie bieden voor de andere ongemakken die de gedetineerden ondervinden, zoals het gebrek aan bezoek en de moeilijkheden om de reclassering voor te bereiden.

Regimedimensies

Fairness (dimensie 6) wordt gerealiseerd door een duidelijke, consistente, onpartijdige behandeling in overeenstemming met regels of standaarden en met de mogelijkheid om zijn verhaal te kunnen doen. De meeste gedetineerden voelen zich in dit opzicht eerlijk behandeld. De PIW'ers proberen rekening te houden met de individuele verschillen en noden. Anderzijds stellen we vast dat gedetineerden weinig zicht hebben op mogelijkheden om te klagen en voelen niet-Nederlandstalige gedetineerden zich uitgesloten.

Door het gestructureerde dagprogramma en de strakke organisatie is het gevangenisleven sterk gestructureerd en voorspelbaar, waardoor de *orde* (dimensie 7) wordt gerealiseerd. Dwangmaatregelen worden ingezet als een soort van 'ultimum remedium', nadat men vaststelt dat praten niet helpt. Indien een beroep wordt gedaan op dwangmaatregelen door de inschakeling van het IBT bijvoorbeeld, zijn deze drastisch en duidelijk. De gedetineerden zijn hiervan op de hoogte.

Uit de gesprekken met de gedetineerden en met het personeel kunnen we afleiden dat men zich redelijk comfortabel voelt op het vlak van *veiligheid* (dimensie 8). Deze wordt in eerste instantie gerealiseerd via de relationele veiligheid (constructieve relaties tussen personeel en gedetineerden) en een hoge responsiviteit bij het personeel, maar ook via de inzet van controlemiddelen zoals het gebruik van camera's in de bezoekzaal, fouilles en de inzet van het IBT. We stellen vast dat het aantal tuchtrapporten relatief het hoogst is tijdens de arbeid, wat in verband kan worden gebracht met de aanwezigheid van een groter aantal en een grotere mix van gedetineerden op eenzelfde plaats en een grotere diversiteit in benadering van de gedetineerden door het personeel. De groepscellen dragen een groter risico op incidenten en psychische onveiligheid in zich. Door rekening te houden met de verzuchtingen van de gedetineerden probeert men een goede mix van groepscelgenoten tot stand te brengen. Met de volledige bezetting van de PI Tilburg wordt dit steeds moeilijker, met negatieve gevolgen voor de veiligheid en de orde. We hebben niet de indruk dat er zich in de PI Tilburg grotere problemen inzake drugs of contrabande voordoen dan wat men zou kunnen verwachten in een gevangeniscontext. Dit is mede opvallend, omdat in de PI Tilburg een aantal veiligheidsmaatregelen ontbreekt of minder toegankelijk is die in de context van het Nederlandse gevangenisregime veelvuldig worden ingezet om de aanwezigheid van drugs te bestrijden.

Psychologisch welbevinden (dimensie 9) wordt in verband gebracht met tevredenheid en zich psychologisch goed voelen, wat bewerkstelligd kan worden door een positieve omgeving en atmosfeer. Gedetineerden hebben behoefte aan momenten of plaatsen waar ze kunnen ontsnappen aan het gevangenisleven, waar ze hun masker als gedetineerde kunnen afzetten. De groepscellen en de kleine wandelingen bemoeilijken dit. Daarnaast brengt de onzekerheid over de voorwaardelijke invrijheidstelling en de andere mogelijkheden om de gevangenis te verlaten heel wat emotionele stress met zich mee. De gedetineerden hebben duidelijk veel last van wat Crewe omschrijft als 'soft power'.

Op het vlak van *persoonlijke ontwikkeling* (dimensie 10) moet onderscheid gemaakt worden tussen het aanbod van activiteiten die het gevangenisverblijf draaglijk maken en het aanbod van activiteiten en diensten die terugkeer in de maatschappij faciliteren. Wat het eerste aspect betreft worden er zeer grote inspanningen gedaan om de gedetineerden de gelegenheid te geven om zich bezig te houden en om voldoende uren buiten de cel te verblijven via een goed uitgewerkte dagstructuur. De gedetineerden zijn vooral enthousiast over de sportmogelijkheden en de wijze waarop deze worden ingevuld door de begeleiders en het feit dat er 's avonds tijd wordt voorzien om buiten de cel door te

brengen. De mogelijkheden om de tijd door te kunnen brengen in gezelschap van anderen wordt door de meeste gedetineerden ervaren als een manier om de gevangenistijd sneller te laten passeren en verhoogt de tevredenheid. Daarnaast is de aangeboden arbeid, zoals in vele gevangenissen, erg routineus en biedt de gevangenisinfrastructuur weinig mogelijkheden om het aantal uren arbeid per dag per gedetineerde nog te verhogen. Goede beroepsopleidingen en diensten ter voorbereiding van de tewerkstelling (VDAB) zijn echter afwezig, waardoor de PI Tilburg op dit vlak slecht scoort en het gevangenisverblijf erg gereduceerd wordt tot 'doing time'.

Mogelijkheden tot *contact met familie* (dimensie 11) is reeds uitgebreid hierboven besproken en kan maar zeer beperkt worden gerealiseerd in de PI Tilburg vanwege de afstand tot het thuisfront. Er zijn mogelijkheden tot ongestoord bezoek en kinderbezoek, maar vooral dit laatste is redelijk minimalistisch uitgebouwd en er blijkt weinig animo om hier aan te werken.

Inzake de dimensie *fatsoen* (dimensie 12) worden heel wat inspanningen geleverd, zowel op het vlak van netheid, orde, veiligheid en gezondheid, als op de tijd die aangeboden wordt om buiten de cel door te brengen. Door het intensieve gebruik van groepscellen scoort de PI Tilburg lager op het vlak van privacy.

Dimensie sociale structuur en betekenis

Tot slot zijn er nog twee dimensies die de morele prestatie van een gevangenis bepalen, nl. macht/autoriteit en sociaal leven van gedetineerden.

Macht/autoriteit (dimensie 13) worden gedefinieerd als 'het actuele of gepercipieerde gebruik van controle, invloed of autoriteit door het gevangenispersoneel. De mate waarin de gedetineerden de capaciteit hebben om controle uit te oefenen over hun eigen tijd, behandeling ("treatment") en leven.' Dit is dus een meerlagige dimensie, die zowel betrekking heeft op de mogelijkheden om macht uit te oefenen door het personeel als door de gedetineerden. Het valt op dat er maximaal gebruik gemaakt wordt van relationele vormen van macht door het opbouwen van constructieve relaties, die meestal op een positieve wijze worden aangewend. We hebben wel heel wat indicaties teruggevonden met betrekking tot de druk die uitgaat van 'nieuwe' vormen van macht in de vorm van reclasseringsplannen, die heel wat eisen stellen op het vlak van responsabilisering en zelfdiscipline. Dit laatste uit zich ook in de angst bij gedetineerden die aan hun VI werken om betrokken te worden bij incidenten en de onzekerheid over in welke mate hun gedrag tegen hun zal gebruikt worden bij de besluitvorming omtrent het reclasseringstraject. Naast de toenemende macht van de PSD is er daardoor ook heel wat onzichtbare macht aanwezig, uitgeoefend door actoren die zelfs niet aanwezig zijn in de gevangenis, maar die wel veel beslissingsbevoegdheid hebben over het reclasseringstraject, zoals de DDB en de SURB. Hierdoor kunnen we stellen dat deze vorm van soft power een belangrijk onderdeel is van het gevangenisregime in de PI Tilburg.

Met betrekking tot de laatste dimensie (14) *sociaal leven van gedetineerden* is reeds opgemerkt dat er redelijk veel wantrouwen heerst onder de gedetineerden en dat er groepsvorming is rond etnische lijnen en omtrent verblijfsstatus (legaal versus illegaal). Gedetineerden hebben geen vrienden in de gevangenis, maar spreken veeleer in termen van 'prison associates' (cf. hoofdstuk 4). Tegelijkertijd horen we ook positieve geluiden over solidariteit en inspanningen om op een goede manier samen te leven in de groepscellen. Het personeel probeert maximaal rekening te houden met de verzuchtingen van gedetineerden om cellen te delen. De volledige bezetting van de PI Tilburg maakt dit echter steeds moeilijker.

7.6 Resumerend: leerpunten voor Nederland

Al met al levert dit onderzoek een aantal belangrijke nieuwe inzichten op als gevolg van de bijzondere context waarbinnen het werd verricht. De onbekendheid met de invulling die in het andere land wordt gegeven aan de verschillende dimensies van het gevangenisregime, zet deze in een scherper daglicht en brengt ook een duidelijkere hiërarchie aan in de mate waarin ze belangrijk zijn voor gedetineerden en personeel. Ook voor de Nederlandse detentiesituatie zijn uit dit onderzoek daarom een aantal belangrijke leringen te trekken. Ze zijn al af te leiden en in een bredere context besproken in de paragrafen hiervoor, maar we zetten de belangrijkste nog een keer op een rij.

Ten eerste bevestigt ons onderzoek het grote belang van de interactie tussen gedetineerden en personeel en de wijze van bejegening, zoals dat in het werk van Alison Liebling en vele anderen naar voren komt. Dat de Nederlandse wijze van bejegening wordt gewaardeerd door gedetineerden die een andere inrichtingscultuur gewend zijn, blijkt ook uit dit onderzoek en lijkt bovendien een positief effect te hebben op zowel de sfeer als de (gevoelens van) veiligheid in de inrichting. Dit gegeven riep bij ons de vraag op wat de consequenties zullen zijn van een te ver doorgevoerd systeem van promoveren-degraderen, zoals voorgesteld in de plannen rondom 'Modernisering Gevangeniswezen.' Waar medewerkers nu in staat blijken door het onderhouden van goede relaties met gedetineerden een belangrijke bijdrage te leveren aan de goede sfeer en (de gevoelens van) veiligheid in de inrichting, zou die kwaliteit onder druk kunnen komen te staan wanneer zij steeds consequenties moeten verbinden aan negatieve gedragingen of uitingen van gedetineerden. De nieuwe werkwijze kan uiteraard ook positief uitwerken op de relatie tussen gedetineerden en personeel, het lijkt in ieder geval zaak zich te realiseren dat het kind niet met het badwater moet worden weggegooid.

Het Nederlandse en Belgische systeem van voorbereiding op de invrijheidstelling verschillen op wezenlijke punten van elkaar, zoals hiervoor uitvoerig aan de orde geweest. Dit is een tweede punt waar Nederland lering uit kan trekken. Enerzijds lijkt de concrete en praktische invulling die in het Belgische systeem wordt gegeven aan de voorbereiding van de invrijheidstelling ook Nederlandse gedetineerden en personeel aan te spreken, anderzijds leggen de

hoge eisen die worden gesteld aan invrijheidstelling en de verantwoordelijkheid van de Belgische gedetineerden om zelf invulling te geven aan die eisen een grote emotionele druk op gedetineerden. Die druk kan zo hoog oplopen dat gedetineerden het bij voorbaat opgeven met alle negatieve consequenties voor de sfeer in de inrichting van dien.

Als gedetineerden kunnen kiezen, weegt niets zwaarder dan het contact met de buitenwereld, het bezoek van degenen die hen dierbaar zijn. Daarvoor willen ze graag terug naar de in veel opzichten inferieure omstandigheden in de Belgische gevangenissen en daarvoor hebben ze belastende bezoektransfers over en een ontregelend verblijf in de penitentiaire inrichting in Wortel. Hoewel ook gedetineerden in de PI Norgerhaven soms weinig bezoek ontvingen vanwege de ligging van de inrichting, woog dat voor hen minder zwaar, omdat zij daar zelf voor hadden gekozen.

Een vierde belangrijk inzicht dat naar voren komt in ons onderzoek is dat de kwaliteit en de positieve beleving van de interactie en communicatie snel afnemen wanneer gedetineerden en personeel elkaars taal niet spreken. Het is een aspect dat door het personeel structureel onderschat wordt, maar voor de gedetineerden die het aangaat allesbepalend is voor de wijze waarop zij hun detentie beleven. Ook dit is een aspect dat door dit onderzoek scherp aan het licht is gebracht door de plotselinge overplaatsing van een grote groep Franstalige gedetineerden uit inrichtingen waar zij zich konden uitdrukken, naar een inrichting waar juist de Franse taal slecht vertegenwoordigd is.

Ten vijfde, in iedere penitentiaire inrichting is de kwaliteit van het eten een bron van klachten, maar zo duidelijk en onophoudend als in Tilburg hebben wij het niet eerder meegemaakt. Weggerukt uit hun eigen omgeving en van het eten dat ze gewend zijn, wordt voeding blijkbaar buitengewoon belangrijk. Los van de vraag of voeding in de eerste plaats lekker of gezond moet zijn, een vraag waarover gedetineerden en directie van mening lijken te verschillen, is voeding ook een uitdrukking van de culturele geaardheid en heeft het een sterke sociale functie. Ook dit tweede aspect van voeding komt in de PI Tilburg duidelijk aan het licht vanwege de bijzonder goede kookfaciliteiten en de gretigheid waarmee daarvan gebruik wordt gemaakt.

Ten slotte, verstoken van een aantal belangrijke veiligheidsmaatregelen waaraan ze gewend zijn, blijkt het personeel in de PI Tilburg buiten verwachting in staat door middel van interactie en communicatie met gedetineerden een humaan en relatief veilig regime te waarborgen in deze moeilijke inrichting. Dit wijten wij in de eerste plaats aan professionaliteit van het medewerkersbestand en de samenhorigheid die het meewerken aan dit experiment blijkbaar in de inrichting teweeg heeft gebracht, maar het roept ook vragen op over de noodzakelijkheid van die veiligheidsmaatregelen en de mate waarin ze gebruikt worden in andere Nederlandse inrichtingen.

Samenvatting

Sinds februari 2010 verblijven er Belgische gedetineerden in de Nederlandse Penitentiaire Inrichting (PI) Tilburg. Zij verblijven daar in een hoofdzakelijk Belgisch regime dat uitgevoerd wordt door Nederlands personeel onder een gemengde Belgisch-Nederlandse directie. Tot deze unieke constructie, in interne beleidstukken omgedoopt tot Nova Belgica, heeft de Nederlandse regering in 2009 het initiatief genomen om de personele consequenties van de almaar teruglopende detentiebehoefte te beperken. In België deed zich in diezelfde periode een dringende behoefte aan celcapaciteit voor die pas structureel kan worden opgelost wanneer de nieuwe inrichtingen die in aanbouw zijn, worden opgeleverd. Het project liep aanvankelijk tot december 2012, maar is ondertussen verlengd tot december 2013. Op het moment van het empirische onderzoek, nl. maart-mei 2012, verbleven er ongeveer 650 Belgische gedetineerden in de PI Tilburg.

Deze situatie biedt een unieke mogelijkheid om de ervaringen van personeel en gedetineerden te onderzoeken in een internationaal vergelijkende context. Belgische gedetineerden kunnen hun ervaringen immers direct vergelijken met hun ervaringen in Belgische inrichtingen, terwijl het Nederlandse personeel het Nederlandse regime, waarmee zij gewend zijn te werken als referentiekader gebruikt. Deze mogelijkheid heeft de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) doen besluiten deze onderzoeksopdracht via het Wetenschappelijk Onderzoeks- en DocumentatieCentrum (WODC) van het ministerie van Justitie uit te zetten.

Centraal in het onderzoek staan de verschillende factoren die bepalend zijn voor de beleving van detentie in de PI Tilburg, door zowel gedetineerden als medewerkers. Dit is vertaald in de volgende centrale probleemstelling: *wat zijn de (positieve, negatieve of andere) ervaringen met de uitvoering van het Belgische detentieregime in een Nederlandse inrichting, wat zijn de consequenties van die ervaringen en welke mogelijke oorzaken zijn er aan te geven voor het optreden van deze ervaringen?*

Theoretisch is aangesloten bij het werk van Alison Liebling (hoofdstuk 4). Zij heeft een meetinstrument ontwikkeld om het morele klimaat in gevangenissen te meten. Dit meetinstrument, genaamd *Measuring the Qualitiy of Prison Life* (MQPL) is gebaseerd op uitgebreid en langdurig kwalitatief vooronderzoek bij gedetineerden (en nadien ook bij personeel) en vertaald in een vragenlijst van meer dan honderd gesloten vragen, die veertien dimensies van het gevangenisleven meet. Deze dimensies waren onze inspiratiebron voor het ontwikkelen van

de topiclijsten, die de basis vormden voor onze kwalitatieve interviews met gedetineerden en medewerkers.

In het onderzoek zijn diverse onderzoeksmethoden gecombineerd: literatuur- en jurisprudentieonderzoek, analyses van bestaand kwantitatief materiaal, observaties en interviews (hoofdstuk 2). De kern van het empirische materiaal wordt gevormd door de 71 gesprekken die gevoerd zijn met gedetineerden en medewerkers in de PI Tilburg. Omdat de DJI het onderzoek wil gebruiken om lessen te trekken voor de tenuitvoerlegging van detentie in Nederland, zijn hun ervaringen vergeleken met een vergelijkbare groep Nederlandse gedetineerden en medewerkers in de PI Norgerhaven, een inrichting die in een aantal belangrijke opzichten vergelijkbaar is met de PI Tilburg. In de PI Norgerhaven werden in totaal twintig interviews afgenomen. De gesprekken zijn allemaal opgenomen, letterlijk getranscribeerd en geanalyseerd in het kwalitatieve dataverwerkingsprogramma MAXQDA.

Hoofdstuk 3 geeft een juridische analyse van de rechtspositie van de Belgische gedetineerden in de PI Tilburg op basis van het verdrag tussen Nederland en België, de samenwerkingsovereenkomst en de Belgische penitentiaire regelgeving. Er wordt een aantal opvallende verschillen vastgesteld. Zo verschilt de Belgische regeling van de voorwaardelijke invrijheidstelling substantieel van de Nederlandse. De Belgische bezoekregeling is ruimer dan de Nederlandse en er wordt gebruik gemaakt van een andere beloningsstructuur voor de arbeid. Het gedrag van gedetineerden in de inrichting is volgens het Belgische recht geen formele contra-indicatie voor de voorwaardelijke invrijheidstelling en Belgisch gevangenispersoneel heeft in veel mindere mate toegang tot strafrechtelijke en penitentiaire informatie dan het Nederlandse personeel dat heeft. Een aantal veiligheidsmaatregelen die in Nederlandse inrichtingen gebruikelijk zijn, zoals urinecontroles, visitaties en celinspecties, zijn op basis van het Belgische penitentiaire recht niet of minder toegankelijk. Anders dan in Belgische inrichtingen is er in de PI Tilburg wél een intern bijstandsteam actief en ook is de Nederlandse regeling van de medische zorg en het vervoer van toepassing. Hoe en in hoeverre deze juridische verschillen ook van invloed zijn op de beleving van detentie door gedetineerden en personeel in de PI Tilburg, is echter vaak afhankelijk van de typische Tilburgse context. Zo kan de ruimere Belgische bezoekregeling vanwege de afstand maar beperkt worden geconsumeerd, terwijl de regeling van de voorwaardelijke invrijheidstelling juist in de PI Tilburg veel frustraties oproept vanwege het ontbreken van een aantal voorzieningen die wel in de Belgische inrichtingen aanwezig zijn.

Hoofdstuk 5 doet verslag van de kwantitatieve analyses die al eerder zijn verricht naar de ervaringen van personeel en gedetineerden in de PI Tilburg (Van der Broek et al. 2011). De uitkomsten van deze analyses waren mede aanleiding voor de DJI om onderhavig onderzoek te starten. Onze bevindingen laten geen grote afwijkingen zien met het eerder verrichte kwantitatieve onderzoek maar onze kwalitatieve gegevens leveren heel wat nuances, interessante verklaringen en bijkomende bevindingen op.

Hoofdstuk 6 geeft de bevindingen weer van het kwalitatieve onderzoek in de PI Tilburg en Norgerhaven. Op basis daarvan wordt in hoofdstuk 7 de probleemstelling van dit onderzoek uitvoerig beantwoord. Vertrekkend vanuit de veertien dimensies van de MPQL komen we tot de volgende vaststellingen.

Relationele dimensies

We durven te stellen dat de PI Tilburg redelijk goed scoort op de dimensie *respect* (dimensie 1). Er heerst een cultuur van respectvolle benadering van de gedetineerden door de PIW'ers. Zeker in vergelijking met de ervaringen in de Belgische inrichtingen kunnen we uit de interviews met de Belgische gedetineerden afleiden dat de PIW'ers en ander personeel een openheid aan de dag leggen om te luisteren naar de gedetineerde. Men probeert zo direct mogelijk te communiceren en gevolg te geven aan de vragen van de gedetineerden, wat een belangrijk aspect is van organisationeel respect. Daarnaast worden er inspanningen geleverd om een individuele benadering van de gedetineerden te realiseren, door bijvoorbeeld attent te zijn op stresssituaties van gedetineerden met betrekking tot hun reclassering.

Deze benadering hangt sterk samen met de tweede MPQL-dimensie, *menselijkheid*, die gerealiseerd wordt in de interpersoonlijke relaties en de aandacht voor de materiële condities. We stellen vast dat er grote inspanningen worden gedaan om, rekening houdend met de materiële en personele beperkingen, deze beide facetten van de dimensie menselijkheid zo goed mogelijk te realiseren.

Inzake de *relaties tussen personeel en gedetineerden* (dimensie 3) heeft er zich in de PI Tilburg een nieuwe en eigen dynamiek kunnen ontwikkelen, doordat de situatie zowel voor de gedetineerden als het personeel nieuw was. De bejegening door de PIW'ers leidde tot verrassingen bij de gedetineerden en heeft over het algemeen een positief effect, zowel op de orde en veiligheid in de inrichting als op het psychologische welbevinden (dimensie 9). We treffen ook gelijkenissen aan met de vaststellingen van Liebling, zoals bijvoorbeeld de terughoudendheid bij bepaalde gedetineerden voor een té familiair optreden en het feit dat de gedetineerden ook wijzen op individuele verschillen in behandeling vanwege het personeel. Ook valt op dat de positieve effecten van een humane bejegening onder druk komen te staan als gedetineerden en personeel elkaars taal niet spreken. Hierbij is het belangrijk op te merken dan een groot aandeel van de gedetineerden illegalen zijn, die vaak overgebracht zijn van de Waalse of Brusselse gevangenissen en dus Franstalig zijn. Ook in de PI Tilburg is er *wantrouwen* (dimensie 4), vooral tussen de gedetineerden onderling. Toch stellen we vast dat de positieve benadering van de gedetineerden door het personeel een basisvertrouwen kweekt, vooral bij de gedetineerden die de Nederlandse taal machtig zijn. Voor de niet-Nederlandstaligen gaat dit minder op. Dit vertrouwen hangt ook sterk samen met de respectvolle en menselijke benadering door het personeel.

PIW'ers spelen een belangrijke *ondersteunende* rol in de gevangenis (dimensie 5). De wijze van bejegening speelt een positieve rol en de zogenaamde praatcultuur heeft een louterend effect op mogelijke spanningen in de PI Tilburg. Daarnaast moeten we vaststellen dat er weinig gebeurt om kwetsbare groepen, zoals gedetineerden met een psychiatrische problematiek te helpen of individueel te bejegenen. Ook de meer restrictieve benadering in Nederland op het vlak van medicatieverstrekking wordt door bepaalde gedetineerden ervaren als gebrek aan ondersteuning.

Wat de relationele dimensies betreft, durven we stellen dat er grote inspanningen worden geleverd in de PI Tilburg, en dat deze een compensatie bieden voor de andere ongemakken die de gedetineerden ondervinden, zoals het gebrek aan bezoek en de moeilijkheden om de reclassering voor te bereiden.

Regimedimensies

Fairness (dimensie 6) wordt volgens de studie van Liebling gerealiseerd door een duidelijke, consistente, onpartijdige behandeling in overeenstemming met regels of standaarden en met de mogelijkheid om zijn verhaal te kunnen doen. De meeste gedetineerden die we gesproken hebben voelen zich in dit opzicht eerlijk behandeld. De PIW'ers proberen rekening te houden met de individuele verschillen en noden. Anderzijds stellen we vast dat gedetineerden weinig zicht hebben op mogelijkheden om te klagen en voelen niet-Nederlandstalige gedetineerden zich uitgesloten.

Door het gestructureerde dagprogramma en de strakke organisatie is het gevangenisleven sterk gestructureerd en voorspelbaar, waardoor de *orde* (dimensie 7) wordt gerealiseerd. Dwangmaatregelen worden ingezet als een soort van 'ultimum remedium', nadat men vaststelt dat praten niet helpt. Indien er beroep wordt gedaan op dwangmaatregelen door de inschakeling van het IBT bijvoorbeeld, zijn deze drastisch en duidelijk. De gedetineerden zijn hiervan op de hoogte.

Uit de gesprekken met de gedetineerden en met het personeel kunnen we afleiden dat men zich redelijk comfortabel voelt op het vlak van *veiligheid* (dimensie 8). Deze wordt in eerste instantie gerealiseerd via de relationele veiligheid (constructieve relaties tussen personeel en gedetineerden) en een hoge responsiviteit bij het personeel, maar ook via de inzet van controlemiddelen zoals het gebruik van camera's in de bezoekzaal, fouilles en de inzet van het intern bijstandsteam. We stellen vast dat het aantal tuchtrapporten relatief het hoogst is tijdens de arbeid, wat in verband kan worden gebracht met de aanwezigheid van een groter aantal en een grotere mix van gedetineerden op eenzelfde plaats en een grotere diversiteit in benadering van de gedetineerden door het personeel. De groepscellen dragen een groter risico op incidenten en psychische onveiligheid in zich. Door rekening te houden met de wensen van de gedetineerden probeert men een goede mix van groepscelgenoten tot stand te brengen. Met de volledige bezetting van de PI Tilburg wordt dit steeds moeilijker, met negatieve gevolgen voor de veiligheid en de orde. We hebben niet de indruk dat

er zich in de PI Tilburg grotere problemen inzake drugs of contrabande voordoen dan wat men zou kunnen verwachten in een gevangeniscontext. Dit is mede opvallend, omdat in de PI Tilburg een aantal veiligheidsmaatregelen ontbreekt of minder toegankelijk is voor het personeel die in de context van het Nederlandse gevangenisregime veelvuldig worden ingezet om de aanwezigheid van drugs te bestrijden, met name urinecontroles en visitaties.

Psychologisch welbevinden (dimensie 9) wordt in verband gebracht met tevredenheid en zich psychologisch goed voelen, wat bewerkstelligd kan worden door een positieve omgeving en atmosfeer. Gedetineerden hebben behoefte aan momenten of plaatsen waar ze kunnen ontsnappen aan het gevangenisleven, waar ze hun masker als gedetineerde kunnen afzetten. De groepscellen en de kleine luchtplaatsen bemoeilijken dit. Daarnaast brengen de onzekerheid over de voorwaardelijke invrijheidstelling en de andere mogelijkheden om de gevangenis te verlaten heel wat emotionele stress met zich mee. De gedetineerden hebben duidelijk veel last van wat Crewe omschrijft als 'soft power'. Verder hebben de afstand tot de woonplaats en het vereiste dat alleen via de strafinrichting van Wortel op verlof kan worden gegaan, negatieve effecten op het psychologisch welbevinden van de gedetineerden.

Op het vlak van *persoonlijke ontwikkeling* (dimensie 10) moet een onderscheid gemaakt worden tussen het aanbod van activiteiten die het gevangenisverblijf draaglijk moeten maken en het aanbod van activiteiten en diensten die terugkeer in de maatschappij faciliteren. Wat het eerste aspect betreft, worden er zeer grote inspanningen gedaan om de gedetineerden de gelegenheid te geven om zich bezig te houden en om voldoende uren buiten de cel te verblijven via een goed uitgewerkte dagstructuur. De gedetineerden zijn vooral enthousiast over de sportmogelijkheden en de wijze waarop deze worden ingevuld door de begeleiders en het feit dat er 's avonds tijd wordt voorzien om buiten de cel door te brengen. De mogelijkheden om de tijd door te kunnen brengen in gezelschap van andere gedetineerden worden door de meeste gedetineerden ervaren als een manier om de gevangenistijd sneller te laten passeren en verhogen de tevredenheid. Daarnaast is de aangeboden arbeid, zoals in vele gevangenissen, erg routineus en biedt de Tilburgse gevangenisinfrastructuur weinig mogelijkheden om het aantal uren arbeid per dag per gedetineerde nog te verhogen. Goede beroepsopleidingen en diensten ter voorbereiding van de tewerkstelling (VDAB) zijn echter afwezig, waardoor de PI Tilburg op dit vlak slecht scoort en het gevangenisverblijf erg gereduceerd wordt tot 'doing time'.

Mogelijkheden tot *contact met familie* (dimensie 11) kunnen maar zeer beperkt worden gerealiseerd in de PI Tilburg vanwege de afstand tot het thuisfront. De gedetineerden ervaren de sterkere vormen van controle dan in België bij zowel gedetineerden als bezoekers, zoals bijvoorbeeld de inzet van drughonden als storend. Er zijn mogelijkheden tot ongestoord bezoek en kinderbezoek, maar vooral dit laatste is redelijk minimalistisch uitgebouwd en er blijkt weinig animo bij de directie om hier aan te werken.

Inzake de dimensie *fatsoen* (dimensie 12) worden heel wat inspanningen geleverd, zowel op het vlak van netheid, orde, veiligheid en gezondheid, als op

de tijd die aangeboden wordt om buiten de cel door te brengen. Door het intensieve gebruik van groepscellen scoort de PI Tilburg lager op het vlak van privacy.

Dimensie sociale structuur en betekenis

Tot slot zijn er nog twee dimensies die de morele prestatie van een gevangenis bepalen, nl. macht/autoriteit en sociaal leven van gedetineerden.

Macht / autoriteit (dimensie 13) wordt gedefinieerd als 'het actuele of gepercipieerde gebruik van controle, invloed of autoriteit door het gevangenispersoneel. De mate waarin de gedetineerden de capaciteit hebben om controle uit te oefenen over hun eigen tijd, behandeling ('treatment') en leven.' Dit is dus een meerlagige dimensie, die zowel betrekking heeft op de mogelijkheden om macht uit te oefenen door het personeel als door de gedetineerden. Het valt op dat er maximaal gebruik gemaakt wordt van relationele vormen van macht door het opbouwen van constructieve relaties, die meestal op een positieve wijze worden aangewend. We hebben wel heel wat indicaties terug gevonden met betrekking tot de druk die uitgaat van 'nieuwe' vormen van macht in de vorm van het moeten opstellen van reclasseringsplannen, die heel wat eisen stellen op het vlak van responsabilisering en zelfdiscipline van gedetineerden. Dit laatste uit zich ook in de angst bij gedetineerden die aan hun VI werken om betrokken te worden bij incidenten en de onzekerheid en onduidelijkheid over de mate waarin hun gedrag tegen hen zal gebruikt worden bij de besluitvorming omtrent het reclasseringstraject. Naast de toenemende macht van de PSD is er daardoor ook heel wat onzichtbare macht aanwezig, uitgeoefend door actoren die zelfs niet aanwezig zijn in de gevangenis, maar die wel veel beslissingsbevoegdheid hebben over het reclasseringstraject, zoals de Directie Detentiebeleid en de strafuitvoeringsrechtbanken. Hierdoor kunnen we stellen dat deze vorm van soft power een belangrijk onderdeel is van het gevangenisregime in de PI Tilburg.

Met betrekking tot de laatste dimensie (14) *sociaal leven van gedetineerden* heerst er redelijk veel wantrouwen onder de gedetineerden. Er is een sterke groepsvorming rond etnische lijnen en verblijfsstatus (legaal versus illegaal). Gedetineerden hebben geen 'vrienden' in de gevangenis, maar spreken wel in termen van 'prison associates', zoals het in ook in het onderzoek van Liebling wordt genoemd.. Tegelijkertijd horen we ook positieve geluiden over solidariteit en inspanningen om op een goede manier samen te leven in de groepscellen. Het personeel probeert maximaal rekening te houden met de verzuchtingen van gedetineerden om cellen te delen. De volledige bezetting van de PI Tilburg maakt dit echter steeds moeilijker.

Leerpunten voor Nederland

Al met al levert dit onderzoek een aantal belangrijke nieuwe inzichten op als gevolg van de bijzondere detentiecontext in de PI Tilburg. De onbekendheid met

de invulling die in het andere land wordt gegeven aan de verschillende dimensies van het gevangenisregime, zet deze in een scherper daglicht en brengt ook een duidelijkere hiërarchie aan in de mate waarin ze belangrijk zijn voor gedetineerden en personeel. Ook voor de Nederlandse detentiesituatie zijn uit dit onderzoek daarom een aantal belangrijke lessen te trekken.

Ten eerste bevestigt ons onderzoek het grote belang van de interactie tussen gedetineerden en personeel en de wijze van bejegening, zoals dat in het werk van Liebling en vele anderen naar voren komt. Dat de Nederlandse wijze van bejegening wordt gewaardeerd door gedetineerden die een andere inrichtingscultuur gewend zijn, blijkt ook uit dit onderzoek en lijkt bovendien een positief effect te hebben op zowel de sfeer als de (gevoelens van) veiligheid in de inrichting. Dit gegeven riep bij ons de vraag op wat de consequenties zullen zijn van een te ver doorgevoerd systeem van promoveren-degraderen, zoals voorgesteld in de plannen rondom 'Modernisering Gevangeniswezen'. Waar medewerkers nu in staat blijken door het onderhouden van positieve relaties met gedetineerden een belangrijke bijdrage te leveren aan de goede sfeer en (de gevoelens van) veiligheid in de inrichting, zou die kwaliteit onder druk kunnen komen te staan wanneer zij steeds consequenties moeten verbinden aan negatieve gedragingen of uitingen van gedetineerden. De nieuwe werkwijze kan uiteraard ook positief uitwerken op de relatie tussen gedetineerden en personeel. Het lijkt in ieder geval zaak zich te realiseren dat het kind niet met het badwater moet worden weggegooid.

De Nederlandse en Belgische systemen van voorbereiding op de invrijheidstelling verschillen op wezenlijke punten van elkaar. Dit is een tweede punt waar Nederland lering uit kan trekken. Enerzijds lijkten de concrete en praktische invullingen die in het Belgische systeem worden gegeven aan de voorbereiding van de invrijheidstelling ook Nederlandse gedetineerden en personeel aan te spreken. Anderzijds leggen de hoge eisen die worden gesteld aan de voorwaarden voor invrijheidstelling en de verantwoordelijkheid van de Belgische gedetineerden om zelf invulling te geven aan die eisen een grote emotionele druk op gedetineerden. Die druk kan zo hoog oplopen dat gedetineerden het bij voorbaat opgeven, met alle negatieve consequenties voor de verhoudingen en de sfeer in de inrichting van dien.

Als gedetineerden kunnen kiezen, weegt niets zwaarder dan het gemis aan contact met de buitenwereld, het bezoek van degenen die hen dierbaar zijn. Daarvoor willen ze graag terug naar de in veel opzichten inferieure omstandigheden in de Belgische gevangenissen en hebben ze belastende bezoektransfers en een ontregelend verblijf in de penitentiaire inrichting in Wortel over. Hoewel ook gedetineerden in de PI Norgerhaven soms weinig bezoek ontvingen vanwege de ligging van de inrichting, woog dat voor hen minder zwaar als zij daar vaak zelf voor hadden gekozen.

Een vierde belangrijk inzicht dat naar voren komt in ons onderzoek is dat de kwaliteit en de positieve beleving van de bejegening en communicatie snel afnemen wanneer gedetineerden en personeel elkaars taal niet spreken. Het is een aspect dat door het personeel structureel onderschat wordt, maar voor de

gedetineerden die het aangaat allesbepalend is voor de wijze waarop zij hun detentie beleven. Ook dit is een aspect dat door dit onderzoek scherp aan het licht is gebracht, door de plotselinge overplaatsing van een grote groep Franstalige gedetineerden uit inrichtingen waar zij zich konden uitdrukken, naar een inrichting waar juist de Franse taal slecht vertegenwoordigd is.

Ten vijfde, in iedere penitentiaire inrichting is de kwaliteit van het eten een bron van klachten, maar zo duidelijk en onophoudend als in Tilburg hebben wij het niet eerder meegemaakt. Weggerukt uit hun eigen omgeving en van het eten dat ze gewend zijn, wordt voeding blijkbaar buitengewoon belangrijk. Los van de vraag of voeding in de eerste plaats lekker of gezond moet zijn, een vraag waarover gedetineerden en directie van mening verschillen, is voeding ook een uitdrukking van de culturele geaardheid en heeft het een sterke sociale functie. Ook dit tweede aspect van voeding komt in de PI Tilburg duidelijk aan het licht vanwege de bijzonder goede kookfaciliteiten in de groepscellen en de gretigheid waarmee daarvan daar gebruik wordt gemaakt.

Ten slotte, verstoken van een aantal belangrijke veiligheidsmaatregelen waaraan ze gewend zijn, blijkt het personeel in de PI Tilburg buiten verwachting in staat door middel van interactie en communicatie met gedetineerden een humaan en relatief veilig regime te waarborgen in deze moeilijke inrichting. Dit wijten wij in de eerste plaats aan de professionaliteit van het medewerkersbestand en de samenhorigheid die het meewerken aan dit experiment blijkbaar in de inrichting teweeg heeft gebracht, maar het roept ook vragen op over de noodzakelijkheid van die veiligheidsmaatregelen en de mate waarin ze gebruikt worden in andere Nederlandse inrichtingen.

Summary

Since February 2010, Belgian prisoners have been detained at the Penitentiary Institution (PI) of Tilburg. They are subjected to a predominantly Belgian regime that is executed by Dutch staff under a Belgian-Dutch board of governors. This unique construction, called Nova Belgica in internal policy documents, is the result of a Dutch government initiative in 2009 aiming to limit the consequences, in terms of numbers of staff, of the steadily decreasing need for prison capacity in the Netherlands. During that same period, there was an urgent need for more cell capacity in Belgium, which can only be solved in a structural way when the new prison, currently being built, will be ready. The project was originally set to run until December 2012, but has now been extended to December 2013. At the time of this empirical research, March- May 2012, there were approximately 650 Belgian detainees in the PI Tilburg.

This situation in the PI Tilburg provided a unique opporunity to examine the experiences of staff and prisoners in an international comparative context. Belgian detainees can compare their experiences in the Dutch PI Tilburg to their experiences in Belgian detention institutions, while the Dutch staff have the Dutch regime, in which they are accustomed to working, as a frame of reference. The Dutch Service for Penitentiary Institutions (DJI – *Dienst Justitiële Inrichtingen)* decided to use this opportunity by asking the Scientific Research and Documentation Centre of the Ministry of Justcie (WODC – *Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum*) call for tender for research proposals.

The research result are described in this report. It focusses on the factors that influence the lived experiences of the Tilburg detention regime of both prisoners and staff. The following central research question was formulated : *what are the (positive, negative or other) experiences with the execution of the Belgian detention regime in a Dutch institution, what are the consequences of those experiences and what are the possible causes of these experiences?*

The research is theoretically based on Alison Liebling's work (Chapter 4), in which she has developed an instrument for measuring the moral climate in prisons. This instrument, called*Measuring the Quality of Prison Life* (MQPL) is based on – extensive and lengthy – preliminary qualitative research among detainees (and later also prison staff) and is comprised of a questionnaire with more than hundred closed questions that measure fourteen dimensions of prison life. These fourteen dimensions inspired the construction of our own topic list that was used for our semi-open qualitative interviews with prisoners and staff.

Our research combines several methods: reviews of the literature and case law, analysis of existing quantitative data, observations and interviews (Chapter 2). The 71 interviews that we conducted with detainees and staff at the PI Tilburg are the core of our material. Given that the DJI wants to use this research to improve detention situations in the Netherlands, we compared the experiences of our respondents with those of a group of detainees and staff at the Dutch Pentitentiary Institution Norgerhaven, an institute that is comparable with the PI Tilburg in a number of important aspects. In the PI Norgerhaven twenty interviews with prisoners and staff were conducted. All the interviews were recorded, transcribed verbatim and analysed with the qualitative data analysis software MAXQDA.

Chapter 3 contains an analysis of the legal positition of Belgian detainees in the PI Tilburg based on the Agreement of Collaboration between Belgium and the Netherlands (regulated by treaty) and the Belgian legislation, rules and regulations on detention. There are salient differences between the legal position of Dutch detainees in a Dutch institution and that of Belgian detainees in Belgian institutions. For example, there are substantial differences in the regulation of conditional release; visiting rules in Belgium are more generous than in the Netherlands and the two countries also have a different structure of payment for labour. According to Belgian law, a detainee's behaviour during detention does not constitute a formal counter-indication for conditional release. Compared to Dutch personnel under Dutch regulations, Belgian members of staff have far less access to information concerning the criminal investigation and information on the detainee's detention record (in the current or other detention institutions). A number of security measures such as urine tests, body searches and cell inspections are less easily available on the basis of Belgian law. However, unlike Belgian penitentiary institutions, the PI Tilburg does have an internal security assistance team and Dutch regulations on medical care and transport appply. At the same time, how and to what extent these differences influence the way in which both detainees and personnel experience detention in the PI Tilburg often depends on the typical context of Tilburg. It is, for example, not easy to make full use of the more generous Belgian visiting hours because of the distance between the prison and the home of the prisonsers, while the system of conditional release causes a great deal of frustration with the prisoners because services and facilities present in Belgian institutions are lacking in Tilburg.

Chapter 5 reports on existing quantitative analyses of the experiences of personnel and detainees in the PI Tilburg (Van der Broek et al. 2011), which gave rise to the DJI to commission this research. Our findings do not differ substantially from previous quantitative research, but our qualitative data, however, provide much more nuance, interesting explanations and additional results. Chapter 6 presents the findings from our qualitative research in the PI Tilburg and PI Norgerhaven, while Chapter 7 contains an extensive answer to our central research question. The following are our conclusions, based on the fourteen dimensions of the MPQL.

Relational dimensions

We would contend that the PI Tilburg scores reasonably well on the dimension of *respect* (dimension 1). Among personnel, there is a culture of dealing respectfully with detainees. Our interviews with Belgian detainees show that, certainly compared to experiences in Belgian institutions, the staff has an open attitude and is prepared to listen to the prisoners. They attempt to communicate as directly as possible and to respond to detainees'questions, which is an important aspect of organizational respect. They also make an effort to approach detainees as individuals, for example by responding to situations of stress in with regard to their conditional release.

This approach is closely related to the second MPQL dimension, *humanity*, which is realized through interpersonal relationships and attention to material conditions. We conclude that much effort is made to realise these two aspects of humanity as fully as possible, given material and staff limitations.

As far as the third dimension, *relationships between personnel and detainees*, is concerned, new and idiosyncratic dynamics have developed in the PI Tilburg as a result of the situation being new for both detainees and personnel. The approach taken by the prison officers surprised the detainees and in general it has had a positive effect on both order and security within the institution and on psychological well-being (dimension 9). We also found similarities with Liebling's findings: some detainees, for example, have their reservations towards (too much) familiarity and some also point to individual differences in the way personnel treat detainees. It should also be noted that the positive effects of a humane approach are undermined if detainees and personnel do not speak each other's language. In this regard it is important to note that a considerable part of the prisoners have an illegal status and are often transferred from Walloon or Brussels prisons, and thus French speaking. There is also *distrust* (dimension 4) in the PI Tilburg, especially between the detainees themselves. At the same time, we must also conclude that the fact that staff members approach detainees positively engenders a basic trust, especially among detainees with a knowledge of the Dutch language. The effect is less obvious among those who do not speak Dutch. This trust is closely related to the respectful and humane approach taken by the staff.

Staff also has an important role of *support* to play in prison (dimension 5). Here too we conclude that a respectful and humane approach plays a positive role and that a so-called 'culture of talking' defuses potential tensions in the PI Tilburg. At the same time, we must note that not much can be done in the way of help for, or an individual approach to vulnerable groups, such as detainees with psychiatric problems. Some detainees who are used to the generous prescription of drugs in Belgium, experience the very different and restrictive Dutch approach to medication as a lack of support.

As far as the relational dimensions are concerned, it is our conviction that a great effort is being made in the PI Tilburg and that this forms some

compensation for the difficulties that detainees experience with regard, for example, to not having enough visits or problems in preparing for release.

Dimensions of regime

According to Liebling, *fairness* (dimension 6) is realised through clear, consistent and impartial treatment according to rules or standards that allow detainees to tell their side of the story. As far as this is concerned, most of our interviewees felt themselves to be treated fairly. Personnel attempt to take individual differences and needs into consideration. On the other hand, it must be said that detainees are rarely familiar with the possibilities for complaining officially and that non-Dutch-speaking detainees feel excluded.

Because of the structured daily routine and tight organization, life in prison is highly structured and predictable, through which *order* (dimension 7) is realized. Coercive measures are used as a last resort, after it has become clear that talking will not help. If coercive measures are employed, for example by deploying the internal security assistance team, they are drastic and clear, and detainees are aware of this.

Our interviews with detainees and personnel allow us to conclude that most feel reasonably comfortable about *security* (dimension 8). The most important way of realizing security is through relational security (constructive relationships between personnel and detainees) and a high degree of responsivity among personnel, although that does not detract from the fact that there are also measures such as camera surveillance in the visitor's room, searches and the use of the internal security team. We found that the number of disciplinary reports is highest when detainees are at work, which is probably due to the presence of a greater number and more mixed group of detainees in the same space, and to greater differences in approach by members of staff. As opposed to individual cells, group cells imply a greater risk of incidents and psychological insecurity. At the PI Tilburg, attempts are made to take the demands of detainees into account in the formation of the group cells, in order to achieve a good mix of those sharing a cell. This has become increasingly difficult now that the prison is full and this has a negative effect on order and security. We did not get the impression that the PI Tilburg has bigger problems with drugs or contraband than are to be expected in a prison context. This is remarkable in the sense that Tilburg lacks a number of security measures, or these are less readily available, than in the context of the Dutch prison regime, where they are readily available and often used to combat the presence of drugs.

Psychological well-being (dimension 9) is associated with contentment and feeling well psychologically and can be promoted by positive surroundings and a positive atmosphere. Detainees need time and space in which to escape from prison life, where they can cast off their prisoner's 'mask'. Group cells and the limitations of small open air promenades lead to a lack of private space. Moreover, the uncertainty of getting conditional release and other forms of temporary furlough cause a great deal of stress. The detainees also obviously

suffer from what Crewe calls 'soft power'. The long distances between the prison and the home and the requirement that leaves can only take place via the prison of Wortel also have a negative effect on the psychological well-being of the prisoners.

In the sphere of *personal development* (dimension 10), we must distinguish between the availability of activities that makes life in prison bearable and the activities and services aimed at facilitating a return to society. As far as the first aspect is concerned, the PI Tilburg has made a huge effort to install a daily structure that gives prisoners the opportunity to keep busy and to spend enough time out of their cell. Detainees are especially enthusiastic about the sports facilities and they way in which personnel put these to use. Most detainees regard opportunities to spend time in the company of other prisoners as a way of making their time in prison go faster, which raises their level of contentment. Like most prisons, however, the work on offer is monotonous, while the prison infrastructure at the PI Tilburg does not really allow for an increase in the number of working hours per day per detainee. Good vocational training programmes and services preparatory to employment are lacking, so that the PI Tilburg does not score very well in this respect and the stay in prison is very much reduced to 'doing time'.

Opportunities for *contact with family* (dimension 11) are severely restricted in the PI Tilburg because of the distance to detainees' homes. There are opportunities to have conjugal visits and special child visits, but the latter especially is not well developed and there seems to be little enthusiasm to remedy this. The prisoners experience the additional forms of control, such as the use of drug dogs e.g., with the prisoners as well as with the visitors, disturbing.

In general a big effort is being made to realise the dimension *decency* (dimension 12), both with regard to cleanliness, order, security and health as with regard to the amount of time a detainee is able to spend outside of his cell. However, because of the intensive use of group cells the PI Tilburg does not do so well as far as privacy is concerned.

Dimension social structure and meaning

Finally, there are two dimensions that determine the moral performance of a prison: power/authority and prisoner's social lives.

Power/authority (dimension 13) are defined as 'the actual or perceived use of control, influence or authority by prison staff. The degree to which prisoners have the capacity to exercise control over their own time, treatment and life'. This is, therefore, a multi-layered dimension that is concerned with the opportunities of both staff and prisoners for exercising power. We were struck by the extensive use of relational forms of power through building constructive relationships that are generally used in a positive way. We did however find many indications of the pressure exerted by 'new' forms of power in the form

of having to have a good rehabilitation plan, which poses big demands in terms of detainees' sense of responsibility and self-discipline. This is also apparent in the prisoner's fear of becoming involved in incidents while they are working towards their release, and in the haziness and their uncertainty about the extent to which their behaviour may be used against them in decisions on release. This means that, as well as the increasing power of the Psycho-social Service (PSD – *Psychosociale Dienst*), there is also a great deal of invisible power that is wielded by actors who are not even present in the prison but who do have a big say in (temporary) release decisions, such as the Prison Administration and the Sentence Implementation Courts. It should be noted that such forms of soft power are an important part of the prison regime at the PI Tilburg.

As far as the last dimension (14) is concerned, *prisoner's social lives*, we have already pointed at the degree of distrust between detainees; we also see the formation of groups according to ethnic background and residence status (legal versus illegal). Prisoners do not have 'friends' in prison, but talk in terms of 'prison associates', as it is also termed in Liebling's book. At the same time, they are also positive about solidarity and attempts to live together peacefully in group cells. Prison staff try to take the problems detainees have with sharing a cell into account as much as possible. Given that the PI Tilburg is full, this is becoming increasingly difficult.

What can the Netherlands learn?

All in all, this research has provided a number of important new insights as a result of the special detention context of the PI Tilburg. Unfamiliarity with how the different dimensions are realised in the other country makes their contours clearer and sharpens their relative significance for both prisoners and staff. That is why this research also provides a number of lessons for the Dutch detention situation.

To start with, our research confirms the great importance of interaction between prisoners and staff and of the approach to detainees, both of which are emphasised by Liebling and many others. That the Dutch approach is appreciated by the prisoners who are used to a different prison culture is also apparent from our research and seems, moreover, to have a positive effect on both the atmosphere and (feelings of) security in the institution. This has led us to wonder what the consequences will be of a overly strict system of promotion-degradation such as is proposed in the plans for modernising the prison system (*Modernisering Gevangeniswezen*). At present, the staff is able to make an important contribution to the good atmosphere and (feelings of) security in prison, by maintaining positive relationships with the prisoners. That quality may well come under pressure if they are forced to attach consequences to detainees' negative behaviour or speech. The new way of working could, of course, have a positive effect on the relationship between detainees and personnel, but it is important to be careful not to throw the baby out with the bathwater.

There are essential differences between the Dutch and Belgian systems of preparing for conditional release. This is a second lesson for the Netherlands. On the one hand, Dutch personnel and detainees feel there is much to be said for the concrete and practical way in which preparation for conditional release is given substance in the Belgian system. On the other hand, the strict requirements of conditions of release and the fact that Belgian detainees are themselves responsible for determining how they meet them lead to emotional pressures that can become so strong that detainees give up beforehand, with all of the negative consequences for relationships and atmosphere in the prison that this can bring.

If prisoners can choose, nothing is more important than contact with the outside world, visits from their loved ones. For that they would gladly return to the often inferior conditions in Belgian prisons, undergo burdensome transfer visits and a disruptive stay in the penitentiary institution of Wortel. Although prisoners from the PI Norgerhaven also sometimes receive but few visits because of the institution's remote location, they appeared to feel less strongly about this, as long as it was their own choice.

A fourth important insight to be derived from our research is that the quality and positive experiences of approach and communication quickly deteriorate if prisoners and staff do not speak each other's language. This is an aspect that is structurally underestimated by members of staff, but for the detainees concerned it determines everything about how they experience incarceration. It is also an aspect that came sharply to the fore in this research as a result of the sudden transfer of a large group of French-speaking detainees from institutions where they could express themselves to one where French is barely spoken.

In the fifth place, the quality of the food is a source of complaint in every penitentiary institution, but we have never heard such clear and perpetual complaining as in Tilburg. Torn from their own surroundings and what they are used to eating, food apparently becomes extremely important to prisoners. Aside from the question of whether, in the first instance, food should be tasty or healthy (a question on which detainees and board of directors differ), food is also an expression of culture and it has a strong social function. This second aspect of food is apparent at Tilburg in the excellent cooking facilities of the group cells and in the eager use that is made of them.

Finally (and unexpectedly), although they lack a number of the important security measures they are used to having available, staff at the PI Tilburg seems able to guarantee a humane and relatively secure regime in this difficult institution through interaction and communication with detainees. We attribute this predominantly to the professionalism of the staff and to the solidarity that working on this experiment has brought to the institution. However, it also raises questions as to the necessity of those security measures and their widespread use in other Dutch prisons.

Bibliografie

Ahmad, S. (1996). *Fairness in prisons.* Unpublished Ph.D. thesis, University of Cambridge.

Ben-David, S., Silfen, P., & Cohen, D. (1996). Fearful custodial or fearless personal relations: Prison guard's fear as a factor shaping staff-inmate relation prototype. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 38* (2), 131-139.

Bennett, J., Crewe, B. & Wahadin, A. (Eds.) (2008). *Understanding Prison Staff*. Cullompton, Devon: Willan Publishing.

Beyens, K. & Scheirs, V. (2009). Geruchten, frustraties en verdeeldheid. De Belgische strafrechter over de strafuitvoering. *Proces, tijdschrift voor berechting en reclassering,* 7-19.

Biggam, F.H., & Power, K.G. (1997). Social support and psychological distress in a group of incarcerated young offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 41* (3), 213-230.

Boone, M. (2007). Selective Rehabilitation. In M. Boone & M. Moerings (Eds.), *Dutch Prisons* (pp. 231-249). The Hague: BJU Legal Publishers.

Boone, M., & Kox, M. (2012). What Works for irregular migrants in the Netherlands, *European Journal of Probation*, *4* (3), 54-68.

Bottoms, A.E. (1999). Interpersonal Violence and Social Order in Prisons. In M. Tonry & J. Peterselia (Eds.), *'Prisons', Crime and Justice: A Review of Research* (Vol. xxvi, pp. 205-282). Chicago: University of Chicago Press.

Bottoms, A.E. (2002). Morality, Crime, Compliance and Public Policy. In A.E. Bottoms & M. Tonry (Eds.), *Ideology, Crime and Criminal Justice: A Symposium in Honour of Sir Leon Radzinowizs* (pp. 20-51). Cullompton: Willan.

Bottoms, A.E., Gelsthorpe, L., & Rex, S. (1991). Situational and Social Approaches to the Prevention of Disorder in Long-Term Prisons. *Prison Journal* (70), 83-95.

Clemmer, D. (1940). *The Prison Community*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Cleiren, C.P.M., & Verpalen, M.J.M. (Eds.) (2012). *Tekst & Commentaar Strafrecht* (art. 59 Pbw), Deventer: Kluwer.

Cohen, S. & Taylor, L. (1972). *Psychological Survival: The Experience of Long-Term Imprisonment,* Harmondsworth: Penguin.

Committee for the Prevention of Torture (2012, 26 juni), *Report to the Governments of Belgium and the Netherlands on the visit to Tilburg Prison from 17-10 October 2011,* Strasbourg.

Crewe, B. (2009). *The Prisoner Society. Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison.* Oxford: University Press.
Crewe, B. (2011a). Dept, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment, *Punishment and Society*, *13* (5), 509-529.
Crewe, B. (2011b). Soft power in prison: Implications for staff-prisoner relationships, liberty and legitimacy. *European Journal of Criminology, 8* (6), 455-468.
Decorte, T., & Zaitch, D. (Eds.). *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Leuven: Acco.
Downes, D. (1988). *Contrasts in Tolerance. Post-War Policy in the Netherlands and England & Wales*. Oxford: Clarendon Press.
DJI (2011). *Medewerkerstevredenheidsonderzoek*. Maatwerkrapportage via TNS NIPO.
DJI (2012). Tabellen Survey 2011 NL en GS 2011 Tilburg.
Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris: Gallimard.
Garland, D. (1997). 'Governmentality' and the problem of crime: Foucault, criminology, sociology. *Theoretical Criminology, 1* (2), 173-214.
Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates,* Harmondsworth: Penguin.
Hulley, S., Liebling, A., & Crewe, B. (2012). Respect in prisons: Prisoners' experiences of respect in public and private sector prisons. *Criminology and Criminal Justice, 12* (1), 3-23.
Inspectie voor de Sanctietoepassing (2007), *Inspectierapport PI Tilburg*. Den Haag.
Inspectie voor de Sanctietoepassing (2008). *Inspectierapport PI Veenhuizen, locatie Norgerhaven*. Den Haag.
Irwin, J. & Cressey, D. (1962). Thieves, convicts and the inmate culture, *Social Problems, 10* (2), 142-155.
Kelk, C. (1978). *Recht voor gedetineerden* (diss. Utrecht). Alphen aan den Rijn: Samsom.
Kelk, C. (2008). *Nederlands detentierecht*. Deventer: Kluwer.
Kleemans, E., Korf, D., & Staring, R. (2008). Mensen van vlees en bloed. Kwalitatief onderzoek in de criminologie. *Tijdschrift voor Criminologie*, *50* (4), 323-336.
Kruttschnitt C. & Dirkzwager, A. (2011). Are there still contrasts in Tolerance? Imprisonment in the Netherlands and England 20 years later. *Punishment & Society 13* (3), 283-306.
Liebling, A. m.m.v. H. Arnold (2000). Prison officers, policing and the use of discretion, *Theoretical Criminology*, *4* (3), 333-357.
Liebling, A. (2004). *Prisons and their Moral Performance. A Study of Values, Quality, and Prison Life.* Oxford: Oxford University Press.
Liebling, A. (2011). Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain. *Punishment & Society*, *13* (5), 530-550.
Liebling, A. & Maruna, S. (Eds.) (2005). *The Effects of Imprisonment.* Cullompton, Devon: Willan Publishing.
Liebling, A., Price, D. & Shefer, G. (2011). *The Prison Officer (2nd Edition),* Oxon/ New York: Willan Publishing.

Liga voor Mensenrechten, Observatoire International des Prisons & La Ligue des Droits de L'Homme (2011, 28 juni). *Nota naar aanleiding van bezoek aan Tilburg*. (www.mensenrechten.be, laatst geraadpleegd 10 november 2011).

Mathiesen, T. (1965). *The Defences of the Weak: A Sociological Study of a Norwegian Correctional Institution*. Londen: Tavistock.

Moerings, M., Boone, M., & Franken, A.A. (2008). *Meningen van gedetineerden – Vijftig jaar later*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Morris, T., & Morris, P. (1963). *Pentonville. A sociological study of an English prison*, London: Routledge.

Ridder, S. De, Beyens, K. & Snacken, S. (2012). Does Reintegration need REHAB? Early release procedures for prisoners without a legal permit of residence in Belgium. *European Journal of Probation*, *4* (3), 21-36.

Ruggiero, V. et al. (1995). *Western European Penal Systems: A Critical Anatomy.* London: Sage Publications.

Scheirs, V. (2012). Van Jules Lejeune tot de Strafuitvoeringsrechtbanken. 'State of the Art' en overzicht van een kabbelend juridiseringsproces. In M. Rozie, H. Tournel, V. Scheirs, P. Bekaert & A. Bossuyt (Eds.), *De praktijkjurist XVIII – Strafrecht en Maatschappij* (pp. 69-108). Gent: Story Publishers.

Snacken, S. (2002). 'Normalisation' dans les prisons: concepts et défis. L'exemple de l'Avant-projet de loi pénitentiaire belge. In O. De Schutter en D. Kaminski (Eds.), *L'institution du droit pénitentiaire. Enjeux de la reconnaissance de droits aux détenus* (pp. 133-152). Brussel: Editions Bruylant.

Snacken, S. (2005). Forms of violence and regimes in prison: report of research in Belgian prisons. In A. Liebling & S. Maruna (Eds.), *The effects of imprisonment* (pp. 306-339). Collumpton: Willan Publishing.

Sparks, R., Bottoms, A.E. & Hay, W. (1996). *Prisons and the Problem of Order*. Oxford: Clarendon Press.

Sykes, G.M. (1958). *The Society of Captives. A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Tournel, H. & Kennes, P. (2011). De dilemma's van dynamische veiligheid voor bewaarders, *Panopticon*, 3, 21-36.

Tyler, T.R. (1990). *Why people obey the law*. New Haven: Yale University Press.

Van der Broek, T.C., Molleman, T., Henneken-Hordijk, I., & Mol, G. (2011). *Welbevinden van medewerkers en gedetineerden op leefafdelingen van locatie Willem II Tilburg.* Den Haag: WODC/DJI.

Van Zyl Smit, D., & Dünkel, F. (Eds.). (1991) *Imprisonment Today and Tomorrow: International Perspectives on Prisoner's Rights and Prison Conditions* (1th edn.). Deventer: Kluwer Law International.

Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (2009). *Principles of European Prison Law and Policy. Penology and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.

Vander Laenen, F., & Polfliet, K. (2009). Het forensisch welzijnswerk in Vlaanderen, een stand van zaken, *Welzijnsgids – Welzijnszorg, Beleid*, 87-105.

Vanneste, C., Devresse, M.-S., Robert, L. & Helleman, A. (2011). *Onderzoek naar de classificatie van en de vraag naar regimes binnen de strafinrichtingen*. Brussel: NICC.

Wheeler, S. (1961). Socialization in correctional communities, *American Sociological Review*, *26* (5), 697-712.

Bijlage

Samenstelling begeleidingscommissie

Voorzitter:

prof. mr. dr. L.M. Moerings	Universiteit Leiden – Faculteit der Rechtsgeleerdheid

Leden:

dr. F.W. Beijaard	Ministerie van Veiligheid en Justitie – Wetenschappelijk Onderzoek- en DocumentatieCentrum (WODC)
drs. G. Beijers	VU Amsterdam – Faculteit der Rechtsgeleerdheid
mw. dr. A. Jorna	DJI – Hoofdkantoor
mw. mr. M.M. Knapen	Universiteit Tilburg – Tilburg Law School
mw. C. Linzel	Nationale Vereniging de Zonnebloem

POMPE REEKS

1. *Facetten van economisch strafrecht*, prof. jhr. mr. M. Wladimiroff (red.), 1990
2. *Buiten de muren*, dr. mr. M. Moerings en mr. G. ter Haar (red.), 1990
3. *De sociale constructie van fraude*, dr. C.H. Brants en dr. K.L.K. Brants, 1991
4. *Om de persoon van de dader*, dr. J.A. Janse de Jonge, 1991
5. *Ziek of schuldig?*, drs. F. Koenraadt (red.), 1991
6. *In de bisnis*, Sari van der Poel, 1991
7. *Strafrechtelijke handhaving van gemeenschapsrecht*, mr. R.M.A. Guldenmund, 1992
8. *Homoseksualiteit en recht*, dr. mr. M. Moerings en mr. A. Mattijssen (red.), 1992
9. *Met schuld beladen*, dr. J.A. Janse de Jonge en prof. mr. C. Kelk (red.), 1992
10. *Binnen de steen van dit bestaan*, J.A. Janse de Jonge, M. Moerings en A. van Vliet (red.), 1993
11. *Strafrecht en milieu*, dr. Th.J.B. Buiting, 1993
12. *Latijnsamerikaanse drugkoeriersters in detentie: ezels of zondebokken?*, Janine Jansen, 1994
13. *De overdracht van de tenuitvoerlegging van strafvonnissen*, D.J.M.W. Paridaens, 1994
14. *Hoe punitief is Nederland?*, dr. mr. M. Moerings (eindred.), 1994
15. *Buitenlandse getuigen in strafzaken*, André Klip, 1994
16. *De menselijke verantwoordelijkheid in het strafrecht*, prof. mr. C. Kelk, 1994
17. *De naam van het feit*, C.M. Pelser, 1995
18. *Allah, Satan en het recht*, Yücel Yeşilgöz, 1995
19. *Een schijn van kans*, M. Gras, F. Bovenkerk, K. Gorter, P. Kruiswijk en D. Ramsoedt, 1996
20. *Er is meer*, C.H. Brants, C. Kelk en M. Moerings (red.), 1996
21. *Ouderdoding als ultiem delict*, F. Koenraadt, 1996
22. *Bedreigde getuigen in het strafproces*, Annemarieke Beijer, 1997
23. *Politie en criminaliteit van Marokkaanse jongens*, Rosan Coppes, Flora de Groot en Alex Sheerazi, 1997
24. *Locus delicti en rechtsmacht*, H.D. Wolswijk, 1998
25. *Voorwaarden voor strafbaarstelling van vrouwenhandel*, Roelof Haveman, 1998
26. *Met recht behoorlijk ingesloten*, Anje Brouwer, 1998
27. *Over levende gedachten*, C.H. Brants, 1999
28. *Morele kwesties in het strafrecht*, M. Moerings, C.M. Pelser en C.H. Brants (red.), 1999
29. *Eerlijke berechting en bijzonder straf(proces)recht*, P.J. Baauw, 1999
30. *Decentraal bestuur vervolgbaar?*, J.A.E. van der Jagt, 2000
31. *Recht voor commuun gestraften*, Miranda Boone, 2000
32. *Misdaadvermogen en internationaal strafrecht*, Roan Lamp, 2000
33. *Nederlands detentierecht*, prof. mr. C. Kelk, 2000
34. *De Wet Terwee*, Renée Kool en Martin Moerings, 2001

35. *De Penitentiaire Beginselenwet in werking*, M. Boone en G. de Jonge (red.), 2001
36. *Opsporing van oorlogsmisdrijven*, A. Beijer, A.H. Klip, M.A. Oomen en A.M.J. van der Spek, 2002
37. *Recht op schrift*, dr. Renée Kool, prof. dr. Martin Moerings en Willem Zandbergen, 2002
38. *Herstelrecht in jeugdstrafzaken*, Ytje Minke Hokwerda, 2004
39. *Voor wat hoort wat: plea bargaining in het strafrecht*, Chrisje Brants en Bart Stapert, 2004
40. *Het psychisch onvermogen terecht te staan*, Peter Bal en Frans Koenraadt, 2004
41. *Discretie in het strafrecht*, M. Boone, R.S.B. Kool, C.M. Pelser en T. Boekhout van Solinge (red.), 2004
42. *Dealing with Drugs in Europe*, Tim Boekhout van Solinge, 2004
43. *Voor de vorm*, A.A. Franken, 2004
44. *Detentie en culturele diversiteit*, Marieke Post, 2005
45. *Multiculturaliteit en verdediging in strafzaken*, Mirjam Siesling, 2006
46. *Strafbare discriminatie*, Chrisje Brants, Renée Kool en Allard Ringnalda, 2007
47. *Externe openbaarheid in het strafproces*, Leonie van Lent, 2008
48. *De centrale positie van grensgevallen*, Frans Koenraadt, 2008
49. *Strafrecht binnen menselijke proporties*, Constantijn Kelk, 2008
50. *Constante waarden*, A.A. Franken, M. de Langen en M. Moerings (red.), 2008
51. *Meningen van gedetineerden – vijftig jaar later*, M. Moerings, M. Boone en A.A. Franken, 2008
52. *Gedachten van Willem Pompe over de mens in het strafrecht*, 2008
53. *De tenuitvoerlegging van sancties: maatwerk door de rechter?* M. Boone, A. Beijer, A.A. Franken en C. Kelk, 2009
54. *Strafrechtelijke causaliteit*, F.G.H. Kristen, 2009
55. *Vrijheid en verlangen*, F. Koenraadt en I. Weijers (red.), 2009
56. *Diverse kwesties*, Chrisje Brants en Sari van der Poel (red.), 2009
57. *Etniciteit, criminaliteit en het strafrecht*, Frank Bovenkerk, 2009
58. *Prudentie en evidentie*, Antoine Mooij, 2009
59. *Balanceren met recht*, D. van der Hoeven, K. Eppink, F. Koenraadt en M. Boone, 2009
60. *Daad-Schuld*, Ferry de Jong, 2009
61. *De aantrekkingskracht van 'gevaarlijke' mannen*, Marion van San, 2010
62. *Maffia, diamanten en Mozart*, Dina Siegel, 2010
63. *Subjectiviteit in strafrecht en psychiatrie*, Frans Koenraadt (red.), 2010
64. *Het verlof van de ter beschikking gestelde*, F. Koenraadt, Ph.M. Langbroek, J. Tigchelaar en E.G. van der Velde, 2010
65. *Bijzonder strafrecht*, F.G.H. Kristen, R.M.I. Lamp, J.M.W. Lindeman en M.J.J.P. Luchtman, 2011
66. *Papieren werkelijkheid*, Petra van Kampen, 2011

67. *Homo ludens en humaan strafrecht*, Frans Koenraadt en Ria Wolleswinkel (red.), 2011
68. *De rol van het Internationaal Strafhof in het voorkomen van internationale misdrijven door middel van tijdige interventie*, Hector Olásolo, 2011
69. *Shifting Responsibilities in Criminal Justice*, Marianne F.H. Hirsch Ballin, Jill E.B. Coster van Voorhout, Chana Grijsen, Marloes van Noorloos, Réno Pijnen, John A.E. Vervaele (eds.), 2012
70. *Relaties van gezag en verantwoordelijkheid: strafrechtelijke ontwikkelingen*, F. de Jong en R.S.B. Kool (red.), 2012
71. *Choice of Forum in Cooperation Against EU Financial Crime*, Michiel Luchtman (ed.), 2013
72. *'Zeg maar Henk tegen de chef'; Ervaringen met het Belgische detentieregime in de PI Tilburg*, Kristel Beyens en Miranda Boone, 2013

De delen 1-37 zijn verschenen bij Gouda Quint / Kluwer Juridische uitgevers, Deventer. Vanaf deel 38 verschijnt de Pompe-reeks bij Boom Lemma uitgevers, Den Haag. Bestellingen: Boom distributiecentrum, Postbus 400, 7940 AK Meppel, tel. 0522-237555, fax 0522-253864, e-mail: budh@boomdistributiecentrum.nl.